

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
Міжкафедральна лабораторія славістично-методологічних студій
Кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства

за участю Кафедри української мови
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

STUDIA METHODOLOGICA
Випуск 27

Альманах видається з 1993 року

Тернопіль
2009

Редакційна колегія випуску:

д.філол.н., проф. Олег Лещак (головний редактор)
д.філол.н., проф. Павло Гриценко (науковий редактор)
к.філол.н., доц. Стефанія Панцьо (заступник наукового редактора)
д.філол.н., проф. Михайло Лабашук
к.філол.н., доц. Юрій Ситько
к.філол.н., ас. Ніна Свистун (відповідальний секретар)
к.філол.н., доц. Людмила Вакарюк
к.філол.н., доц. Наталія Парасін
к.філол.н., ас. Юрій Завадський (відповідальний редактор)

Науково-редакційна рада:

Зд.Є. Адамчик, М. Брагасюк, Д. Затонський, Е. Касперський, В. Кравець, Н. Мазепа, І. Пасько,
В. Сердюченко, С. Ткачов, М. Чаркіч, Я. Ядацький, В. Ярошовець

Альманах внесено до Переліку фахових видань
ВАК України №5 від 10.05.2000 за спеціальністю «філологія».
Публікації в альманаху визнаються фаховими
ВАК України згідно з наказом №2-01/10 від 13.12.2000 за спеціальностями
«філософія», «соціологічні та політологічні науки».
Друкується за рішенням Ученої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Доктор філологічних наук, професор Олег Лещак
Доктор філологічних наук, професор Костянтин Герман

Адреса редакції

46027, Тернопіль-27, а/с 554
Веб-сайт альманаху: www.studiamethodologica.com.ua

Редакція не завжди поділяє погляди авторів
Матеріали друкуються мовою оригіналу

S 88 **Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті** /Укладачі Панцьо С.Є.,
Свистун Н.О. // Studia methodologica. – Випуск 27. – Тернопіль: Редакційно-видавничий
відділ ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2009. – 158 с.

ISBN 978-966-07-1505-9

© Studia methodologica, 2009

ЗМІСТ

Павло ГРИЦЕНКО (Київ)

*CARPATO-BALKANICA. 2. УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКІ ПАРАЛЕЛІ НА КАРТАХ
ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО АТЛАСУ*..... 5

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ: ФОНЕТИКА, ЛЕКСИКА, ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лев ПОЛЮГА (Львів)

*ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ ЛЕМКІВЩИНИ – ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ* 13

Михайло ЛЕСІВ (Люблін, Республіка Польща)

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК 15

Катерина ГЛУХОВЦЕВА (Луганськ)

*ВІДОБРАЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ В ОБРЯДІ „ПОКРИВАННЯ
МОЛОДОЇ”* 29

Мадіна АЛЕКСЄЄВА (Москва)

*ЛЕКСИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ В
УКРАЇНІ* 32

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль)

*КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНОГО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАЛЕМКІВСЬКОГО СВІТУ
У ПОЕТИЦІ Б.-І. АНТОНИЧА*..... 38

Людмила ВАКАРЮК (Тернопіль)

ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕМКІВСЬКОЇ ПІСНІ ПРО КОХАННЯ 43

Мар'ян СКАБ, Анна ХУСНУТДІНОВ (Чернівці)

*ЗМІНИ У ВОКАЛІЧНІЙ СИСТЕМІ ГОВІРКИ ЖИТЕЛІВ ШЛЯХТОВСЬКОЇ РУСИ,
ПЕРЕСЕЛЕНИХ НА ТЕРНОПІЛЛЯ* 49

Галина СТУПІНСЬКА (Тернопіль)

*СВОСРІДНІСТЬ АД'ЕКТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ ЛЕМКІВСЬКОГО
ГОВОРУ* 54

Наталя КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

*ДІАЛЕКТИЗМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ
ПОДІЛЬСЬКИХ І ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК)* 57

Євген ПИЛИПЕНКО (Умань)

*ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛИЩА СТЕБЛІВ У КОНТЕКСТІ
СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ: РЕФЛЕКСАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ
ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ* 61

Мирослава ГНАТЮК (Львів)

*РЕАЛІЗАЦІЯ ФОНЕМИ /Ы/ В ПІВНІЧНОЛЕМКІВСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ
ГОВІРКАХ*..... 66

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ГРАМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Григорій АРКУШИН (Луцьк)

НАЗВИ ОСІБ ІЗ СУФІКСОМ -ІСТ-А У ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ..... 71

Стефанія ПАНЦЬО (Тернопіль)

*ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТА ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У
ЛЕМКІВСЬКОМУ ГОВОРІ* 75

Ольга КРОВИЦЬКА (Львів)

*ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗВЕРТАННЯ У ЛЕМКІВСЬКИХ НАРОДНИХ
ПІСНЯХ*..... 83

Михайло КОВАЛЬЧУК (Коломня) <i>ЛЕМКІВСЬКІ ТА НАДДНІСТРЯНСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ОЗНАКИ ІНДИКАТИВНОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ СЕЛА ГЛИБОКА НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ</i>	86
Борис КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський) <i>ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ "ЛЮБОРАЦЬКІ" А. СВИДНИЦЬКОГО)</i>	89
Наталія ЦИМБАЛ (Умань) <i>АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА</i>	92
Марина ДЕЛЮСТО (Ізмаїл) <i>ПРИЙМЕННИКИ У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ</i>	96
Руслана ЗІНЧУК (Луцьк) <i>ЛЕМКІВСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ПАРАЛЕЛІ В СИСТЕМІ ІМЕННИКОВОЇ СЛОВОЗМІНИ</i>	100
Олена ЮСІКОВА (Київ) <i>ДО ПИТАННЯ АТРИБУТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ДИНАМІЧНИХ СЕМ У СТРУКТУРІ НАЗВ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК ЗАКАРПАТТЯ)</i>	105

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ В ОНОМАСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Наталія ЛІСНЯК (Тернопіль) <i>МІКРОТОПОНІМІЯ ГРУПИ СІЛ ЛЕМКІВЩИНИ</i>	109
Ніна СВИСТУН (Тернопіль) <i>СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕН В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ З ЛЕМКІВЩИНИ</i>	112
Наталія ШУЛЬСЬКА (Луцьк) <i>ЛЕМКІВСЬКІ ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРІЗВИЩА, СПІВВІДНОСНІ ІЗ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИМИ ПРІЗВИСЬКАМИ</i>	116
Марія НАЛИВАЙКО (Тернопіль) <i>СУЧАСНІ ПРІЗВИСЬКА ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ</i>	119

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Зіновій БИЧКО (Львів) <i>ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКИ НАДДНІСТРЯНСЬКОГО І ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	124
Людмила ЧИРУК (Луцьк) <i>ЛЕМКІВСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ЕНТОМОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ</i>	126
Наталія ХІБЕБА (Львів) <i>БОЙКІВСЬКО-ЛЕМКІВСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У ВЕСІЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ</i>	129
Ольга ЖВАВА (Миколаїв) <i>ЛЕКСИКА ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ У ГОВІРКАХ НАДДНІСТРЯНСЬКО-БУКОВИНСЬКО-ПОДІЛЬСЬКОГО СУМІЖЖЯ</i>	135
Марина ТКАЧУК (Київ) <i>ЛЕКСИЧНА РЕМОТИВАЦІЯ БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ЧОРНОБИЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ</i>	140
Інна ГОРОФ'ЯНЮК (Вінниця) <i>НАЗВИ ГАЛІНСОГИ ДРІБРОЦВІТНОЇ (GALINSOGA PARVIFLORA SAV.) У ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКОГО АРЕАЛУ</i>	145
Ганна КРАСВСЬКА (Вінниця) <i>ЛЕКСИКА НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ ПОДІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ДІАЛЕКТУ</i>	151

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	155
УМОВИ ПРИЙОМУ МАТЕРІАЛІВ ДО АЛЬМАНАХУ	157

CARPATO-BALKANICA. 2*
УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКІ ПАРАЛЕЛІ НА КАРТАХ
ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО АТЛАСУ¹

У статті розглянуто українсько-хорватські ізоглоси, виявлені на картах Загальнослов'янського лінгвістичного атласу; крім сепаратних виявлено й прокоментовано ізолекси, які об'єднують українські, хорватські і водночас – інші діалектні мови. Продемонстровано релятивний характер інформації лінгвістичних карт та прийоми й джерела її удокладнення. Реєстр ізоглосної інформації відчутно розширює можливості історико-типологічного студіювання слов'янського мовного континууму.

Ключові слова: ізоглоса, ізолекса, українська діалектна мова, хорватська діалектна мова.

Зв'язки українського й хорватського мовних континуумів до сьогодні докладно не досліджено, хоча до цього спонукають не тільки генетична спорідненість цих мов, а й додаткові чинники, зокрема, відома літописна згадка про плем'я *хорватів*, локалізованих серед інших східнослов'янських племен на праукраїнських теренах², наявність надійних паралелей у гідронімії українського та хорватського континуумів³, поширення серед українських антропонімів похідних від етноніма *горват / хорват*⁴. Ці різнопланові свідчення мають неоднакову цінність для з'ясування українсько-хорватських зв'язків, вони швидше додатково стимулюють зіставні синхронічні та діахронічні студії. Зауважимо, що чіткий поділ південнослов'янського діалектного континууму, виокремлення в ньому хорватського діалектного простору (з його докладнішим внутрішнім діалектним поділом), що підтверджено також численними картами *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (не зважаючи на рідку мережу репрезентованих в атласі населених пунктів), заперечує доцільність продовження традиції нерозмежованого розгляду хорватського і сербського ідіомів у генетичних та типологічних студіях⁵. Відтак має сенс аналіз

¹ Див.: Гриценко П.Е. *Carpato-balkanica* в свете „Общекарпатского лингвистического атласа” // Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура. Москва, 2008.

² У *Повести временных лет по Лаврентьевской летописи* зазначено „иже блху (в списках –и живяху) в мире Полане и Деревлане [и] Севѣрь и Радмиць и Влтичи и **Хорвате**” (Полное собрание русских летописей, издаваемое постоянною историко-археологической комиссией Академии наук СССР. Том Первый. Лаврентьевская летопись. Вып. 1. Повесть временных лет / Издание второе. Ленинград, 1926, с. 13); це саме джерело на слов'янському півдні локалізує „а се ти же Словѣни, **Хорвате Бѣлли** и **Серебь** и **Хорутане**” [Id., 6].

³ Див. *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках*. Київ, 1981.

⁴ На Закарпатті антропонім *Горват* пам'ятки відбивають з 1500 року, а *Хорват* з 1715 (*Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Ужгород, 2005, с. 154, 587).

⁵ Так, у цінній спробі А.Ф. Журавльова визначити на підставі статистичного аналізу лексики ступінь наближеності ~ віддаленості між слов'янськими мовами автор розмежує російський ідіом на

зв'язків хорватського діалектного континууму (або окремих його складових) з іншими слов'янськими діалектними мовами, зокрема, й українською, що не заперечує масштабного розгляду відношень як у межах південнослов'янського ареалу з його різноспрямованими ізоглосними зв'язками⁶, так і в межах Славії як цілості з підкресленою увагою до традиційної для славистики лінії зв'язків *південь-північ*.

У з'ясуванні питання про відношення між діалектними мовами здебільшого доводиться спиратися на неповні й незіставні реєстри одиниць і явищ, на принагідні свідчення описових праць. Така ситуація зумовлена різними традиціями національних лінгвістичних шкіл, кожна з яких має свої пріоритети серед розроблюваних проблем та усталені прийоми аналізу: ті проблеми, які тривалий час вивчають у межах однієї наукової школи з виробленими наборами диференційних рис описуваних діалектів нерідко неактуальні для діалектів іншої мови. Тому особливо цінними для вивчення міжслов'янських зв'язків, зокрема й українсько-хорватських, є ті лінгвогеографічні джерела, які одночасно репрезентують діалекти обох мов і які створено на основі порівнюваного (зіставного) матеріалу.

Опрацювання полімовних атласів підтверджує думку про те, що розширення ареалу спостереження дозволяє глибше інтерпретувати діалектні явища кожної зі слов'янських мов, репрезентованих на картах. Вихід за межі окремої діалектної мови, залучення свідчень територіально суміжних чи просторово віддалених генетично споріднених мов відкриває перспективу продовження ізоглос на інших територіях, виявлення спільних мовних елементів у структурах зіставлюваних діалектних мов. Нові просторові характеристики стають передумовою з'ясування напрямів розвитку мовного явища у різних континуумах. Оскільки формально спільні (близькі) у різних діалектних мовах одиниці можуть бути наслідком дії неоднакових чинників і процесів у віддалених, особливо дистантних ареалах, то такі паралелізми спонукають до спеціального вивчення.

Уточнення ареалу поширення мовної одиниці чи явища часто зумовлює його іншу оцінку, змінює автономний аналіз у межах однієї діалектної мови на контекстний розгляд у межах кількох мов. Так, напр., флексія *-oŭ* іменників *a*-основи та узгоджуваних з ними прикметників, займенників в Instr. sg. (*тоŭ доброŭ жоноŭ < тоју доброју жоноју*) в українському мовному просторі утворює великий чітко окреслений ареал у південно-західному наріччі (наддністрянські, покутсько-буковинські, бойківські, гуцульські, закарпатські, лемківські та надсянські говірки [АУМ II, к. 170, 171, 209, 213; Латта, к. 211]) і пояснюється як наслідок фонетичних змін *-oju > -oi > -ou*. Флексію *ou (-ov)* відбивають українські писемні пам'ятки з XVI ст.⁷; зауважимо, що північноросійські пам'ятки XV-XVI ст. так само фіксують цю флексію; такі ж зміни флексії поширені в сучасних неконтактних з українськими діалектами західнославацьких та чеських говорах; у південнослов'янському ареалі флексію *-ou* відбивають сербські пам'ятки XII ст., яка пізніше була заступлена флексією *-om*⁸; Ф. Рамовш наводить флексію *-óiv, -ov* у цій граматичній позиції як рису, яка об'єднує кайкавські говори зі словенською мовою⁹, що дає підстави констатувати збереження у часі цієї граматичної діалектної риси у південнослов'янському континуумі. Широкий просторовий контекст постановки зазначеної флексії унеможливує її

північноросійський, середньоросійський і південноросійський, але не розмежує хорватський і сербський ідіоми, що спостворює загальну картину міжслов'янських зв'язків (Журавлев А.Ф. Лексико-статистическое моделирование системы славянского языкового родства. М., 1994); такої ж хиби припустилися й автори праці „Історична типологія слов'янських мов” (Частина 2. Київ, 2008).

⁶ Див.: Куркина Л.В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. Любляна, 1992. Заслугове на особливу увагу моделювання *tuniv* діалектних (просторових) відношень у межах південнослов'янського континууму та можливість використання таких моделей для вивчення міжслов'янських мовних зв'язків різного часу (Brozović D., Brozović Rončević D. Lingvističke opozicije sjever ~ jug i istok ~ zapad na slavenskom jugu i u Slaviji kao cjelini // Hrvatski dijalektološki zbornik. 11. Zagreb, 1999).

⁷ Історія української мови. Морфологія. Київ, 1978, с. 78.

⁸ Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960, с. 59; Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Praha, 1938, с. 216-217, 222-223.

⁹ Докладніше див.: Lončarić M. Kajkaviana & Alia. Ogleđi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima. Čakovec, 2005, с. 103.

ізолюваний розгляд у межах української мови¹⁰, дає підстави щонайменше для висновків типологічного характеру – про спільність напрямку еволюції явища; такого ж широкого слов'янського контексту вимагає і розгляд іншої флексії цих іменників в Instr. sg. *-om* (ук. *-ом*), яка поширена в українських діалектах і має надійні відповідники у південно- і західнослов'янському континуумах.

Так само слов'янський контекст змінює глибину аналізу й розширює коло проблем вивчення рефлексів псл. **/o/* в українських діалектах. В україністиці традиційно увагу зосереджувано на типах рефлексів **/o/* у позиції *totъ* – новий закритий склад після повної редукції кінцевого *ъ*, зокрема, предметом уваги були дифтонгічні рефлекси (типів з них *uõ, iũ, uẽ, iũ*) чи монофтонги (*o, o, u, i, i*), процес виникнення нових недифтонгічних вокалів – через стадію дифтонгів чи шляхом звуження давнього **/o/*¹¹. Наявність в інших слов'янських діалектах на місці **/o/* у позиції перед м'яким чи колишнім м'яким приголосним рефлексів *oj, oj, oj* (напр., у словформі **kopy* у слн. розвиток відбувався за моделлю **kopy > kojny / kojn / koj*, а в хрв., м. – за моделлю **kopy > kojn* [ОЛА 2, к. 2; див. також: FO]) загостила увагу до рідкофіксованого в українських діалектах явища антиципації – впливу наступного м'якого приголосного на розвиток попереднього голосного та витворення перед такими приголосними нових *j* чи *i* – *tręjt'ij* < *tręjt'ij* [АУМ I, к. 117], *zejc'* < *zesc'*¹².

Природа спільних одиниць і явищ у просторово віддалених діалектних мовах може бути різною; вони постають як наслідок: а) збереження елементів давніх, часу спільного (додивергентного) розвитку; б) незалежної від міжмовних взаємовпливів еволюції у різних мовах за спільними моделями у тих самих (чи близьких) структурних позиціях; в) транслокалізації (територіального перенесення) мовних елементів, яка супроводжувала міграції носіїв говірок; г) формального збігу у різних діалектних мовах результатів неоднакових процесів; г) впливів іншого ідіома (запозичення, особливо давні, „врастають” у слов'янські діалекти рядами формальних і семантичних дериватів, створюючи ілюзію належності до питомих слов'янських).

Зауважимо, що хорватський континуум, як його відтворено в ЗЛА, зберігає значну кількість мовних одиниць, які мають високий евристичний потенціал не лише для вивчення сучасного й минулого цих діалектів, а й усього слов'янського мовного простору, зокрема, процесів і явищ, властивих українській мові. На це вказують відтворені на картах численні архаїзми, поширені, як свідчать карти ЗЛА, лише чи переважно в континуумі хорватської мови, виразні зв'язки й відповідники між хорватськими й іншими слов'янськими діалектами; такі зв'язки зрідка мають сепаратний, частіше – багатовекторний характер.

Розглянемо деякі українсько-хорватські лексичні відповідники, репрезентовані на картах ЗЛА; при цьому зазначимо, що в кожному випадку кваліфікація ізоглоси – констатація її наявності, особливості просторової конфігурації – зумовлена обсягами вихідної інформації, тому виявлення ізоглоси спонукає до перевірки її надійності шляхом залучення інших ареальних даних. Нерідко ізоглоса частково імплікована, не сповна представлена на карті, проте може бути відновлена й удокладнена на підставі інших джерел.

Сепаратних ук.-хрв. ізолекс на картах ЗЛА виявлено небагато; більшість явищ, відомих в ук. і хрв діалектах, мають продовження в континуумах інших діалектних мов. До ук.-хрв. ізоглос, за даними ЗЛА, належать:

– *glog-*: укр *hl'ix, hl'it', hloji'na* – хрв. *glox* ‘колючка, шип (на рослинах)’ [ОЛА 3, к. 13]. Незначне поширення на карті ЗЛА лексики **glog-ъ* (у 2 ук. закарпат. нп., тут же в 1 нп. *hloji'na*, та в 1 хрв. нп.) ніби підважує надійність наведеної ізоглоси. Однак у багатьох ук. говірках поширена лексема *glog-* і похідні на позначення колючих рослин: *glig, glij, glix, glij* ‘глід (кушевидна рослина з колючками)’ – в закарпат. [Німчук, 279], гуцул. [ГГ, 46; Janów, 70], бойк. [Онишкевич I, 174; AGB II, к. 84 тут же і *hlo'hyna, hlo'jena*], наддністр. [Шило, 92], семантику і формальний

¹⁰ Одні дослідники стверджують, що в українському ареалі ця зміна сталася без впливу інших мов (Бевзенко С.П. Сіт. ор.; Історія української мови. Морфологія), інші припускають, що українські форми постали внаслідок впливу „чесько-словацької... а може й сербської (чи посередньо, чи безпосередньо)” (Грунський М., Ковальов П. Історія форм української мови. Харків, 1931, с. 100).

¹¹ Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. Київ, 1966; Історія української мови. Вступ. Фонетика. Київ, 1979.

¹² Верхратський І. Про говір галицьких лемків. Львів, 1902, с. 80.

розвиток фітономенів з цією основою див.: [Кобів, 143]. В 1 хрв. говірці (нп. 25, Rukavac) на інших картах ЗЛА зафіксовано: *glox* ‘брусниця, *Vaccinium vitis idaea*’, *glo'sit* ‘один плід брусниці’ [ОЛА 3, к. 47, 48] та *glox* ‘терен’ [ОЛА 3, к. 50]; хорватські фітономени цієї основи у контексті словенських і сербських ідіомів синтезовано в [Симоновић, 145-146]; входження позначуваних реалій у традиційну культуру могло сприяти утриманню цих архаїчних назв у південнослов'янському континуумі, хорватські етнолінгвістичні свідчення подано в [Skok I, 571], сербські у [Чайкановић, 75-80, 268]. Наведені діалектні дані підтверджують надійність ук.-хрв. ізоглоси *glog-*, наявність якої засигналізована картою ЗЛА; відповідники в інших слов'янських мовах для *glog-* [ЕСУМ I, 526] підтверджує кваліфікацію цієї лексеми як *sveslavenska i praslavenska riječ* [Skok, id.].

– *drač-*: ук. (закарпат.) *d'račk'i* (і *dra'pak, drapa'ky*) – хрв *drača* ‘ожина, *Rubus caesius*’ [ОЛА 3, к. 41], у цих самих ук. закарпат. говірках лексеми *drača, dračka* позначають один плід ожини [ОЛА 3, к. 42]; інші джерела розширюють ареал лексеми в ук. континуумі: в говірках гуцул. [Сабадош, к. 38; ГГ, 63; Janów, 47], наддністр. [St. 83; зі значенням ‘порічки, *Ribes*’ – Шило 111], далі на північ – у зхполіс. [Аркушин I, 141] та волин. [Никончук, к. 49, 50]; у хрв. *drā:č'a* ‘колючка, шип (на рослинах)’ (нп. 42, Komíža) [ОЛА 3, к. 13] та *drā:ča* ‘кущ’ [ОЛА 3, к. 9]; цієї ж основи сягає і м. *d'račka* ‘кущ’ (нп. 113^a, Плевна) [id.], що змінює перспективу ізоглоси на південнослов'янському обширі; стійкість семантики і широка географія в ук. ареалі (архаїчні діалекти) та поширення в латеральних південнослов'янських говірках похідних від *drač-* дають підстави припускати давність цієї ізоглоси.

Серед ук.-хрв. ізолекс виділяються похідні від *čerd-* агентиви семантичного поля ‘пастух домашніх тварин’: ук. *čere'dar'* (2 нп. у закарпат.) – хрв. *č'erdā:r* ‘пастух; людина, яка пасе худобу’ (п. 35, Trebarjevo Desno) [ОЛА 8, к. 23]; зв'язок з коренем *čerd-* у цих пунктах демонструє корелят – фемінний агентив ук. *č'ere'dar'ka* і хрв. *č'reda'rica* ‘жінка, яка пасе худобу’ [ОЛА 8, к. 24]; інший дериват *čered'nyk* поширений у багатьох ук. діалектах (у 39 нп. з усіх 132, представлених у мережі ЗЛА) далі на схід і північ від Карпат з різними значеннями у межах цього семантичного поля: ‘пастух; людина, яка пасе худобу’ (у 22 нп. – к. 23), ‘пастух овець’ (у 3 нп. – к. 25^a), ‘пастух корів’ (у 25 нп. – к. 25^b), ‘пастух свиней’ (у 2 нп. – к. 25^b); фемінний корелят *čered'nyčka* ‘жінка, яка пасе худобу’ зафіксовано лише в ук. говірках (у 18 нп.) [к. 24]; серед репрезентантів семи ‘пастух коней’ [к. 25^г] похідні від цієї твірної основи відсутні. Зауважимо, що поширення різних значень лексеми виявляє часткову синтопію – просторове накладання у частині говірок (наприклад, семи ‘пастух худоби’ і ‘пастух корів’ співіснують лише в 15 нп.). У хрв. говірках карти ЗЛА не відтворюють дериват з фіналлю *-nyk* (як ук. *čered'nyk*), хоча південнослов'янському континууму таке утворення притаманне, поширене у територіально близьких до хорватських слн. говірок: *čé:dəŋk* ‘пастух худоби’ (нп. 7, Srednja vas v Bohinju) і *če:jdnik* ‘пастух корів’ (нп. 12, Hrušica). Наведені ізоглоси асиметричні за наповненням (ступенем експлікованості у зіставлюваних континуумах) та за рівнем семантичного й дериваційного розгалуження; в ук. говірках деривати від *čerd-* представлені ширше, більше збереглися, рідше субститутовані іншими номінативними одиницями, зокрема похідними від запозиченої лексеми *čobanь, vakarь* (лише серед репрезентантів семи ‘вівчар’ в ук. діалектах *č'o'ban* представлено широко – у 43 нп. на тлі *viu'čar* – у 58 нп.). Приклади ізоглосної асиметрії – наявність неоднакових за величиною ареалів співвідносного явища в ук. та хрв. континуумах – демонструють ізоглоси запозичених назв ‘людина, яка шие і ремонтує взуття’: запозичена лексема *čičmoq:r* відзначена в 1 хрв. нп. і в 4 ук. нп. (*čič'mar'*); водночас лексема *postolar* (і фонетичні варіанти) поширена у 6 хрв. нп. з виразною локалізацією у смузі говірок узбережжям моря і лише в 1 ук. нп. в ук. (буков.) [ОЛА 8, к. 13], хоча мотиватор *постоли* ‘легке взуття переважно саморобне зі шматка шкіри’ поширений в усьому українському діалектному просторі та стандартному ідіомі.

Нову перспективу виявлення ізоглос відкриває опрацювання пов'язаних між собою карт ЗЛА, які відтворюють мотиваційні чи семантичні зв'язки лексичних одиниць, поданих на різних картах. Міждіалектні відповідники, виявлені на одній карті, можуть бути доповнені на підставі інших карт, що змінює характер ізоглоси, напр., деривати від *bog-* (*-bog-*) зі значенням ‘бідна людина’ поширені в слн. діалектах (нп. 1-6, 10-12, 18-20, 147-148), в 1 ч. говірці (нп. 180), в п. (нп. 243, 249, 289, 324), ук. (нп. 373, 403, 463, 483, 849)¹³ і не відзначені у хрв. говірках [ОЛА 8, к. 63];

¹³ Зі значенням ‘бідний, убогий’ похідні від *ubog-* ук. діалектні джерела фіксують зрідка (напр.: AJDL VII, к. 310), ймовірно, з огляду на загальне поширення і належність до кола нормативних для літературного

водночас на інших картах територіальний розподіл дериватів цього гнізда дещо інший: репрезентанти семи 'бідний чоловік' засвідчено у слн. (пп. 1-2, 147), хрв. (п. 29), ч. (п. 181), ук. (415, 483, 490, 849) [к. 64]. Поєднання інформації двох карт дало змогу уточнити ізголосу похідних від bog- (-bog-) зі значенням 'бідний', долучивши до слн., ч., п., ук. також і хрв. говірки.

Так само змінюється ізголосна ситуація на підставі об'єднання інформації кількох карт, коли йдеться про лексему *gliva* на позначення грибів: зі значенням 'їстівний гриб' *gliva* зафіксовано в окремих слн., значно частіше – у кайкавських, чакавських, славонських, західноштокавських, призренсько-південноморавських, рідше – у шумадійсько-воєводинських, косовсько-ресавських та в одній північномакедонській говірці [ОЛА 2, к. 54]; ця ж просторова ситуація повторюється з незначним варіюванням і на к. 56 'ядовитий неїстівний гриб' з тією особливістю, що лексема *gliva* майже в усіх пунктах виступає з означенням; на к. 55 'білий гриб, *Boletus edulis*' цієї лексеми не зафіксовано, а к. 57 'гриб-паразит на дереві' просторова характеристика лексеми *gliva* різко змінюється: вона функціонує у нп. 38, в якому на інших картах її не виявлено, та в пп. 60 і 61, у яких наявна і на к. 54, 56, а також у 3 південнославацьких говірках (Угорщина) та в 1 ук. (гуцул.). Таким чином, внаслідок об'єднання даних кількох карт південнослов'янська ізголоса отримала північнослов'янське – словацько-українське – продовження. Незважаючи на те, що лексема *gliva* в українському мовному просторі репрезентована лише на одній карті ЗЛА в одному нп., закономірність української складової в цій південнослов'янсько-північнослов'янській ізголосі підтверджують інші джерела: лексема *gliva* поширена у багатьох говорах карпатського ареалу – від закарпатських далі на північ до підкарпатських наддністрянських говірок: зі значеннями 'вид їстівного гриба' [лемк. – Пиртей, 59], 'гриб печериця, *Psallicta campestris* L.' [бойк. – Онишкевич I, 173], 'їстівний гриб, що росте на гнилих колодах', 'різновид гриба, що росте на букові' [гуцул. – ГГ; 46; Janów, 70], 'сивий гриб, що росте у грабовому лісі', 'білі гриби', 'гриби лисички', 'грибовидний нарост на дереві' [наддністр. – Шило, 92; St. 80, 81], 'вид грибів, що ростуть на горісі або на горіховому пні' [буковин. – СБГ, 71]¹⁴; ця лексема поширена і в західнокарпатському ареалі – в окремих південнопольських і словацьких говірках, у яких має значення 'гриб, що росте на дереві – їстівний' і 'гриб, що росте на дереві (безвідносно до ознаки „придатність до споживання людиною”)' [ОКДА 5, к. 12, с. 205]. Деталізація семантики та географії лексеми *gliva* в українських, польських і словацьких діалектах не лише уточнює ізголосу, наявну на картах ЗЛА, а може свідчити про часову глибину цієї ізголоси.

Інший тип конфігурації ізголос – одночасне пов'язання ук. ареалу з хрв. та іншими південнослов'янськими діалектами; при цьому в ук. континуумі явища локалізовано найчастіше в карпатській зоні, напр.:

ук. закарпатський локалізм *sl'i'pa myš* 'кажан' має відповідник не тільки в одній південнославацькій говірці (на терені Угорщини), а насамперед у хрв. і с. діалектах з фонетичними варіантами, що сягають вихідного інваріанта **slěp-ъ myš-ъ* [ОЛА 1, к. 15];

ук. (закарпат.) *trup* (та деривати *trupu'na*, *t'rupin'*) 'стовбур дерева від землі до крони' – хрв., *trū:p*, *t'ru:pas*, с., м. *trup* [ОЛА 3, к. 2]; в ук. діалектах: гуцульському *trunina* 'стовбур дерева' [ГГ, 189; Janów, 241; ЛАНД, к., 126], 'пень дерева', зрідка 'дерево, яке росте' [ГГ, 189], буковинському 'стовбур ~' [СБГ, 554];

ук. **trep-et-a* 'осика, *Populus tremula*' – слн., хрв. **trep-et-ik-a*, **trep-et-yl--ik-a*, с. **trep-et-yl--ik-a* [ОЛА 3, к. 34]; в ук. (нп. 497) зафіксовано розрізнення *tre'peta čər'lena* 'осика' [id.] і *tre'peta 'bila* 'тополя' [ОЛА 3, к. 35]; джерела засвідчують поширення в ук. діалектах: закарп. [Сабадош, 40; Сл., 353-354 – і деривати], гуцул. [ГГ, 188; Janów, 240], буковин. [СБГ, 551], бойк. [Онишкевич I, 300], наддністр. [Шило, 255-256]; лемк. – *тrepетяк* 'підосичник, їстівний гриб' (< *trepet* 'осика') [Пиртей, 307].

Окремі ізголоси, які вирізняють хорватські діалекти на тлі суміжних словенських і сербських, у північнослов'янському ареалі не обмежені українськими, а продовжуються в

стандарту (у *Словарі* за ред. Б.Д.Грінченка було подано словотвірне гніздо з цією основою – СГ IV, с. 307); на глибину в часі традицію функціонування дериватів цього кола в ук. континуумі вказує й давність (від XVII ст.) їх лексикографічного опрацювання.

¹⁴ Семантику і формальні особливості похідних від *gliv-* (*глива* 'груша звичайна, *Rugus communis*', *гливиця* 'нив'янка, *Neslia paniculata*') див.: [Кобів, 285].

діалектах інших мов. Так, поширеним репрезентантом семи 'лист, повідомлення, написане на папері і відправлене поштою у конверті' у хрв. є лексема *l'ist* (варіанти *l'i:st*, *l'i:s*) (12 нп.) з точними відповідниками у слц., п., вл., нл., ук., бр. і р. говірках, причому виразним центром поширення у північнослов'янському ареалі є його західна частина, в той час як в ук. – у 43 нп. (з усіх 132 нп., наведених у мережі атласу), бр. – 6 (з 71), р. – 1 (з 308) [ОЛА 8, к.38].

Лінгвістичні атласи хоча й є значно надійнішим джерелом інформації порівняно з дескриптивними працями, все ж відтворюють лише загальні контури, модель просторової поведінки мовних одиниць, а не становлять їхньої копії. Мережа жодного атласу не охоплює усіх населених пунктів досліджуваних територій, що зумовлює їхню інформаційну неповноту. Тому актуальним залишається зіставлення даних лінгвістичних атласів з інформацією інших джерел, а у випадку із ЗЛА пріоритетним залишається використання як додаткових джерел мовних даних, національних лінгвістичних атласів та дескриптивних праць з точно локалізованими мовними явищами. Поетапне розширення й удокладнення інформації про географію, особливості структури, семантики досліджуваних діалектних одиниць має наслідком уточнення репертуару й конфігурації слов'янських ізоглот.

Таким чином, наведені українсько-хорватські ізоглоси – ексклюзивні та включені в ширші ізоглоси – засвідчують непоодинокий характер; хоча їхня кількість закономірно менша порівняно з ізоглотами, які об'єднують українські діалекти із просторово суміжними західно- чи східнослов'янськими, чи хорватські з іншими південнослов'янськими, все ж їхня евристична цінність залишається високою. Укладання списків ізоглот є початком вивчення відношень між двома континуумами, закладає основи наступного синхронно-хронологічного та генетичного аналізу явищ, спільних для кількох діалектних мов. Той факт, що більшість наведених ук.-хрв. ізоглот в ук. континуумі охоплюють діалекти насамперед архаїчного карпатського, а також архаїчних поліських і волинського діалектів, може сигналізувати про давність формування цих ізоглот (полишаємо поза увагою ук.-хрв. ізоглоси, які, ймовірно, постали внаслідок дії інших чинників, зокрема неслов'янських впливів у різних зонах Славії¹⁵). Важливо, що на тлі ізоглот, які об'єднують український і східнопівденнослов'янський ареали, які відтворено на багатьох картах *Общекарпатского диалектологического атласа* (вип. 1-7, 1989-2003), карти ЗЛА відчутно змінюють і деталізують загальну картину міжслов'янських зв'язків по лінії *північ ~ південь*, демонструючи наявність різноманітних українсько-хорватських ізоглот.

Скорочення

ЗЛА = ОЛА (Загальнослов'янський лінгвістичний атлас).
 нп. – населений пункт
 бр – білоруська мова / діалекти
 вл. – верхньолужицька
 м. – македонська ~
 нл. – нижньолужицька

[українські діалекти]
 бойк – бойківський
 буковин. – покутсько-буковинський
 волин. – волинський
 гуцул. – гуцульський
 закарпат. – середньозакарпатський
 зхполіс. – західнополіський

¹⁵ Коло ізоглот, які виникли в результаті неслов'янських впливів на слов'янські діалекти, на картах ЗЛА виявилось настільки багато, що змушує авторів укладати спеціальні синтетичні карти відповідно до джерел запозичень (ОЛА 6, к. 75-78; ОЛА 8, к. на сс. 175, 178-181, 183); запозичення так само творять ізоглоси, які, маючи іншу природу порівняно з ізоглотами явищ слов'янської генези, становлять окрему проблему аналізу. Ізоглоси запозичень, як і питомої слов'янської лексики, інколи доводиться встановлювати, залучаючи додаткові джерела, напр.: на к. 62 (ОЛА 8) лише у слн. і хрв. діалектах, які зазнавали впливу італійської мови, зафіксовано *mizerija* 'бідність, нужда'; в ук. закарпатських говірках *mizerija* 'дуже слабкий урожай', 'убоге майно, 'щесь дуже дрібне або надто мала кількість чогось' [Сл., 173], у гуцульських *mizerija* 'біда', 'в'язниця', 'дрібнота', *mizerak* 'бідак, людина яка бідує' [ГГ, 123], у бойківських *mizerний* 'худий, сухий' [Онишкевич І, 442], у буковинських *mizerija* 'бідність', 'невелика на зріст худа людина', *mizerak* 'бідняк' [СБГ, 290], у наддністрянських *mizerни(й)* 'худий' [St., 100], 'порізані огірки, заправлені сметаною' [Шило, 175], у лемків. *mizerija* 'огірковий салат', *mizerak* 'злидар, бідолаха, неборак', *mizerний* 'змарнілий, слабкий', 'нікчемний, злиденний', 'незначний, не вартий уваги' [Пиртей, 175]. Розгалужена семантика і формальна структура засвідчують відносну давність цього запозичення, функціонування якого в ук. діалектах окреслюється ареалом інтенсивних польських впливів, що дає підстави припускати польське посередництво у поширенні італійського *miseria*.

п. – польська ~
р. – російська
с. – сербська ~
слн. – словенська ~
слц. – словацька ~
ук. – українська ~
хрв. – хорватська ~
ч. – чеська ~

наддністр. – наддністрянський

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин:** *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. 1-2. Луцьк, 2000.
- АУМ:** Атлас української мови. Т. 1-3. Київ, 1984 – 2001.
- ГГ:** Гуцульські говірки. Короткий словник / Ред. Я.В. Закревська. Львів, 1997.
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови. 1 – Київ, 1982.
- Кобів:** *Кобів Ю.* Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. Київ, 2004.
- Латга:** *Латга В.* Атлас українських говорів Східної Словаччини. Пряшів, 1991.
- Никончук:** *Никончук М.В.* Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ-Житомир, 1994.
- Німчук:** *Німчук В.В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ, 1992.
- ОЛА 1:** Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 1. Животный мир. – Москва, 1988.
- ОЛА 2:** Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 2. Животноводство. Варшава, 2000.
- ОЛА 3:** Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 3. Растительный мир. Минск, 2000.
- ОЛА 6:** Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 6. Домашнее хозяйство и приготовление пищи. Москва, 2007.
- ОЛА 8:** Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. 8. Профессии и общественная жизнь. Варшава, 2003.
- Онишкевич:** *Онишкевич М.И.* Словник бойківських говірок. 1-2. Київ, 1984.
- Пиртей:** *Пиртей П.С.* Словник лемківських говірок. Івано-Франківськ, 2004.
- Сабадош:** *Сабадош І.В.* Атлас ботанічної лексики української мови. Ужгород, 1999.
- Симоновић:** *Симоновић Д.* Ботанички речник научних и народних имена биљака са именима на руском, енглеском, немачком и француском језику. Београд, 1959.
- СБГ:** Словник буковинських говірок / Ред. Н.В. Гуйванюк, К.М. Лук'янюк. Чернівці, 2005.
- СГ:** Словарь украинского языка / Ред. Б.Д. Гринченко. I-V. Киев, 1907-1909.
- Сл.:** *Сабадош І.В.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.
- Шило:** *Шило Г.Ф.* Наддністрянський регіональний словник. Львів-Нью-Йорк, 2008.
- Чайкановић:** *Чайкановић В.* Речник српских народних веровања о биљкама. Београд, 1985.
- AGB:** Atlas gwar bojkowski / Oprac. pod kierunkiem J. Riegera. I-VII/ Wrocław-Warszawa etc., 1980-1991.
- AJDL:** *Stieber Z.* Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. I-VIII. Łódź, 1956-1964.
- Janów:** *Janów J.* Słownik huculski / Oprac. J. Rieger. Kraków, 2001.
- LAND:** A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language / Compiled by J. Rieger. Warsaw, 1996.
- St:** Studia nad dialektologią ukraińską i polską / Oprac. M. Karaś. Kraków, 1975.
- Skok:** *Skok P.* Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV, Zagreb, 1971-1974.
- FO:** Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makodonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom. – Sarajevo, 1981.

Pavlo Hrytsenko. Ukrainian-Croatian Parallels on the Maps of the *Slavic Linguistic Atlas*

A need to study possible connections between the Ukrainian and Croatian continua is brought about not only by the genetic relationship between these languages but also by discussions about an eastern Slavic element in the southern Slavic glottogenesis. Premised on spatial attestations, the Slavic Linguistic Atlas enables us to ascertain isoglossic connections between the Slavic dialectal languages. Validity of information and reliability of such isoglosses are much higher as compared with the isoglosses delineated with the help of dictionaries, primarily of literary languages. The Atlas's maps reflect a series of Ukrainian-Croatian isolexes. Some of those isolexes connect, in addition to Ukrainian and Croatian, some other dialectal languages. A number of the isolexes as found in the Atlas has been expanded with the help of other linguogeographical sources, i.e., atlases of other Slavic languages, regional atlases and dialectal dictionaries. All the isoglosses are likely to enhance historical-typological study of the Slavic continuum.

Key words: *isoglosse, isolexe, Ukrainian dialectal languages, Croatian dialectal languages.*

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ: ФОНЕТИКА, ЛЕКСИКА, ФРАЗЕОЛОГІЯ

Лев ПОЛЮГА (Львів)

© 2009

ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ ЛЕМКІВЩИНИ – ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Писемні пам'ятки Лемківщини на рівні з іншими пам'ятками української мови розкривають її самобутність, багатство єдиного національного цілого.

Ключові слова: *писемні пам'ятки Лемківщини, лемківські говірки, історичні словники, загальноукраїнська мова.*

Дотримуючись наукових засад, що лягли в основу української та світової лексикографії, ми виходимо з того, що територія на обох сторонах Східних Бескидів Карпат між річками Сяном і Попрадом та на захід від річки Уж споконвічно заселені етнічною групою лемків, які належали до українського відгалуження слов'ян [Атлас; Гриценко; Грушевський; Панькевич]. Вивченню мови всього лемківського населення присвячено чимало праць різних авторів. Починаючи від І.Верхратського [Верхратський] і кінчаючи багатьма іншими сучасними дослідниками України, Польщі та Словаччини, воно триває. Нашим завданням є вказати на ті писемні пам'ятки мови попередніх століть, які досі повністю не описані та які є виявом єдності українського етносу.

Системне пізнання мови, її багатство і різноманітність найчастіше можуть розкрити лексикографічні видання. Саме для їх створення найчастіше використовуються писемні пам'ятки різноманітних територій конкретного етносу, які заселені в даному випадку представниками українського народу. Зовсім закономірно, що укладачі українських історичних словників використовували всі пам'ятки, щоб якнайповніше представити лексику різних етнічних груп України, в тому числі Лемківщини.

Вже в першому словнику такого типу [ССУМ XIV-XVст.] використано всі писемні пам'ятки світського змісту (ділової мови) всуміш з пам'ятками інших етнічних територій України, чим автори праці демонстрували єдність українського етносу. У цьому словнику вичерпно подана вся лексика пам'яток досліджуваного періоду включно з власними назвами та похідними від них: наводиться їх тлумачення, статистичні дані вживання того чи іншого слова в писемних пам'ятках та його форм. Обмежене використання кола цих пам'яток лише творами світського змісту, на жаль, не дало змоги розкрити всієї різноманітності мовного багатства української мови у всіх жанрах цього періоду.

Значно багатшими в цьому плані є мовні джерела з Лемківщини, що покладені в основу Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. [СУМ XVI - XVII ст.], над яким працює група співробітників української мови Інституту українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича у Львові. У цьому Словнику з території Лемківщини наявні писемні пам'ятки духовного та світського змісту, серед яких до найбагатших належить Тростянецьке Євангеліє та 218 актів сільської ради с. Одрехови. З мовного погляду вони вже були предметом філологічного аналізу, зокрема Тростянецьке Євангеліє було опубліковане Яном Яновим [Янів] та використовувалося в дослідженнях І.Керницького [Керницький 1967] саме в плані існування рис лемківської говірки у загальноукраїнському контексті [Керницький 1961; Керницький 1967]. Тростянецьке Євангеліє, за твердженням професора Я.Яніва, відбиває перш за все ті традиційні риси українського правопису та графіки, які сягають початків української писемності. У творах саме конфесійного жанру виявляється поступ у розвитку загальноукраїнської літературної мови,

використовуючи для передачі смислу автохтонні українські загальномовні та запозичені слова, а також лексеми, характерні для місцевих говірок: обночуватися (48 аркуш видання), трафи(л) (48), жолн.:р.: (47), в.:ры не дала ("не повірила") (49), были барзо вд-чн.: (51), назирко(м) (60), поличковали (66), шипчиною (66), вшиткою но(ч) (68), поцтивное (79), змеркло (81). Таке спостереження і дає підстави стверджувати і виявляти наявність окремих говірок, в даному випадку лемківських, в загальноукраїнському контексті.

Серед 218 рукописних пам'яток с. Одрехови маємо оригінальні актові записи, обляти оригіналів, чернетки, мова яких народна, українська, хоч їх правопис не завжди дається звести до тогочасних нормативів писемної мови XVI ст. Мовні риси цих пам'яток у порівнянні зі сучасними лемківськими говорами детально схарактеризував І.Керницький [Керницький 1961; Керницький 1967; Акти: 17 -- 40]. У словничку малозрозумілих слів наведена професором І.Керницьким низка слів, що поширені в документах всієї України: баби(з)на, ближнии, братанка, бидло, битность, валок (полотна), варовати, вина, войть, визнання, в.:но, декреть, добитокъ, долгъ, должникъ, д.:вка, д.:довизна, загорода, застава, заставити, им.:н-, моровое пов.:тра, накладъ, ос.:длость, персоуна, право і десятки ін. [Акти: 235 – 244]. І хоча ці пам'ятки відбивають багатство ознак описуваного лемківського діалекту, але сам спосіб оформлення цих пам'яток, використані слова та звороти свідчать про взаємозв'язок актів с. Одрехови з діловими документами інших українських етнічних територій. Мова аналізованих пам'яток із лемківського села вказує на те, що говірки Лемківщини хоч частково відбивають і риси західнослов'янських мов, близькі до польської та словацької, але вони, ці говірки, перш за все представляють українські мовні особливості, у багатьох випадках уточнюють час появи тих чи інших лемківських мовних явищ.

Важливою писемною пам'яткою пізнішого часу, що розкриває зв'язки лемківського говору із єдиною українською мовою, є Псалтир половини XVIII ст. в лемківському перекладі [Огієнко].

На прикладі навіть наведених ілюстрацій можна побачити, що писемні пам'ятники з території Лемківщини значно збагачують словниковий запас української мови минулого. Вони підтверджують, що тогочасні українські писемні пам'ятки відбивають традиційність національного написання, яка характерна для всіх давніх українських пам'яток, але мова їхня, залежно від жанру, могла бути більш книжною (Тростянецьке учительне Євангеліє [Янів], Псалтир половини XVIII ст. [Огієнко]), або близькою до розмовної, народної, так званої "простої" або ділової мови (акти с. Одрехови) [СУМ XVI - XVII ст.]. Ці останні збагачували українську літературну мову новими назвами понять, локальних реалій, словесних парадигм, фонетичних особливостей. Кожне із таких мовних джерел важливе для історії української мови, культури, етнічного самоусвідомлення, цінне для утвердження національної гідності. Наукова вагомість наявних в лемківських писемних пам'ятках мовних фактів цінується ще і тому, що вони представлені в історичних словниках всуміш з мовними явищами письменства інших українських територій як рівноправні, а це дає широкий матеріал для узагальнень про єдність всіх документально засвідчених мовних даних для пізнання історії та мови лемків як невід'ємних представників усього українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА

- Акти:** Передмова// Акти с. Одрехови. - К.: Наук. думка, 1970. - С. 5 - 40.
- Атлас:** Атлас України і сумежних країн/ За заг. ред. В.Кубійовича. Львів, 1937. - С.21, Карта 10.
- Верхратський:** Верхратський І. Про говір галицьких лемків - Львів, 1912.
- Гриценко:** Гриценко П. Лемківський говір// Українська мова/ Енциклопедія. -- К.: Укр. енциклопедія, 2000. -- С. 287 - 288.
- Грушевський:** Грушевський М. Історія України - Руси. -- К.: Наук. думка, 1991. -- Т.І.- С.6.
- Керницький 1961:** Керницький І. Фонетичні особливості мови "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами// Дослідження і матеріали з української мови. -- К., 1961. -- Т.2. -- С. 83 - 106; Його ж. Морфологічні особливості мови "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині// Дослідження і матеріали з української мови. - К. 1962. - Т.5. - С. 90 - 110; Його ж. Судово-

адміністративна лексика "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині// Дослідження і матеріали з української мови. - К., 1964. - Т. 6. -- С. 91 - 108.

Керницький 1967: Керницький І. Система словозміни в українській мові (На матеріалах пам'яток XVI ст.). - К.: Наук. думка, 1967. -- С.286 і ін.

Огієнко: Огієнко І. Псалтир половини XVIII в. в лемківським перекладі// ЗНТШ. Ювілейний збірник на пошану акад. К.Студинського. Праці філологічні.- Львів, 1930. - Ч.І.

Панькевич: Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів// Славянская филология. - М., 1958.- С. 164 - 197.

ССУМ XIV-XV ст.: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2 т. - Редкол.: Л.Л.Гумецька. (відп. ред.) і ін. Виявлення і підбір пам'яток, укладання картотеки словника - Л.М.Полюга та ін. -- К.: Наук. думка, 1977-1978. (Внесок Л.М.Полюги - 35 авт. арк.)

СУМ XVI - XVII ст.: Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. Редкол.: Д.Г.Гринчишин (відп. ред.). Уклад. Л.М.Полюга та ін. - Львів, 1994-2008.- Вип. 1- 14.

Янів: Янів Я. Євангеліє Тростянецьке // Prace filologiczne:- 1931 - Т. XV, cz. 2.-- С.44 - 84.

Lev Polyuha. Written Legacy of Lemkivshchyna -- the Source of Studying of General Ukrainian Language.

Written legacy of Lemkivshchyna as well as other legacy of Ukrainian language discover its originality and richness as a single national entity.

Key words: *Written Legacy of Lemkivshchyna, dialect of Lemki, historical dictionaries, general Ukrainian language.*

Михайло ЛЕСІВ (Люблін, Республіка Польща)

© 2009

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК*

На основі дотеперішніх досліджень українських і польських діалектологів представлено основні особливості фонетичної, граматичної та лексичної систем лемківського діалекту з того часу, коли носії лемківського мовлення жили компактно перед виселеннями та переселеннями після другої світової війни на схід і захід.

Запропоновано найбільш притаманні для лемківського діалекту риси на тлі карпатських та інших західноукраїнських говірок і української літературної мови. В обговоренні лексичної системи звернено особливу увагу на загальноукраїнську лексику та запозичення з польської, словацької, угорської, румунської (волоської), тюркської та німецької мовних систем.

Ключові слова: лемківський діалект, українські говірки, загальноукраїнська мова, фонетика, словозміна, лексичні запозичення, полонізми, словакізми, мадяризми, волоські запозичення, тюркізми, германізми.

Лемківські говірки на північ від Карпат різняться між собою у багатьох деталях і тому про одну якусь неповторну і незмінну рису в системі лемківського діалекту як єдиного цілого говорити було б неможливо. У цій розвідці я постараюся звернути увагу на ті прикмети, які відрізняють лемківську мовну територію від інших, хоч і не завжди виступають вони всюди на Лемківщині, а іноді деякі „лемківські” мовні риси переходять межі Лемківщини і бувають притаманними для інших карпатських чи навіть деяких західноукраїнських.

---

* Ця розвідка написана на основі одного розділу про систему лемківських говірок в монографії самого автора [Лесів 1997: 48-82] з деякими скороченнями й доповненнями.

Зі звукової системи

Першою помітною рисою лемківської звукової системи є місце наголосу у слові. Українська літературна мова має, на відміну від польської, „різномісний, вільний, не прикріплений до певного для всіх слів єдиного місця наголосу” [СУЛМ: 358]. Це саме стосується і українських говірок.

У цьому плані багато, а навіть більшість лемківських говірок виділяється одномісним наголосом слова, постійним наголосом на другому складі від кінця, таким як у польській мові, під впливом якої імовірно такий наголос у лемківських говірках встановився.

Щодо місця наголосу проф. З. Штібер навіть ділить Лемківщину на дві частини: західну, що має польський наголос, і східну, що має східнослов'янський наголос: *Obszar nazywany Łemkowszczyzną mówił gwarami o dwóch wyraźnie różnych typach. Zachodnia jego część ma, jak wiadomo, akcent „polski” na drugiej od końca, wschodnia ma akcent zupełnie ruchomy, tak jak reszta dialektów ukraińskich (...)*. Цей дослідник стверджує, що з погляду акцентуації територія Лемківщини становить виняток на всьому східнослов'янському мовному ґрунті [Stieber 1982: 6-7]. За свідченням досліджень проф. З. Штібера різномісний наголос починається уже в Лупкові, Радошицях, Должиці над Ославою, Чистогорбі, Явірнику, Морохові, Височанах, Мокрому, Загустині, Строжу, Саночку, Чертежі, Костарівцях і всюди далі на схід і північний схід від названих населених пунктів. Звичайно, є села, де при одномісному наголосі можна було зафіксувати залишки давнішого різномісного наголосу, головним чином, у дієслівних формах. У спеціальному розділі своєї монографії про звукову систему лемківського діалекту З. Штібер так підсумовує розділ про лемківський наголос: *Pod samym Sanokiem, nad Osławą i dalej na wschód panował akcent, jak już wspomniałem, w zasadzie typowo ukraiński. Nie znaczy to, że nie było różnic pod tym względem między gwarami tych okolic a literackim językiem ukraińskim, owszem różnice takie są wcale częste. Działy tu niewątpliwie wyrównania analogiczne, zapewne też i inne czynniki* [Stieber 1982: 14-15].

Для абсолютної більшості лемківських говірок, на захід від лінії, визначеної вищенаведеними населеними пунктами, одномісний наголос типу **в́ода, в́іно, д́охьж, д́образ**, є прикметою вельми характерною [Жилко 1958: 123; Жилко 1966: 136].

Звукова система лемківських говірок має, можна сказати, більш архаїчний характер у порівнянні з українською літературною мовою. До таких архаїчних (давніх) елементів можна зарахувати:

а) Розрізнення давнього переднього **и** від середнього **ы**, що характеризувало праслов'янську й староукраїнську системи голосних. У лемків є два види **и** – в таких словах, як **сила, вино, милий, миска** воно більш переднє, а у формах типу **быкы, ногы, мыло, была** воно середнє. У діалектних записах, а навіть у популярних публікаціях ці два види **и** вирізняються графічно: **сила**, але – **мыло**. Давня фонема **ы** зберігається, однак, в усіх майже карпатських говірках української мови [Жилко 1958: 118].

Детально розглядаючи цю справу, проф. З. Штібер доказує, що іноді виявлення відмінності старого **ы** від **и** може залежати також від того, після якого приголосного воно виступає. Детальний перегляд цього явища на Лемківщині див. [Stieber 1982: 30-33].

б) Праслов'янське **і** (відповідник загальноукраїнського **и**) на крайньому заході лемківської мовної території вимовляється, як **і** без пом'якшення попередніх приголосних. Таку вимову зафіксував З. Штібер у селах Жегестів, Верхомля, Нова Весь, Лелюхів, Дубне, а також у деяких селах на південь від Карпат [Stieber 1982: 30]. Вимову типу **ходіті, гріб** ‘гриб’, **віно** можна зарахувати до архаїчної – стара вимова могла там затриматися через додатковий вплив польської чи словацької мови.

З вимови посередньої між **і** та **и** появилось щось подібне до **ий**, що фіксував проф. П. Зволінський у селі Берест: **колий** ‘коли’, **плестий** ‘плести’, **ідий** ‘іди’, **мы былий** ‘ми були’, **гусий** ‘гуси’ тощо. Професор З. Штібер вважає, що *to uj trzeba chyba traktować jako stopień pośredni między i a y: początek samogłoski uległ rozszerzeniu, gdy koniec jeszcze zachował pierwotną wąskość artykulacji* [Stieber 1982: 31].

в) Архаїчний характер мають також звуки, що появляються на місці староукраїнських подовжених **о** та **е** в нових закритих складах.

У загальноукраїнській літературній мові староукраїнське **о** подовжене в нових закритих складах вимовляється, як **і** (**хвіст, стіл, під столом, віл** і т.д.). На заході Лемківщини появляється у

таких позиціях іноді **ы**: **бып** ‘біб’, **бык** ‘бік’, **кынь** ‘кінь’, **выс** ‘віз’. Таку вимову записав З. Штібер в селах Явірки та Зубрик.

У південно-східній частині регіону, у селах Тісна, Должиця, в таких самих позиціях дослідник фіксує звук, наближений до лабіалізованого **у**: **тулько**, **нуч**, **дум**, **бульше** тощо.

На більшості території Лемківщини вимова цього типу давнього подовженого **о** згідна з загальноукраїнською, але в деяких місцях записали дослідники винятки з **и**, **ы** або **у**. Це винятки з поодиноких сіл, як, наприклад, з села Великополе: **гирнякы**, **загыр’я**, **потик**, **нуч**; зі села Рябе: **мицни**, **пидгорля**, **яблінка**, **пизнііше**, **спиткав** тощо. Як зауважує З. Штібер, у цьому випадку можна говорити, що в таких ситуаціях поширюється щораз більше, ця архаїчна вимова наче вирівнюється до загальноукраїнської. Це виразно помічається, коли порівняти записи І. Верхратського з кінця XIX ст. з записами З. Штібера з 30-х років XX ст. [Stieber 1982: 34-35].

Староукраїнське **е** в нових закритих складах у загальноукраїнській мові перейшло в **і**. У лемківських говірках інколи в таких позиціях появляється **у**. Відносно цього явища З. Штібер писав: *Każda forma z u’ ma nieco inny zasięg, niemniej można jak przybliżoną granicę u pochodzącego z e po polskiej stronie podać linię idącą przez Wisłok Dolny i Górny, Karlików i Morochów. Pas z u ciągnie się jednak dalej na północ, wzdłuż polskiej granicy językowej, skoro formy jak **ńus** etc. mamy jeszcze w Kuźminie (dawny powiat dobromiński). Na wschód od wymienionej dopiero co linii formy z u stają się coraz rzadsze, aż znikają zupełnie* [Stieber 1982: 18-19].

Дослідник звукової системи лемківських говірок подав далі докладний обсяг поширення форм з **у**, що походить з подовженого **е** в нових закритих складах, наприклад, **палюнка**, **печункы**, **шутка**, **попов**, **мют**, **вечур**, **підвечурок**, **люд**, **пачускы**, **тютка**, **пюрко**, **пацюрки**, **вертюрник** ‘назва гадини’ тощо поряд з формами з **і**, що звучать, як у загальноукраїнській мові [Stieber 1982: 19-22].

Ця риса (перехід **е** в **у**) наближує карпатські, в тому числі й лемківські говірки до північних з однією різницею, що у північних говірках таке **у** залежить від місця наголосу, а в лемківських – ні [Жилко 1958: 119].

З-посеред сусідніх українських говірок лемківські відрізняються також тим, що **а** після м’яких і шиплячих приголосних зберігається назагал в усіх позиціях, так, як в українській літературній мові, наприклад, **тягне**, **пряджа**, **робят**, **м’ясо** і т.ін. Лемківщина, як узагальнює З. Штібер, *w zasadzie nie ma zwężenia a po palatalnej* [Stieber 1982: 16-18; Жилко 1958: 135].

Відповідно до загальноукраїнського звукосполучення **-ри-** появляється часто в лемківських говірках звукосполучення **-ир-**, напр., **хирбег** ‘хребет’, **гирмит** ‘гримить’ [Жилко 1958: 121; Stieber 1982: 50-52]. З. Штібер показує географічне поширення цього явища на Лемківщині в поодиноких словах, де можливі появи **-ир-**, **-ыр-**, а саме: **дырва** ‘дрова’, **кыртыця** ‘крот’, **гырмит** ‘гримить’, **гыртан**, **гыртанка**, **хырбет**, **пырщ** ‘прищ’, **пиршик**, **тырваті**, **тырвалій**, **обырви** ‘брови’, **кырви** ‘крові’, **сылзы** ‘сльози’, **блыха** ‘блоха’ [Stieber 1982: 50-52]. Такі форми, характерні для лемківських говірок, іноді замінюються подібними до загальноукраїнського типу **грымит**, **хрибет**, **брови**, **слезы**, **блоха**, або зі звучанням, яке вказувало б на вплив польської чи словацької мови, напр., **древа**, **крет**, **кртань**, **брві**.

Польський вплив видно у деяких словах, що повинні мати повноголосся типу **борода**, **оборіг**, **борона**, **подорожник**, **дорогий** тощо. Очевидно, лемківські говірки у переважній більшості виявляють повноголосні форми. За свідченням З. Штібера, який цю справу дослідив досить детально, усюди на Лемківщині говориться: **борода**, **боріг**, **оборіг**, **оборог**, **борона**, **боронити**, **борозда**, **дорогий**, **горох**, **короткий**, **корова**, **мороз**, **спорохніте**, **порог**, **поріг**, **скородити**, **сорока**, **здоров’я**, **торока**, **воробель** чи **воробець**, **ворона**, **ворота**, **голова**, **холошні**, **колода**, **полотно**, **полова**, **солодке молоко**, **солома**, **соловій**, **толока**, **волокно**, **волосы** або **волося**, **беріх** або **берег**, **берест**, **береза**, **черемха**, **чересло**, **черес** ‘trzos’, **черешня**, **смерек**, **середина**, **веретено**, **жероб’я**, **пелех**, **полоти**, **полова**, **оболочы**, **жолоб**, **ожелец**, **ожелест**. Появляються однак поодинокі слова – відповідники вищенаведених, в яких маємо польські відповідні неповноголосні звукосполучення, напр., **дріга** або **дрыга** ‘дорога’ (Явірки, Жегестів, Верхомля), **огріт** ‘город’ (Явірки), **мрочится** (с. Беско), **снрухніле** (с. Посада Горішня), **шкавронок** (зах. частина Лемківщини), **гловакы** ‘рід риби’ (у с. Висова), деінде: **головакы**, **клониця** (зах. частина Лемківщини), **пані млода** (зах. частина), **плова** ‘корова’ (у багатьох селах, частіше, однак, **полова**), **словік** ‘соловей’ (під Сяноком і Ліськом), **тлока** ‘толока’ (на заході в основному), **прейде**, **прескочу**, **превлечу** (на самому заході), **претак** ‘przetak’ (с. Крамна), **представліня** ‘przedstawienie’ (с. Гладишів), **препівка** (на заході, далі на схід

перепілка, перепелиця), през ‘через’ (частіше на заході), **стрін, срін** ‘szron’ (с. Верхomla, Берест, Устя Руське), **вред і веред, плевнік** поряд **пелевник** ‘прибудівка в stodoli’ тощо. На цій же території Лемківщини такі форми польського походження з неповноголосними звукосполученнями появляються у словах: **кролік, кріль, кролі, хлоп, хлопець, хлопчиско, злото, преці** ‘проте’, **треба, жрудло, зрудло** або **жрідло**.

Це вказує на значний вплив польської мови, що, однак, не змінює східнослов'янського, українського характеру лемківських говірок, у яких абсолютно переважають повноголосні форми.

У дослідженнях діалектологів говориться про вокалічну систему голосних лемківських говірок. З. Штібер згадує чотири типи такої системи: *Na Łemkowszczyźnie w Polsce i w znanych mi wsiach Czechosłowacji występowały w zasadzie cztery systemy fonemów wokalicznych*:

1. Система, що складається з шести (6) голосних фонем «**і, ы, у, е, о, а**», виступає у цій лемківській частині колишнього Новосанчівського повіту, а також у деяких селах колишнього Горлицького повіту. Бракує у цій системі загальноукраїнського переднього **и**, яке заступлене, як правило, середнім голосним звуком **ы**; З. Штібер окреслює цей звук так: *Samogłoska płaska, gdy chodzi o położenie warg, średnia lub nieco tylna, gdy chodzi o poziome położenie języka, wysoka na wysokości o i u, gdy chodzi o wzniesienie środka i częściowo tyłu języka* [Stieber 1982: 60].

2. Система, що складається з семи (7) голосних фонем: «**і, и, ы, у, е, о, а**», виступає, за свідченням З. Штібера, в селах східної частини Лемківщини і частково у колишньому Горлицькому повіті.

У цій системі, крім звичайних для загальноукраїнських голосних фонем, виступає середнє **ы**.

3. З. Штібер подає ще два типи системи голосних фонем з обмеженим обсягом їх поширення, наприклад, система голосних, що складається з 8 фонем: «**і, ы, у, и, ъ, е, о, а**», зафіксована була дослідником тільки у двох селах колишнього Ліського повіту (Великополе і Лукове).

Цей же дослідник, детально обговоривши навіть найдрібніші явища системи голосних лемківських говірок, так підсумовує відповідний розділ своєї монографії: *W stosunku do ogólnoukraińskiego cechowała lemkowski systemy wokaliczne wyraźna archaiczność* [Stieber 1982: 63].

Система приголосних лемківських говірок відрізняється від інших говірок та української літературної мови деякими системними рисами.

В аналізі губних приголосних звертає на себе увагу явище переходу **в** перед іншим приголосним **г** або **х**, напр., **г нас** ‘в нас’, **хперед** ‘вперед’, **гдова** ‘вдова’. Ця прикмета споріднює лемківські говірки з надсянськими [Жилко 1958: 135]. Це явище, однак, як доводить З. Штібер, стосується до обмеженої кількості прикладів, а саме применника і префікса **в**, а форми типу **г місці, г лісі, г Риманові** появляються на усій майже Лемківщині. Інакше справа мається зі словом **вдова**, яке особливо у південній частині Лемківщини звучить як **гдова** або **гдова**. Зрідка фіксують дослідники також форму **гдовец**. Подібне фонетичне явище зафіксовано ще у слові **гвакы**, що з **глакы**, а це з **влакы**, у с. Довгому.

Велика частина лемківської мовної території виявляє тенденцію, яку З. Штібер називає: *skłonność do przesuwania artykulacji t', d' ku tyłowi*; себто йдеться про вимову типу **кісто, огіж** замість **тісто, одіж** [Stieber 1982: 68-69]. Ця риса характерна взагалі для південноукраїнських говірок, як про це пише Ф. Жилко: *Пом'якшені приголосні в південно-західних...переходять в інші приголосні. Це виявляється, наприклад, у тому, що **д'**, **т'** у позиції перед **і** змінюють свою природу й іноді переходять **д'** в **г**, а **т'** в **к'**. Як стверджує цей же дослідник, ця риса може також зрідка в окремих словах бути виявлена і в інших говорах української мови; наприклад, у південно-східних часом зустрічається **кісно** ‘тісно’, **кісто** ‘місто’ [Жилко 1958: 54].*

Ствердіння кінцевих м'яких приголосних **т', д', н', ц'** появляється на більшості лемківської мовної території. Як пише З. Штібер, *najpowszechniejsza jest ta dyspalatalizacja w rownatach nowosądeckim, gorlickim, jasielskim i krośnieńskim*. Це ствердіння давніх м'яких приголосних в кінці слова виявляється особливістю лемківських говірок на відміну від інших карпатських говірок української мови.

На місці праслов'янського звукосполучення **дй** в українській мові, загалом, появляється **ж**, наприклад, **одіж, межа, пряжа, іржа** та **ржа, рижик, сажа, чужий** тощо, у лемківських говірках натомість появляється у таких ситуаціях африката **дж**, як в багатьох інших українських карпатських говірках [Stieber 1982: 79-80]. З. Штібер детально розглянув поодинокі слова, де

можливий вияв цього приголосного, який у лемківських говорах звучить звичайно як *дж* тверде або *м'яке*, напр., **одеджа, меджа, пряджа, рджа** або **ржджа, рыджыкы, саджа, чуджий** тощо [Stieber 1982: 72, 75-77, 92-93]. Історики мови вважають це *дж* за звук старший від *ж* у цьому положенні. Отже, це була б ще одна архаїчна риса лемківських говірок.

Трапляються при цьому в окремих селах поодинокі вияви західнослов'янського, загалом польського відповідника цієї фонемі, а саме *дз*, напр., **рдза, рыдзікы, садза**, що звичайно можна пояснювати запозиченням таких слів з польської мови [Stieber:1982: 84].

На усій території поширення лемківських говірок появляється зміна *ш* на *ч* перед початковим *к* у словах **чкода** 'шкода' і **чкола** 'школа'. Ця прикмета характерна також для бойківських говірок [Пшепюрська: 84].

Відомо, що в лемківських говірках приголосний *л* перед голосними заднього ряду **а, о, у** вимовляється, як нескладотворче *у* (як у польській звичайній вимові) або як **в**. Однак, як детально й докладно розглянув З. Штібер, не всюди на Лемківщині така вимова виявлена. Дослідник стверджує, що таку вимову *л* (**ў** або **в**) має територія від сіл Барвінок, Тилява, Тристяна на сході до сіл Конечна, Усте Руське і Фльоринка на західній межі лемківського діалекту. Далі на захід дослідник відновує деякі коливання щодо цього, напр., у с. Нова Весь, Поворозник, Лелюхів, Дубне переважає нескладотворче *у*, натомість у селах Мушинка, Висова, Ганчова уже рішуче переважає вимова *л*. У селі Верхомля в основному вимовляється передньоязикове *л*, а нескладотворче *у* вимовляють лише деякі мешканці [Stieber 1982: 84-85].

Ця риса вважається за один із виявів впливу польської мови на лемківську звукову систему, вона характерна для більшості лемківських говірок з деякими винятками. На північному сході лемківської мовної території панує вимова передньоязикового твердого *л*. Звідси виникло обурення В. Вадяка під час відомої у 1965 році дискусії на тему правопису *Лемківської сторінки Нашого слова*. В. Вадяк писав годі: *...позваляю собі запримітити, що мене, як родовитого лемка, дивує, як то сталося, що в «Нашім слові» дуже часто пишеться в закінченні дієслів -во, -ва (ходива, робива, мусіва) і т. д. Стверджую, що в Сяніччині ніхто і нігде не уживає таких слів, як „мовоко”, „мовива” і т. п., а говориться: я пряла, молоко і т. д. Я припускаю, що то тільки в декотрих селах Горличчини, як, приміром, Фльоринка, уживано такої говірки, котра непотрібно увійшла до «Лемківської сторінки» і, правду казати, разить слух, яко незгідна з загальноукраїнським говором* [Вадяк]. Я представив це місце з дискусії, щоб доказати, як важливою справою інколи є одна звукова риса і як чутливими до звуку мови бувають мешканці поодиноких місцевостей.

Інший дискусант у цій самій справі писав, що *українське л по-лемківськи здебільшого вимовляється, а тому й пишеться, як в* [Желем]. Дискусія на цю й інші мовні теми була поживлена і досить гостра. Тоді і мені прийшлося опублікувати статтю на цю тему, як відповідь на сумніви деяких дописувачів, чи є оце **в** з *л* у лемківських говірках, чи його немає і чи треба це у правописі *Лемківської сторінки Нашого слова* відзначати [Лесів 1965: 30].

При нагоді треба сказати, що на Лемківщині, а точніше в околиці Команчі і в кількох місцях на південь від польсько-словацького державного кордону виступає т. зв. середній або *полтавський* різновид *л*, який пригадує щось посереднє між твердим зубним *л* і м'яким **ль** [Лесів 1965: 5].

У системі приголосних лемківських говірок панує *глоткове* або *фарингальне г*, як у загальноукраїнській вимові. При тому появляється інколи задньоязикове **г** (g), про що З. Штібер виразно писав:

Są to oczywiście zapożyczenia z polskiego, jak gacok, gacko, gadati, gardło, driga, ogin, wilgot, gamba, garnec, garwo, rogal [Stieber 1982: 94].

Серед слів, які мають задньоязичне **г**, є також запозичення з німецької (**грулі, ганкы, гвавты, гратя, трагарі, моргы, гміна**), з угорської (**гавда, шаргуля**) чи румунської мови (**груник, струнга, гелета, румегаті**). Іноді оце чуже **г** змінювалося у деяких словах в **г**, напр., **груник, грунок** [Stieber 1982: 94-95].

Можливо, що слів з **г** в лемківських говірках дещо більше, ніж в інших західноукраїнських говірках. Це пояснюється інтенсивнішим впливом польської та інших мов на лемківські говірки.

Зі словозміни у лемківських говірках

Коли говоримо про словозміну, себто, насамперед про розрізнення закінчень у лемківських говірках, можна сказати, що немає великої кількості особливостей суто морфологічного характеру, коли не брати до уваги звукових явищ у цих же граматичних

закінченнях. Одним словом, словозміна у лемківських говірках мало відрізняється своїми граматичними формами від інших українських говірок та загальноукраїнської літературної мови. Це таке загальне враження. Треба ще додати, що проблеми словозміни лемківських говірок, можливо, досліджені менш глибоко й системно, ніж звукова система чи сама лексика.

Звернемо увагу на те, що досі відоме діалектологам про морфологічні особливості лемківських говірок.

У загальному стверджує Ф. Жилко, що карпатські говірки, в тому числі й лемківські, *зберігають найбільш виразні з-посеред усіх наших говорів української мови архаїчні риси відмінювання і дієвідмінювання* [Жилко 1958: 118].

З особливостей, які можуть появитися у **відмінюванні іменників**, назвемо такі:

1. Поява старих форм називного відмінка множини чоловічих іменників, таких як **нарібци, птаци, вояци, воўци** з переходом **к** в **ц**, а також з закінченням **-ове: братове, сынове, сусідове, пташкове** тощо [Жилко 1958: 134]. Ці архаїчні форми затрималися в лемківських говірках, можливо, під частковим впливом відповідних польських форм.

2. Зрідка появляється у карпатських говірках української мови, в тому числі й на Лемківщині, давнє закінчення **-ы, -и** в орудному відмінку множини, наприклад, **з волы, чотырма быкы, із дубы** [Жилко 1958: 121].

3. Іменники жіночого роду всіх основ, а також узгоджені з ними прикметники і займенники в орудному відмінку однини мають закінчення **-ом**, напр., **рыбом, водом, мойом руком, меджи собом**. М. Пшеп'юрська-Овчаренко ствердила, що ця риса спільна для лемківських та надсянських говірок української мови [Пшеп'юрська: 84].

4. У родовому множини появляється закінчення **-ох**, напр., **прішов до тих хлопох, для тих быкох**; таке саме закінчення виступає у формах місцевого множини: **на ярмаркох, по родичох**. Воно якби спільне з відповідним закінченням у словацьких говірках, а появляється переважно на південних схилах Карпат [Жилко 1958: 121]

На підставі словозміни прикметників у лемківських говірках можна звернути увагу на такі явища:

1. Закінчення прикметників і займенників у називному відмінку множини **-ы** замість **-і: добры, тверды, білы** тощо [Жилко 1958: 135].

2. Закінчення **-ой** замість **-ої** у родовому відмінку однини жіночого роду, це якби стягнення повної форми закінчення, напр., **доброй, мойой, той** [Жилко 1958: 135].

3. Замість закінчення **-ый** трапляються у називному відмінку однини чоловічого роду прикметників закінчення стягнені **-ы** або **-и** у багатьох місцевостях, як свідчить карта, що представляє назви безрогого (шутого) барана (**шуты** у 5 населених пунктах, **шути** у 5 селах, а форми з **-ый, -ий** або **-ей** у понад 25 місцевостях), а також карта, яка вказує на поширення прикметника **тлустий** (**тлусты** або **пасены** зафіксовано з **-ы** тільки в одній місцевості [AJDŁ: карта 296, 312]). Усе це вказує на те, що прикметникове чоловіче закінчення **-ы, -и** (без **-й**) типу **шуты, тлусты** появляється де-не-де на Лемківщині, мабуть, під впливом польських відповідних форм прикметників.

Коли говорити про займенники, звертає на себе увагу питальний займенник у його архаїчній формі **што**, який появляється майже на усій лемківській мовній території, як на це вказує карта 316 Штіберового лемківського атласу, так само пов'язані зі **што** неозначені займенники **дашто** і **штосі** [AJDŁ: карта 317-318]. Таке звучання займенників уважає М. Пшеп'юрська-Овчаренко за типово лемківську рису [Пшеп'юрська: 83].

Цікаво й оригінально звучать деякі форми числівників у лемківських говірках. Звертаємо увагу на форму **чотырдесят**, яка щойно на найбільш східній частині Лемківщини переходить у **сорок**, а також – на дещо змінені фонетично числівники типу **осем, вісем, єденацет, двацет** і т. п. [AJDŁ: карта 329-332].

З особливостей дієвідміни лемківських говірок зверну увагу на стягнення форми дієслів на **-ати** з тематичним **е** в теперішньому часі: **збираш, збирає, збирає, збирає**. На думку Ф. Жилка, це одна з рис, запозичених від західнослов'янських мов, тобто з польської або словацької мови [Жилко 1958: 123]. З другого боку, М. Пшеп'юрська-Овчаренко пише, що *контраговані форми типу гадамо* це риса спільна для бойківських та лемківських говірок [Пшеп'юрська: 84].

Форми дієслова з архаїчним його звучанням **быти** або **бити** у значенні 'бути', **бив, было, были**, напр., „**бив** царь а мав коня”, „замок, котрий **быв** проклятий”, „мав таку яблін, што **была**

блещача, як злото”, зачислює М. Пшеп’юрська-Овчаренко до спільних рис надсянського та лемківського діалектів [Пшеп’юрська: 84].

У поодиноких лемківських говірок трапляються детальні відмінності дієвідмінюваних поодиноких дієслів; хоч на загал дієвідмінювання у лемківських говірках здебільшого таке ж, як в українській літературній мові та в інших українських говірках.

Дещо із лексики характерної для лемківських говірок

Лексика (слівництво) лемківських говірок досліджена досить добре, найбільш характерні слова для цих говірок містить передусім *Мовний атлас давньої Лемківщини* З. Штібера, на основі цього ж матеріалу можна було б сказати дещо про характерні її прикмети.

Про карпатські говори, до яких належать також лемківські, Ф. Жилко писав у 1958 році: *Карпатські говірки мають свої особливості у лексичному складі. Це виявляється в збереженні деяких давніх (архаїчних) слів, у наявності місцевих слів, що зустрічаються у вівчарстві, скотарстві, різних ремеслах, назвах рослин та ін. Зокрема в цих говірках помітні лексичні запозичення з румунської, угорської, турецької, словацької та польської мов* [Жилко 1958: 125].

Беручи до уваги матеріали *Мовного атласу давньої Лемківщини* З. Штібера представлено деякі групи слів з погляду їх походження, бо, як пише Я. Рігер, цей атлас *stanowi cenne źródło do badań nad leksyką lemkową, zwłaszcza, że dokładnie określa zasięgi geograficzne wyrazów i ich znaczenie* [Rieger 1966: 1].

Коли подивитися на слова, вживані у лемківських говірках з погляду їх подібності чи відмінності від загальноукраїнських літературних слів, а також – від слів, уживаних іншими українськими говірками, можна було б їх поділити на кілька груп, а саме:

I. Слова, що звучать у лемківських говірках так само, як в загальноукраїнській літературній мові, і тому вони зрозумілі кожному, хто знає українську літературну мову, напр., **баран, берег, берест, береза, бідний, бік, борода, бик, гарний, горох, гуска, жовток, звідтам, знати, місто, мішок, парубок, передній, узяти, ядро** тощо. У матеріалі проаналізованому мною на основі Штіберового *Мовного атласу давньої Лемківщини* ця група слів у лемківських говірках становить абсолютну більшість. Їх багато, за нашими підрахунками, вони становлять більше, ніж половину словникового складу лемківських говірок.

II. Слова, що відрізняються від загальноукраїнських деякими звуковими рисами, про які ми вже говорили. Ці звукові відмінності назагал не перешкоджають розумінню слів цієї групи для того, хто знає українську літературну мову чи інші українські говірки. Перелік слів цієї групи був би довгий. Тут покажу лише деякі звукові відмінності:

1. Деякі слова цієї групи відрізняються від загальноукраїнських тільки однією фонемою. Подаючи пари слів, на першому місці наводжу лемківське слово, а на другому – українське літературне: **блиха** – блоха, **блищиця** – блощиця, **бриви** – брови, **дрива** – дрова, **лижка** – ложка, **слизи** – сльози, **гиртань** – гортань, **сирока** – сорока, **быти** – бути, **быв** – був, **полідне** – полудне, **вогінь** – вогонь, **вугір** – вугор, **жмикати** – жмакати, **дітина** – дитина, **червений** – чорвоний, **чело** – чоло, **зелізо** – залізо, **жена** – жона, **вісем** – вісім, **дера** – діра, **тетка** – тітка, **вечер** – вечір, **ейця** – яйця, **елиця** – ялиця, **ящурка** – ящірка, **тютка** – тітка, **паробок** – парубок, **коживка** – кужівка, **полудновати** – полуднувати, **скілько** – скільки, **тільки** – тільки, **дащо** – дещо, **перепівка** – перепілка, **дільниця** – дійниця, **мясо** – м’ясо, **боденка** – боденька, **дебря** – дебра, **срібро** – срібло, **дзвізди** – звізди, **ходзаки** – ходаки, **ірджа** – іржа, **меджи** – межі, **одеджа** – одежа, **пряджа** – пряжа, **хоц** – хоч, **заяц** – заяць, **павучина** – павутина, **чкода** – шкода, **што** – що, **змеркатися** – смеркатися, **скіна** – стіна, **глова** – вдова та деякі інші.

2. Можуть лемківські слова відрізнятися від загальноукраїнських тим, що в лемківських говірках ці слова мають на одну фонему більше, наприклад: **ільняний** – льняний, **вомитися** – вмитися, **білток** – білок, **кістка** – кіска ‘warkocz’, **добитча** – добича, **згорівка** – горілка, **пральник** – праник, **білчок** – білок тощо. Тут можуть бути різні причини таких відмінностей, також морфологічні. Результат – звукові кількісні відмінності.

3. Різницю між діалектним лемківським словом та його українським відповідником може становити те, що в українському літературному слові виступає одна фонема більше, наприклад: **уж** – уже, **штири** – чотири, **ябко** – яблуко, **дебрь** – дебра, **посяти** – посіяти, **учар** – вівчар, **увца** – вівця і т.п.

4. Деколи форми слів у діалектному та літературному мовленні відрізняються двома (а навіть більшою кількістю) фонем, наприклад: **коничина** – конюшина, **косіско** – косисько, **дашто**

– дещо, **сний** – іній, **откаль** – відкіль, **отталь** – відтіть [ЕСУМ: 1, 3945], **пчола** – бджола, **посціль** – постіль, **вудиво** – вудила і т. п.

5. Слова можуть також відрізнятися іншим порядком тих самих або подібних звуків, наприклад: **гирміт** – гримить, **керниця** – криниця, **керт** – крот, **силзи** – слези, **білко** – білок тощо.

6. Слова відрізняються інколи дещо іншими суфіксами або префіксами, наприклад, **дійник** – дійниця, **гиртанка** – гортань, **штосік** – щось, **сріберний** – срібний, **кілько** – скільки і т. п.

Усі ці відмінності ґрунтуються на звуковій та іноді морфологічній системах лемківських говірок, вони деякими прикметами відрізняються від українського літературного мовлення.

III. Слова, які ведуть свій родовід від праслов'янської та староукраїнської мови, але в сучасній літературній мові не появляються або вважаються архаїзмами. До таких архаїчних слів, що пов'язують лемківські говірки з найдавнішою традицією староукраїнської доби, належать, між іншим:

Багра 'косяк, частина складеного обода колеса', слово пов'язане з праслов'янським ***bagъgъ** [ЕСУМ: I, 110], у *Словникові української мови* [СУМ, I, 85]: **багра** 'густо-червоний пурпуровий колір'.

Боїско, **боїще** 'тік', в основі слова старе **бой** та суфікс **-іско**, **-іще** [ЕСУМ: I, 187], в [СУМ: I, 212] **боїще** 'місце, де відбувається бій'.

Бридь 'гидота, погань', від праслов'янського **бридь** 'гострий, кислий, огидний', потім 'негарний, бридкий, поганий' [ЕСУМ: I, 255].

Ватра 'вогнище, багаття', походження цього слова не зовсім ясне, можливо спільнослов'янське, споріднене з авестійським **atar** 'вогонь' [ЕСУМ: I, 339-340]. Я. Рігер помістив це слово серед румунізмів, йдучи за думкою А. Брюкнера [Rieger 1983a: 136]. В [СУМ: I, 297], слово наводиться з позначкою „діалектне”.

Вельо 'багато', пов'язане з праслов'янським **вельй** [ЕСУМ: I, 346], не можна тут виключити впливу церковнослов'янського **велій** або польського **wiele** 'багато'.

Веретельниця і веретельник 'риба: щипавка звичайна'. Ця назва пов'язана з дієсловом **вертітися** за властивістю цієї риби звиватися на одному місці, що нагадує веретільницю, себто веретено [ЕСУМ: I, 354]; в [СУМ: I, 329], **веретільниця** означає 'безногу схожу на змію ящірку'.

Вигляд 'вікно', основа слова давня, пор. церковнослов'янське **глядати** [ЕСУМ: I, 532]; в [СУМ: I, 373], **вигляд** означає 'місцевість, яку видно'.

Вирниця 'обліг', слово має в собі праслов'янське **вирь** або староруське **виръное** 'подать' [ЕСУМ: I, 379].

Гев 'тут, сюди', в основі цього слова праслов'янське **(г)ево**, перший член якого є вказівною часткою **ге** індоєвропейського походження, другий член **-во**, **-в**, пов'язаний з українським діалектним **аво**. Існує припущення про зв'язок цього слова з давніми підсилювальними частками займенникового походження. Хоч слово старе, дослідники допускають, що може це бути запозичення з польської чи словацької мов, є ж бо польське діалектне **hew**, **hewo**, **haw**, а також словацьке діалектне **hev** [ЕСУМ: I, 488]. Можна ствердити, що це архаїзм, підтриманий впливом сусідніх слов'янських говірок.

Голя 'гола верхovina', слово пов'язане з **голий**, праслов'янське **golja** 'голе місце' [ЕСУМ: I, 548]. Пор. назву села Голя на Підляшші.

Горі 'у гору' – це архаїчна форма місцевого відмінка, який давніше міг уживатися без прийменника [ЕСУМ: I, 562]; в [СУМ: II, 130], **горі** 'у гору' віднотовано як діалектну форму. Пор. також церковне з Літургії **горі імійм серця**.

Їл 'глина, мул' з праслов'янського ***іль** [ЕСУМ: II, 294].

Кліпайки 'повіки', слово появилoся на основі старого дієслова **кліпати** [ЕСУМ: II, 462].

Команиця 'конюшина', слово похідне від давнього **комонь**, 'кінь', назва зумовлена тим, що рослина є цінним кормом для коней [ЕСУМ: II, 528-529].

Квасниця 'щавель', в основі давнє слово **квас**, **квасний** [ЕСУМ: II, 415].

Киртиця і киртина 'кріт'.

Міхерина і міхирик 'торбинка на тютюн', в основі старе слово **міх**.

Мишпергач і пергач 'кажан', стара основа слова, пор. українське **перга** 'зібраний бджолами квітковий пилок рослин' [СУМ: VI, 120], можна також порівнювати з церковнослов'янським **іспригнути** 'вискочити'.

Ногавиці, ногавки 'суконні штани', в [СУМ: V, 439-440], виступає як діалектне слово.

Няньо ‘тато’, в [СУМ: V, 459], фіксується як діалектне слово.

Ніг ‘нема’, в [СУМ: V, 427], фіксується як застаріле.

Осердак, сердак ‘рід верхнього теплого короткого сукняного одягу’, в [СУМ: IX], занотоване як застаріле і діалектне.

Палінка і палюнка ‘горілка’, в основі **палити**.

Пелевник, пелевен ‘комірчина, де переховують полову або збіжжя’, з праслов’янського **пелы, нельве** [Фасмер: II, 227].

Полетиця ‘повитиця, витка без коренів, паразитична однорічна трав’яниста рослина’.

Повічайки, павучайки ‘повіки’, тут корінь **віко** і старинний префікс **па-** [ЕСУМ: I, 398].

Пут ‘дорога в поле’, в [СУМ: VIII, 405], слово **путь** ‘дорога, шлях’ віднотоване як застаріле.

Скорух, скорушина, шкоруха ‘горобина’, в [СУМ: IX, 305], слова ці фіксуються як діалектні.

Стиранка ‘затірка’, в [СУМ: IX, 700], віднотовано як діалектне слово.

Студник, студинка ‘джерело’, в основі праслов’янське **студ** (пор. **студити**).

Сипанець ‘комора’, в [СУМ: IX, 192], нотується як діалектне з цитатою *Сипанець – гуцульська господарська будівля у вигляді комори*. Я. Рігер вважає це за словакізм [Rieger 1983b: 153].

Убіч ‘бік, бокове місце’ (див. [AJDL: V, 227]), в основі праслов’янське **бокъ** [ЕСУМ: I, 194].

Худобний ‘бідний’ (див. [AJDL: VII, карта 310]), в [СУМ: XI, 168, **худобний** ‘бідний’ фіксується як діалектне з цитатою зі Словника Б. Грінченка. Я. Рігер вважає це слово за словакізм [Rieger 1983b: 153].

Хижа ‘хата’, в [СУМ: XI, 52], виступає як розмовне.

Чатина, четина, чатинник ‘глиця, хвоя’, в [СУМ] **чатина** появляється як діалектне. У *Праслов’янському словнику* пояснюється це слово так, що воно виникло внаслідок скорочення слова **щетина** [Sł.Pr.: 179].

Челенки, челінка ‘кісткові частини пальців’, з псл. ***čelъькъ** [Sł.Pr.: 126].

Чотирдесят ‘сорок’, див. [AJDL: VII, карта 333].

Яр ‘весна’ [AJDL: VI, карта 293] в [СУМ: XI, 647], зафіксовано **яр** ‘весна’ як поетичне слово.

Ярець ‘ячмінь’ [AJDL: IV, карта 195]. Я. Рігер вважає це слово за архаїзм, підтриманий впливом польських говірок [Rieger 1983b: 156].

Такі слова свідчать про найдавніший зв’язок цих говірок з українськослов’янською давниною.

4. Слова, запозичені з польської мови, становлять за нашими підрахунками, десь біля 18 відсотків. Це, отже, порівняно велика група слів.

Полонізми пізнаємо, передусім, за певними звуковими, характерними для польської мовної системи, рисами. Полонізми до українських говірок приходили безпосередньо з польської мови або через українську літературну мову, у якій також є деяка кількість польських занозичень, що появлялися протягом століть у старо- та середньо-українській добі [Horbatsch: 3-34].

Лемківські говірки, як пише Я. Рігер, *wciśnięte pomiędzy gwary polskie i słowackie*, мають польські елементи частіше у своїй північній частині (*галицькі лемки*), а словацькі частіше появляються у північних закарпатських лемківських говірках. *Zgodnie z oczekiwaniami*, – пише Я. Рігер, – *wpływ gwar polskich najsilniejszy jest od północy, zaś słowackich od południa; wpływy obu tych gwar maleją, im dalej przesuujemy się na wschód. Warto dodać, że słowacyzmy przekraczają główny grzbiet Karpat znacznie częściej niż polonizmy* [Rieger 1983b: 152].

Серед запозичених слів є такі, що в якійсь мірі затримали системні риси польської мови, напр., **злото, коваadlo, хцу**, в деяких запозиченнях польські чи словацькі звукові відмінності заступлено українськими, напр., **заголовок** ‘подушка’ з польського **zaglówek**, **воробель** з польського **wróbel**, **соловік** з польського **słowik**, **гадати** з польського **gadać**, **рогач** ‘сернюк’ з польського **rogacz**. Як стверджує Я. Рігер, іноді *bardzo trudno byłoby oddzielić wpływy obce od wspólnego rozwoju* [Rieger 1983b: 156].

Коли, однак, візьмемо до уваги незмінні типово польські фонетичні риси, можемо майже певно говорити про полонізми. Ось найголовніші з них:

1. Слова, що мають в собі носові голосні польського типу: **ванси** ‘вуса’ записано в кільканадцяти лемківських селах [AJDŁ: VI, карта 269]; **Венгри, на Венграх; вентка, винтка, вонтка** ‘вудка’ [AJDŁ: V, карта 151]; **майонток** ‘масток’; **монджин** ‘модрина’ (записано в селі Крампна, б. повіт Ясло); **монджий** ‘модрина’ (записано в селі Гочев, б. повіт Лісько); **пайонк** ‘павук’, **пайончина** ‘павутиння’ (зафіксовано в кількох місцевостях на Лемківщині, [AJDŁ: III, карта 148]; **хрйонц** ‘хрущ’ віднотовано лише в с. Явірках [AJDŁ: IV, 159] тощо.

2. Слова, що мають польські відповідники українського повноголосся:

дріга, дрига ‘дорога’ – на самому заході Лемківщини [AJDŁ: V, 211]; **жрудло, жрьдво, жрідло** ‘джерело’ [AJDŁ: V, 231]; **злото** ‘золото’; **млода, пані млода, млодуха** ‘молодиця’ [AJDŁ: VI, 254]; **словік** ‘соловій’; **пловая** ‘корова’ [AJDŁ: II, 82]; **през** ‘через’ записано у кількох селах [AJDŁ: V, 225]; **тлок, твік, тлоқы** ‘толока’ [AJDŁ: V, 219]; **чловек** ‘чоловік, людина’ [AJDŁ: V, 243] та інші.

3. Слова, що мають **а** на місці загальноукраїнського **і**, яке походить з праслов’янського **ǫ** (ять): **дробяск** ‘свійська птиця’ зафіксовано у кількох селах [AJDŁ: III, 122]; **ошад, ошада, ошадина** ‘іній, приморозь’ [AJDŁ: VI, 289].

4. Слова з **-ар-** замість українського **-ор-** (з праслов’янського сонантичного **р**): **барз** ‘дуже’; **качмар** ‘корчмар, шинкар’; **підгарля** ‘підгорля (корови)’ (зафіксовано поряд з **підгорля** у деяких місцевостях [AJDŁ: II, 83].

5. Слова з групою приголосних **дл**, що відповідає українському **л**: **быдля** ‘худобина’; **ядвоец, ядловец** ‘ялівець, Juniperus L’ [AJDŁ: IV, 184]; **жрідло, жрудло** ‘джерело’; **їдво, їдло** ‘їжа’ [AJDŁ: II, 72]; **мидло** ‘мило’ [AJDŁ: II, 55].

6. Слова з **ц** на місці українського **т’** та **дз’** на місці українського **д, д’**, наприклад: **косцьільник, косцьельни** ‘церковник’ [AJDŁ: VII, 337]; **коцірба, коцербина, коцюрубка** ‘черемха’ [AJDŁ: IV, карта 178], походження слова подає А. Брюкнер у своєму *Етимологічному словнику польської мови* [Brückner: 242]; **гадзіна** ‘свійська птиця’ зафіксовано у деяких селах, див. [AJDŁ: III, 122]; **дзецко** ‘дитина’ [AJDŁ: VI, карта 251]; **дзюра** ‘діра’ [ЕСУМ: II, 62]; **цма, цма** ‘нічний метелик’ [AJDŁ: IV, 156].

7. Слова з **ц** замість українського **ч** (з праслов’янського **tj, kt’**) та **дз** замість українського **ж** (з праслов’янського **dj**), напр.: **гацок, гацик, гацко** ‘кажан’ записано в кількох селах [AJDŁ: IV, карта 152] з польського **gacek** [ЕСУМ: I, 483; Brückner: 131]; **веще** ‘більше’ [AJDŁ: VII, карта 322], пор. польське **więcej**; **нец** ‘піч’ [AJDŁ: I, 5]; **припецок** ‘припічок’ [AJDŁ: I, 6]; **плаца** ‘платня’ [AJDŁ: VII, 345]; **хоцколи, хоцколи** ‘хоч-коли, коли-небудь’ [AJDŁ: VI, 300]; **рдза** ‘іржа’ записано в кількох селах [AJDŁ: I, 31].

8. Слова з початковим **є-** замість **о-**, наприклад: **еденацет, еденайцет** ‘одинадцять’ [AJDŁ: VII, 331]; **засдно** ‘завжди’ у кількох селах [AJDŁ: VII, 305]; **слен, слень** ‘олень’ [AJDŁ: III, 131-134].

9. Слова з задньязыковим **г** замість загальноукраїнського гортанного **г**: **гацок, гацко** ‘кажан’; **грібы** ‘гриби’ у західній частині Лемківщини [AJDŁ: V, 206]; **єгомосьць** ‘священик’ [AJDŁ: VII, 335]; **огін** ‘хвіст’ у частині лемківських сіл [AJDŁ: III, 18] тощо.

10. Слова з польським розвитком праслов’янського сонантичного **л**: **вільгний** ‘вологий’ [ЕСУМ: I, 339]; **слонко** ‘сонце’ записано тільки у Жегестові та Верхомлі, деінде **сонце, соньце** (див.: [AJDŁ: VI, 295]; **тлустий** ‘товстий’ [AJDŁ: VII, 313].

Крім цього, є слова запозичені безпосередньо з діалектів польської мови, а навіть через українську літературну мову. Вони не мають типово польських рис, але історія слів вказує на їхні походження. Наведемо кілька прикладів таких слів:

велький, векший ‘великий, більший’ появляється у західній частині Лемківщини [AJDŁ: VII, 314-315] з польського **wielki, większy**;

duje ‘багато’ [AJDŁ: VII, 321] з польського **dużo**;

жак ‘дяк’ у західній частині Лемківщини (див. [AJDŁ: VII, 336] з польського **żak** – студент університету в середньовіччі;

капота ‘верхній одяг’ (чоловічий і жіночий) [AJDŁ: I, 50] з французького почерез польське **kapota** [ЕСУМ: II, 375];

пані, панна [AJDŁ: VI, 254];

пінязі ‘гроші’ [AJDŁ: I, 34] з польського **pieniądze** з відповідними звуковими субституціями;

пщола ‘бджола’ з польського **pszczoła** [AJDŁ: IV, 158];

плебанія ‘дім парафіяльного священика’ [AJDŁ: VII, 338] з латинського почерез польське **plebania**;

сіра, сяра ‘молозиво’ у кількох селах північно-східної частини Лемківщини [AJDŁ: III, карга 114] з польського **siara**;

студенка ‘криничка’ [AJDŁ: V, 230] з польського **studzienka**;

терас ‘тепер’ в західній окраїні Лемківщини [AJDŁ: VII, 303];

халупа у селах навколо Сянока, деінде **хыжа** [AJDŁ: I, 1];

юж ‘вже’ [AJDŁ: VII, 304] хіба з польського **już**;

куртак, куртка ‘короткий верхній одяг’ записано у кількох місцевостях [AJDŁ: I, 50] з польської мови, а до польської з латинського **curtus** ‘короткий’ [Brückner: 284] та багато інших.

Отже, полонізми у північнолемківських говірках представлені доволі широко групу з-поміж запозичених слів.

V. Словакізми становлять меншу групу запозичених слів у галицьких лемків. Словакізмів набагато більше у лемківських говірках на південь від Карпат, які мали безпосередній контакт зі словаками, їх говірками та літературною мовою. Про словацькі запозичення в лемківських говірках писали, з-поміж польських діалектологів, З. Штібер та Я. Рігер [Stieber 1936; Rieger 1979: 201-209; Rieger 1983: 151-187].

Словацька мова має багато спільних елементів і тому важко відділити те, що перейнято зі словацької, від того, що з польської мови. Я. Рігер у своїй найновішій статті на цю тему зауважує: *Sytuacja znacznie się komplikuje, gdy zapożyczany wyraz brzmi jednakowo lub podobnie w gwarach polskich i słowackich, a takich wypadków jest wiele.*

До таких дослідник відносить, між іншим, такі слова з лемківських говірок, як **плаца, ковадло, пец, лахи** ‘вбрання’, **карк, варкоч, ябко, буяк** (в ЕСУМ: 1, 154], зазначено, що **буяк** – запозичення зі словацької мови!), **слень, мидло, велький, векший, вільготний, тлустий, фшеліякий, фшитко, терас, барз, еден, чекати, хцу** і ще деякі інші.

Далі Я. Рігер стверджує, що *szereg słowacyzmów obejmuje całą lub prawie całą Łemkowszczyznę.* До таких словакізмів відносить, між іншим, слова **дашто** ‘щось’, **гача** ‘жереб’я’, **пулька** ‘індичка’, **мачка** ‘кіт’, **кланиці** ‘люшні’. Тому-то, як пише Я. Рігер, *twierdzenie o wspólnym czy jednoczesnym wpływie języka polskiego i słowackiego, oparte na istnieniu odpowiednich wyrazów w obu językach, jest tylko bardzo prawdopodobną hipotezą lub – jak kto woli – określeniem umownym* [Rieger 1982b: 153].

Серед слів, перейнятих зі словацької мови, є такі, що містять деякі словацькі звукові риси, наприклад, слова зі словацькими відповідниками українського повноголосся тощо: **гардий** ‘хороший, відважний’ [AJDŁ: VII, 308]; **драга** ‘дорога’ записано у селах Лелюхів і Дубне б. Новосанчівського повіту та у селах на південь від Карпат [AJDŁ: V, 211]; **вдрав’я, здравля** ‘здоров’я’. Широке розповсюдження таких форм на Лемківщині відновує Штібер [AJDŁ: VI, 274]; **кланиці** ‘бічні стояки у воза’ було записано у селах Верхомля, Висова, Бліхнярка та в багатьох інших місцевостях середини та південної частини лемківської мовної території [AJDŁ: I, 23; ЕСУМ, II, 465]; **облак, обвак** ‘вікно’ записано у селах Лелюхів, Дубне, б. Новосанчівського повіту та на південь [AJDŁ: I, 3]; **плавайка** ‘корова світлорудого кольору, полова’ записано у селах Гирова, пов. Сянік, Тилява, пов. Коросно [AJDŁ: II, 82]; **планний** ‘поганий, лихий’; **страна** ‘сторона’ на самому заході та півдні Лемківщини [AJDŁ: V, 233] тощо.

Деякі словацькі запозичення виступають у лемківських говірках без таких звукових ознак, що вказували б на їх родовід, наприклад:

бача ‘старший вівчар’ зі словацької мови [ЕСУМ: I, 54]; **гача** ‘лоша’ і **гачур** ‘жеребець’ (див. [AJDŁ: II, 102], про історію слів та походження зі слов’янської мови пише [ЕСУМ: I, 483]; **лем** ‘тільки’; **мачка** ‘кітка’ [AJDŁ: III, 120] тощо.

Інколи важко виділити те, що прийшло під впливом спорідненої слов’янської мови, від того, що належить до спільного розвитку. У зв’язку з цим Я. Рігер дає дискусійну і цінну методологічну пораду: *Wydaje się, że w wypadku wyrazów znanych tylko na Łemkowszczyźnie lub niewiele dalej trzeba mówić raczej o wpływach, niż o wspólnym rozwoju; takie rozumowanie znajduje potwierdzenie w zasięgach szeregu wyrazów zapożyczonych z języka słowackiego* [Rieger 1983b: 156].

VI. Запозичення з угорської мови, т. зв. мадяризми, в лемківських говірках були темою спеціальної статті ужгородського діалектолога П. Лизанця [Лизанець: 45-50]. Цей дослідник на основі багатьох описів та збірок матеріалів лемківських говірок, що появлялися від половини XIX

ст. до нині, виділив біля ста лексичних засвоєнь з угорської мови [Лизанець: 47], серед яких найбільш уживані у цих говірках такі слова:

з іменників:

анталак ‘бочка для вина’ з угорської **antalag**;

баюсы ‘вуса’ поширене на всій території Лемківщини [AJDŁ: VI, 269] з угорської

bajusz;

барна ‘віл темнокоричневої масті’ з угорської **barna**,

бетанг ‘волоцюга’ з угорської **bitang**;

басамонка ‘обшивка’ з угорської **poszomany**;

боганчі ‘важкі черевики’, з угорської **bakancs**;

босорканя ‘відьма’ з угорської **boszorkany**;

боцькори ‘постоли’; **гайтів** ‘лісник, погонич’; **газда** ‘господар’; **дуган** ‘тютюн’;

коргель ‘лівак, ненадійна людина’; **кромплі** ‘картопля’; **легінь** ‘парубок’; **одомаш** ‘могорич’;

пайташ ‘приятель’; **ринда** ‘ганчірка, лахміття’; **тендерний** ‘кукурудза’; **теметів** ‘кладовище’;

фалат ‘шматок’; **хотар** ‘межа’; **югас** ‘вівчар’, поширене на всій Лемківщині [AJDŁ: III, 116] тощо.

з дієслів:

бантувати ‘ображати’ з угорської **bant** (пор. [ЕСУМ: I, 135]);

банувати ‘сумувати’ з угорської **ban**;

бізувати ‘довіряти’ з угорської **biz**;

біровати ‘могти’ з угорської **bir**;

рунтовати ‘псувати’;

фелелувати ‘відповідати за що-небудь’ та інші. Повніший список мадяризмів подає Лизанець [Лизанець: 47-49].

Дослідник мадяризмів у лемківських говірках зробив у кінці своєї статті такі висновки: *Угорські слова проникли в лемківській говір як шляхом безпосередніх контактів галицьких лемків з угорцями (в першу чергу шляхом торговельних стосунків), так і за посередництвом східнослов'янських, польських та українських говорів Закарпаття.* [Лизанець: 50].

VII. Румунські запозичення в лемківських говірках досліджував автор *Атласу бойківських говірок* Я. Рігер і представив дослідження своїх пошуків у статті, опублікованій у 1983 році. Виходить він з тієї думки, що вияв румунських (волоських) елементів в українських карпатських говірках *może dać ważne wskazówki odnośnie ustalenia zasięgu migracji rumunojęzycznych pasterzy Wołochów. Konieczne jest dalsze ustalenie rozpowszechnienia szeregu zapożyczeń rumuńskich na Lemkowszczyźnie (...)* [Rieger 1983a: 131-138].

Я.Рігер показав коло 50 слів, які можуть бути румунською (волоського) походження. Назвемо ті, що вживаються лемківськими говірками на північ від Карпат:

брынза ‘овечий сир’, в ЕСУМ: *запозичення зі східнороманських мов; молд. брынз, рум.*

brinza;

вакалія ‘губка до кресива’;

вотуля ‘молода коза’, яка ще не родила, зафіксовано у гірській частині Лемківщини;

вурда 1. ‘сир, вироблений з сироватки’, 2. ‘кисле недобре молоко’, [ЕСУМ: I, 440], інформує, що слово запозичене зі східнороманських мов, рум. **urda** ‘солодкий овечий сир’, молд. урд – те саме;

грун ‘пагорбок’ та його здрібнілі форми **груник**, **грунок**, див. [AJDŁ: V, 226] з рум. **gruin** ‘пагорб’ [ЕСУМ: I, 606];

гелетка ‘посудина для сиру, солі, капусти, борщу з хліба’, [ЕСУМ: I, 492] *запозичене з румунської мови, рум. găleată ‘відро, дійниця’;*

жентиця ‘сироватка з овечого молока’, запозичене з рум. або молд. мови [ЕСУМ: II, 193];

кляк ‘частина шлунка жуйної тварини’, вживана для сквашування молока, з рум. **cl'ag** [ЕСУМ: I, 531];

копыля ‘позашлюбна дитина’;

колиба ‘пастуший курінь, примітивна будова для лісорубів, вуглярів тощо’, про це слово в [ЕСУМ: II, 510], написано: *мандрівне пастуше слово; для української і західнослов'янських мов імовірно румунське посередництво;*

крячун ‘хліб з пшеничної муки, печений на Різдво’;

курастра ‘молозиво’ (див. [AJDŁ: III, 114], де різні форми цього слова);

мериндя ‘їжа, яку дають пастухові в поле’;
плекаати ‘кормити груддю’;
румегати ‘ремігати, тобто відригувати проковтнуту їжу (про вівцю, корову) і знову її пережовувати’;

риндзя, ринцка ‘телячий, козлячий або ягнячий жолудок, з якого робиться „кляк”’ [AJDL: III, 113];

струнга ‘ворота, якими впускають овець до доїння в кошару’ [AJDL: III, 106] з рум. **strunga** [Brückner: 518];

чир ‘страва з муки і тертої картоплі, що кидають на киплячу воду, з додатком молока’;

яфыры ‘чорниці’ [AJDL: IV, 188] тощо.

Серед румунізмів у лемківських говірках знаходимо також такі загальноновживані українські слова, як **цап, царина, кошара** та ін.

З приводу румунізмів у карпатських українських говірках, в тому числі й у лемківських, Я. Рігер стверджує, що наведені мовні факти показують *duży wpływ języka rumuńskiego na słownictwo badanych gwar nie tylko z zakresu gospodarki pasterskiej, lecz również z innych dziedzin życia* [Rieger 1983a: 137].

VIII. Серед слів, уживаних лемківськими говірками, можна знайти також деякі запозичення з інших мов, а особливо з **німецької та турецької**.

Німецькі запозичення могли входити до обстежуваних говірок безпосередньо від урядників, з війська; північна Лемківщина ж разом з Галичиною належала порівняно довгий час до Австрійської Монархії, а також ночерез польську і словацьку мови.

Ось декілька прикладів запозичень з німецької мови:

друшляк (див. [AJDL: I, 50], запозичено через посередництво польської мови з нім. **Durchschlag** [ЕСУМ: II, 136];

ляйбик, лейбик ‘короткий верхній одяг’ (див. [AJDL: I, 50], слово імовірно має в основі нім. **Leib** ‘тіло’ або **Leibchen** ‘каптанік’ [Фасмер: II, 477];

шпик ‘середина дерева’ записано у с. Нова Весь б. Повіту Новий Санч [AJDL: IV, 166], це з нім. **Speck** Brückner: 553];

шпихлір, шпиклір ‘комора’ [AJDL: I, 21] у [СУМ: XI, 523], слово **шпихлір** зафіксовано як діалектне; це з німецької **Speicher** [Brückner: 533];

шпількі ‘голки, колючки хвойних рослин’, з нім. **Spiel** [Brückner: 553-554];

шинкар ‘корчмар’ [AJDL: VII, 344], з нім. **Schenk** [Brückner: 561] і ще деякі.

Деякі слова, вживані лемківськими говірками, мають свою „**турецьку**” **етимологію**, себто родовід, наприклад:

капцох ‘торбинка на тютюн’ [AJDL: II, 78] з тур. **kapczuk**, що є здрібнілою формою слова **kap** ‘мішок’ [Brückner: 382];

кахтан ‘коротка верхня одяга’ записано у с. Строже к. Сянока [AJDL: I, 50]. В [ЕСУМ: II, 377], загальноукраїнське **каптан** оцінюється як запозичення з турецької мови;

тютюн та інші його звукові форми (див. [Штібер, II, 70] з тур. **tütün** [Brückner: 590];

чуга, чуганя ‘рід верхнього одягу’. В *ЕСУМ* зафіксовані ці слова, як діалектні, а їх поширення на Лемківщині подає [Штібер, I, 42]. А. Брюкнер [Brückner: 81] пояснює походження цих слів з турецької через угорську мову, Фасмер допускає можливість їх приходу до східнослов’янських мов безпосередньо з турецької.

Це, звичайно, тільки спроба загального огляду словникової системи лемківських говірок, головним чином, з погляду їх походження. У словах віддзеркалюється виразно історія цієї групи людей, яка вживає їх. Слова вказують на спорідненість з іншими мовними групами, а також – на контакти населення Лемківщини з близькими сусідами (поляками та словаками) і державними мовами на цій території (німецька, угорська, польська, словацька, чеська), а романські елементи в словникові свідчать про якийсь вклад у культуру лемків також т. зв. волоської міграції.

Ми розуміємо те, що для того, щоб охопити весь лексичний (словниковий) склад лемківських говірок, треба було б написати і скласти, по можливості, повний словник хоча б на основі того багатого матеріалу, який назбирався в друкованій та рукописній формах протягом двох століть. Найбільший досі список лемківських слів подав з відомих мені праць Я. Рігер [Rieger 1995].

ЛІТЕРАТУРА

- Вадяк:** Вадяк В. Во-ва чи ло-ла? // Наше слово – 1965. – № 35 (472).
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука. – т. 1-5. – К., Наукова думка 1982-2006.
- Желем:** Желем І. Про правопис „Лемківської сторінки” // Наше слово – 1965 – № 41. (478).
- Жилко 1958:** Жилко Ф. Т. Говори української мови – К.: Державне Учбово-Педагогічне В-во „Радянська школа” 1958 – 171 с.
- Жилко 1966:** Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови, К.: „Радянська школа”, 1966 – 308 с.
- Зілінський:** Зілінський І. Праці про говірки Лемківщини (Від Попраду до Ослави), Вступ та редакція М. Лесів. До друку підготував В. Пилипович. – Горлиці: Об’єднання Лемків, 2008. – 256 с.
- Курс І:** Курс сучасної української літературної мови, т. I / За заг. ред. Л. А. Булаховського. – К.: Радянська Школа, 1951.
- Лесів 1965:** Лесів М. Про вимову „л” у лемківських говірках // Наше Слово – 1965 – № 42 (479)
- Лесів 1997:** Лесів М. Українські говірки у Польщі, Варшава: Видавництво „Український Архів”, 1997 – 492 с.
- Лизанець:** Лизанець П. М. До питання про мадяризм в лемківському говорі // Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія мовознавча. – Ужгород, 1965. – С. 45-50.
- Пшепюрська:** Пшепюрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – т. CLXII. Збірник філологічної секції. – т. 25. С. 53-95.
- Рудницький 1965:** Рудницький Я. Українська мова та її говори. – Вінніпег, 1965.
- СУЛМ:** Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка. – 1969. – 435 с.
- СУМ:** Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – т. I-XI, – К., 1971-1980.
- Фасмер:** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – т. I-IV – Москва: Издательство „Прогрес”, 1964-1973.
- AJDŁ:** Stieber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny, zesz. I-VIII. – Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1956-1964.
- Brückner:** Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. – 805 с.
- Horbatsch:** Horbatsch O. Polnische Lehnwörter in den ukrainischen Mundarten // Slavistische Studien zum VI Internationalen Slawisten – Kongress in Prag-München: 1968. – С. 3-34.
- Łesiów 1973:** Łesiów M. Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej // Slavia Orientalis. – 1973 – т. XXII, z.1.
- Łesiów 2007:** Łesiów M. Historia badań ukraińskich gwar ludowych w Polsce przedwojennej i po wysiedleniach // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne, № 1-2. – Kraków-Przemysł, 2007. – С. 133-148.
- Rieger 1966:** Rieger J. Indeks wyrazów do „Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny” Z. Stiebera. – Łódź, 1966.
- Rieger 1979:** Rieger J. Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków w zakresie leksyki // Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho. Philologica. – 1979 – т. XXX, С. 201-209.
- Rieger 1983a:** Rieger J. Ze słownictwa pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (rumunizmy) // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch – т. 2 – München: 1983.
- Rieger 1983b:** Rieger J. Jeszcze o wpływach polskich i słowackich na gwary łemkowskie (z problematyki słownictwa) // Studia Linguistica memoriae Zdislai Stiebera dedicata. – Wrocław: 1983.
- Rieger 1995:** Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. – Warszawa: 1995.
- Sl.Pr.:** Słownik Praslówiański / Pod red. F. Sławskiego. – т. II – Wrocław: Ossolineum, 1976. – 367 с.
- Stieber 1936:** Stieber Z. Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. – 1936 – т. 41.
- Stieber 1982:** Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. – Wrocław: 1982.

Mykhaylo Lesiv. The Lemkian dialect: basic characterization

The paper discusses the phonetic, lexical and grammatical features of the Lemkian dialect against the fieldwork study carried out by Polish and Ukrainian linguists before the displacement of the Lemkian speaking community to the East – to the former Soviet Ukraine, and to the Western territories of Poland after World War II. A characterization is offered of the Lemkian dialect against the background of other Carpatian and West Ukrainian dialects as well as against Standard Ukrainian. The paper also discusses the native lexical stock of the Lemkian dialect and lexical borrowings from Polish, Slovak, Hungarian and from other languages.

Key words: The Lemkian dialects, Ukrainian dialects, Standard Ukrainian, phonetics, conjugation, declension, borrowings, Polonisms, Slovakisms, Hungarianisms, Germanisms.

Катерина ГЛУХОВЦЕВА (Луганськ)

© 2009

ВІДОБРАЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ В ОБРЯДІ „ПОКРИВАННЯ МОЛОДОЇ”

У статті проаналізований обряд „убе¹рати мо¹воду” (зави¹вати у¹ хустку), записаний у с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл. від переселенців з Лемківщини, які проживають на сході України з 1946 року. Доведено, що мовні та позамовні складові в цьому культурному тексті знаходяться у відношеннях синонімії.

Ключові слова: культурний текст, реалемний, акціональний та агентивний план культурного тексту, вербальний компонент.

Культурний текст, сформований з вербальних і невербальних складових, що пов'язані за законами своєрідного синтаксису смисловими й формальними зв'язками, має „культурно-інформаційні відрізки, вибудовані в лінійній послідовності й композиційно об'єднані спільним тематичним і культурним началом” [Жвава: 103-104; Конобродська 2007¹]. План змісту тексту побудований за міфологічними уявленнями його творців, а з'ясування етимології явищ духовної культури сприяє встановленню давньої моделі світу. Культурним текстом є обрядовий текст, що репрезентує обрядову мову як сукупність вербальних і невербальних засобів, обрядову морфологію й синтаксис як сукупність форм і значень обрядових символів [Конобродська 2007²: 23].

Основні питання етнолінгвістичних досліджень – вироблення комплексної методики аналізу емпіричного матеріалу, виділення проблематики, з'ясування основних понять дисципліни, сутності та особливостей культурного тексту – реалізовано в працях М. Тостого [Толстой 2003], С. Толстої [Толстая 1996], В. Жайворонка [Жайворонок 2007], В. Конобродської [Конобродська 2007¹; Конобродська 2007²] та ін. учених. Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб виявити, у яких відношеннях знаходяться вербальні й позавербальні компоненти традиційного народного обряду „покривання молоді”, який збережено на Слобожанщині.

В епоху урбанізації традиційні народні обряди нерідко замінюються новітніми, у яких немає місця давнім звичаям. Проте в окремих населених пунктах дотримання обряду – данина не тільки традиції, а й вияв самоідентичності. Таким є с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл., де проживають депортовані в 1946 році переселенці з Лемківщини. На Луганщині (історично – Східній Слобожанщині) лемки були розміщені в кількох населених пунктах – селах Переможне та імені Карла Лібхнета Лутугинського р-ну, де до 1939 року проживали німці; у с. Великоцьк Міловського р-ну, с. Піски Новопсковського р-ну, с. Переможне Новоайдарського р-ну та деяких інших селах. Найбільше етнічних лемків проживає в Лутугинському р-ні. Це переселенці з с. Чарна Краківського воєводства, вихідці із Західної Лемківщини. За свідченнями В. Сергійчука, кількість господарств на цій території до 1945 року дорівнювала 12 366, на середину 1946 року виїхало 8239 сімей, залишилося 3354. Відношення українського населення до польського на цій території до 1945 року

у відсотках складало 96 : 4. У с. Чарна до 1945 року проживала 71 сім'я, але уже в середині 1946 року виїхало 24 родини [Сергійчук: 557-558]. Нині в с. Переможному Лутугинського району проживає 54 українці, за походженням – лемки.

Не вдаючись до історичної оцінки переказаних подій кінця 40-их років ХХ ст. (хай це зроблять історики), усе ж відзначаємо, що переселенці с. Переможного (Лутугинський р-н) пам'ятають село, з якого були депортовані на Луганщину, володіють говіркою, перейнятою від своїх батьків, зберігають традиції свого краю. Вони радо показали нам обряд *розберати моводу* (*завивати* у хустку), що був складовою давнього весільного обряду.

Наши бат'ки привезли з своєї землі / Лемк-їш'чини / вес'іл'ній обр'ад / розберати моводу і завивати у хустку // а быво то так //

Ставили в'ідро з водом / жеби жили г'ладко / зверху давали загововок, жеби жили багато / на загововок стелили кожушок / жеби з'ецко шча ім родыво кучер'аве / на шитко ш'ідау моводий / йому на кол'іна мовода / ії на кол'іна давали хлоп'чика ма'вого / жеби родива перий син // с'вашики зн'їмали в'інок з вел'оном / од'ївали на говову д'їу чинам / жеби зам'їж вых'одили / а з того в'ідра обливали водом па'рубк-їу / жеби шча же'нили //

А мы шча того обр'аду дотримуема по г'нешн'ї ден' і х'їцеме вам ука'зати / йак то быво (Записано від Сороканич Ганни Теодорівни, 1936 р. н.).

У більшості сіл Луганщини збереглися спогади про обряд покривання молодої, що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Він був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуали розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими символізували створення нової сім'ї. Далі символічні дії через розплітання коси та покриття голови молодої очіпком і наміткою підкреслювали набуття нареченою нового статусу, ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в господі молодої приданками та свекрухою, у кінці ж ХІХ ст. – як у молодої, так і в молодого приданками, свекрухою й навіть молодим.

Наразі цей обряд іменують *покри'ван'а*, *покри'вати молоду*, *накри'вати молоду*, *покри'т'а* [Магрицька: 113-114], *розби'рати молоду*, *зави'вати* у хустку. Подаємо запис обряду, здійснений у с. Нецеретове Білокуракинського р-ну Луганської області.

До'ходе те / шо молоду покри'вати / вона ж там ч'ї у с'т'р'їч'ї / ч'ї у ц'в'їт'ку / ч'ї у в'їнк'у ч'ї ... нач'їнайут' молоду покри'вати // ста'новиц'а одна о'тут с'вашика / от молодого з'боку / а одна о'там // нач'їнайут' молоду розби'рати // то'д'ї об'в'азуїут' о'так / а вона ски'да / ски'да // о'так об'в'ажут' / то'д'ї метка'лем покри'вайут' у'двох с'п'ївайут' / „покриван'ка п'лаче / покривац'а хоче / не" так покривац'а / йак нам ц'їлу'вац'а" // поц'їлу'вали / о'це т'рич'ї о'так / то'д'ї об'в'азуїут' о'тим ме'тка'лем / вона ж ... і руш'ник / і моло'да // об'в'азуїут' ме'тка'лем молоду ж о'так і ос'уди за руш'ник у'стром'л'айут' тої ми'т'кал' // і приши'вайут' к'в'їтку о'тут / с' пра'вого б'оку // стоїат' т'ї / шо покривали / „а ста'ваїте" // „н'ї / ми не" у'станемо" // „а чо'го?" // „за ц'у в'їс'т' хоч' / сорок ш'їс'т' / хоч' одну / та по'їнен'ку" // по ч'ар'ц'ї на'л'ут' / по ш'иши'ц'ї да'дут' // о'це во'ни у'стаїут' // нач'їнайут' да'рити / а то'ж / моло'д'ї стоїат' / с'танут' о'так же / а ми ж то п'їд'ходим да'рити // ч'ї да'р'у вам о'це / ч'ї г'рош'ї / а во'ни ж то о'так к'лан'айуц'а //

Ну о'це ж у'же будут' везти // у'крили о'це молоду / а тут д'їу'чата стоїат' / багато д'їу'чат / с'п'ївайут' // зараз ми покрили молоду і стоїмо / „ої шо ж ви зробили / шо са'м'їїї хот'їли / с' кни'ша / пал'а'ниц'у / з д'їу'чини / моло'диц'у" // а тут д'їу'чата йїї / „а ми / йа'б'и схо'т'їли / ми б'їїї роз'р'адили / коло се'бе посадили" / дру'ж'ко каже: „н'ї / у'же во'на коло вас не" си'д'їт'име" // ну / о'це ж у'же дру'жка / дру'жка коло моло'дойї / у'стаїе // во'ни йак о'то у'х'ват'ац'а / моло'да та дру'жка / п'лач'ут' / шо у'же ж дру'жку од'р'ажайут' // так бу'йарин дру'жку т'агне / а моло'дїї молоду // на'сиду роз'їреут' / та п'лачут' // те'пер ха-ха-ха / йак зам'їж ї'дут' / а то'д'ї п'лачут' // тут же с'п'ївайут' дру'ж'ки / „ку'ди / дон'у / соби'райес'а / шо так б'їло у'ми'вайес'а // соб'їрайес' м'їж чу'ж'їїї л'уди / са'ма зн'айу / шо там г'оре буде // там г'ора кре'м'їн'ч'ї ста / там свек'руха нор'овиста / во'на ж то'б'ї у'с'ї нор'ви по'каже / во'на ж то'б'ї пра'удон'ки не" с'каже // (Записано від Дубової Марфи Петрівни, 1912 р. н.).

Записані розповіді про обряд покривання молодої мають багато спільного. Молодїї розплітають косу, накривають її міткalem чи хусткою (атрибут заміжньої жінки; символ прихильності, любові, вірності [Жайворонок 2006: 626]), йї співають пісень, тобто прославляють. За звичаєм, наречена має три рази скинути хустку чи міткаль з голови й дозволити накрити себе тільки на третій раз. Отже, використано символіку числа *три*. В обряді, записаному в селі

Нещеретове, на міткаль пришивають квітку, щоб виділити й пошанувати молоду. Важливо, що обряд *покривати молоду* пов'язаний з іншим дійством – прощання дівчат з молодою.

Однак у першому обряді ширше репрезентовано традиційну символіку предметів, речей повсякденного вжитку, дій учасників обряду тощо. Зокрема, частково вербалізовано символіку води: у відро наливають води, щоб молоді добре жили, тоді як інша частина символічних значень цієї лексеми залишилася прихованою: „вода – символ парування, запліднення, розмноження – у давні часи шлюбні бралися на воді” [Жайворонок 2006: 106]. Символіка подушки, кожуха озвучена: подушка – символ багатства, кожух – „ознака статків, заможності” [Жайворонок 2006: 296]. Учасники цього обряду виконують символічні дії: воду наливають у відро (імовірно, раніше використовували діжу – символ сонця, священний предмет побуту, який дбайливо доглядали й навіть освячували [Жайворонок 2006: 188]); на подушку сідає молодий, на його коліна саджають молоду, яка тримає на колінах малого хлопчика, що символізує продовжувача роду, майбутнього сина подружньої пари. Крім того, свашки одягали на голову незаміжнім дівчатам вінок, щоб ті скоріше виходили заміж, водою з відра обливали парубків, щоб ті скоріше одружувалися.

Описуваний обряд вербалізується в різних говірках української мови в назвах, які, з одного боку, відображають основні етапи зазначеного обряду (*зн'їмати в'їнок, розпл'їтати косу, в'їдр'їзати косу, покривати о'ч'їнком*), а з іншого – представляють варіантність номінації зазначуваної обрядодії (*їти'нати косу, в'їдр'їзати косу, в'їдс'їкати косу, обти'нати косу, в'їдру'бати (в'їдрубувати) косу; покривати о'ч'їнком, покривати хусткою, запи'нати хусткою, хустку завивати, завивати ї'хустку*). Найменування *завивати ї'хустку*, збережене переселенцями з Лемківщини, на думку О.Потебні, пов'язане з символічним значенням зв'язаної, скрученої мотузки, вузла, що вказує на міцність молодого подружжя. *Зав'язувати* передбачає й значення *замикати, закривати*, тобто позбавлятися звичаїв, пов'язаних з дівочтвом. Спорідненість, яка поєднує дві родини після укладання шлюбу, виражається вербально з допомогою символічної назви *завивати ї'хустку*. Це можна розуміти і як *звикання* молодого й молодої, чоловіка й дружини. Загалом завивання – це любов, звичка, а відповідно й влада та подкора [Потебня: 356].

Отже, обряд *розб'єрати моводу (завивати ї'хустку)* репрезентує давні міфологічні уявлення українців. Символіка дій учасників обряду накладається на символіку речей, що в ньому використані й названі. Символічне значення лексем, зокрема слів *вода* й *кожух, хустка* традиційна, така ж, як у інших фольклорних текстах. Специфічне значення, характерне лише для весільного обряду, має лексема *подушка*. Значення вербальних складових тексту обряду, уже затемнена внутрішня форма його назви вступає в синонімічні відношення з позавербальними складовими, доповнює й уточнює символіку тексту.

ЛІТЕРАТУРА

Жайворонок 2006: Жайворонок В. В. Знаки етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 706 с.

Жайворонок 2007: Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.

Жвава: Жвава О. Из досвіду збирання матеріалу про родинні обряди Полісся // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: „Полісся”, 2007. – С. 105-113.

Конобродська 2007¹: Конобродська В. Поняття семантики в культурному тексті // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: „Полісся”, 2007. – С. 24-37.

Конобродська 2007²: Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальні обряди. – Т. І. – Етнолінгвістичні студії. – Житомир: „Полісся”, 2007. – 356 с.

Магрицька: Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок (Луганська область). – Луганськ, 2003. – 172 с.

Потебня: Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 352-356.

Сергійчук: Сергійчук В. Український здвиг: Закерзання. 1939 – 1947. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 2004. – 840 с.

Толстая: Толстая С. М. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы // Полісся: мова, культура, історія. – Київ, 1996. – С. 47-54.

Толстой: Толстой Н. И. Очерки славянского язычества. – М., 2003. – 624 с.

Kateryna Hlukhovtseva. Representation of mythological concepts of Ukrainians in ceremony „BRIDE’S COVERING”

In the article „BRIDE’S COVERING” ceremony is analysed, that was recorded in Peremoshne village in Lutugino district of Luhansk region from migrants from Lemkivschina, who live in the East of Ukraine since 1946. It was proved that linguistic and extra-linguistic components in this cultural text are in the relations of synonymy.

Key words: *cultural text, realia, action and agent plans of cultural text, verbal component.*

Мадіна АЛЕКСЄЄВА (Москва)

© 2009

ЛЕКСИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена сучасним лексичним процесам у переселенських лемківських говірках в Україні, а саме результатам взаємодії лемківських говірок з мовами оточення (українською літературною та російською) і наслідкам цих контактів для системи діалекту.

Ключові слова: *лемківські говірки, мовна ситуація, лексична інтерференція, запозичення, адаптація запозичень.*

Лемківські говірки до середини ХХ ст. функціонували на крайньому заході українського діалектного континууму в гірських районах на пограниччі Польщі та Словаччини. Протягом декількох століть вони взаємодіяли з різними мовами карпатського ареалу (польською, словацькою, угорською, румунською). Ці багатовікові мовні контакти зіграли важливу роль у формуванні лексичної системи лемківського діалекту [Rieger 1983; Stieber 1974b].

У результаті примусових переселень 1945-47 рр. в радянську Україну і, пізніше, північні та західні регіони Польщі [Kwiek 1998; Kwilecki 1974] єдина група лемківських говірок розпалась на дві частини – польську та українську. В обох випадках лемки опинилися в новому для себе мовному оточенні. Мовні контакти лемківських говірок у нових умовах призвели до змін на всіх мовних рівнях: у фонетиці, морфології й передусім лексиці.

Дослідження сучасних процесів у переселенських лемківських говірках протягом тривалого часу було неможливим через те, що в радянські часи тема примусових переселень вважалася забороненою. Таким чином, сьогодні дуже важливим є вивчення актуального стану переселенських лемківських говірок [Алексеева 2008].

Дослідження лексики лемківських говірок в Україні повинно виявити в них результати лексичної інтерференції з боку української (літературної, втім розмовної) та російської мов, описати особливості функціонування запозиченої лексики та охарактеризувати основні лексичні процеси, які впливають на подальший розвиток лексичної системи лемківського діалекту¹.

Мовна ситуація лемківських говірок в Україні.

В Україні, як вже було сказано, переселенські лемківські говірки опинилися в новому для себе мовному оточенні:

---

¹ Матеріал для статті було зібрано під час діалектологічних експедицій в Україні в 2005-2006 рр. Записи зроблено у м.Львів, м.Монастирська Тернопільського району та селах Доброводи й Нова Гута Монастирського р-ну.

По-перше, повністю припинилися контакти з польською мовою, які протягом декількох століть мали важливе значення для розвитку лемківського діалекту.

По-друге, говірки переселенців, які осідали переважно на західноукраїнських землях (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області) підпадали під потужний вплив української літературної мови (її західного варіанту), а також сусідніх українських говірок, передусім наддністрянських. До переселення контакти лемківських говірок з українською літературною мовою були обмеженими: з нею лемки перетиналися передусім у греко-католицькій церкві. Сьогодні нею володіють практично всі лемки в Україні, і можна говорити про лемківсько-українську двомовність (в даному випадку під «українським» мається на увазі саме український літературний стандарт)². Для більшості представників середнього та молодшого поколінь лемків українська літературна мова є вже рідною мовою та головним засобом спілкування.

По-третє, з'явилося нове джерело мовного впливу – російська мова, яка має дуже важливе значення для мовної ситуації в Україні в цілому. Російська мова могла впливати на лемківські говори як безпосередньо, так і через українську розмовну мову, насичену лексичними русизмами.

Міра впливу контактуючих мов на лемківські говірки різна і залежить від багатьох чинників, передусім від типу ситуації, в якій функціонує кожна окрема говірка. Можна виділити кілька основних типів ситуацій: компактне проживання лемків у селі, некомпактне проживання лемків у селі, функціонування говірки у місті.

У ситуації компактного проживання носіїв, прикладом якої можна вважати ситуацію в селах Доброводи й Нова Гута Монастирського р-ну Тернопільської області, говірка зберігається значно краще, а крім того, вона продовжує виконувати функцію мови сімейного спілкування, принаймні для представників старшого та середнього поколінь: *«zato že ty tu, na Hút'i, že bes'idújut fšýtky po lemk'ivsky, a tam káždy s'a hán'byt pov'isty po-lemk'ifsky, bo fšýtky žýjut médžy ukrain'c'ámu»*.

Проте вплив української літературної мови й тут досить сильний. Він здійснюється передусім через ЗМІ та систему шкільної освіти, а значить, проявляється переважно у мовленні тих, хто здобув освіту вже після переселень. Залежно від ситуації спілкування відбувається переключення з одного ідіому до іншого: *«v nas náv'it' táky mály d'ity óto óny od rázu perekl'učájut s'a, rozum'ijete, tu o dóma hovór'at f sél'i tag vo po-léms'ky, a idut tam do m'ísta, do škóly v Monastyr'ska, a tam po-ukráinsky»*.

Ступінь прямого впливу російської мови в ситуації компактного проживання лемків у селах невеликий. Багато залежить від життєвих обставин конкретних носіїв говірки. Так, в більшій мірі зазнає російськомовного впливу мовлення чоловіків, які були на службі в радянській армії або працювали в різних регіонах Радянського Союзу та Росії. При цьому досить відчутним був опосередкований вплив російської мови на лемківські говірки через українську розмовну мову, в якій функціонує велика кількість русизмів.

У результаті відтікання сільського населення до міст лемківські громади можна знайти у великих міських центрах, наприклад, у Львові. В місті говірка швидше втрачає функцію мови домашнього спілкування, помітнішим стає вплив української літературної та російської мов. Великий відсоток змішаних шлюбів спричинив зменшення ролі лемківського діалекту в повсякденному житті, тобто до згасання його комунікативної функції. Так, парафіяни лемківської церкви у Львові, в якій казання читають по-лемківськи, зазначають, що фактично церква – це єдине місце, де можна почути свою «мову», тому що ані вдома, ані при спілкуванні з сусідами вона вже не вживається: *«...ja inákše bym tam ne xódyv. A dl'a čóho ja tam xóđžu? Ja tam xóđžu, žéby-t čuv svóju r'idnu móvu»*.

При цьому, згідно з нашими спостереженнями, найважливішою у таких умовах стає т.зв. етноконсолідуєча функція діалекту, зумовлена «не употреблением языка, а отношением людей к языку» [Мечковская 2000: 24], – тобто знання лемківського ідіому (в деяких випадках лише декларативне) або навіть знання окремих найбільш специфічних лемківських слів є своєрідним

---

² Не всі дослідники вважають за двомовність володіння літературною мовою та діалектом, але Л.П. Крисін проаналізував такі ознаки білінгвізму, як розрізнення мовних кодів, переключення кодів, інтерференцію, запозичення, і переконливо показав, що існує принципова схожість між володінням двома різними мовами та володінням кількома підсистемами однієї мови [Крысин 1976].

розпізнавальним знаком уналежнення до лемківської спільноти. Зрештою, це характерне не тільки для ситуації міського функціонування. Показовим є такий діалог: «*Pryxódžu ja na ves' il'a, zv'iduju s'a: Slúxaj a ty lémko? – Nu lémko. A ty xto? – Ja pov'idam: Ja t'iz lémko. – Jak ty lémko, to ty fšýtko znaš po-lemk'ifsky? Jak ty lémko, ty m'i pón'idž, ty znaš, šo také je kobyc'a? – Ja pov'idam: to kobyc'a to dýrva rubáty. – A što tak'é je g'érok? – No bl'úska, šo nad'iváty. – A što tak'é je pohr'ibač? – Háčok, što f t'ij kúxn'i. A v'in pov'idat, že: no ty lémko. A ja tak sámó pov'idam, že a ty m'i peréved: idy tády, bo tamády ne je kády? V'in dúmav, dúmav, dúmav, dúmav. A ja pov'idam: výdyš, tákyj ty ukraíнец, tákyj ty lémko, že ne móžeš perevésty ny ž jedného, ány tu, ány názat ne móžeš perevésty».*

Важливим позамовним чинником у розгляді мовної ситуації лемківських говірок є національна та мовна самоідентифікація його носіїв. Лемки, які живуть сьогодні в Україні, вважають себе етнографічною групою українського народу. Відповідно, у їх свідомості існує загроза не національної, а скоріше мовної та культурної асиміляції, що, очевидно, для більшості молодих лемків не є достатнім стимулом для активного збереження і розвитку власної культурної відокремленості³.

Уявлення частини польських лемків про лемківський ідіом як окрему мову і лемківську спільноту як окрему етнічну меншину лемки-переселенці в Україні сприймають вкрай негативно і вважають це спробами «роздрібнити» українську націю. Подібне ставлення до лемківського ідіому полегшує вплив української літературної мови, яка визнається єдиним допустимим кодифікованим стандартом. Саме тому «імунітет» лемківських говірок в Україні виявляється послабленим порівняно з говірками на території Польщі, великою мірою завдяки дії екстралінгвістичних чинників.

Лексична інтерференція в лемківських говірках в Україні

У дослідженні лексичних запозичень в лемківських говірках в Україні виникає проблема, розв'язання якої часто неможливе, а саме: не завжди вдається встановити безпосереднє джерело запозичення. Труднощі виникають при спробі розмежувати прямі запозичення з російської мови та слова російського походження, що потрапили в лемківські говірки з української розмовної мови, насиченої русизмами. В українській розмовній мові русизми проходять етап фонетичного та морфологічного засвоєння, і їх уже в адаптованому вигляді можуть запозичувати лемківські говірки. Відповідно, у широкому розумінні терміна запозичення такі лексеми варто вважати українізмами. Але в більшості випадків неможливо встановити, яка саме мова (російська чи українська розмовна) служила безпосереднім джерелом запозичення тієї чи іншої лексеми і в якому саме ідіомі (лемківській говірці чи українській розмовній мові) відбулася її первинна фонетична адаптація. Видається доцільним виділяти такі лексеми в окрему групу – *групу запозичень з подвійною можливістю інтерпретації походження*, тобто це або русизми, які потрапили до лемківських говірок безпосередньо і вже в них пройшли етап фонетичної адаптації, або слова російського походження, що прийшли до лемківських говірок за посередництвом української розмовної мови (тобто це українізми в широкому значенні). Пр.: *ob'idyw, perevésty* 'перекласти', *znakomyly ša*.

Виділення таких суперечливих лексем в окрему групу дозволяє уникнути поспішних висновків про ступінь впливу російської мови на лемківські говірки, бо якщо вважати такі слова русизмами, то лексичний вплив російської та української мов виявиться майже однаковим, а це для Західної України видається малоюмовірним.

Додатково ускладнює проблему той факт, що в українській розмовній мові, крім широко вживаних русизмів, функціонує велика кількість індивідуальних запозичень з російської мови, які могли проникати і в мовлення лемків. Через те неможливо точно стверджувати, які саме русизми вживаються в українській розмовній мові, а які могли потрапити в лемківські говірки тільки прямим шляхом.

---

³ Для порівняння у Польщі, як відомо, серед лемків поширені погляди про лемківську спільноту як окремий народ з власною мовою, відмінною від української, і, внаслідок цього, проводиться активна діяльність з кодифікації лемківської мови, впровадження її як предмета вивчення до шкіл, використання її в ЗМІ. Одним із стимулів збереження та розвитку лемківської «мови» у Польщі є бажання її носіїв уникнути мовної та національної асиміляції (полонізації). Див., напр. [Michna 1995], [Misiak 2006].

Отже, серед нових лексичних запозичень в лемківських говірках в Україні можна виділити кілька груп залежно від мови-джерела:

1) українізми – слова, запозичені з української літературної мови та українських наддністрянських говірок;

2) русизми – слова, запозичені безпосередньо з російської мови. Треба зазначити, що роль російської мови як безпосереднього джерела запозичення очевидна лише у випадку неадаптованих (частково адаптованих) лексем, що зберігають особливості російської фонетики. Таких слів зафіксовано мало;

3) запозичення з подвійною можливістю інтерпретації походження – російські за походженням і фонетично адаптовані слова, яких немає в українській літературній мові, але які можуть функціонувати в українській розмовній мові, наповненій русизмами⁴.

Адаптація лексичних запозичень.

Морфологічна адаптація. Підставою для того, щоб розглядати слово серед запозичень, є морфологічна адаптація, тобто морфологічно виражена належність іншомовної лексики до тієї чи іншої парадигми, відмінювання її за словозмінними моделями, властивими говірці-реципієнту. При цьому під морфологічною адаптацією розуміємо граматичне засвоєння окремих форм запозиченого слова.

Морфологічна адаптація запозичень з української та російської мов відбувається, наприклад, у наступних формах: А. Іменники. Ор.од. ж.р. – закінчення *-om*: *p'it xátom* ‘під хатою’; Наз.мн. на шиплячий, задньоязиковий, губний приголосний – закінчення *-ы*⁵: *bat'kы́* ‘батьки’; Б. Прикметники. Наз.мн. – закінчення *-у*: *l'úbu* ‘будь-які’; Ор.мн. – закінчення *-ума*: *m'iscévyuma* ‘місцевими’; В. Дієслово. Іл.од. дієслів на *-ату* – закінчення *-ам*: *spýtam* ‘спитаю’; Іл. мн. – закінчення *-ме*: *praznujéme* ‘святкуємо’; Зл.мн. теп.ч.– тверде закінчення *-t*: *proskákujut* ‘проскакують’; особові форми в мин.ч., утворені за допомогою клітик *-m*, *-s*, *-zme*, *-ste*: *fklučýly ste* ‘ви ввімкнули’; рухомий дієслівний постфікс *-s'а*: *s'а ne zanýmaw* ‘не займався’ та ін.

Грамматичні показники в певних формах збігаються в лемківських говірках та в мові-джерелі запозичення, а значить, говорити про морфологічну адаптацію у таких випадках неможливо. Такі форми можна називати «нейтральними по відношенню до морфологічної адаптації» [Krawczyk 2007: 56]. Нейтральними формами для запозичень з української та російської мов є, наприклад, такі: А. Іменники. Наз.од.ч.р. на твердий приголосний: *zakón*; Наз.од. ж.р. на *-a*: *sl'éška* ‘(рос.) *слежка*’; Наз.од. сер.р.: *majnó*; Род.од. ч.р.: *čemodána*; Род.од. сер.р. на *-o*: *načál'stva*; Зн.од. ж.р.: *páločku*; Ор.од. ч.р.: *traktórom*; Наз.мн. сер.р.: *bl'úda*; Місц.мн.: *pojízdaх*; Б. Прикметники. Наз.од. ч.р. на *-uj*: *dvojúr'idnyj*; В. Дієслово. Ж.р. мин.ч.: *pruvýkla* та ін.

Крім того, для українізмів нейтральними можна вважати наступні форми: А. Іменники. Род.мн. ч.р.: *xolodýl'nyk'iw*; Б. Прикметники. Наз.од. ж.р.: *vah'ítна*; Род.од. ч.р.: *m'iscévoho*; В. Дієслово. Мин.ч. ч.р.: *zústr'iw* та ін.

Фонетична адаптація. Крім граматичної адаптації значна частина лексичних запозичень підлягає фонетичній адаптації, тобто пристосуванню запозичень до фонетичної норми говірки-реципієнта. До проявів *специфічної лемківської фонетичної адаптації* можна віднести:

– акцентуаційну адаптацію. Однією за найяскравіших лемківських фонетичних рис є наголос, зафіксований на другому з кінця слова складі (т.зв. парокситонічний наголос). Отже, при акцентуаційній адаптації відбувається перенесення наголосу на передостанній склад;

– отвердіння кінцевих приголосних [t], [d], [n], [s]. Ця риса характерна для більшості лемківських говірок, передусім західних і центральних [Stieber 1982];

– зміна твердого передньоязикового [l] в нескладовий звук [l̥] перед голосними непереднього ряду [o], [a], [u], [y] і перед приголосним. До переселення нескладовий [l̥] на місці *l в цих

⁴ Ті слова, які є як в українській літературній мові, так і в російській, вважаються у статті українізмами, оскільки ймовірність запозичення їх з української мови вища, якщо взяти до уваги рівень впливів обох мов на західній Україні. При цьому можливість появи деяких з них в мовленні лемків в результаті прямого запозичування повністю не виключається.

⁵ Для більшості лемківських говірок була характерна тричленна опозиція голосних верхнього підйому: *i* переднього ряду верхнього підйому – *y* середнього ряду (середньо-переднього) ряду верхнього (верхньо-середнього) підйому – *ы* заднього (середньо-заднього) ряду верхньо-середнього підйому. Див. [Stieber 1974a].

позиціях звучав у більшості центральних та західних говірок. Сьогодні у старшого покоління носіїв, які компактно живуть у селах в Україні, звук [l] в цих позиціях переважає, хоча можливі коливання [l]/[l̥] під впливом української літературної мови. Збереженню цієї звукової риси могло сприяти сусідство з наддністрянськими говірками, деяким з яких перехід [l̥]>[l] був також властивий [Dejna 1957: 74-78]. У представників середнього та молодшого покоління лемків домінує передньоязиковий [l], тому даний тип адаптації запозичень у їхньому мовленні практично відсутній;

– зміна м'яких свистячих [s'], [z'], [c'] у дорсальні (з шиплячим призвучком) [s''], [z''], [c'']. Дорсальні приголосні [s''], [z''], [c''] звучали на місці м'яких свистячих [s'], [z'] і афrikати [c'] на території практично всієї Лемківщини⁶. У переселенців в Україні ці звуки зберігаються непослідовно. Відносно регулярно вони функціонують у мовленні старшого покоління носіїв тих лемківських говірок, що опинились в оточенні наддністрянських говірок, яким дорсальні приголосні були також властиві. В мовленні лемків середнього та молодшого покоління дорсальні приголосні витісняються м'якими, отже, субституція [s''], [z''], [c'']>[s'], [z'], [c'] відбувається досить рідко [Алексеева 2009].

Значна кількість *українізмів* зазнає вказаних фонетичних змін в процесі засвоєння їх лемківською говіркою: *avtobús'i, klub, kólhosp, kos't'úmy, načal'nyky, nahólos, obhovor'újut, oblast, peretčút'a, pojízdač, trúsax, s'ohódn'i, šnúrok*.

При цьому в мовленні білінгвальних лемків часто зустрічаються фонетично неадаптовані запозичення, тобто слова, що зберігають іншомовні фонетичні риси, і частково адаптовані запозичення, в яких засвоєнню підлягає тільки частина фонетичних ознак. На відсутність фонетичної адаптації вказують відповідно: непарокситонічний наголос, м'які [s'], [z'], [c'] замість дорсальних [s''], [z''], [c''], збереження м'якості кінцевих приголосних [t'] і [d']. Приклади неадаптованих (частково адаптованих) *українізмів*: *bat'ky, dósyť, majnó, náv'it', vyróščujut, š'isnác:at'*.

Окремо треба розглядати форми, які розрізняються в українській літературній мові та лемківських говірках лише місцем наголосу і вживаються паралельно в мовленні одного носія: *červtóho – červrtoho, idut – idút, jizdýla – jizdyla, jóho – johó, obrúčy – óbručy, séstra – sestrá, téper – tepér, na zachód'i – na záxod'i*. У таких випадках форми з непарокситонічним наголосом можна трактувати по-різному: а) як форми фонетично неадаптованих запозичень з української літературної мови, б) як прояв розхитування діалектної акцентуаційної норми під впливом літературної мови⁷ або в) як накладання української та лемківської форм.

Фонетично неадаптовані запозичення слід відрізнити від *іншомовних вкраплень* та *цитат*. Незважаючи на відсутність фонетичної адаптації запозичені лексеми мають ознаки граматичної адаптації, натомість іншомовні вкраплення та цитати повністю зберігають фонетичне та морфологічне іншомовне оформлення. Так, до українських вкраплень і цитат належать слова і словосполучення, які зберігають українську фонетику і морфологію. Цитатами з української мови ми називаємо найменування певних реалій або сталих виразів та зворотів, для яких в говірці могло не бути своїх відповідників, а значить, поява їх в тексті виправдана: Пр.: *pót'im s'a fčyl v učýlyšče mašyn'ista elektrovóz'iw; mén'i Oksána Petr'ivna pov'idat, že holová lémk'ifskoho komitétu, ja zamholový lémk'ifskoho kom'itétu v Dolýn'i; s'idyt bába kólo méne i trýmat posv'itčen:'a veterána*. Українськими вкрапленнями можна вважати форми слів без фонетичної та морфологічної адаптації, для яких в говірці є діалектні відповідники, тобто поява їх у тексті невмотивована: *óto óny od rázu perekł'učájut s'a, rozumijete; tákyj je súš'it Aleksánder, i pov'idat men'í; slóvo s'a zabývat f tepérišn'omu užé čas'i; ne v'idádl tu stáru; jakésy je v'itčut'á, že któsy s'a tam vródyw, že jakésy r'idne*.

⁶ Дорсальні приголосні були властиві більшості південно-західних говорів української мови. К. Дейна писав про це так: «цю фонетичну інновацію, яка відрізняє південно-західні діалекти від решти українських діалектів, ми вважаємо наслідком тісних та тривалих контактів українського населення з поляками, як на польсько-українському мовному пограниччі, так і на тих землях, де був значний процент польського населення. Не є простою випадковістю той факт, що дорсальна артикуляція закріпилася практично тільки на тих теренах, на яких до репатріації проживав великий відсоток польського або у мовному плані українізованого населення» // Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław, 1957. S. 59-60.

⁷ Інформанти самі звертають на це увагу: *kolysy kazaly ne v Améryku, a v Améryku, Haméryku*.

Окремо треба розглядати українізми, що не потребують фонетичної адаптації. Це ті слова, фонетика яких повністю відповідає системній нормі лемківської говірки⁸. Пр.: *baháto*, *baraból'a*, *dróva*, *hárna*, *inákše*, *mébl'i*, *poháno*, *šoferúju*, *vže*.

Про прями запозичення з російської мови, як вже було сказано, можна з певністю говорити лише у випадку відсутності у них фонетичної адаптації, тобто до цієї групи належать передусім неадаптовані або частково адаптовані русизми. Пр.: *napr'imer* 'наприклад' (акцентуаційна адаптація при збереженні м'якості [r'] перед [i]); *organ'izátorom* (відсутність редукції голосного [o] при збереженні непарокситонічного наголосу і вибухового задньоязикового [g], який при адаптації, як правило, замінюється фрикативним приголосним [h]); *pr'isposoblén'i* '(рос.) приспособлены' (збереження м'якості [r'] у префіксі перед голосним переднього ряду [i] при відсутності редукції та зміні наголосу на парокситонічний⁹); *sl'éška* '(рос.) слезка' (м'якість [l'] перед [e]); *stup'ép'ky* 'сходинки' (м'якість [p'] перед [e]); *t'ipa* 'типа (розм.)' (збереження м'якого [t'] перед [i]).

Треба зазначити, що навіть при усвідомленому цитуванні деякі фонетичні російськомовні риси завжди підлягають адаптації (передусім це стосується «акання»), тобто повного відтворення іншомовної фонетики не відбувається.

Запозичення з подвійною можливістю інтерпретації походження могли, як вже було сказано, підлягати адаптації як безпосередньо в лемківських говірках, так і в українській розмовній мові. Встановити, на якому саме етапі відбулася адаптація важко, оскільки багато з ознак фонетичного засвоєння російських слів у лемківському діалекті і українській розмовній мові збігаються: відсутність редукції [o]>[a] в ненаголошеній позиції, зміна [e] (<*ě)>[i], ствердіння приголосних перед голосними переднього ряду [e], [y] (<*i), тверда вимова приголосного [č], субституція вибухового [g] фрикативним [h] і др.

Запозичення цієї групи могли потім підлягати специфічно лемківській фонетичній адаптації або зберегти деякі ознаки свого іншомовного походження. Низка запозичень цієї групи також не потребує специфічної адаптації згідно з лемківською фонетикою. Отже, в цій групі можна виділити три підгрупи стосовно до специфічно лемківської адаптації: 1) адаптовані запозичення (*fspotýna1*, *l'úby*, *perepysuvály s'a*, *perevésty*, *p'íškom*, *polúčat s'a*, *znakomyly s''a*); 2) неадаптовані або частково адаптовані запозичення (*čut'-čut'*, *čut' l'i ne*, *imenno*, *naoborót*, *pererýw*, *potóm*, *pozór*, *xot'*), і 3) запозичення, що не потребують адаптації (*bl'údo*, *dn'om*, *interésno*, *rofam'il'no*, *suhúbo*, *tóže*, *ubórka*, *vzaimno*).

У результаті запозичення великої кількості лексем з української літературної та російської мов може розвиватися конкуренція між питомими та новими лексемами. Нерідко вони вживаються в мовленні паралельно, створюючи пари лексичних дублетів (більша частота вживання може вказувати на член пари, який домінує). Пр.: *barz* – *dúže*; *d'ilka* – *dóčka*; *dyírva* – *dróva*; *fšýtko* – *fs'o*; *fšýtky* – *fs'i*; *jedného* – *odného*; *láxy* – *ód'ah*; *mebl'uván'a* – *mébl'i*; *muš* – *čolov'ík*; *n'án'o* – *táto*; *roš.maryty* – *poroskydáty*; *išče* – *šče*; *ub'óry* – *kos't'úmy*; *úc'a* – *v'ívc'a*; *véce* – *b'il'se*; *xýža* – *xáta*; *žéna* – *družýna*; *znajomyly s'a* – *znakomyly s'a*.

Можливе навіть паралельне функціонування в мовленні одного інформанта трьох синонімічних лексем, з яких одна є питомою, а інші дві запозиченими. Пр.: *xlop* – *č'olov'ík* – *muščýna* 'чоловік'.

Різна міра адаптації запозичень часто призводить до появи в мові лемків-білінгвів пар фонетичних варіантів одного слова. Пр.: *dvojur'idnyj* – *dvojúr'idny*; *nár'it* – *naród*; *učytél'ka* – *učýtel'ka*.

Загалом можна констатувати, що приблизно однакова кількість адаптованих і неадаптованих запозичених лексем у сучасних лемківських говірках в Україні свідчить про слабкий опір лемківських говірок впливам з боку контактуючих ідіомів. Видається, що наявність великої кількості неадаптованих запозичень з української мови призводить до розхитування лемківської діалектної норми. Відмінності між двома ідіомами на перший погляд не такі суттєві, але саме це полегшує проникнення слів з українськими рисами, які поступово починають

⁸ На необхідність виділення запозичень, які не потребують фонетичної адаптації, багаторазово вказував Я. Рігер. Див., напр. [Rieger 2004].

⁹ У того ж інформанта були занотовані форми мин.ч. з адаптацією *prysposobl'aly s'a*, *jak sob'i xto ša prysposobuyw*. Можливо, саме наявність фонетичних варіантів вказує на пряме запозичення русизму.

домінувати, спричиняючи тим самим зникнення діалектної специфіки в мові лемків-переселенців в Україні.

ЛИТЕРАТУРА:

Алексеева 2008: Алексеева М. Лемковские говоры в контактах с другими славянскими языками // Исследования по славянской диалектологии, вып. 13. Москва, 2008. С. 44-57.

Алексеева 2009: Основные фонетические процессы в современных переселенческих лемковских говорах в Польше и на Украине // Исследования по славянской диалектологии, вып. 14. Москва, 2009 (в печати).

Крысин: Крысин Л.П. Владение различными подсистемами языка как явление диглоссии // Социально-лингвистические исследования. Москва, 1976. С. 62-69.

Мечковская: Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. Москва, 2000.

Dejna: Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław, 1957.

Krawczyk: Krawczyk A. Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu. Warszawa, 2007. S. 56.

Kwiek: Kwiek J. Przesiedlenie ludności łemkowskiej z województwa krakowskiego na Ukrainę (1945-46) // Studia historyczne, 1998. S. 237-258.

Kwilecki: Kwilecki A. Łemkowie. Zagadnienie migracji i asymilacji. Warszawa, 1974.

Misiak: Misiak M. Łemkowie: w kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Polsce. Wrocław, 2006.

Michna: Michna E. Łemkowie. Grupa etniczna czy naród? Kraków, 1995.

Rieger: Rieger J. Problemy interferencji językowej w ukraińskich gwarach karpackich w zakresie leksyki // Z polskich studiów slawistycznych, seria VI, Warszawa, 1983. S. 303-312.

Rieger: Rieger J. Jak badać współczesne słownictwo kresowe? // Studia nad polszczyzną kresową. T. XI. Warszawa, 2004. S. 23-33.

Stieber 1974a: Stieber Z. Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny // Świat językowy Słowian. Warszawa, 1974. S. 464-468.

Stieber 1974b: Stieber Z. Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków // Świat językowy Słowian. Warszawa, 1974. S. 474-479.

Stieber 1982: Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. Wrocław, 1982.

Madina Alexejeva. Lexical interpretation in migrational lemків dialects in Ukraine.

The article is dedicated to the modern lexical processes in emigrational lemків dialects in Ukraine, to the results of interaction of lemків dialects with surrounding languages (literary Ukrainian and Russian ones), and to the results of these contacts for dialects systems.

Key words: Lemків dialects, speech situation, lexical interpretation, borrowings, adaptation of borrowings.

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль)

© 2009

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ САКРАЛЬНОГО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАЛЕМКІВСЬКОГО СВІТУ У ПОЕТИЦІ Б.-І. АНТОНІЧА

У статті виявлено особливості концептуалізації сакральної сфери у поетичних творах Б.-І. Антоніча. Зосереджено увагу на відображенні пралемківського сегменту в індивідуально-авторській картині світу письменника.

Ключові слова: концепт, концептуальний, сакральний, лемківський, поетична картина світу.

Б.-І. Антонич (1909-1937 рр.) належить до тих, хто в Західній Україні „плекав нашу поезію, а разом з нею і спільноукраїнську літературну мову” [Русанівський: 333]. Його велика заслуга, на думку Д. Павличка, полягає в тому, „що, крім непохитних мистецьких вартостей, його поезія несе самою мовою своєю ідею єдності лемків з усім українським народом” [Павличко: 13]. Незважаючи на вагомість внеску поета у розвиток української літератури й мови, його творчий доробок замовчували радянські ідеологи. Лише у 60-х роках минулого століття читачі й дослідники отримали змогу ознайомитися із незаслужено забутою поезією Б.-І. Антонича.

Духовно він належав до літературної плеяди, яку репрезентують Є. Маланюк, О. Стефанович, Н. Холодна, О. Теліга, О. Ольжич. Однак „його патріотизм, на відміну від національних почувань згаданих поетів, мав філософську вдачу, він шукав не прямого виразу і зворушував дивиною, а не запалюючою суттю образу” [Павличко: 39]. Намагаючись відповісти на питання, в чому ж криється магічний чар Антоничевого поетичного слова, де шукати джерела, із яких поет черпав натхнення, що могло спонукати його до своєрідного моделювання реальності, дослідники вказують на різні чинники. Серед них і врослість поета в шевченківську традицію (Д. Павличко), і уроки У. Уїтмена, Р. Тагора (М. Ільницький), і перегуки з творчістю П. Тичини (М. Жулинський), Г. Лорки (І. Драч), В. Хлебнікова (Б. Рубчак) та ін.

Дошукуючись творчої таїни Б.-І. Антонича, І. Драч вбачає її у здатності поета передбачити гірке майбутнє своєї Лемківщини. Відтак, дослідник робить висновок, що поетова спадщина – „може, це останній крик перед стратою. Може, це намагання зберегти повноту первісного світу бодай у слові” [Драч: 147]. Праслов'янський лемківський світ, з якого вийшов Антонич, на думку М. Жулинського, і є тим живильним джерелом, що давало насагу поетові, робило його особливо чутливим, емоційно вразливим [Жулинський: 163].

Науковці наполегливо прагнули вписати Антонича в європейський, передусім слов'янський, літературний контекст. Тому поєднання проблемно-стильових аспектів у підході до його творчості характерне для праць багатьох літературознавців, які часто підтверджували свою думку аналізом мовних особливостей поетових творів. Багато відповідей на актуальні питання, пов'язані з творчістю Б.-І. Антонича, було дано в ході нового прочитання його текстів, що ґрунтується на інших методологічних засадах, а саме – на інтерпретації Антоничевої поезії як міфосвіту. Зауважимо, що в такій площині її розглядали М. Новикова, В. Неборак, В. Махно, Ю. Андрухович, Л. Стефанівська, Л. Невідомська.

На наш погляд, не менш важливим для осмислення спадщини Б.-І. Антонича є поетичне потрактування такої наріжної категорії, як сакральне, яка в контексті його творів набуває виразних психологічних обрисів. Ключові образи поета, що відбивають структуру його сакрального світобачення, органічно виростають з архетипів колективної підсвідомості. Ці образи разом з іншими – тими, що виникли в поетичній уяві автора чи були породжені реально пережитим, а також тими, які пов'язують митця із сучасним йому культурним періодом, формують цілісний художній світ Б.-І. Антонича. Концептуалізуючись у мові, вони репрезентують концептосферу сакрального. Її специфіка полягає в тому, що в ній через відповідні сакральні концепти найбільшою мірою виявляють себе, причому в досить-таки розмежованому вигляді, як дохристиянські, так і християнські етнічні уявлення.

Зауважимо, що видавці, укладачі перших книжок вибраних поезій помітно уникали творів поета на біблійну тематику, тоді як саме релігійно-філософська лірика Б.-І. Антонича є цінним надбанням української поезії ХХ ст. У поета немає жодної збірки, яка б не відбивала різні стадії здобуття й осмислення релігійного досвіду, починаючи від наївної віри дитини до духовної інтеграції оновленої людини з Богом. Так, Б.-І. Антонича то роздирають сумніви, що він задалеко пішов у своїх поганських захопленнях, чим погіршив проти християнства („Привітання життя”), то він знаходить душевну рівновагу в єдності із християнським Богом („Велика гармонія”). Наскільки добре почуває себе поет у природній стихії, пов'язаній, попри глибоку філософічність, із рідною Лемківщиною („Три перстені”, „Книга Лева”), настільки незатишно йому в стихії міста, в якому панує неприйнятний для нього світогляд („Ротація”). Отже, всі поетові збірки пронизані філософсько-релігійною проблематикою, яку він утілює в сукупності лінгвально концептуалізованих релігійних образів, що складають у його творчості потужну концептосферу сакрального. Одним із ядерних маніфестантів релігійного сакрального в індивідуально-авторській картині світу Б.-І. Антонича є концепт „Святість”, лінгвальна об'єктивація якого помітно демонструє відображення пралемківського світу.

Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, мова зберегла для нас багато по-справжньому неперевершених зразків етносимволіки. Етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основою становлення особливих концептуальних мовних одиниць – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури [Жайворонок: 3]. Зауважимо, що у сучасній лінгвокогнітивістиці усталилися певні уявлення про етнокультурні концепти (В. Жайворонок, С. Воркачов, Н. Слухай, Т. Булигіна, О. Шмельов та ін.). Зокрема, їх визначають як ментальні одиниці, що „відбивають етнічне світобачення, маркують етнічну мовну картину світу, є цеглинкою того „дому буття” (метафора М. Хайдеггера), який кожним етносом вибудовується в неозорих просторах світу – космосу” [Слухай: 10]. Здебільшого подібні концепти є константами національних культур, що живляться з невичерпних народних джерел. Саме такі концепти виступають репрезентантами сакральної мови, яскравим зразком якої і є поетична спадщина Б.-І. Антонича. Відображаючи авторське світобачення, вони водночас об’єктивують етнопсихологічні основи загальнонародного розуміння концептуальних понять, що зумовлює актуальність їх дослідження. Предметом аналізу в статті став один із таких етнокультурних концептів – „Святість”.

Репрезентантів концепту „Святість” у поетичній мові Б.-І. Антонича визначаємо відповідно до тих референцій, що їх засвідчує аналізований концепт, а також з урахуванням специфіки його лінгвального вираження, яку часто пов’язуємо з одним із поширених його вербалізаторів – лексемою *святий*. Зокрема, розмежовуємо групи номінантів, що становлять референтну базу для позначення: церковно-народно-календарного часу: *Різдво, Благовіщення, Зелені Свята* („*Різдво...Сніг мені нагадує далеке свято, що має запах чоколяди та дитинства*” [Антонич: 236]); сакральних локусів або культових споруд: *церква, вітвар, собор, Галілея, Єрусалим* („*Твій дід теж тесля був. Стоять церкви чотири, що ними завершив життя убоге*” [Антонич: 171]); природних реалій, що мисляться як святі, причому нерідко саме в українців: *святеє деревце, святий дуб, свята черемха* („*Ніч квітчає чола, законам пристрасті слухняні. Дуб святий. Мчить ланя*” [Антонич: 187]); священних предметів, передусім богослужбових книг: *Біблія, Євангеліє, Псалтир, хрест, образ, свічка* („*Моя країно зоряна, біблійна й пишна... Де вечори з Євангелії...*” [Антонич: 183]); молитов, богослужінь, священнодійств: *сповідь, причастя, літургія, молитва, молебень* („*Сердець молебень відспівавши, відходиш, мов коротка казка*” [Антонич: 187]). Окрему групу в межах номінантів „Святості” становлять синтагми з лексемою *свячений*. В Антонича – це *свячені кулі, свячене сонце, свячена вода* („*Свячене сонце в короваю*” [Антонич: 103]).

Відповідно до названих вербалізаторів визначаємо основні концептуальні смисли, що формують інтенціональне поле досліджуваного концепту. Носіями концептуальної семантики для концепту „Святість” у поетичній творчості Б.-І. Антонича є хроноси, репрезентовані насамперед календарними святами, що дає змогу виділити такий компонент у структурі досліджуваного концепту, як „те, що пов’язане з релігійними святами”. Об’єктивіація вказаного смислу за допомогою вербалізаторів *Різдво* (у поета є декілька віршів з такою назвою), *Благовіщення, Святий вечір*, з одного боку, і *Зелені Свята* – з іншого, засвідчує відображення культури українського народу, в якій органічно поєдналися християнські та язичницькі мотиви. У той час як християнська церква запроваджувала вшанування Святих, язичницький календар вже існував. Церква досить успішно замінила давні свята подіями з життя Ісуса Христа (Різдво, Вознесіння й ін.) та святами із циклу Богородиці (Успення, Покрова й ін.). Водночас залишилося й чимало язичницьких дат, які набули християнської оболонки, як Зелені Свята – назва християнського свята Трійці. Загалом концептуалізація вказаного смислу виявляє авторське прагнення поєднати у своєму міфосвіті народно-календарну обрядовість та церковні свята. Наприклад: „*Сьогодні є Зелені Свята, зелена вже трава...Усі до церкви поспішіть!*” [Антонич: 223].

У цій же референтній ситуації реалізується смисл „земля (Україна) як „країна Благовіщення” („*О земле, земле батьківська, клятьбо бездоляна, моя країно Благовіщення!*” [Антонич: 186]). В українській етнокультурі Благовіщення символізує настання весни, оновлення землі, про що свідчать численні народні повір’я [Жайворонок: 40]. Поет бажає такого оновлення Україні, рідній Лемківщині. У християнській парадигмі Благовіщення – свято на пошанування Богородиці, присвячене події, коли вона отримала благу звістку про народження Спасителя. У поетичній картині світу Б.-І. Антонича Благовіщення теж асоціюється з благою звісткою, яка, проте, трансформується в авторському осмисленні: „*Ось благовіщення світанку – й сонце ніч розмеле*” [Антонич: 191]. Як бачимо з наведених прикладів, сакралізація навколишнього

світу природи здійснюється через його концептуалізацію в ритуальному циклі релігійних християнських свят, а відтак, робимо висновок, що одним із найважливіших компонентів хронотопу поезій Б.-І. Антонича є реалізація часових понять за допомогою церковного та народного календарів.

Об'єктивація іншого смислу в структурі концепту „Святість” пов'язана з уявленнями про святі місця, під якими розуміємо як назви культових споруд, так і назви на позначення інших сакральних просторових понять. Це дозволяє окреслити такий індивідуальний смисл, як „те, що асоціюється зі святими місцями”, що реалізує передусім фонові-енциклопедичні знання, наприклад: „*В церквах горить Христовий ладан*” [Антонич: 87]. Подекуди інтерпретація образу церкви у поетичній творчості Б.-І. Антонича набуває етнонаціонального забарвлення: „*Дяки співали, і співали хори, церкви були в смечину убрані*” [Антонич: 171].

З образом Єрусалима у мовно-концептуальній картині світу письменника пов'язана експлікація семантичного компонента „те, що асоціюється зі спокоєм, умиротворенням”: „*І аж тоді я відпочину, коли дійду в Єрусалим*” [Антонич: 222]. За однією з версій, Єрусалим – місто, засноване Богом. І хоча у своїй історії Єрусалим мав і трагічні сторінки, він асоціюється передусім із Божим містом, з якого почалося проповідування християнства. Через образ Галілейських Кан виявляє себе концептуальний смисл „те, що символізує простір, де чудотворив Ісус Христос”: „*Снів тече Христовий, немов вино з води у Галілейській Кані*” [Антонич: 125]. Семантика святого місця у структурі концепту „Святість”, незважаючи на незначну кількість об'єктивацій, засвідчує свою значущість передусім у плані розмежування профанного й сакрального, з яких останнє стало таким завдяки зв'язкам із Богом.

Поширеними у поетичній творчості Б.-І. Антонича є також смисли, що реалізують зв'язок із священним деревом. Про прадело відомо, що воно символізує єдність земних і небесних сил, хоча домінантним є мотив земного райського дерева, яке об'єктивує пракультурний тип світогляду наших предків. Таким деревом для Б.-І. Антонича був дуб. Недаремно саме його поет іменує богом. З образом дуба пов'язана в Антоничевій поезії реалізація багатьох семантичних компонентів. Так, крім того, що дуб – це „рослина з ознаками анімізму, анімістизму: „*Але і ти – рослина горда, що співаєш це, не знаючи пощо*” [Антонич: 190]; він також – „той, що символізує гармонію, умиротворення”: „*Ніч квітчає чола, законам пристрасті слухняні. Дуб святий. Мчить ланя*” [Антонич: 187]; „той, що, як бог, відповідає за первісний порядок”: „*Зелена башта – дуб стрільчастоверхий, підвішися із ночі чорних нар, виполоє черву й гниття пожеар зливає свіжим соком – бог упертий*” [Антонич: 189] або „той, що мислиться як медіатор між полісвітами, провісник нового життя”: „*Лиш дуб один крізь біле море, дельфін рослинний, вдаль пливе... віщуючи нове життя*” [Антонич: 148]. Оказіональне тлумачення образу дуба засвідчує позиція переосмислення, здійсненого згідно з анімістичним і антропоморфним кодами: „*Лиш дуб, рослинний лев, над лісом, гордий і скупий монарх, підводить вранці сонця жезл...*” [Антонич: 175].

Помітно об'єктивуються у поезії Б.-І. Антонича сакральні уявлення, пов'язані з іншими священними деревами. Наприклад, у рядках із поезії „Різдво”: „*Місяць – на ялинці неба золотий горіх*” [Антонич: 236] глибока символіка Різдва надає не менш глибокого смислу такому поганському ритуалу, як прикрашання вічнозеленого дерева – ялинки, який був інтегрований християнством. Реалізацію смислу „дерево як етнопросторова міфопоетична константа” засвідчує мовна концептуалізація й інших вегетативних образів, як-от: *калина, вишня, черемха, вільха, волошки*: „*Моя країно зоряна, біблійна й пишна, квітчаста батьківцино вишні й соловейка!*” [Антонич: 183].

Вияв фонові-енциклопедичних ознак демонструє концептуальний смисл „те, що пов'язане з предметами релігійного культу”, підтверджений лексичними вербалізаторами на позначення священних предметів, наприклад: „*дяк запалює свічки*” [Антонич: 170], „*в церквах горить Христовий ладан*” [Антонич: 87] та под. Водночас виявлено контексти, в яких образи свічки, хреста, чоток, Біблії та ін. переосмислюються: „*хрест неначе ключ могутній*” [Антонич: 116] або „*під хлип свічок – тремтливих птахів*” [Антонич: 198]. В Антоничевій поезії Біблія як книга велична, священна зіставляється з ніччю, повною таємниць („*А ніч – мов Біблія червона й чорна*” [Антонич: 120]); свічка – із черемхою („*Мов свічка, куриться черемха*” [Антонич: 143]); чотки – з днями („*І так мандрую без упину, мов чотки, пхаю кожну днину*” [Антонич: 222]). Антонич-християнин шанує Біблію, але для поета-пантеїста такою ж книгою є природа. Його однаково хвилює і Христовий ладан, і той, що його палить весна („*...весна на вільхах палить ладан*” [Антонич: 181]).

Розглянутий концептуальний смисл поширюється завдяки такому, як „те, що пов’язане із священними діями: богослужінням, сповіддю, причастям і под.”, який також нерідко реалізується у позиції зіставлення. Пор.: „*Іхню сповідь у книгу ночі запиши!*” [Антонич: 94] і „*Спріймаю сонце, мов причастя, хмільним молінням і стрільчатим*” [Антонич: 264]. Оказіонального звучання у контексті антоничівських поезій набувають рядки, в яких експлікується семантика мольби: моління люди „*илють Христу і Духу*”; сонцю, зорям, вітру – „*молімся зорям дальнім*”; землі – „*і знов молюсь землі зеленій*”; весні – „*весні окриленій молись*” тощо. Саму ж молитву Б.-І. Антонич порівнює із *димом, готицькою вежею, тополею, орлом, білим лебедем, перепелом*, завдяки чому об’єктивуються такі концептуальні ознаки, як „чиста”, „висока”, „велична”: „*Молитва людська є, неначе дим, кружляє над селом, мов білий лебідь*” [Антонич: 217].

Помітною частотністю серед кореферентів „Святості” позначений образ *святого вогню*. У поетичній мові Б.-І. Антонича з ним пов’язана реалізація таких концептуальних смислів, як: „той, що асоціюється з досягненням мети, пов’язаної з пізнанням Бога”: „*Аж пізнав я тасмницю міту,.. як людина може сотворити Бога. Аж тоді дійшов я до мети, аж тоді заграв огонь святий*” [Антонич: 239]; „той, що корелює з гармонійним буттям у правді і злагоді”: „*Ми іскрами вогню святими напишемо свій глузд буття*” [Антонич: 278]; „той, що символізує високі почуття (захоплення, любові), які дає відчуття Бога”: „*Злети на мене Голуб-Дух,.. натхненний зміст налий у мене в форму вбогу, нехай горить в очах захоплення вогонь святий*” [Антонич: 233]. Як бачимо, серед виявлених смислів переважають символічні, в яких образ вогню виявляє ознаки язичницької та християнської його інтерпретації.

Щодо інших індивідуальних смислів, то вони засвідчують передусім метафоричне розгортання семантики концепту „Святість” та корелюють з одним із загальнономовних тлумачень найчастотнішого з вербалізаторів – лексеми *святий*: „глибоко шанований, дорогий, заповітний”. Це дозволяє окреслити в структурі досліджуваного концепту такі смисли, як: „те, що спрямоване до високої мети”: „*Мужньо, воєдино прямувати в найсвятішу ціль*” [Антонич: 277]; „те, що є важливим, загальнообов’язковим, істинним”: „*Коли дає науку він [Сократ] святу про вічність, справедливість, чистоту...*” [Антонич: 262].

На відміну від загальнономовного тлумачення усталених словосполучень *свята наївність, свята простота* як фразем із зниженим забарвленням, у поетичній мові Б.-І. Антонича вони засвідчують вияв стану святої дитинної простоти і наївності, поза якими неможливе ані правдиве пізнання Бога, ані його прославляння: „*Наївність є свята, довершенням є малість. Щаслива ця людина, ясна їй дорога: наївно, мов дитина, молиться до Бога*” [Антонич: 218]. Такий мотив є типовим для антоничівських творів, оскільки й сам поет часто виявляв дитячу захопленість Богом, природою тощо, стверджуючи, що „*захоплення – початок релігії й сонетів; захоплення нам родить апостолів і поетів*” [Антонич: 211].

Помітно актуалізується в структурі аналізованого концепту і смисл „те, що стало святом через ритуал освячення (вода, кулі, хліб)”. Зауважимо, що значення „освячений”, очевидно, засвідчує наступний етап семантичного розвитку лексеми *святий*, оскільки виникло пізніше і стосується насамперед християнства. У поетичному тезаурусі Б.-І. Антонича реалізація вказаного смислу набуває етнонаціонального забарвлення: „*І про опришків сотий раз оповідає в пісні бас: свячені кулі, литий пояс, тасмне зілля, дика борть, заклята ніч і смерть в напоях, що їх коханням варить чорт*” [Антонич: 86].

Щодо свяченої води, то вона в міфопоетичній традиції є символом життя, очищення, розмноження і т. ін. Як бінарна сутність, вона може давати силу і забирати її (опозиція жива вода / мертва вода). Вода може оберігати, а може провіщати небезпеку. В Антоничевому міфопросторі об’єктивуються уявлення про *свячену воду*, що може захистити від нечистої сили: „*Виходжу перед хату і поріг мого серця зливаю всецілющою, свяченою водою*” [Антонич: 231]. Через позицію зіставлення, реалізованого згідно астрального коду, експлікуються уявлення про *свячене сонце*: „*Дібровою весілля їде. Розкотисті музики грають, свячене сонце в короваю*” [Антонич: 103]. Подібна референція маніфестує вагомість обрядового значення хліба, пов’язаного із сватанням, заручинами, благословенням на шлюб і тому под.

Аналіз семантико-номінативної природи концепту „Святість” розкриває особливості мовної концептуалізації відповідного поняття в індивідуально-авторській картині світу Б.-І. Антонича. У його творчості Святість поряд із Божественним і Богородичним началом освячує й одуховнює матеріальний світ, часто набуваючи такого звучання і значення, яке виходить за суто естетичні межі, сягаючи високих духовних вершин. Водночас проведені спостереження дають

змогу зробити ще один важливий висновок щодо відображення пралемківського світу у досліджуваних текстах. Б.-І. Антонича нерідко звинувачували у намаганні стояти осторонь від життя народу, не розуміючи, що його парадоксальність у тому, що він був „всуціль сакральний митець – поет сонця,.. поет повноти буття!..” [Драч: 147]. Та й сам автор часто наголошував, що він поет національний, бо був переконаний, що „митець повинен служити передусім хвалі своєї Батьківщини”. Прагнучи писати твори для загальноукраїнського читача, Б.-І. Антонич добре опанував українську літературну мову і зумів, як стверджує М. Ільницький, „передати у своїх віршах красу рідного лемківського краю, майже не вдаючись до діалектизмів ні лексичних, ні морфологічних” [Ільницький: 103].

ЛІТЕРАТУРА

Антонич Б.-І.: Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХст.) / Упоряд., передм., прим. Д.В. Павличка. – 2-е вид. – К.: Веселка, 2003. – 350с.

Драч І.: Драч І. До таємниці Богдана-Ігоря Антонича // Варшавські українознавчі записки Х / За ред. С. Козака. – Варшава, 2000. – С. 142-148.

Жайворонок В.: Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703с.

Жулинський М.: Жулинський М. „Хто ж потребує слів твоїх” // Варшавські українознавчі записки Х / За ред. С. Козака. – Варшава, 2000. – С. 149-163.

Ільницький М.М.: Ільницький М.М. Богдан-Ігор Антонич: Нарис життя і творчості. – К.: Рад. письменник, 1991. – 207с.

Павличко Д.: Павличко Д. Невгасаючий перстень життя // Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХст.) / Упоряд., передм., прим. Д.В. Павличка. – 2-е вид. – К.: Веселка, 2003. – 350с.

Русанівський В.М.: Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392с.

Слухай Н.В.: Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології. – К.: Київський університет, 2005. – 167с.

Tetyana Vilchynska. The conceptualization of sacral as the mapping of the Old Lemky's world in B.-I. Antonych's poetics.

The article deals with the peculiarities of the conceptualization of the sacral sphere in the poetry by B.-I. Antonych. The main attention is paid to the mapping of the Old Lemky's segment in the individual and specific writer's picture of the world.

Key words: concept, conceptual, sacral, Lemky's, the poetic picture of the world.

Людмила ВАКАРЮК (Тернопіль)

© 2009

ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕМКІВСЬКОЇ ПІСНІ ПРО КОХАННЯ

У статті аналізується образно-символічний потенціал слів просторової семантики у контексті лемківської пісні про кохання.

Ключові слова: символ, просторова семантика, народна пісня про кохання, ліричний простір.

Багатоаспектний підхід до вивчення мови фольклору приводить до витоків тієї культури, яка, будучи етно- та історично детермінованою, знайшла своє відображення і закріплення в

народнопоетичній творчості. Це не означає, що фольклорна мова викликає інтерес лише як ключ до осмислення елементів давньої культури, оскільки вона сама по собі є історично рухомою формою культури, скерованою на задоволення потреб відповідних етносоціальних колективів у певний період розвитку, а не сховищем архаїки, індивідуальним до історичних змін. Тому дослідження мови фольклору не втрачає своєї актуальності у будь-який період її функціонування.

Тема нашої доповіді – образно-символічний потенціал лемківської пісні про кохання. Пісенна поезія загалом, і лемківська пісня зокрема, є одним із поширених і популярних жанрів фольклору. У своєму становленні вона пройшла складний шлях. Пісенна традиція, історія сюжетів і мотивів, структура поетичних образів, мова пісні, своєрідність символів – ці та інші питання знаходяться у полі зору сучасної науки про фольклор.

У цьому сенсі лемківська пісня про кохання дає надзвичайно багатий матеріал для глибокого лінгвістичного аналізу, її естетика та поетика ґрунтується на їх історичній зумовленості та перспективі у народній традиції.

Існує думка про те, що однією із відмінних рис «фольклорного слова від нефольклорного» є те, що воно зазвичай виступає як моносемантичне. Це означає, що фольклорний текст позбавлений підтексту, а слова у ньому характеризуються семантичною та синтаксичною однобічністю [Тарланов : 15]. Тому кожне слово у фольклорному тексті індивідуалізоване семантично лише настільки, наскільки воно бере участь у реалізації типового, формульно закріпленого, а тому тільки контурно окресленого значення (див.: Хроленко А. Г., Петеньова З. М., Селіванов Ф. М. та ін.).

Разом з тим сучасні дослідники мовної матерії пісенного фольклору переконливо спростовують подібні твердження (див.: Дяченко Л., Жайворонок В., Слухай Н., Свиридов О. та ін.). Насправді народна лірика тісно пов'язана із традицією як багаторівневою смисловою категорією, яка ґрунтується на своїй особливій реальності, що лише схематично відтворює дійсність. Механізм, який керує закономірностями організації народної ліричної пісні, в тому числі і лемківської, зумовлений асоціативними рядами, що створюють найкоротший і надійний шлях проникнення у психологію народнопоетичної творчості, у світ народних смаків і прагнень [Хроленко : 99].

Лемківська пісня про кохання займає значний пласт загальнонародного українського фольклору, органічно входить до нього, про що свідчить близькість (а іноді і дублювання) елементів образно-символічної макросистеми поетики пісенного фольклору. Вона будується переважно як монолог-звертання хлопця до дівчини або навпаки. У ній відбивається весь спектр почуттів, якими супроводжується кохання: радість, туга, журба, щастя, горе та ін. Зображення цих почуттів різними мовними засобами створює особливий образно-символічний простір лемківської пісні як окремої підсистеми пісенного фольклору в ряду інших підсистем, як-от: часової, зоонімічної, колоративної, сакральної та ін.

Найбільш регулярно ліричний простір створюється за допомогою слів власне просторової семантики. Це насамперед лексеми – назви об'єктів природи: ліс, гай, долина, гори, яр, лук, вода та ін. У текстах пісень вони сприймаються як поліфункціональні одиниці. З одного боку, вони слугують позначенням місця, де відбуваються певні події, пов'язані із темою кохання. Пор.: *Нес же мя, коню, нес през той зелений лес, / Занес мя до гаю, там я дівча маю*¹ (с. 163); *Тото ся мі, тото, ей, дівча сподобало, / Што сой на ярочку, ей, ножки обмивало* (с. 164); *Піду я, скочу я в поле, в поле, / Там дівча тишеничку поле, поле* (с. 170). З другого боку, природні об'єкти наділяються рисами живої істоти. Ліричний герой звертається до природних об'єктів, шукаючи в них порятунку або поради. Напр.: *Ей гора, гора, зелена гора, / А хтоси мя до той гори од рана волат.* (с. 167); *Ой горо, Буковино, получ мя з мойом милом* (с. 163); *Поточе, поточе, што в тобі клекоче* (с. 183); *Повідав лес, же мя возмеш* (с. 277).

У контексті лемківських пісень особливого значення набувають такі об'єкти, як «гора» та «долина». За умови їх протиставлення за горою закріплюється позитивна конотація, а за долиною – негативна. Символіка цих об'єктів не збігається із символікою у загальнонародній творчості. Якщо за легендами гора – творіння диявола («Що Бог создал, то рівне, то чисте. А що вже ідолове, то саме каміння і гори...») і звідси – асоціативний ряд : гора – горе [Жайворонок : 144], то для лемків гора уособлює вершину, до якої прагнеш у будь-якій сфері – у коханні, роботі тощо. Саме

---

¹ Тут і далі цитати наводяться за «Антологією лемківської пісні» (2005).

тому ліричний герой пісень все порівнює із горою: *На високій горі шальвія, / Тоду дівчиноньку взяв би я* (с. 268). Як бачимо, дівчина зображується як недосяжна мрія, а добитися її – те саме, що подолати гори. Обіцянка збудувати дім на горі – важливий крок у залицянні: *Збудую і хижу / На високій горі, / Буде си сиділа, / Ей, яко в панськїм дворі* (с. 269).

Образ долини у лемківських піснях має дещо знижене забарвлення і символізує стан «приземлених» почуттів. Напр.: *Гори єм обійшов, / Долини не можу, / Дівчину м си знайшов, / А жінку не можу* (с. 268). У наведеному прикладі проводиться паралель: «гора – кохана дівчина» («бо мя любила»), «долина – жінка» («аби газдувала»). Загалом прийом паралелізму (асоціативного або контрарного) є типовим для фольклору і це пояснює його поширення у лемківських піснях. Однак у них цей прийом доволі урізноманітнений: він може звужувати або розширювати свій об'єм, набувати антитезної форми або нівелювати її. Так, нульове протиставлення спостерігаємо у прикладі: *Гора, гора і долина, / Не буду я материна* (с. 278). У пісні «За Дунай, за Дунай» наводиться усічений паралелізм з евфемічними парними образами когута та курки, які символізують дівчину і хлопця: *За горком, за горком, але не за том, / Пасе ся когутик з курочком чубатом* (с. 176).

Позитивна символіка образу *гори* підкреслюється означеннями «зелена» і «висока». Прикметник *зелений* реалізує в тексті не стільки колористичне значення, скільки темпоральне, тому що «зелень» означає весну або літо – пори року, найбільш зручні для залицянь та зустрічей, адже у давнину хлопець приходив у дім вже просити руку дівчини, тобто тоді, коли процес залицянь завершується. Саме цим пояснюється і низький ступінь реалізації мікротеми «дім» (пор.: *Як хочеш, миленький, до мене ходити, / Мушу на порозі значок положити* (с. 291); тут «поріг» як межа, що означає певну заборону).

Прикметник «високий» є типовим у поєднанні з іменником *гора*, але при цьому концептуалізує не власне розмір, а силу, могутність, нездоланність, велич, значущість. Тому ліричний герой прагне піднятися на вершину і тим самим надати ї собі певної величі і значущості: *Кед я сой заспівам на високій горі, / Обізвеса голос на милого дворі* (с. 177); *Ей, кеби ме, фрайрю, ей, дост пінязи мали, / То бис ме нашу гору, ей, перерубати дали!* (с. 177). В останньому прикладі *гора* символізує і багатство.

Символом багатства може виступати і локатив поле, що є характерним для фольклору: *Гей, хоть я небагата / І поля не маю* (с. 277). За такого слововживання лексема «поле» нейтралізує власне просторове значення.

У тексті лемківської пісні природний простір локалізується через різні об'єкти: рослини (*під буком, під грабом*, с. 288; *під бучком корені, на бучку листочки*, с. 264; *попід наши сливки*, с. 272 та ін.), дії (*насла коні на вигоні*, с. 274; *в гаю зеленім соловії співат*, с. 265), інші дрібніші об'єкти природи (*під облачком слухат*, с. 255), конкретизовані географічні назви (*Іхала аж до Берна*, с. 275; *віє вітер в зеленім Бескіді*, с. 262).

На противагу локалізованому простору в тексті пісень про кохання трапляється і неозначений простір. Він виражається насамперед лексемою «світ». У народній свідомості світ сприймається як оточення або як невизначений простір, у лемківській пісні «світ» символізує життєву невизначеність. Пор.: *«А моя миленька ... по світі сой гулят»* (с. 167); *«Вітер розносит той білий квіт, / Засмутив єс мі цілий світ»* (с. 313); *«Сам сой піде в світ гуляти, / Дівча буде горювати»* (с. 291). Неозначений простір може маркуватися й іншими лексемами: *«тамта сторона»* (с. 276); *«нижній кінець»* (с. 274); *«і згори, і здоли»* (с. 274); *«вершком, а я піду крайом»* (с. 268) та ін. Незважаючи на те, що «високо» ототожнюється з Богом, це ототожнення не обов'язково має позитивну оцінку. Пор.: *«Милий Бог високо, / Родина далеко»* (с. 269) – це означає, що марно чекати допомоги від когось, треба сподіватися на себе. Негативна конотація «високого» спостерігається і тоді, коли воно означає перешкоду на шляху до коханого/коханої: *Гори і долини, знижтєся же ниже, / Ой, жеби к миленькому било мені ближе* (с. 286).

Особливого символічного значення набуває в текстах пісень про кохання образ «води». Зважаючи на спадковість традицій, зазначимо, що у народній свідомості це найбільш значущий концепт, який увібрав у себе цілу низку вірувань, обрядових дій, макро- і мікросимволів. Діапазон оцінних значень коливається від дуже позитивного (з водою пов'язане життя людини, вона символізує паруння, запліднення; вода має віщу силу та ін.) до дуже негативного («*піти за водою*» означає смерть, втрату життя) [Жайворонок : 106–109]. У лемківській пісні цей концепт реалізується у вужчому об'ємі. Частіше *вода* – це місце зустрічі парубка і дівчини і одночасно момент зародження кохання: *Зимну воду брало, ножки обмиваю, / тодий мі ся ... дівча сподобало*

(с. 164); *Кошовечка – на водичку, / Відерко – на винце, / Полюбімся, покохаймось, / Моє любе серце* (с. 184); Вода не тільки зводить, але й розводить: *Твоя мати ... розлучила рибу з водом, розлучає мене з тобом* (с. 249). У паралелізмі *Чом трава зелена? / Бо під ньом вода. / Чом Маруся гарна? / Бо ще молода* (с. 273) «вода» символізує життя.

Урізноманітнення символіки образу води відбувається через поєднання лексеми із певними означеннями. Так, *каламутна* вода символізує смуток і тяжкі передчуття: *Тече вода з-під явора каламутна, / А чого ж ти, мила ... невесела..., смутна* (с. 274). *Бистра* вода – це і швидкий розвиток подій, і подолання усіх перешкод на шляху кохання: *Гей, тече річенька, / Гей, тече бистренька, / Ніхто не перейде, / Лем я молоденька* (с. 184). Тиха вода означає невпевненість, очікування: *Ти, Дунаю, тиха вода, / Кому я ся сподобаю, я молода* (с. 316). Велика вода означає тривалість подій *За мене підеш, / І мене не зрадиш, – як те море пройдеши* (с. 247); *Жеби рідні лемки, гей, / Чули за морями* (с. 263).

Вода віщує майбутнє: *Широка вода на Віслі, / Повідж мі, мила, што мислиши* (с. 276); *«Бо моя пригода, як на річці вода»* (с. 250). У лемківській пісні вода може давати і забирати, Пор.: *Юж мелем – принесла мі вода млин* (с. 295); *Не мелем – забрала мі вода млин* (с. 295); *«Ой бо юж твій віночок / Та бистра вода взяла* (с. 258); *Забудь про те, як ми любились, / Нашу любов знесла вода* (с. 299).

Часто в піснях про кохання зіштовхуються образи води і каменя як наслідок обігрування теми відомого висловлювання: «яка вода м'яка, а камінь згложе» [Жайворонок : 107]. При цьому камінь символізує тягар, нездоланну перешкоду: *Дивися, дівчино, камін над водою, / Як тот камін сплине – возму шлюб з тобою, – говорить парубок, однак дівчина одразу розуміє його метафоричний образ: Ти би, хлопче, хотів, цоби камін сплинув, / Як лес мя не любив, чом жес не покинув?* (с. 281); *Багатая відданиця, / Як той камінь, тя приляже* (с. 294). Камінь символізує супротив дівчини (або хлопця), а вода – силу, тиск, які мають подолати перешкоду: *А з-під того каменя – водичка виліват, / Напийся, ей, моя мива, кед єс справедлива»* (с. 170); *Бива любов, бива медже нами двома. / Розлива, рознесла – тот бистра вода. // Бодай тот вода каменем заросва, / Же она нашу любов розлива, рознесва* (с. 171). Вода може утворювати парні образи: вода – роса, вода – сльоза (*Гасм зелененьким вода тече, / ... Там дівчина ... слези проливала, с. 297*).

Ситуація напування коня символізує згоду, взаємність почуттів. Якщо дівчина відмовляється напувати коня, це означає, що вона не впевнена у своїх почуттях, або ж почуттях свого парубка: *Дівчино моя, напій мі коня, / – Не напою, бо ся бою, бом ще не твоя* (с. 405).

У тексті лемківської пісні слова просторової семантики можуть зближуватися, об'єднуватися, створюючи цілісну просторову картину (пор.: *Кед єм ішов през тот ліс, през ліс калиновий, / А там в лісі на горі – камінь мармуровий; Там коло млина густа вербина* (с. 171), або ж, навпаки, відштовхуватися аж до протиставлення (пор.: *Команецьке село набіло білено ... / Кождому весело. – Бодай ся запало под коничком багно, / Што я ся находив / До дівчатя дармо* (с. 169).

Ліричний простір пісень про кохання пов'язаний з мікротемою «дорога», яка репрезентується лексемами «дорога», «дороженька», «гостинець», «стежка». Ці лексеми надають динаміку цілому тексту. Своєрідність образу дороги полягає насамперед у тому, що вона символізує життя, його розвиток. Якщо ліричний герой «не знає дороги», то це означає, що він не знає, що його чекає у майбутньому або не знає, як правильно вчинити: *Сама я молода, / Ой, дороги не знаю. / Дівчина молода Ой дороги не знає* (с. 270). Разом з тим знати багато доріг – свідчення невірності у коханні: *Бо той рекрут молоденький всі дороги знає, / До котрого села прийде, там дівчину має* (с. 278).

Коли дороги розходяться – це поганий знак для закоханих: їм ніколи не бути разом: *Ти підеш дрозжком..., а я гостинцем, / Ти зостанеш паньом..., а я младенцем* (с. 287). Вузька дорога віщує недобре, щось лихе: *Аж ся стало страшно тій дівчині, / Узкою стежкою ідуть козаченьки / На вороних* (с. 298). Таку ж негативну оцінку несе образ закритої дороги, адже перепони на ній – це життєві негаразди, труднощі: *Ой задута дороженька, / Задута, задута, / Нещаслива та дівчинонька, / Що лобит рекрута* (с. 278); *Заросла мі стежка, заросли потічки, / Жеби я не ходила до своей мамічки* (с. 300).

Дорога веде до коханої/коханого або ж, навпаки, від неї/нього: *Кед сой ішла вчера ввечер з панського, / Стріла м я сой на дорозі милого* (с. 309). У пісні «Бивай мі здорова ти, дівчина моя» мотив дороги є домінуючим: милий відправляється у мандри, сповнений надій та сподівань, та у

дорозі його спіткала трагічна вістка: *Ідь, милий, в дорогу, дорога щаслива... / Милий у дорозі коня напуває, / Несут йому вістку, дівча заручають ...* (с. 230).

Часто у текстах пісень дорога зображується імплікативно. Насамперед ця ситуація пов'язана із конем: *Ей, бо мої коники, ой, вельо мя коштуют, / Ой, ани єдну нічку, ей, дома не ночуют*» (с. 276); *Сідай на коня, виїжджай з двора, / Ти не мій, я не твоя* (с. 279).

Отже, дорога/путь – один з найдавніших християнських символів, який у піснях про кохання може означати вертикальний рух, якщо уособлює життя, або – горизонтальний рух, тобто мандри, переміщення у просторі. У будь-якому випадку в контексті аналізованих пісень дорога майже завжди пов'язана із коханням.

Для пісень про кохання характерним є використання значної кількості соматизмів, які найбільш пристосовані для вираження ліричного простору. Регулярно в поетичних текстах використовуються такі номінації: серце, душа, очі, лице, голова, мисль, рука та ін. Просторова семантика в них підсилюється граматичними засобами, до яких насамперед належать прийменники.

Найчастотнішим є соматизм «серце» – багатосимвольний знак загальнослов'янської культури. Воно символізує життя (= основний орган життєдіяльності людини); почуття взагалі (= реагує на будь-які вияви емоцій); журбу, горе (= серце крається); гнів, невдоволення (= дай серцю волю – заведе в неволю); доброту, милосердя (= від серця до Бога – навпростець дорога) [Жайворонок : 536].

В аналізованих піснях «серце» символізує кохання. У поєднанні з прийменником «в» цей соматизм набуває значення «вмістилище» для почуттів, що супроводжують стосунки між закоханими. Серце – вмістилище може замикатися навіть на ключик. Пор. : *В правій руці ключик / Серденько замкнути* (с. 184); *...але не знайшов в серці приємнішу* (с. 299); *Што я го любила, в серденьку носила* (с. 183). Це ж значення зберігається й у поєднанні з прийменником «до»: *Рад тя виджу од маленька, / Бо с мі впала до серденька* (с. 306); *До серденька, до мойого, / Не виїдеши нігде з нього* (с. 306).

Часто «серце» зображується як відкритий локатив, умовна площина, на якій розгортаються події кохання, або як виокремлений предмет, що існує сам по собі. У цьому випадку відбувається явище метонімізації, внаслідок чого орган людини стає номінацією самої людини. Пор. : *Юж ся притулило к мойому серденьку* (с. 164); *Ой болит і мене серца половичка* (с. 180); *Чого так тяжко туга на серці налягла?* (с. 202); *То моє серденько по горах щебече* (с. 177). Зазначимо, що для фольклорної лірики загалом властиво ототожнювати кохану людину з серцем, що породило низку метонімізованих номінацій на кшталт «моє серце», «серденько». Лемківська пісня теж успадкувала цей прийом і використовує його доволі часто: *Дівча моє, серце моє* (с. 198) та ін.

Якщо серце – це реально означений локатив, то душа – уявний, такий, що не має фізичного вияву. Зазвичай у народній свідомості вони ототожнюються, оскільки, душа – це своєрідне вмістилище для серця, а тому разом вони становлять ядро духовної сутності людини. У фольклорі ці номінації використовують однаково активно, крім того, вони легко взаємозамінюються, особливо у метонімічній функції. Щодо лемківської пісні, то в ній слово «душа» має дуже низький ступінь функціонування і трапляється переважно зі значенням особи (пор.: *Не умлівай, дорога душо...*).

У створенні ліричного простору певну роль відіграє соматизм «рука». Саме рука є тим органом, за допомогою якого людина виявляє свої почуття, своє ставлення до іншої людини на рівні зовнішнього сприйняття. Відомо, що для більшості народностей, а надто для слов'ян, особистий простір позначається через тактильні прояви. Так, звичка братися за руки сприймається як бажання максимально скоротити відстань, пустити у свій простір іншу людину, виразити свою симпатію (звідси і відомі сполучення типу «близька людина», «близькі стосунки»). Не випадково залицяння завершується обрядом, коли хлопець просить *руки* дівчини.

Отже, символіка руки має давню традицію, що засвідчують і лемківські пісні про кохання. У них цей соматизм означає згоду між закоханим. Тому невідповідно парубок просить дівчину подати йому руку: *Худобне м прояив – такой ручку дало. / І ручку ми дало, і серденько своє* (с. 315); *Ти дівчино – куку, подай же мі руку. / Я тя вірно кохаю* (с. 300). Особливо добрим знаком є обіцянка правої руки: *Як мі даш праву ручку – умрем ті* (с. 292); *Подай рученьку, подай правеньку, раз, / Побесідуймо і ся поженьмо* (с. 309). Соматизм «рука» символізує обряд шлюбу: *Прийшов до*

ей дому, де отец, де matka, / Попросив рученьку милого дівчатка (с. 186); Нех не позерат, нех він заїде, за ручку тебе в церквоцю веде (с. 224).

Вищий вияв любові полягає в готовності носити кохану на руках: *Возму дівча на ручки, / Буду го колисав помалючки* (с. 192); *Нарубаю бучка, поколишу на ручках* (с. 193). У цьому дійстві простежується зв'язок з дитинством, коли найзатишнішим місцем для дитини були руки матері: *А тоді веселенька била, / Як мя моя мамця на ручках носила* (с. 290).

Рука і пальці – невід'ємні поняття, а тому : *Перстень на палец, обручку на ручку* (с. 176). Отже, палець може символізувати соціальний стан людини (обручка на пальці – знак одруження). У контексті рука може набувати значення вмістилища для іншої руки, або для подарунків: *Гей, принюс мі миленький / Чиколяду в руці* (с. 277). Як і всі інші соматизми, цей може набувати ознак живої істоти. Пор. : *«Ой рученьки мої біленьки, / Кому ж ви будете миленьки* (с. 188).

Як бачимо, художній образ ліричного простору в лемківських піснях про кохання може мати об'єктивний характер як відображення реального світу, а може набувати психологічного обґрунтування, зумовленого світоглядом ліричних героїв. У народнопоетичному тексті подаються різні типи ліричного простору: концептуального, психологічного, реального, ірреального. Вербальні одиниці, що репрезентують просторову семантику, являють собою структурно багатозарові символи, які розкривають себе в умовах контексту.

ЛІТЕРАТУРА

Антологія: Антологія лемківської пісні. / Упорядник М. Бойко. – Львів, 2005.

Дяченко: Дяченко Л. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення. / Дяченко Л. // Мовознавство. – 1997. – № 2-3.

Жайворонок: Жайворонок В. Знаки української етнокультури. / Жайворонок В. / Словник-довідник. – К., 2006.

Петенева: Петенева З. М. Язык и стиль русских былин. / Петенева З. М. – Львов, 1985.

Свиридов: Свиридов О. Символіка замовлянь у східнослов'янському і британському магичному фольклорі : Автореф. Дис. ... канд. філол. наук. / Свиридов О. – Одеса, 1996.

Селиванов: Селиванов Ф. М. Поэтика былин. / Селиванов Ф. М. – М., 1977.

Слухай: Слухай Н. Міфопоетичний словник східних слов'ян. / Слухай Н. – Симферополь, 1999.

Тарланов: Тарланов З. К. Актуальные вопросы изучения языка русского фольклора (Обзор основных направлений) / Тарланов З. К. // Филологические науки. – 1988. – № 2. – С. 14-19.

Хроленко: Хроленко А. Т. Поэтическая фразеология русской народной лирической лексики. / Хроленко А. Т. // Воронеж, 1981.

Lyudmyla Vakaryuk. Symbolic potential of folk song about love.

In the article on studying of song symbols that are correlated with the segments of ethnolinguistic picture of the world.

Key words: symbol, spatial semantic, folk song about love, lyrical space.

ЗМІНИ У ВОКАЛІЧНІЙ СИСТЕМІ ГОВІРКИ ЖИТЕЛІВ ШЛЯХТОВСЬКОЇ РУСІ, ПЕРЕСЕЛЕНИХ НА ТЕРНОПІЛЛЯ¹

У роботі описано зміни вокалічної системи говірки жителів Шляхтовської Русі, переселених на Тернопілля (м. Хоростків, Гусятинський р-н.). Автори порівнюють сучасний стан говірки колишніх жителів с. Шляхтової з описом говірки, здійсненим І. Зілинським у 1934 р., і роблять висновки про найважливіші процеси у динаміці вокалічної системи, їх екстра- та внутрілінгвальні причини.

Ключові слова: вокалічна система, Шляхтовська Русь, західнолемківська говірка.

Одним із цікавих та мало досліджених регіонів Лемківщини є острівець у чотири села, який за назвою найбільшого села Шляхтова з легкої руки Р. Райнфусса отримав назву Шляхтовська Русь. Жителі цих околиць ніколи не називали себе так (не називали себе також лемками, а руснаками), але створену Р. Райнфуссом назву вважаємо вдалою та симптоматичною, адже цей регіон вчений розглядає в одному ряду з такими, як Біла чи Червона Русь, вбачаючи в тому певні особливості: 1) доволі чітко окреслену окремішність землі від інших частин Лемківщини; 2) специфічний історико-культурно-мовний розвиток регіону, як острівного. На жаль, до поч. 50-х рр. ХХ ст. т. зв. Шляхтовська Русь (Шляхтовщина) як етнокультурний феномен припинила своє існування з відомих причин: жителів Шляхтової, Явірок, Білої та Чорної Води було переселено в Україну, а окремі з них потрапили на т. зв. „ziemie odzyskane” у ПНР. У науковому обігу залишилися фрагментарні описи мовних та культурних особливостей жителів згаданого регіону, найважливішими з яких є: публіцистичний опис І. Нечуя-Левицького „Останнє русько-українське село Шляхтова” [Нечуй-Левицький], етнографічний опис Р. Райнфусса „Próba charakterystyki etnograficznej Rusi Szlacheckiej na podstawie niektórych elementów kultury materialnej” [Reinfuss], опис говору с. Явірки І. Зілинського [Зілинський] та згадки про різні аспекти життя шляхтівчан в архівних документах.

Метою нашої магістерської роботи є вивчення мовно-культурного феномену Шляхтовської Русі та його збереження переселенцями на Тернопілля. У цієї розвідці ми простежимо факти, тенденції та закономірності використання фонетичних рис рідної говірки переселенцями та їх нащадками у нових умовах їх проживання. Поки що обмежимо пошук лише з'ясуванням збереження вокалічної системи. За вихідний пункт для зіставлення будемо брати наукові факти викладені І. Зілинським у статті „Лемківська говірка села Явірок” [Зілинський 1934]. Ми усвідомлюємо, що, можливо, існували певні відмінності говірки Явірок та Шляхтової (сучасний матеріал ми збирали серед вихідців з Шляхтової), але припускаємо, що такі відмінності були мінімальними і переважно, на що вказують дослідники „існують між ними хіба тільки деякі лексикальні різниці” [Зілинський: А186]. Для уточнення та перевірки вихідних фактів використовуємо фонетичні характеристики лемківського говору взагалі І. Верхратського [Верхратський], З. Штібера [Stieber], та М. Лесіва [Лесів], оскільки за всіма типологіями говірка вказаних сіл належить до західнолемківських говорів. Крім того, окремі факти ми отримали внаслідок спілкування з колишніми жителями Шляхтової, спостерігаючи за їхнім мовленням й аналізуючи їх згадки, коментарі стосовно мови їхніх дідів та батьків.

Розглядаючи говірку села Явірок як типовий вияв говірки т. зв. Шляхтовської Русі і особливий вияв західнолемківських говорів, І. Зілинський у праці „Лемківська говірка села Явірок” [Зілинський 1934], яка давно стала бібліографічною рідкістю, подає системну характеристику явищ вокалізму.

---

¹ Праця виконана за підтримки Міжнародного Вишеградського Фонду.

Загалом фонетична характеристика говірки Шляхтовської Русі тільки частково збігається з характеристикою західнолемківського говору. За спостереженнями І. Зілинського система вокалізму представлена шістьма фонемами.

Фонема *i* – переднього ряду та високого підняття, яка має два варіанти: дещо назад витягнений варіант *y*¹ (передньо-середній ряд високого підняття); та (під наголосом, особливо в емфазі) більш звужений, напружений *î*. Фонема *i* мала набагато вужчий обсяг функціонування як у інших лемківських говірках; виступаючи, головним чином, на місці прасл. *i (за винятком позиції після шиплячих *š, č, ž, šč, žž*) і не пом'якшуючи попереднього приголосного: *robiti, zimno, zrobili* [Зілинський: A190-A192]. *i* на місці прасл. **e, *ĕ* І. Зілинський засвідчив лише у декількох словах та без пом'якшення попереднього приголосного: *obidw³, tobi, sobi* [Зілинський: A192].

Голосна фонема заднього ряду та високого підняття *ы*, яка має варіанти *ы* та *y*³, з вищим від *ы* тоном [Зілинський: A193], відігривала набагато більшу роль у говірці мешканців Шляхтовської Русі, ніж фонема *ы* на усій Лемківщині (там характерна артикуляція *ы*: середня або дещо задня, якщо йдеться про положення язика та висока, між *o* і *u*, якщо йдеться про підняття середини та частково задньої частини язика [Stieber: 60; Лесів: 49]). Звук *ы* в говірці Шляхтовської Русі вимовляли на місці *у в усіх позиціях. У сполученнях *кы, һы, гы, хы* та після губних його додатково відзначав дуже низький тон: *nitky, roky, zaholo³ky* [Зілинський: A193]. *ы* виступало також на місці *i після шиплячих *š, č, ž, šč, žž*: *žyto, žyda, čysty³, хыžы* [Зілинський: A193] та на місці давнього *ъ* у дієслівних префіксах та у сполученнях *ръ, ть > ыр, ыт* || *лы: ody³ti, zy³dat ša, хыrbet, obyrwi* [Зілинський: A195]. Рисою, характерною тільки для говірки мешканців Шляхтовської Русі, була вимова *ы* на місці *o в новозакритих складах: *wyn, wy³ti, ky³n* [Зілинський: A194]. Найоригінальнішою звуковою рисою, яка вирізняла говірку Шляхтовської Русі з-поміж лемківських та від інших українських говорів, була заміна *ĕ та з незначними винятками *e (в нових закритих наголошених і ненаголошених складах) звуком заднього ряду високого підняття *y*³: *v³ra, zm³sati, v³ter, r³ka* [Зілинський: A195]. *je* або *'e* замість *ĕ І. Зілинський занотував лише у деяких словах, напр.: *na obor³je, f kup³je, d'w³je* || *d'w³je*³ [Зілинський: A196-A197]. На місці *e у говірці Шляхтовської Русі виступали *ju*³, *y*³ або *ы*: *m³t* (род. *medu*), *kam³n* [Зілинський: A197].

Фонема *e* (< *e, ь*) у наголошеній та ненаголошеній позиціях звучала завжди як *e* (напр.: *zan¹ese, weret¹eno*) та пом'якшувала приголосні *k, g* в групі *k'e, g'e* (але *хе*): *k'erpy³, g'emba* [Зілинський: A198].

Як і у лемківському говорі, у говірці Шляхтовської Русі *'a, ja* не відрізнялося від загальноукраїнського. Праслов'янський суфікс *-ъje, -ije*, як в лемківському говорі, перейшов у *-'a: we³l'a, žyt'a* [Зілинський: A198; Stieber: 24]

Вимова наголошеного та ненаголошеного *o* не відрізнялася: *kožux, xoditi, do bohača* [Зілинський: A198]. Ненаголошене *o* зберігалось навіть у закінченні інфінітива на *-ovati* у нових закритих складах: *kupowati, mal'owati* [Зілинський: A198-A199], хоча цього явища не зафіксовано ніде у лемківських говірках [Stieber: 33-40].

У деяких словах назвучне *u*, як в більшості лемківських говорів, чергувалося з *u* || *w* || *h*, напр.: *umer* || *umer, u* || *w* || *h l'ju³šy³* [Зілинський: A199; Stieber: 40-42].

Крім аналізу шести голосних, І. Зілинський описав і інші явища, які стосуються системи вокалізму. Так зокрема, учений зауважив, що у говірці Шляхтовської Русі в деяких запозичених з польської мови словах траплялися також носові голосні: *хрj³ošč, p³entro*, а в деяких запозичених словах вони занепали: *f'cažы 'w سیاžy', ščeš'ca* [Зілинський: A199].

У Явірській говірці І. Зілинський виявив багато слів як із повноголоссям так і без нього. Неповноголосні форми учений засвідчив у словах, утворених, на його думку, під польським або словацьким впливом: *zdrawja, drewo* [Зілинський: A199], хоча в більшості слів збережені повноголосні форми: *boloto, moloko* [Зілинський: A200].

За спостереженнями вченого, „нескладотворчене *ĵ* в інтервокалічній позиції та деколи по голосному занепало, через що виникли такі стягнені дієслівні форми, як: 3 особи одн.: *stiskat* (< *stiskaĵet*), *rušat...*” [Зілинський: A200]. Нескладотворче *џ* виступало на місці *w* по голосних і по *џ* (< *ĵ*) в кінці складу та деколи замість *u* на початку слова, напр.: *pra³da, da³mo* [Зілинський: A200]. Подібна вимова існувала в інших західноукраїнських говорах [Зілинський: A200].

Говірці Шляхтовської Русі, так як західнолемківським говіркам, притаманний був постійний, малодинамічний наголос, який припадав на передостанній склад [Stieber: 14-15].

Аналіз сучасного стану мови колишніх жителів Шляхтовської Русі ми здійснювали на основі записів у с. Хоростків, Тернопільської області, Гусятинського району восени 2008 року. Інформаторами були найстарші (віком від 74 до 89 років) жителі Хоросткова, виселені зі Шляхтової у 1945 році. Були це: Гриндяк Марія Михайлівна (1919 р. нар.), Земба Ганна Антонівна (1926 р. нар.), Земба Анастасія Пилипівна (1926 р. нар.), Земба Дмитро Васильович (1927 р. нар.), Мориляк Лука Федорович (1933 р. нар.), Олекшій Парасковія Миколаївна (1934 р. нар.). Усі інформатори виїхали зі Шляхтової, коли вже добре знали місцеву говірку і були свідомі навколишнього світу.

Для сучасного мовлення колишніх шляхтівчан характерні розмиті уявлення про мовну норму. З одного боку, можна почути (але рідко) стару не змінену форму з *i* (< *i), з іншого боку, цей звук може бути замінений звуком *y*, характерним для говірки мешканців Хоросткова та норм української літературної мови. Найчастіше трапляється заміна колишніми мешканцями Шляхтовської Русі *i* (< *i) звуком *ы* - тільки їм властивим варіантом українського *y*, який важко їм вимовити. Наприклад колишнє *robiti* має такі сучасні реалізації: *robiti* || *zrobjiti* || *robыты* || *robыту*; *robili* > *robily* || *robily* || *robылы* || *robылу*; *pranik* > *prańny³k*; *misnik* > *mysnyk*, *mysnyk*; *šaflik* > *šafly³k* || *šaflyk*; *bъli* > *bul'y* || *bily* || *bыly* || *bылы* || *buly* (найчастіше дві останні форми); *žъli* > *žылы* || *žyly* (частіше); *polica* > *pol'ыca*; *malina* > *malyna*; *nitky* > *ny'tka* || *nytk* || *ny'tka*; *zima* > *zыma*. Бачимо тут процес гіперизації: колишні мешканці Шляхтовської Русі, не пам'ятаючи звука *i*, у наведених словах водночас пам'ятають, що найважливішою рисою їх говірки був звук *ы* та (на їх думку правильно) замінюють ним колишнє *i* (< *i).

Вимова *i* || *yⁱ* (< *i) у словах зі словосполученнями типу *r+i*, *c+i* зазнала певних змін. Для говірки колишніх шляхтівчан сьогодні характерне як збереження вимови властивої рідній говірці, так і наближення до загальноукраїнського *y*: *perina* > *perina* || *peryna*; *cigan* || *cy'gan* > *cyhan*, *do Ščawnicyⁱ* > *do Ščawnici*, *do Ščawnyc*; *uca yⁱ koza*, *yⁱ todi*, *yⁱ zwyt:am*, *pluhu i wozu*. Сучасному мовленню колишніх шляхтівчан притаманна також поява заміни *i* || *ǰ* залежно від якості сусіднього приголосного: *yⁱde* || *išoǰ* > *ide* || *ǰde* || *ǰšoǰ* || *yⁱšly* || *ыǰlo*.

Донині в говірці колишніх шляхтівчан збереглися слова з *i* < *e, хоча деколи вони зазнали певних змін, напр. *obydwoǰe*, *tobi*, *sobi* || *sobe* (рідко) || *sobǰe*, *ćila*, *ćileǰ*, *ćilyǰ*, *trawǰarky*. Збереглися також слова з *ǰe* на місці *e: *wǰety^er*, хоча більшість із них зазнала фонетичних змін під впливом говірки мешканців Хоросткова, напр. *mǰyrka*, *dwi* || *dwoǰe*, *dwǰy^{ie}*, *ritke*.

У сучасному мовленні шляхтівчан у багатьох словах зберігся звук *ы* (= *y), але так само часто можна почути в тих формах *y*, характерне для говірки мешканців Хоросткова, напр.: *byk*, *roky*, *sokыры*, *žeǰky*, *zaholoǰky*, *blyxy*, *uhlyky*, *tarыlky*, *сыrtы*, *pǰyrohy* але *ohurky* > *ǰ'ohy³rky*, *nitky* > *ny³tky*; *wyn* (залишилося без зміни, хоча рідко трапляється також *wyn*); *ты* > *ты* || *ту*; *ты* > *ты* (майже завжди) || *ту* (дуже рідко), *wы* > *wу* || *wы*, *swedry*, *sušidy*, *špul'ky*.

Для сучасного мовлення шляхтівчан характерне, як це можна було побачити вище, відхилення від норми у вимові *ы* та *y*. Напр.: *žыta*, *žыдыǰ*, *čыстыǰ*, *чызы*, але *wыšy³ta* || *wyšywały*, *ǰsy³tko* || *ǰšy³tko*, *učytel'ka*, *чы* || *чы* (частіше), *žyly* || *žылы* || *žыly³*.

У сучасному мовленні колишніх мешканців Шляхтової ми засвідчили реалізації *ы* < *o: *lawыrky*, *wыǰna*, *wыǰt*, *hыrše*, *рыk*, *rokyǰ* (род. мн.), *potыk*, *wыkno*, *рыǰne*, *рыd horu*; *рыǰdu* > *ry³šla* || *rysały* || *рыšoǰ*; *potыm* > *potim* || *potom* (найчастіше) || *potoma* || *potomu* || *potым* (найчастіше); *kыл'ko* > *kыл'ko* || *kыл'ko* || *kыл'o* || *kылko* || *kыл'ko*; *тыl'ko* > *тыl'ko* || *тыl'ko*; *po strańy³* > *po storonie*.

Сучасному мовленню шляхтівчан притаманна така вимова *ě: *pošćy³l'* > *pošcil'*; *χotošty³* > *χol'ošni*; *šćy³na* || *šćy³na* > *šćina*; *spǰy³waǰut* > *špywaǰut*; *bǰыты* > *bily*, *d'wǰy³* > *dwi* || *dwǰy^{ie}*; *kwǰыtky* > *kǰitky* || *kǰy³tky*; *ne smыǰ sa*, *oni sa smыǰali* > *smыǰut*, *smыǰ'em*, *smыšno*; *l'jy³pša* > *l'epše*, *l'y³pše*; *w l'ǰy³sy³* > *w liši*; *χl'jy³p* || *χlǰыba* > *χl'ǰыba* || *χl'iba* || *χlǰeba* || *χl'iba*; *šjy³no* || *šy³no* > *sino* || *šyno*. Збереглося небагато слів, в яких можна почути рефлекс *ǰe* або *'e* на місці *ě. У сучасній

говірці колишніх шляхтівчан можна почути різні рефлекси колишнього *je*: *d'wje* || *d'wɫʲ* > *dwi* || *dwɫʲe*; *nje* || *nɫʲ* ³ 'ні' > *ne* || *ne*, *zeti* || *zɫʲti* > *zity* || *zɫʲty* || *zɫʲity* || *zɫʲity* || *dity*; *zečca*, *zečky* || *zɫʲčky* > *zɫʲčky*, *zečcata* > *zɫʲčcata*.

У реалізації *e ми занотували такі зміни: *prɫʲyʲs* || *prɫʲines* > *prɫʲynes*; *šyst* || *šyʲst* 'шість' > *šyʲś* || *šyst*; *kaɫʲɫʲn* > *kaɫʲɫʲnny molotky*, *kamiŋe*; *zawɫʲs zbyža* (від 'завезти') > *zawɫʲys*; *wečyr* > *wečer*.

Загальноукраїнське преїотоване *i* (*ji* 'r') відповідало у говірці мешканців Шляхтовської Русі *juʲ* або *ɫʲ*. У сучасному мовленні колишніх шляхтівчан фіксуємо такі варіанти слів з *juʲ* чи *ɫʲ*: *juʲx* 'іх' > *ɫʲx*; *juʲm* 'ім' > *ɫʲm*; *juʲsti* || *ɫʲsti* || *jezɫʲina* > *ɫʲsty*, *ɫʲsty*, *ɫʲdlo*, *ɫʲsty*, *ɫʲisty*, *ɫʲisty*; *ɫʲxati* > *ɫʲxaty*, *ɫʲxaty*. З наведених прикладів видно, що на початку слова звуки *juʲ*, *ɫʲ* збереглися краще, ніж в середині чи у кінці слова.

У сучасному мовленні ми не зафіксували випадків пом'якшення приголосних перед *e* у групі *k'e*, *g'e*: *g'emba* > *gemba*; *k'ermes* > *kermes*.

Без змін у мовленні колишніх шляхтівчан збереглися рефлекси 'а та *ja*, напр.: *pača*, *skal'a*, *kuχna*, *naŋo*, *pol'a*, *pol'ana*, *rɫʲafat ša len*, *dešat*, *čas* та ін.

У сучасному мовленні колишніх мешканців Шляхтовської Русі можна почути замість *žyt'a* форми *žyt'e* || *žyće*, але також: *pokol'ynna*, *kolośn'a*, *smɫʲica*, *zap'aleŋa* хоча *zdorowl'e*, однак в жодному слові ми не зафіксували подвоєння приголосних перед 'а чи (рідше) 'е.

Вимова звука *o* в сильній позиції загалом і сьогодні не відрізняється від загальноукраїнського *o*, хоча під впливом говірки мешканців Хоросткова у вимові колишніх шляхтівчан почало з'являтися *o^u* напр. *ko^urowy*. Зате *o* зберігається у закінченні інфінітива на *-ovati*, напр.: *brakowalo*, *ratowawu*, хоча часто трапляються також паралельні форми: *bidowaly* але і *biduwaly*, *holodowaly* але і *holoduwaly*, *kol'adowaty* але і *kol'aduwy*.

Звуження *u* у колишніх мешканців Шляхтовської Русі не змінилося, напр.: *lukuʲ*, *luka*, *učieradlo*, *uhlyky*, *umre*, *ušyti*, *ušy*, *utysalo*, *uwjazala*, *uže* || *wže*, *užyk*, *upekla*. Однак ми зафіксувала тільки один приклад чергування *u* || *w* || *h*, а саме: *h domu* || *do domu*.

У сучасному мовленні шляхтівчан майже не збережені форми без повноголосся, ми занотували тільки *ty proɫʲxaly na ɫʲxɫy zemly* у значенні 'переїхали' та форми *prezyratko* чи *but:e zdrawy* у пасивному словнику інформаторів. Повноголосся поширилося під впливом говірки мешканців Хоросткова у таких словах: *perešly*, *peret_tym*, *welyky* || *welyɫ*, *doroħa*, *horot*, *zdorowl'e*, *seredyna*, *storona* та ін.

У мовленні колишніх шляхтівчан тепер ми не зафіксували стягнених дієслівних форм 3 ос. одн. типу *rušat*, *čydat*, які виникли внаслідок занепаду нескладотворчого *ɫ*. Поширені є такі форми: *pošowu*, *ryšla* || *pryšla*, *šwɫyaty*. Занепало також нескладотворче *ɫ*, яке заміняло *u*. Воно збереглося у словах на зразок *pračda*, *dačno*, *počno*, *znoč*, *znoču*, в закінченні дієслів минулого часу: *zobačuwu*, *zrobɫyč*, *χcič*, *šowu*, *byč* та в закінченні род. відм. мн. Іменників замінено деколи з *f*, напр.: *znytkyč*, *žydyč*, *χlorcič*, *ɫ'ohyʲrkyč*, але *synyɫ*, *hektarif*, *kil'ometrif*, *konopl'uf*, *ńemciɫ*, *obrazɫf*. *ɫ* під впливом говірки мешканців Хоросткова почало деколи виступати замість назвучного *w* та протетичного *w*, якого не було а говірці Шляхтовської Русі, напр. *ɫuška* (від колишнього *uχo*), *ɫotruta*, *ɫoseny* (укр. осені), *ɫony* || *wony* (колишне *oni*), *ɫona* || *wona* (колишне *ona*), *ɫodoč* || *wodoč*, *ɫyʲtrɫy* || *wyʲtrɫy*.

Здійснене дослідження дає підстави зробити висновки:

1. Зберігши пам'ять про культурно-побутові особливості регіону, зберігши одяг і фольклор, водночас колишні мешканці т. зв. Шляхтовської Русі своїм сучасним мовленням майже не відрізняються від тих, хто завжди проживав у місці їх сучасного поселення. У „мовній пам'яті” вони зберігають, можливо, не цілком системні, але доволі повні уявлення про те, як вимовляли голосні їх предки, і можуть після деяких роздумів „на замовлення” продемонструвати фонемну своєрідність мовлення своїх дідів та прадідів.

2. Носіями, хранителями, згаданої мовної пам'яті є найстарші зараз шляхтиччани, які покинули рідні місця у зрілому віці і досі великою мірою говорять тією говіркою. Молодь зберігає фонетичні особливості в окремих словах, стійких фрагментах і текстах.

3. Серед цікавих особливостей фонетичних процесів взаємодії двох говіркових систем варто відзначити такі:

- часта заміна *i* як континуанти *i звуком *y*;
- гіперизм; хитання вимови між *y* та *ы* *y*; посилення вимови *y*³ під наголосом, навіть у позиціях, в яких його раніше не було;
- збереження фіксованого на другому складі від кінця наголосу.

Отримані результати вважаємо лише першим наближенням до цікавої і винятково злободенної теми. Будуть вони, безсумнівно, уточнені та доповнені подальшими студіями, які необхідно виконувати максимально інтенсивно та швидко, оскільки ідуть з життя ті, хто ще користувався говіркою в місці її природного побутування, і на очах зникає та культурно-мовна спадщина багатьох поколінь мешканців Шляхтовської Русі через багатовекторні процеси: перехід на іншу говірку, засвоєння літературної мови, суржикізацію та врешті-решт і глобалізацію.

ЛІТЕРАТУРА

Верхратський: Верхратський І. Про говор галицьких Лемків // Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1902. – 490 с.

Зілинський: Зілинський І. Лемківська говірка села Явірок // *Lud Słowiański*. – Kraków, 1934. – т.ІІІ. – С. А178-А212.

Лесів: Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава: Український архів, 1997. – 494 с.

Нечуй-Левицький: Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 1965. – 399 с.

Reinfuss: Reinfuss R. Próba charakterystyki etnograficznej Rusi Szlachtowskiej na podstawie niektórych elementów kultury materialnej // *Lud*. – Kraków, 1946-47. – Т. XXXVII. – С. 160-236.

Stieber: Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982. – 112 с.

Maryan Skab, Anna Khusnutdinov. The changes in the vocal system of the Shliakhtovska Rus (resettled to Ternopil region) inhabitants' dialect.

The paper deals with the changes in the vocalic system of the Shliakhtovska Rus inhabitants' (resettled to Ternopil region) dialect. The authors compare the contemporary state of the dialect of the village Shliakhtova residents with the description of the dialect, made by I. Zilynskyi in 1934 and make conclusions about the most essential processes in the vocal system dynamics, their extra and intralinguistic reasons.

Key words: *Shliakhtovska Rus, vocalic system.*

СВОЄРІДНІСТЬ АД'ЕКТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СИНОНІМІВ ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРУ

У статті на фразеологічному матеріалі лемківського говору пунктирно окреслено ознаки фразеологічної синонімії й розглядаються характерні риси ад'єктивних фразеологізмів-синонімів.

Ключові слова: синонімічний ряд, фразеологізми, ад'єктивні ФО, фразеологічні синоніми.

У фразеології лемківського говору репрезентовані найрізноманітніші сфери людського буття: особливості образного народного мислення, своєрідність культури, побуту, звичаїв, історичного минулого. Загальною рисою фразеологізмів будь-якої мови є те, що вони антропоцентричні знаки. Саме тому великий пласт фразеологізмів лемківського говору зосереджений на характеристиці особи, особливостях людської моралі, суспільних відносин, виробничої діяльності тощо.

Майже всі ад'єктивні фразеологічні одиниці (далі ФО) лемківського говору, що моделюють певні властивості людини, об'єднані однією темою, пошуком більш яскравого й експресивного образу. Як відомо, фразеологічні синоніми, які “позначають той самий предмет дійсності; виражають те саме поняття, відтінюючи різні сторони його, і при різній внутрішній формі і неоднаковому лексичному складі мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність із словами оточення” [Скрипник: 212]. М. Алефіренко зауважує, що, “синонімізація... фразем полягає не в здатності їх виражати відтінки одного й того ж поняття, а в їх спільній референції, у здатності цих одиниць виражати різні (хоч і близькі) поняття про один і той же предмет думки” [Алефіренко: 31].

Фразеологічні синонімічні ряди лемківського говору численні, мають широку понятійність і неоднорідну структуру. Так, синонімічний ряд ФО, що ілюструє значення “ненажерливий” однаково характеризує людину, яка не може вдовольнити потребу в їжі. Пор.: *як дїравый мїх, як незаситїмой мѳре, пажѳрной як свїня, ненажертїий пѳс, рот нашїрѳко, несїтїий лѳм раз на сятїуй вѳчїур* [Вархол:130], *голѳдной лїто* [Вархол:79], *не мїти дна в черѳві, стрїтїл дно, без дна, рїдше прїсне як бї мав на мїсцї вхїбїти* [Вархол:83].

У наведених прикладах важко визначити домінанту. Адже кожна ФО експресивно насичена, виражає образно-характеризуюче значення. Однак можна виокремити варіантно-синонімічні ФО, які мають абсолютну значеннєву адекватність: *не мїти дна в черѳві, стрїтїл дно, без дна*. Зважимо на те, що між фразеологічними синонімами і варіантами немає чіткої межі, тому що фразеологічну варіантність можна вважати крайнім виявом синонімії, де різниця між синонімами зведена до мінімуму [Матвієнко: 16].

Фразеологічні синоніми лемківського говору насичені яскравою і оригінальною образністю. Значною продуктивністю серед них відзначаються порівняльні конструкції, в яких порівняльна частина залежить від спільного пояснюваного слова, що уживається для підсилення ознаки, за якою людина уподібнюється певному предметові: ФО *п'яний як шлеп* [Вархол: 111]; *п'яний як снїп*; *п'яний як цїпы*; *п'яний як лѳвеш*; *п'яний як мїтла*; *п'яний як мотовїло*; *п'яний як мѳтор*; *п'яний як чїк (чїп)*; *п'яний як бѳмба*; *п'яний як дерѳво*; *п'яний як друк* розкривають поняття “дуже п'яний”. Такі мовні конструкції, що складаються із сполучника як та повнозначного слова легко відтворюються мовцями, виступають своєрідним орнаментом, який акцентує смислові відтінки.

Великий ряд ФО дає негативно-оцінне визначення розумової неповноцінності людини: *глїпїий як нуч* [Вархол:93]; *глїпїий як тїлпа* [Вархол:130]; *глїпїий як тѳля необлїзїне*; *глїпїий як тѳмник*; *глїпїий як фасѳля*; *глїпїий як цап*; *глїпїий як бѳчкар*; *дїрний як гїча*; *глїпїий як гїска*; *мїдрїий як Соломѳнови ногавїцї*.

Яскравими іронічними мазками схарактеризовані зарозумілі люди: *прѳмїдрїий як фїлѳзоф*; *мїдрїий як Шаламїн (мїдрїий як Саламїн краль)*; *мїдрїий як фїшкарїш*; *мїдрїий як ворожїля*; *мїдрїий як Голѳмбус*.

На неабиякі розумові здібності людини вказують ФО: *злѳта голѳвка*; *дѳбра гѳлов*; *до студѳньки по вѳду не хѳдит*.

Чимало фразеологічних синонімів допомагає розкрити особливості зовнішності людини, її вдачі. Наприклад, “дуже худий” – як *кѣби іглу із’їв; сұхый як цвѣрна; випасѣний як лўка гасѣни; в собі не мат єдну кышку; лем кість а скора; сама рўка, сама нѳга; хлоп в єдні ногавыці; вытряшѣна цигарѣтля; лем вўха стїрчат; лем тѣрок вісит; лем нѳги телембавуть; мѳже на кочѣрзі летїти і, навпаки, “дуже повний” – як *карпатскый мѣдвїдь; скѳре перескѳчиши як облѣтиши; хоруѣ на свынскї сухѳти; тѳвчком бытий; шїршии як дѳвишии; млячїюм годувуть*.*

У лемківському говорі порівняльні синонімічні звороти побудовані на різних образах і часто виражають ірреальну міру вияву якоїсь ознаки. Наприклад, “дуже добрий” – *дѳбрый як мїд; дѳбрый як фалаток хлїба; дѳбрый як мамына цїцька; дѳбрый як з маслом хлїб; дѳбрый як тѣпла (тїха, шїра) вѳда; з пальця бы кырве дав; на хлїб бы примастил; дав бы зо сѣбе послїдню сорѳчку; дўшу бы дал; хоц го до рани прикладай*.

Фразеологізми різної образності розкривають поняття “дуже злий”: як *збішѣна мачка; злий як Луцїпер (Луцїфер); злий як шаркань; злий як юс; злий як пѳльска вош; недѳбрый як Сян; недѳбрый як хлїб з чѣстком; недѳбрый як хлїб з пѳпрїюм; наштваний як фїнанц на кѳзу; аж пїна тѣче з рѳта кому; стѣклий пес; пся зарва; жѳвч кыпыт у кому; жѳвч прасне кому*.

Можна констатувати багатство фразеологізмів на означення рис характеру людини. Так, поняття “дуже впертий” розкривають фразеологічні синоніми: як *ялѳвый сок, упѣртий як жыд у танци, затвердїлий як крїве дерѣво; “дуже пихатий” – надўтий як вош, надўтий як мїх, надўтий як сѳва, ани остругани вѳлос до задку не вѳїде; “дуже жадїбний” – трясти са як чорт за грїшнов дўшов, на пїнязі як чорт на грїшну дўшу, за граїцарь си дась до колїна вертїти; “дуже смїливий” – сяде й на чѳрта, пїде ай до пѣкла, ане чѳрта са не бѳїт, ане в пѣклї не зѳрит; “дуже боязкий” – власнуй (свѳюй) тїни (цїню) са бѳїт [Вархол: 132], мўхы са бѳїт, ай з бїлом плáхтом выстрашїт кого; “дуже повільний” – пѳкы са вѳѣрне то сѳнце зайде, мѳже їти і по смѣртку (бы быв дѳбрим по смѣрть ходїти), пѳкы засадить росáду, на дрўгїм бѳці капўста вырѳсте; “м’який, поступливий” – із прѳса мякына, шо до вўха, то до вѳчѣй, ани з ним гев, ани там; “вайлуватий, мїшкуватий” – як наливáйкош, як бўтрош, як глїна, пѳкы прїїде та вытѣче вѳды пїв колѳды; “тихий, покїрний” – мѳжееш кїл на голѳві тесáти, потяти не ублїжыть, як ягня, блáгїй як ягнятко, як ўца; “досвідчений (хитрий)” – выбѳтый як старїй покрѳвѣц, выбїтий як фїшкаль [Вархол: 136], выбїтий як поїсткы [Вархол: 105], машишеный вишткымы мастямы, бы выцїцал із ялѳвой корѳвы тѣля*.

Об’єднані пошуком яскравого образу фразеологізми характеризуються численними синонімами з широкою поняттєвістю й неоднорїдною структурою. Наприклад: семантичний ряд “дуже балакучий” наповнений такими одиницями: *тáмба як ворѳта у кого; язык як по лўкоть рўка у кого; язык як прáйник у кого; язык як у корѳви хвўст у кого; язык як у Яні день у кого [Вархол: 150]; писк мат як Требїшыв [Вархол: 102]; папўлю мáти як двѣрї; мáти рѣчі як гѳлич в субѳту [Вархол: 40]; мáти рѣчі як кѳза бїбкїв; лепѳтїва як старá баба*.

Образність може викликати рїзні асоціації, по-своєму виражати одне й те ж явище реальної дійсності, тому між членами ряду фразеологічних синонімів, які виражають загальне значення, є специфічні відмінності. У групах фразеологізмів можна відрїзнити бїльш або менш відчутні відтїнки у значенні, зумовлені лексичними засѳбами їх вираження. Семантичними відтїнками вирізняються фразеологізми на позначення поняття “дуже бїдний”. ФО *криж бѳжїй мáс* і *забытий бѳгом* відтїняють нюанс бїдності як покари, як провина; ФО *без борѳзди* і *зáрус мѳхом* виражають інтенсивну ознаку крайньої бїдності; ФО *пїнязей як у жыда пáцят; пїнязей як на долѳни волўйса* [Вархол: 103] вказують на повну відсутність грошей.

Синонімічні ФО із загальною семантикою “дуже багатий”, передають градацію ознаки багатий: *із бїлой мўкы* – достаток, багатство, добробут; *лем потячѳй молѳко хыбит* – верх достатку; *ай вўльха рѳдит* – прихильність долї, талану; *пїнязей як у цигáна уш* – “велике багатство”; *багáтий як чорт, зѣмля не мѳже тримáти* – “надмірне багатство, всевладність”. Цї звороти не еквівалентні стилїстично: одні з них вживаються в просторїчному стилї, іншї – в народнорозмовному зі зниженим відтїнком, для деяких характерний незначний відтїнок книжності.

Своєрїдність фразеологїї лемківського говору є складним феноменом, що відображає як екстралїнгвальні фактори, пов’язані з життям лемків: особливості характеру, духовного складу, культури, своєрїдність етнічного побуту, звичаїв, традицій, специфіку історичного розвитку, так і лїнгвістичні фактори, що визначаються специфікою лексико-семантичної і граматичної системи говору лемків. Рїзна лексико-семантична сполучуваність слів може спричинити структурно-

граматичні відмінності між фразеологізмами, що синонімізуються. Тому “найближчими у синонімічних рядах є одномодельні фразеологізми, однак можливе синонімічне зближення близькозначних різномодельних зворотів” [Скрипник: 225].

Прикладом одномодельних ФО можуть бути синонімічні ФО, що позначають поняття “дуже працьовитий”: *до роботи як шáркaнь; до роботи як чорт; до роботи як брытов* [Вархол: 23]; *до роботи як жьлётка* [Вархол: 56]; *до роботи як óса, до роботи як Пёрун*.

Близькими до них є різномодельні ФО: *під рукамы гóрит; робóтний як кунь* [Вархол: 75]; *як вгинь*. Поняття “довгоносий” позначають одно модельні ФО: *нус як боцáнув дзьóбок у кого; нус як мясару́щув гак у кого; нус як чáлнок у кого; нис як тру́ба у кого; нис як рóмпель у кого; нис як огу́рок у кого; нис як крáмпач у кого; нис як кобáса у кого; нис як вортíвка у кого*. Цей синонімічний ряд продовжують різномодельні ФО: *з ну́сом бы мiг орати; ворóна мóже на нóсі сидiти кому; дiдо бы са мав чим пудперáти* [Вархол: 49]; *носатий як пúляк*.

Зауважимо, що ад’єктивна фразеологія лемківського говору переважно характеризується різномодельними синонімічними ФО. Адже вагомою властивістю фразеологічного синонімічного ряду є здатність об’єднувати не окремі ФО однакової структури, а невеликі групи зворотів, які образно характеризують ту чи іншу ознаку особи. Так, наприклад, ФО на означення поняття “дуже високий” об’єднані в невеликі групи синонімічних зворотів, які характеризують фізичну властивість людини через образно представлену типову подібність або ситуацію: *висóкий як смéрек; вели́кий як сóсна; високýй як топóля; висóкий як тóрня* [Вархол: 134]; *висóкий як вёрблюд; висóкий (выросну́тый як вёрба); висóкий як дёбра; висóкий як драбына (лази́во); висóкий як дра́нта* [Вархол: 52]; *висóкий як дрiзол* [Вархол: 52]; *висóкий як лiвча; до́вгий як штáнта; выросну́тий як конóпли; як телефóнный стовп; вели́кий лем му щóтку а хмáри бiлiти; малéнький жéбы нéбо побiлив; пáнбiг мiру стрáтил (Божiчко стрáтил мiру з кого; Бог стрáтил мiру з кого); до хмар гóлов дусягне; голóва повiше кóрчу хóдит*.

Спільне значення “дуже неохайний” передають ФО: *як стрáшок до бандóрок; як стрáшок до капúсти; стерáнку мае на шii; сорóчка са розпа́де; як скóра iз дикóго*.

Ця ж особливість характерна і для ФО, що мають значення “слабосилий, немічний”: *хлоп як з клóча батiг; хóдит як тiн; мае си́лу як Лькóва сiва; рiдкýй в кри́жох; слáбый як чай; мáти свáлы (силу) як женáтий ворóбель (кóгут); як бы з крéста (кры́жа) зняли кого; вiтор задóе та впáде*.

Як відзначає Л. Скрипник, “у сфері фразеології не варто говорити про абсолютні чи рівноцінні синоніми. Навіть дуже близькі синоніми не переобтяжують фразеологічного складу мови, а є необхідними елементами урізноманітнення засобів вираження” [Скрипник: 228].

Отже, наявність у лемківському говорі ФО, які здатні вступити в синонімічні ряди, є закономірною, оскільки у мовленні завжди виникає необхідність одночасного вживання декількох подібних і разом з тим різних одиниць, які б різноманітно характеризували позначуваний предмет чи певне явище й розкривали б у ньому нові грані баченого й усвідомленого. Фразеологізми лемківського говору зберігають у собі інформацію про світ Лемківщини, тому є цінним матеріалом як для подальшого розгортання різнопланових лінгвістичних досліджень, так і з пізнавально-мовного погляду. Останнє набуває особливої ваги, оскільки відбувається поступове зникнення фразеологізмів лемківського говору з активного вжитку.

Пояснення значень малозрозумілих компонентів окремих ФО

Бóцан – лелека	Пúляк – індик
Бочкóри – постолы	Рóмпель – давній високий Келишок, міра на горiлку
Гáча – лоша	Тáлпа – підошва
Крáмпач – кирка	Тóрня – дзвіниця
Лéвеш – картопляний суп	Фiнанц – прикордонник
Поiстка – запобiжник	Фiшкарiш, фiшкаль – адвокат
Мáчка – кішка	Цвёрна – нитка
Покрóвец – килим	

ЛІТЕРАТУРА

Алефіренко: Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа,

1987. – 134 с.

Вархол: Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. - Словацьке пед. вид-во в Братиславі, відділ укр. літ. в Пряшеві, 1990. – 159 с.

Матвієнко: Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 8. – С.16 – 20.

Скрипник: Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.

Ступінська: Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови. Дисертація на здобуття вченого ступеня канд.філол.наук. – Тернопіль, 2000. – 198с.

СФУМ: Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – 1097с.

Halyna Stupinska. Peculiarity of adjective phraseological synonyms of the lemky dialect.

The article, that is based on phraseological material of the lemky dialect, is a sketchy attempt to depict the features of the phraseological synonymy and define the intrinsic tokens of adjective phraseological synonyms.

Key words: synonymic raw, phraseologism, adjective phraseological unit, phraseological synonyms.

Наталія КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

© 2009

ДІАЛЕКТИЗМИ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОДІЛЬСЬКИХ І ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК)

Зіставно-типологічний метод дослідження фраземіки говіркового мовлення дає можливість визначити загальномовні сталі вислови, територію побутування окремих фразеологізмів.

Порівняльний аналіз фраземіки подільських і лемківських говірок дозволив виділити тотожні одиниці, а також діалектизми в складі семантично однакових фразем. Найвищий рівень варіативності виявляють іменники, що зазнали інішомовних впливів.

Ключові слова: діалектизм, фразема, діалектна фразема.

Упродовж останнього десятиріччя фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу.

Цінний фраземний матеріал описано в дисертаційних дослідженнях різних діалектних зон (Н.Бабич, Т.Грица, Н.Коваленко, Г.Ступінська, М.Олійник), зафіксовано в матеріалах до словників фразем середньополіських [Грищенко], подільських [Доленко; Коваленко], буковинських [Бабич], слобожанських говірок [Юрченко, Ройзензон, Ройзензон; Івченко]. Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що виступають у сучасній українській літературній мові [Вархол, Івченко; Юрченко, Івченко; Ужченко, Ужченко].

Для українських дослідників залишається маловивченою діалектна фраземіка окремих ареалів, хоч визначено її сутність та місце в системі мови, критерії виділення [див.: Бевзенко; Федоров; Муқан, Непійвода та ін.]. У наявних розвідках, як правило, визначаються особливості вузьколокальних сталих висловів у порівнянні з фраземікою літературної мови на фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. Діалектні фраземи можуть різнитися від певних одиниць літературної мови не тільки компонентним значенням, а й семантикою. Відзначимо й різноаспектність у вивченні фразем-регіоналізмів: семантико-тематичний, структурно-семантичний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, лексико-граматичний і стилістичний.

Завдання нашої статті – описати фраземи подільського діалектного мовлення у їх відношенні до лемківських говірок, виявити особливості лексичних діалектизмів.

Матеріалом для спостережень послугувала картотека фразем, укладена на основі польових записів, виконаних автором у говірках 34 населених пунктів Західного Поділля за спеціально складеною програмою, та записи східноподільських говірок [Доленко]. Для ареального порівняння використано фразеологічні одиниці сучасного лемківського говору [Вархол, Івченко; Панцьо; Ступінська; Лавер].

Найчисленнішими є групи фразем, об'єктом оцінювання яких є сама людина, її риси характеру, вчинки, взаємостосунки. Отже, цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у літературній мові та діалектах, у різних діалектах. Однакові вислови побутують у західноподільських і лемківських говірках: ‘голодний’ – зах.под. *го'лодний йак нес* (Др, Злч, Зн, Ів, Км, Кс, Кр, Лс, Мк, СУ), под. *голодний, як нес* [Номис: 532], лемк. *голодний як нес* [Вархол, Івченко: 100], ‘товстий’ – зах.под. *шириши йак доуши* (Крч, Кс), лемк. *ши'риши йак до'виши* [Вархол, Івченко: 146]; ‘дивуватися’ – зах.под. *очи виставила* (Зн, Км, Лс), лемк. *очи виставила* [Панцьо:14]; ‘дурний’ – зах.под. *не"мати розуму* (СУ), лемк. *розуму не мати* [Панцьо: 42]. Найбільше увиразнюють фраземи, що побутують у говірковому мовленні, лексичні діалектизми, що виступають у компонентному складі часто однакових за семантикою одиниць. На відміну від тотожних фразем, більшість яких фіксована в суміжних зонах, сталі вислови, які протиставляються діалектизмом, побутують, як правило, у дистантних ареалах.

У фразеосемантичному полі (далі – ФСП) “Фізичний стан людини” виявлено іменникові діалектизми в складі фразеологічних одиниць: ‘померти’ – зах.под. *за'дerti ко'пита* (Вр, Др, Зн, Крм, Крч, Лс, МО, Цк, Шд), лемк. *вы'стерти копы'та* [Вархол, Івченко: 71], пор. закарп. *відки'нути кавул'і / катрафу'си* [Лавер 1992, 28]; ‘дуже худий’ – зах.под. *тон'кий йак нитка* (Злч), лемк. *сухий як цве'рка* (нитка) [Вархол, Івченко: 141]; зах.под. *ті'лько кості ї ш'кура* (Зн, См, Шд), лемк. *лем кість а скора (кожа)* [Ступінська: 13]; ‘товстий’ – закарп. *тучний, як кормник* (відгодований кабан) [Дзензелівський: к.407], лемк. *тучний як па'ця* [Вархол, Івченко: 99]; зах.под. *то'уста йак ба'ріла* (Крм), *йак вантух* (Кр), *йак те"ребух* (Кр), *йак 'подоушка* (Зн); лемк. *тлусний як бочка* [Вархол, Івченко: 23]; *тлустий як бочка* [Ступінська: 8]; ‘змерзнути’ – зах.под. *зуб на зуб не"попа'дає* (Др, Кс, Лс, См, Шд), лемк. *а'ни зуб на зуб не доста'не* [Вархол, Івченко: 60], *зуб на зуб не трафит* [там само].

У ФСП “Розумова діяльність людини” виявлено діалектні форми назви рослин і тварин, наприклад: ‘дуже дурний’ – зах.под. *дурни'й йак квасол'а* (Крм, Крч, Лс, МО, Шд), лемк. *глу'пий як фасол'я* [Вархол, Івченко: 136], закарп. *дурны'й, ги пасул'а* [Дзензелівський: к.190]; зах.под. *дурни'й йак о'сел* (Крч, Лс, МО, Шд), лемк. *дурни'й як сомар* [Ступінська: 8].

У ФСП “Мовленнєва діяльність людини” також виявлено діалектизми в складі фразем сучасного мовлення: зах.под. *йак во'ди ў писок наб'рати* (Вр, Др, Зн, Крм, Крч, Лс, МО, Цк, Шд) / *н'іби во'ди ў писок наб'рати* (Нг) / *шо во'ди ў писок наб'рати* (Пл); *во'ди ў рот наб'рати* (Гр) / *йак во'ди ў рот наб'рати* (Км, Кс, Пл, СУ) / *йак во'ди рота наб'рати* (Кд), *наб'рати во'ди ў писок* (КК) – сх.под. *набрати води в рот* [Доленко: 155] – лемк. *шідити, як бы ма'ла во'ду в та'мбі* [Вархол, Івченко: 31]; зах.под. *зак'рити ка'лу* (Кс), *сту'лити 'пел'ку* (Кс) – закарп. *закри'ти пи'сок / пысл'а'к* [Лавер 1992: 30]; сх.под. *взя'ти губу' на замо'к* [Доленко: 136] – закарп. *запри' рот на коло'диц'у* [Дзензелівський: к.421], *закры'й пы'сок на коло'диц'у* [там само] – закарп., лемк. *покла'сти на рот коло'дку* [Лавер 1992: 29];

2) ‘кричати’: зах.под. *ро'ск'рити 'морду* (Чр) / *ро'ск'рити 'писок* (Кд, Кс, МК), *ро'з'ави'ти 'писка* (Мн), *ро'сту'л'ати па'ш'чеку* (Пл), *ро'спу'стити 'гембу* (Лс, Нг, Цк), *'пел'ку ро'ск'рити* (Кс, Пл), *ро'ск'рити 'дембу* (Крм) – бойк., закарп. *ро'зкри'ти га'в(д)ру* [Лавер 1992: 23] – карп. *ро'зкри'ти ха'ву / н'у'тру / гук / гу'кало / ри'ло / ха'р'у* [там само];

3) ‘говорити дурниці’: зах.под. *мо'лоти йак з га'рачки* (Км, МО) / *мо'лоти йак з го'рачки* (МК); *'п'лести йак з го'рачки* (Злч, МК, Пл) / *'п'лести йак з го'р'ачки* (Др, Лс) – лемк. *гва'рити як на глушка'ню, бішидува'ти (п'лести) як на глушку* [Вархол, Івченко: 39]; лемк. *хп'асти з п'єца на голо'ву* [Ступінська: 8].

ФСП “Психічний стан людини”:

1) ‘відчувати страх’: зах.под. *аж 'волос 'дибом ста'у у кого* (СУ) – лемк. *воло'ся ку'нциом ста'ло кому* [Вархол, Івченко: 34];

2) ‘сміятися’: зах.под. ¹зуби шк’іри^єти (Дн, КК, Кс, Пл, Цк) – лемк. *выжгыря’ти* *зубы* / *вка’зувати* [Вархол, Івченко: 60];

3) ‘сердитися’: зах.под. *на’дути’с’а* *йак* *ін’д’ук* (Кт); *на’дути’с’а* *йак* *йе’н’дик* (Зр) / *на’дути’с’а* *йак* *йендик* (КК) – лемк. *наду’ти са* *як* *пуля’к* [Вархол, Івченко: 110];

4) ‘бути незадоволеним’: зах.под. *зако’пилити* *писок* – лемк. *обдуліти* *гамбу* [Ступінська: 8];

5) ‘сердитий’: зах.под. ¹тедзе’н’ ¹уку’сиу’кого (Пл) – закарп. *о’вад* *го* *вкуси’в* [Дзензелівський: к.284];

6) ‘здивовано дивитися’: зах.под. ¹випр’ішчи’єти ¹воч’і (Зн, Нг, СУ) / ¹випр’ішчи’єти ¹палуди (Івн) / ¹випр’ішчи’єти ¹балухи (Івн, Лс, СУ) / ¹випр’ішчи’єти ¹бан’ки (Др, Злч, КК, Шд) – лемк. *вирычила* *очи*, *як* *жаба* *в* *капусті* [Панцьо: 13];

7) ‘дуже плакати’: зах.под. *ре’в’іти* *йак* *ко’рова* (Др, Злч, Крм, Лс, См, СУ) / *ри’в’іти* *йак* *ко’рова* (Вн) / *ш’л’ухати* *йак* *ко’рова* (Др) – лемк. *рымбати* *як* *корова* [Вархол, Івченко: 71].

У ФСП “Поведінка людини” виявлено такі паралелі: ‘чванитися’: зах.под. ¹Бога за ¹ноги ¹зла’пати (Злч) / ¹Бога за ¹ноги ¹сход’ити (Зн) – закарп. *ими’ти* *бо’га* *за* *ла’бы* [Лавер 1975а: 60]; закарп. *настирогова’ти* *го’лово* (*лоба’н’у*) [Лавер 1975а: 59] – лемк. *задирати* *голов* [Вархол, Івченко: 40]; зах.под. *за’дерти* *писок* (Кр) – закарп. *задира’ти* *пы’сок* / *пысл’ак* / *паище’зу* / *папу’л’у* / *зу’бы* [Лавер 1975а: 62]; зах.под. *зади’рати* *варги* (Пл) – півд.закарп. *зафогодити* / *зако’рчити* *га’мбы* / *ге’мбы* / *гле’мбы* [Лавер 1975а, 59].

У ФСП “Трудова діяльність людини” діалектизми виявлено в складі семантичного ряду ‘ледачий’: зах.под. *с’вітом* *вал’атис’а* (Злч, Лс, См, СУ) – закарп. *манти’ти* *світом* [Лавер 1992, 19]; закарп. *пе’рстом* *не* *до’кинес’а* (*не* *доту’лиц’а*) [Лавер 1975б, 181] – зах.под. ¹пал’ц’ом ¹не ¹рушити (См, СУ).

Отже, лемківські говірки мають свої особливості у лексичному складі порівняно з подільськими. В них помітні запозичення з польської (*тлустий*, *п’ец*, *гамба*), словацької (*мачка*, *драга*), угорської (*смар*) та ін.

Найбільше лексичних варіантів виявлено у ФСП “Психічний стан людини”, що презентована у цій групі 7 семантичними рядами фразем. Серед інших частин мови найвищий рівень варіативності виявляють іменники: *пе’рстом* – *пал’ц’ом*, *клебені* – *тельбухи*, *кам’ізел’ки* – *ж’іл’о’тки*, *варги* – *га’мбы*, *писок* – *пысл’ак* – *паище’зу* – *папу’л’у* – *зу’бы*, *ін’д’ук* – *йе’н’дик* – *пуля’к*, ¹тедзе’н’ – *о’вад*.

Отже, фразеологічні системи говіркового мовлення, де виявляється декілька діалектних систем, відбивають передусім загальноукраїнські фразеотворчі процеси, однак спостерігаються і властиві лише їм ознаки. Дослідження виявило, що фразеологічній системі аналізованих говірок притаманні велике розмаїття одиниць, варіювання, відносна мобільність форми й багатство семантики. Аналіз підтвердив належність діалектних фразем до єдиного українського діалектного простору та засвідчив контакти з чужими мовами й адаптацію таких запозичень у сучасному мовленні.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вн – смт Вінківці Вінковецького р-ну, Дн – ст. Дунаївці Дунаєвського р-ну, Зл – с. Зелене Волочиського р-ну, Злн – с. Зелена Чемеровецького р-ну, Зр – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну, Ів – с. Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл., Івн – с. Іванківці Городоцького р-ну, Кд – с. Кадіївці Кам’янець-Подільського р-ну, КК – с. Кізя Кудринецька Кам’янець-Подільського р-ну, Км – с. Комунар Кам’янець-Подільського р-ну, Кр – с. Курівка Городоцького р-ну, Крм – с. Кормильче Чемеровецького р-ну, Крч – с. Карачієвці Вінковецького р-ну, Кс – с. Косиківці Новоушицького р-ну, Лс – с. Лісоводи Городоцького р-ну, МК – с. Мала Кужелівка Дунаєвського р-ну, Мк – с. Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.; Мн – с. Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл.; МО – с. Майдан-Олександрівський Вінковецького р-ну, Нг – с. Нігин Кам’янець-Подільського р-ну, Ор – с. Оринск Кам’янець-Подільського р-ну, Пл – с. Пилипківці Новоушицького р-ну, Рх – с. Рахнівка Дунаєвського р-ну, См – смт Смотрич Дунаєвського р-ну, СУ – смт Стара Ушиця Кам’янець-Подільського р-ну, Цк – с. Цикова Чемеровецького р-ну.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабич:** Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 5-13.
- Бевзенко:** Бевзенко С.П. До характеристики відмінностей української діалектної мови у фразеології // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції – К.: Наук. думка, 1972. – С. 148-149.
- Вархол, Івченко:** Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160с.
- Грица:** Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: Дис. ... канд. філ. наук.: 10.02.01. – Харків, 1996. – 181с.
- Грищенко:** Грищенко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесся (село Лучанки Овручського району Житомирської області) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – № 8. – С.162-177.
- Дзензелівський:** Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл.України (лексика). – Ужгород, 1993. – Ч. III. – 464с.
- Доленко:** Доленко М.Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 131-161.
- Івченко:** Івченко А.О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини // Збірник Харківського історико-географічного товариства. Нова серія. Т.1. – Харків, 1993. – С.153-162.
- Коваленко:** Коваленко Н.Д. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред. П.Грищенко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 379-391.
- Лавер 1975а:** Лавер В.И. Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 58-66.
- Лавер 1975б:** Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их лингво- географическая интерпретация // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 178-191.
- Лавер 1992:** Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Ужгородский гос. ун-т. – К., 1992. – 50с.
- Муқан, Непийвода:** Муқан Г.М., Непийвода Ф.А. Діалектні риси у фразеологізмах української мови // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції – К.: Наук. думка, 1972. – С. 149-150.
- Номис:** Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М.Номис. – К., 1993. – 768с.
- Панцьо:** Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок (Дієслівна лексика). – Тернопіль, 1997. – Ч.І. – 56с.
- Ступінська:** Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – 20с.
- Ужченко, Ужченко:** Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма матер, 2002. – 263с.
- Федоров:** Фёдоров А.И. О критериях выделения диалектных фразеологических единиц (ФЕ) // Актуальные проблемы лексикологии / Отв. ред. Н.А.Лукиянова. – Новосибирск: НГУ, 1974. – С. 93-94.
- Юрченко, Івченко:** Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. – Харків, 1993. – 172с.
- Юрченко, Ройзензон, Ройзензон:** Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагменты словаря) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 192-207.

Natalya Kovalenko. Dialecticisms in phraseological units (on the material of Podilya and Lemkiv dialects)

Comparative-typological method of investigating phraseology in dialect speech makes it possible to define general language set expressions, the territory of existence of certain phraseological units.

Comparative analyses of phraseological units in Podilya and Lemkiv dialects allowed to distinguish similar units and dialecticisms in the structure of semantically identical phrasemes. The highest level of variety is manifested by nouns influenced by other contiguous languages.

Key words: *dialecticism, phraseme, dialect phrasemics.*

Євген ПИЛИПЕНКО (Умань)

© 2009

**ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛИЩА СТЕБЛІВ
У КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ:
РЕФЛЕКСАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ**

На основі аналізу збору лінгвальної інформації та лінгвогеографічних даних відтворено модель рефлексії праслов'янських голосних звуків у мовленні носіїв говірки селища Стеблів Корсунь-Шевченківського району Черкаської області.

Ключові слова: *діалект, ідіолект, діалектне середовище, середньонаддніпрянський діалектний тип, рефлексія праслов'янських голосних звуків.*

Викликавши інтерес у дослідників наприкінці ХІХ-на початку ХХ століть (О. Шафонський, К. Михальчук, А. Кримський, В. Ганцов), різні аспекти середньонаддніпрянського діалектного типу знаходились у полі зору багатьох мовознавців упродовж минулого століття (Ф. Жилко, І. Варченко, В. Ващенко, В. Брахов, А. Могила та інші). Залишаються об'єктом лінгвістичних досліджень говірки Середньої Наддніпрянщини і зараз. При цьому, поруч з питаннями генезису, продовженням збору лінгвального матеріалу, актуальними стали системні описи говірок, у яких мовні явища розглядаються у їхніх взаємозв'язках і переважно безвідносно до літературної мови. Як приклад такого ґрунтовного дослідження варто назвати монографію Г. Мартинової „Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика”, що побачила світ у Черкасах у 2003 році. Враховуючи необхідність системного опису фонемного та звукового складу середньонаддніпрянських говірок, потребу докладної характеристики їхньої парадигматики й синтагматики, повнішого висвітлення репертуару структурно релевантних рис фонологічної й фонетичної систем середньонаддніпрянського говору, залежності реалізації фонем від позиції в слові чи фразі, автор застосовує такі засади фонологічного аналізу, які дозволили встановити інвентар фонем, виявити системність зв'язків усіх компонентів, визначити їхнє функціональне навантаження, дослідити умови позиційного варіювання фонем, можливих обмежень їх вияву, а також позиції нейтралізації фонемних протиставлень, їхні причини та наслідки. Такий підхід дозволив повніше відобразити фонологічну й фонетичну системи середньонаддніпрянського говору, визначити їх структурну та функціональну специфіку. Цінним у дослідженні став лінгвогеографічний аспект — ареалогічна проекція досліджуваних говірок дала змогу виявити типові варіативні ланки фонологічних структур.

Водночас, незважаючи на наявний обсяг опрацьованого діалектологами матеріалу, ґрунтовне осмислення й систематизацію його, все ще залишається актуальним дослідження окремих мікроареалів середньонаддніпрянського діалектного масиву та встановлення взаємозв'язків між ними. Адже лише детальне поетапне вивчення усіх елементів мовної палітри діалекту Середньої Наддніпрянщини, географії й часової динаміки дасть змогу наблизитись до складання її повного кадастру, що й визначає актуальність нашого дослідження. При цьому, опрацьовуючи мовний матеріал говірки селища Стеблів, ми керуємось наміром як дослідити

особливості ідіолектів носіїв говірки цього населеного пункту на межі XX-XXI століть, так і визначити особливості формування мовної особистості уродженця Стеблева, видатного українського письменника, громадського діяча Івана Нечуя-Левицького. Усвідомлюючи наявність спільних тенденцій мовного розвитку, розглядатимемо стеблівський говір у контексті із сусідніми мовними ареалами та середньонадніпрянського діалекту в цілому.

Стеблів — селище в Корсунь-Шевченківському районі Черкаської області. Розташоване за 16 км від районного центру — міста Корсунь-Шевченківський — в південно-східній частині Придніпровської височини над річкою Рось, до якої на території селища впадають притоки Боровиця та Хоробра. Населення — 3791 чоловік (станом на 1.01.2007). Сусідні населені пункти: на північ — Виграїв, Нехворощ, на захід — Заріччя, Склименці, на південь — Шендерівка, Тараша, на схід — Пригульці, Яблунівка.

У цьому дослідженні зосереджуємо увагу на особливостях функціонування моделі рефлексії праслов'янських голосних звуків. Опрацювання записів мовлення корінних жителів Стеблева, зроблених у 2007-му році, лексикографічних матеріалів, поданих в „Атласі української мови” та в науковому доробку Г. Мартинової, досліджень з історії української мови та діалектології дозволяє зробити нам наступні висновки.

У стеблівській говірці, як і в більшості середньонадніпрянських мовних ареалів, етимологічний **а** в сильній і слабкій позиціях як після м'яких, так і після твердих звуків реалізується фонемою /a/, основним виявом якої є звук [a]: (*баба, давно, душа, хата*). Як свідчать лінгвогеографічні джерела, у межах говірок Середньої Наддніпрянщини спорадично трапляються випадки реалізації фонemi /a/, похідної від етимологічного **а**, звуками [i], [и] чи [e]. Перший варіант зафіксовано у лексемах *[ji]йце та кач[i]лка* в окремих населених пунктах північної межі середньонадніпрянських говірок (Помоклях Переяслав-Хмельницького району, Миронівці й Кадомці Кагарлицького району, Гінцях Лубенського району), у Домантовому й Коробівці Золотоніського району, Залевках Смілянського району, а також східніше Стеблева: у селах Байбузи та Яснозір'я (Черкаський район). Другий та третій варіанти реалізації фонemi /a/ зустрічаються у словах *в[e]рення, в[e]ренники, в[i]ренники, пл[i]ває* й похідних у населених пунктах західного й південно-західного ареалів середньонадніпрянського говіркового типу (села Уманського, Жашківського, Тальнівського районів Черкаської області, північні населені пункти Новоархангельського й Маловисківського районів, що на Кіровоградщині), спорадично — північної межі (Кадомка Кагарлицького району, Піщана Золотоніського), на Полтавщині (Березняки Хорольського району). Серед говірок Середньої Наддніпрянщини трапляються й проміжні між звуками [a] та [e] варіанти реалізації фонemi /a/, похідної від етимологічного **а**, — [a^o] і [e^a]. Подібні вкраплення зафіксовано у говірках східного ареалу середньонадніпрянського діалекту (Хильківка, Мелюшки Хорольського району, Товста — Семенівського), західного (Житники Жашківського району) й південного суміжжя (Скалевські Хутори Новоархангельського району) [Мартинова: карта 13].

Етимологічний **о** у відкритих складах у наголошеній і ненаголошеній позиціях у мовленні жителів Стеблева реалізується звуком [o] (*море, слово, кожух, собі, вода*). Як відзначають автори видання "Історія української літературної мови. Фонетика", звук [o] був успадкований східнослов'янськими діалектами від спільнослов'янської мови, де він утворився із злиття голосних *ǫ та *ǭ у звук [ǫ] — відкритий лабіалізований голосний заднього ряду. За звучанням він був близьким до [a], але поступово звузився до голосного [o] [Жовтобрюх: 96]. В. Журавльов у докладному природу переходу [ǫ] в [o] твердженням про вироблення у східнослов'янських мовах експіраторного наголосу. В наголошеній позиції функціонував лабіалізований алофон [o], а в ненаголошеній — нелабіалізований. На час становлення експіраторного наголосу в південних говорах східних слов'ян процес переходу [ǫ] в [o] йшов швидше, захопивши більшість ненаголошених складів. Одним з чинників, що уповільнював чи пришвидшував процес переходу [ǫ] в [o], науковець називає сусідство з губними й задньоязиковими приголосними. Він зауважував, що поява [y] на місці [o] найчастіше фіксується поруч з губними та задньоязиковими там, де процес переходу [ǫ] в [o] пройшов раніше й на час нейтралізації опозиції **а** : **ǫ** в ненаголошеній позиції на місці **ǫ** уже був лабіалізований голосний. Подальше звуження в позиції поруч з маркованим членом спорідненої кореляції (губні й лабіовелярні задньоязикові) конвергувало ненаголошений [o] з іншим лабіалізованим звуком [y] [Журавлев: 40-41].

Наявні лінгвогеографічні дані засвідчують також ареали нейтралізації опозиції /o/ : /y/ у ненаголошених позиціях, де виявами фонemi /o/ можуть бути звуки [o^y], [y^o], [y]. Найчастіше

подібна нейтралізація виявляється у мовленні носіїв південно-західного суміжжя середньонадніпряньського діалекту (Добра, Дзєндзелівка, Подібна Маньківського району, Краснопілка, Родниківка, Ропотуха, Юрківка, Доброводи, Бабанка, Дубова Уманського району, Вишнопіль, Мошурів, Майданецьке Тальнівського району та інші), південного суміжжя (Скалевські Хутори, Надлак, Калинівка, Вільшанка Новоархангельського району, Успенівка, Копанки Маловисківського району, Коробчине Новомиргородського району, Бовтишка, Підлісне, Михайлівка Олександрівського району, Богданівка, Суботці — Знам'янського), спорадично — західного порубіжжя середньонадніпряньського діалекту (Дубівка Таращанського району), південно-східного (Манжелія Кременчуцького району) [Мартінова: карта 14].

У системі голосних звуків у стеблівській говірці фіксується звук [i] на місці давнього *o у закритих складах, що, як свідчать наявні дослідження, є характерним для говірок Середньої Наддніпрянщини та Полтавщини і водночас увійшло у сучасну українську літературну мову як типова й виразна її риса (*стіна, дівчат, діти, бідні, дід, світ*).

В. Ващенко визначає цю рису як одну з найдавніших особливостей українського вокалізму і на прикладах з писемних джерел ХІХ століття доводить, що вже у цей час перехід *o в [i] остаточно оформився і послідовно простежувався у говорах по обидва боки Дніпра [Ващенко: 34-35]. На це вказує й Г. Мартінова, яка посвідчує у переважній більшості говірок Середньої Наддніпрянщини реалізацію давнього *o у закритих складах звуком [i]. Водночас, зазначає дослідниця, у частині середньонадніпряньських говірок, у тому числі й стеблівській, рефлексом *o в ненаголошеній позиції в окремих лексемах у відкритих і закритих складах може виступати голосний [o] (*ж[о]нки, р[о]вчак, ласт[о]вка, п[о]шла, к[о]стки, зв[о]здох, сп[о]дниця* тощо) [Мартінова: 97].

Картографічні дані засвідчують вживання звука [o] на місці давнього *o переважно у межах північного суміжжя середньонадніпряньського діалекту. Ареал поширення займає значну частину Переяслав-Хмельницького району Київської області (Ковалин, Дівички, Стоп'яги, Помоклі, Ташань, Лецьки, Виповзи та інші), населені пункти Драбівського (Михайлівка, Мехедівка, Білоусівка), Золотоніського (Підставки, Піщана) районів Черкаської області, Гребінківського (Олексіївка, Тарасівка, Бєсїдовщина), Лубенського (Гарандинці, Біївці, Березоточа), Оржицького (Сазонівка, Черевки) районів, що на Полтавщині. На Правобережжі функціонування [o] на місці давнього *o активно простежується у населених пунктах північніше Білої Церкви (Дрозди, Скребиші, Макіївка Білоцерківського району) та тягнеться широкою смугою до Дніпра, охоплюючи села Кагарлицького (Новосілка, Халча, Гребені, Юшки) й Миронівського районів (Малий Букрин, Пії). Південніше до побережжя Росі та на Лівобережжі Черкащини в багатьох населених пунктах фіксуються лексеми *р[о]вчак, ласт[о]вка, к[о]стки, сп[о]дниця*. Варіант *сп[о]дниця* спорадично трапляється в населених пунктах південних ареалів середньонадніпряньського діалекту, зокрема у південно-східних, у долині річки Тясмин (Сагунівка Черкаського району, Красносілля — Чигиринського).

Характерним для ідіолектів носіїв стеблівської говірки є вживання на місці давнього *u звука [y] як у наголошеній, так і ненаголошеній позиціях після твердих і пом'якшених приголосних (*в[у]хо, м[у]ха, он[у]ук, д[у]ша* тощо). Давній *y в структурі середньонадніпряньського діалектного типу переважно представлений у сильних й слабких позиціях слова звуком [и] (*високо, бик, чистий, язик, диня, риба, дівчина*). Спорадично трапляються варіанти рефлексії *y звуком [e] (*цїд[е]лок*). Картографічні дані фіксують явища подібного вияву у говірці села Байбузи Черкаського району та у населених пунктах на порубіжжі із східноподільськими діалектами (Розсішки Христинівського району, Цибулів — Монастирищенського, Попівка, Дзєндзелівка — Маньківського). Часткове вживання [e] на місці *y частіше зустрічається у західних районах Черкаської області та південно-західних — Київської, в окремих населених пунктах лівобережжя Черкащини (Зорівка й Коробівка Золотоніського району), на Полтавщині: на території між нижніми течіями річок Сула і Псьол (Товста Семенівського району, Великі Кринки й Федорівка — Глобинського). Мозаїчно випадки заміщення [e] : [и], похідного від *y, трапляються і на території правобережної Черкащини (Мошни Черкаського району, Хмільна — Канівського), невеликий ареал виявлено й по сусідству з батьківщиною І. Нечуя-Левицького у Виграєві та Селищі Корсунь-Шевченківського району, хоча у Стеблеві подібне явище не зафіксовано [Мартінова: карта 4].

Давній *i у середньонадніпряньських говірках модифікувався у звук [и] (*тридцять, писати, зимою*). Подібна рефлексія стала наслідком ствердіння приголосних звуків перед

голосними переднього ряду, в результаті чого *і втратив здатність пом'якшувати попередні приголосні. На це, зокрема, вказують автори дослідження „Історія української літературної мови. Фонетика” [Жовтобрюх: 249-252] та Г. Півторак [Півторак: 99]. Це явище, що стало проявлятися у Х столітті, у XI-XIII століттях, було закріплено у мовленні носіїв наддніпрянських діалектів. Водночас можливі випадки, коли *і репрезентується звуком [і] у словоформах: *з[і]ма, н[і]сьмо, виб[і]рати, ум[і]рати, так[і]х, к[і]сіль, ч[і]йсь*. Подібне явище характерне для стеблівської говірки та переважної більшості ареалів Середньої Наддніпрянщини, окрім західних та південно-західних [Мартінова: 107].

Похідними *е у говірці Стеблева найчастіше є звуки [е] та [и], а також — [и^ε], [е^н]. При цьому простежується залежність похідних *е від позиції у слові: наголошеності-ненаголошеності, сусідства з приголосними, відкритості-закритості складу. Наприклад, у сильній позиції, у відкритому складі кінця слова, зрідка перед складом з наголошеним [е] Мартінова Г.І. фіксує голосний [е]. У ненаголошеній позиції переважно виявом *е є звуки [и], [и^ε], [е^н]. У кінці слова переважає [е], рідше: [е^н] чи [и^ε].

Найвні діалектологічні дослідження та лінгвогеографічні дані засвідчують у межах середньонаддніпрянського діалектного типу звужені вияви *е у позиції між м'якими приголосними: *н[і]чі, с[і]ми, ум[і]кли*. Досить поширеним це явище є в північно-західних та західних говірках, менше — у мовленнєвих ареалах південного й західного порубіжжів, зустрічається у невеликій групі говірок на півночі середньонаддніпрянського діалекту (Помоклі Переяслав-Хмельницького району, Маслівка — Миронівського) та у центрі (Шевченкове Звенигородського району, Вільшана — Городищенського), а також у Стеблеві та Гарбузині, що на Корсуньшевченківщині [Мартінова: карта 5].

У Стеблеві та довколишніх селах (Гарбузині, Виграєві, Драбівцях, Бровахах Корсунь-Шевченківського, Хохітві — Богуславського районах) у слабкій позиції перед складом з наголошеним [е] властива поява на місці *е звуків [а], [а^ε], [е^а] (*з[а]лений, б[а^ε]ре, ч[е^а]твер, пл[а]сте*), що характерне для інших окремих ареалів говірок на всій території середньонаддніпрянського діалектного типу [Мартінова: карта 6].

Неоднорідним є й вияв *е у нових закритих складах. Як свідчать картографічні дані [Мартінова: карта 8], у північній зоні середньонаддніпрянських говірок на місці *е перед складом з давнім *ь фіксується [і] (*кул[і]ш, ос[і]нь, поп[і]л*), перед *ь — звуки [и], [ε], часто паралельно з [і] (*погр[и]б, погр[ε]б, погр[і]б*). В інших говірках, у тому числі й стеблівських, переважає [і], за винятком окремих населених пунктів, де можливі варіанти з [и] (Яснозір'я, Мошни, Ірдинь, Степанки Черкаського району, Ротмістрівка — Смілянського, Дмитрівка — Знам'янського, Шостакове — Катеринопільського, Сорокотяга — Жашківського, Текуча — Уманського).

На місці *є в стеблівській говірці функціонує [і], що пом'якшує попередній приголосний (*вітер, пішки, річка, міні, мішок*). Характерна рефлексія *е → [і] і для більшості середньонаддніпрянських говірок, починаючи з XI століття [Безпалько: 150-151; Жовтобрюх: 240-241]. Водночас спорадично на місці *е можливе функціонування звука [ε], що пом'якшує попередній приголосний (*б[ε]дність, сос[ε]д* та ін.). На це, зокрема, вказує Г. Мартінова, пояснюючи природу цього явища впливом російської мови [Мартінова: 99]. Г. Шило, досліджуючи рефлексію *е у говірках Полісся, виявляє у північній частині середньонаддніпрянських говірок варіанти заміни *е звуком [и] (*с[и]м'я, н[и]хто*), коментуючи це заміщенням вимови [і] до [и] та ствердінням попередніх консонантів [Шило: 9]. Подібні явища фіксує на території північного порубіжжя середньонаддніпрянських діалектів Г. Мартінова, хоча зауважує природу його появи по-іншому: впливом північноукраїнської рефлексії ненаголошеного *е звуком [ε], що не пом'якшує попереднього приголосного, й звуженістю реалізації цього звука до [и], що на середньонаддніпрянському ґрунті є типовим ненаголошеним виявом фонему /е/ [Мартінова: 99].

Особливістю як стеблівської говірки, так і середньонаддніпрянського діалекту в цілому, є поява на місці *к звука [а] (лоша, волочать, носять). Рефлексія *к → [а] у всіх позиціях слова (що припадає на IX-X століття [4, 148-149]), незалежно від наголошеності-ненаголошеності чи сусідства з приголосними, відрізняє говірки Середньої Наддніпрянщини від північних діалектів, де реалізація *к залежить від наголосу [Атлас: карти 48-56]. Подані в "Атласі української мови" дані на прикладі лексеми *колодязь*, засвідчують переважання у середньонаддніпрянських говірках на місці *к звука [а], за винятком окремих населених пунктів, де фіксується паралельно з формою *к → [а] варіант *к → [ε] (*коло[д'ε]зь*) (Рудка Гребінківського району на Полтавщині та Землянка

Кагарлицького району Київської області). При чому в останньому виявлений третій варіант реалізації *к — звуком [e], що однак не пом'якшує попередній приголосний (*коло[де]зь*) [Атлас: карта 48]. У східних ареалах середньонадніпряньського діалекту на місці *к зафіксовано звук [i] (*колод[i]зь*) [Мартінова: карта 13]. У північній частині говірок Середньої Наддніпрянщини виявлено спорадичні словоформи *гл[u^e]діти*, *гл[u^e]дю* та репрезентант [i] на місці давнього *к (*ном[i]г*, *вум[i]г*, *запр[i]г*), що більш характерне для південно-західних говіркових типів [Мартінова: 100].

Опрацьований матеріал дав змогу охарактеризувати спосіб реалізації праслов'янських голосних звуків у говірці селища Стеблів, що на Корсунщині. Основні вияви збігаються з моделями рефлексії праслов'янських, характерних для більшості говірок середньонадніпряньського діалектного типу, хоча фіксуються варіанти, притаманні окремим населеним пунктам як поблизу батьківщини І. Нечуя-Левицького, так і в більш віддалених ареалах. Результати дослідження створюють простір для подальшого вивчення особливостей мовлення носіїв стеблівської говірки.

ЛІТЕРАТУРА

Атлас: Атлас української мови. — В 3-х тт. — Т.І. Полісся. Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. — К.: Наук. думка, 1984.

Безпалько: Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А. та ін. Історична граматики української мови. — К.: Радянська школа, 1962.— 510 с.

Ващенко: Ващенко В.С. Полтавські говори. — Харків: Вид-во ХДУ, 1957. — 538 с.

Жовтобрюх: Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Скляренко В.Г. Історія української літературної мови. Фонетика. — К.: Наук. думка, 1979. — 367 с.

Журавлев: Журавлев В.К. Генезис аканья с точки зрения теории нейтрализации // Вопросы языкознания. — 1974. — №4. — С. 37-47.

Мартінова: Мартінова Г.І. Середньонадніпряньський діалект. Фонологія і фонетика. Монографія. — Черкаси, 2003. — 367 с.

Півторак: Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. — К.: Наук. думка, 1988. — 277 с.

Шило: Шило Г.Ф. Рефлекси *е в полесских говорах // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу: Тезисы докладов (Горький, 23-27 июня 1970 г.). — М.: Наука, 1970. — С. 6-9.

Yevhen Pylypenko. Phonetic peculiarities of the local accent of the village of Stebliv in the connection with the Middle Dnieper dialect: reflexation of Old Slavonic vowel sounds.

On the basis of the analysis of the gathered lingual information and lingvo-geographical data the model of reflexation of Old Slavonic vowel sounds in the speech of local speakers of Stebliv village of Korsun-Shevchenkivskiy region of Cherkasy district is recreated.

Key words: *dialect, idiolect, dialect environment, the Middle Dnieper dialect type, the reflexation of Old Slavonic vowel sounds.*

РЕАЛІЗАЦІЯ ФОНЕМИ /ы/ В ПІВНІЧНОЛЕМКІВСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано звукові вияви фонем /ы/ у північнолемківських переселенських говірок на сучасному етапі їх функціонування. Здійснено характеристику наукових праць і зібраного діалектного матеріалу щодо вимови [ы]. Встановлено спільні й відмінні риси вимови [ы], які зафіксовано в переселенських говірках та нормативній українській мові.

Ключові слова: *фонема /ы/, північнолемківські переселенські говірки.*

На сучасному етапі спостерігаємо особливе зацікавлення науковців лемківською тематикою. Як одні зі старожитніх, надалі продовжують привертати увагу діалектологів і північнолемківські переселенські говірки, що внаслідок сумнозвісних подій 1945–47 рр. зазнали значних змін. Респонденти досі зберігають у своєму мовленні чимало архаїчних рис, проте через некомпактне розміщення та міжмовну взаємодію (з наддністрянськими говірками, українською літературною мовою) спостерігаємо помітніші зрушення асимілятивного плану, аніж ті, які ще в 60-х роках минулого сторіччя зауважував Д. Бандрівський [Бандрівський: 94]. Неможливо не згадати про віковий чинник: найстаршого покоління лемків-переселенців стає щороку менше, представники середнього і наймолодшого покоління, що народилися після переселення, уже не всі володіють говіркою рідного села. Тому саме зміни, що можуть відбуватися в мовленні лемків, розмивання архаїчних рис стають сьогодні основним стимулом до ґрунтовного наукового опрацювання.

Стаття продовжує праці автора, у яких проаналізовано північнолемківські переселенські говірки на фонетичному рівні [див.: Гнатюк 2007: 534–551; Гнатюк 2008: 115–122; Гнатюк 2009: 77–79]. Зважаючи на здобутки українських і польських мовознавців у вивченні звукової системи лемківських говірок в умовах компактного проживання їхніх носіїв, у запропонованому дослідженні на основі власних діалектних записів та рукописного словника І. Дуди розглянуто, якими звуками сьогодні реалізується фонема /ы/ в мовленні лемків-респондентів, що проживають у розпорошенні.

Ще на поч. ХХ ст. І. Верхратський стверджував, що в галицьких лемків [ы] вимовляють після гортанних (щоправда, в одному переліку подає приклади і після губних, і після сонорних): *быти, мыяти, рыба; гыбати, хыжа, хырбет, сокыра і секыра* [Верхратський: 3].

Пізніше І. Зілинський зафіксував наявність неоднакової вимови цього звука в лемківських говірках: на місці давнього **ы** виступає ціла низка голосних, які залежно від позиції можуть бути голосними середнього чи заднього ряду. Тому він увів до своєї монографії з фонетики української мови знаки y^e (звук переднього ряду високо-середнього підняття), y^1 (середнього ряду високого підняття), y^2 (середньо-заднього ряду високого підняття), y^3 (заднього ряду високого підняття) [Зілинський: 21]. Дослідник лемківських говірок констатував, що поряд із y^3 існує після губних та в групах *гы, кы, хы* ще один оригінальний звук, який окреслив як звук заднього ряду, наблизений до середнього підняття, у наголошеній позиції відзначається низьким горловим тоном, властивим, наприклад, для вимови слів: *бы⁰кы, со⁰кыра, хы⁰жа, мы⁰ло, бы⁰у* [Зілинський: 22].

Детальний опис звукової системи лемківського говору здійснив у своїх фонетичних працях польський мовознавець З. Штібер [Stieber 1982: 30–33; Stieber 1984: 464–468 та ін.]. Дослідник виділив 4 системи вокалізму, в яких фонема /ы/ реалізується такими звуками: 1) [ы] середнього або трохи заднього ряду високого підняття; 2) після губних [ω] заднього ряду піввисокого підняття (напр., *mōdło*) [Stieber 1984: 465–466].

Першим, хто почав аналізувати мовлення лемків після переселення в Україну, був Д. Бандрівський. Фонему **ы** як окрему він не виділяв – розглядав у межах поля розсіювання фонем **и** [Бандрівський: 95]. Минуло від часу переселення менше ніж п'ятнадцять років, а Д. Бандрівський уже тоді зауважив, що у вимові старіших людей (переважно неписьменних) зберігається звук **ы** заднього ряду: *мы, до купы, ш⁰тобы, йа⁰фыны, йаго⁰ды, л'ісы* (Н.в. мн. від ліс), *ма⁰лыны, жы⁰то, рыд⁰жыкы, брындз'у, бо⁰чечкы, ка⁰тул'кы, г⁰нес'кы, моргы, ва⁰рыхы, хы⁰жу, гы⁰ну, порогы* і т. ін. У вимові осіб середнього покоління (передусім письменних)

фонема **ы** незалежно від походження після губних і передньоязикових приголосних збігається з загальноукраїнською **и**. Зате після задньоязикових **ы** переходить у **и**³ (реалізується звуком заднього ряду середнього підняття), причому задньоязикові у такій позиції зберігають твердість: ¹п'ишки², ¹лемки², ¹бойки³, ¹морги³, ¹мухи³ та ін. У вимові молоді (насамперед шкільної) звук **и** такий, як і в літературній мові та в наддністрянських говірках: ¹си¹ни, ¹йа¹фини, ¹йа¹годи, ¹жи¹у, ¹т¹рошк'и, ¹мор¹'и^(e), ¹мух'и^(e), ¹ноги тощо. Писав Д. Бандрівський і про вимову давніх **trьt**, **tlbt**: ¹хырбет, ¹пыршч, ¹о¹бырвы, ¹сы¹ўдза // ¹и¹л'одза. У вимові молоді траплялися варіанти, що наявні в новому діалектному оточенні та літературній мові: ¹х¹ри¹бет, ¹пришч, ¹б¹рови, ¹с'л'одза [Бандрівський: 95].

Важливі спостереження щодо **ы** подав І. Керницький [Керницький: 92–94]. Під час опрацювання “Мови вїтївських книг с. Одрехова” дослідник зафіксував, що в написанні слів зберігається розрізнення (лиш з деякими відхиленнями) **ы** та **и** в коренях та закінченнях у словах: *сыновы, была*, але *записую ся боронити; без копи, впри*, але *сыновы, вчнымы часы* [Керницький: 92–93]. Після шиплячих, констатував І. Керницький, більшість писарів традиційно використовували **и**. Однак було зафіксовано два записи однією рукою, де послідовно збережено написання **ы**: *положыти, оучинены¹, оуложыло, выш¹ко, межсы, майчы* [Керницький: 93].

Із опублікованих загальних чи спеціальних діалектологічних праць відомо, що рефлексамі давніх **ы**, **и(i)** у частині південно-західного наріччя, а саме: в говірках лемківських, надсянських, закарпатських (за винятком невеликої групи говірок біля Ужгорода) і південно-західній частині бойківських зберігається колишній **ы** (на противагу російському і білоруському **ы** середнього ряду карпатське **ы** має більш задню вимову) та відбувається рефлексія давнього **и(i)**, як і в українській літературній мові [Дзензелівський: 31]. Тобто наявне фонемне розрізнення /ы/ та /и/: *выти* ‘воўком’ і *вити* ‘гн'іздо’. Звук [ы] в лемківських говірках виступає на місці ***ы**, ***и** після **ж**, **ш**, іноді **ч** (зумовлено ствердінням шиплячих), а також у сполуках звуків **ры**, **лы** чи **ыр**, **ыл** із давніх **trьt**, **tlbt**. У лемківських говірках збережено давні сполуки **гы**, **кы**, **хы**, ареал яких у карпатській групі говорів, як зауважив Й. Дзензелівський, значно менший за ареал збереженого давнього **ы** [Дзензелівський: 34].

У проаналізованих аудіотекстах та опрацьованих матеріалах вдалося зафіксувати, що фонема /ы/ реалізується в наголошеній і ненаголошеній позиціях як нелабіалізований звук середнього чи заднього ряду високого підняття [ы] у таких комбінаціях звуків:

1) після губних [б], [п], [в], [м], [ф] в **іменниках**, у багатьох формах називного відмінка множини зокрема: *бык* ‘бик’, *бычыско* ‘великий бугай’, *бырвы, обырвы* ‘брови’, *выгода*, *вылоги* ‘лацкани (шевське)’, *дубы, йафыри* ‘чорниці’, *копылак* ‘байстрюк’, *копыто*, *лупы*, *мыт'а* ‘миття’, *мыш*, *помыток* ‘ганчірка’, *помы*, *рамы*, *хлопы*; **прикметниках**: *вышн'ий* ‘верхній’, *легкомысний*, *пыскатий*, *побытовий*, *попыртаний* ‘навіжений’; **займенниках**: *абышто*, *вы*, *мы*, *ты*; порядкових **числівниках** у формі множини: *осмы*; **дієсловах**: *быти* ‘бути’, *выберати*, *вызерати* ‘виглядати’, *выжмыкати* ‘випрати вручну’, *выладувати* ‘вивантажити’, *вымацкати* ‘вибрати хлібом (рештки страви)’, *выштуркати*, *забыти* ‘забути’, *мырчати* ‘бубоніти (під ніс)’, *одмыкати*, *пырскати*, *пыскувати* ‘неввічливо розмовляти’; **прислівниках**: *взылы* ‘навпаки’; **службових частинах мови**: *жебы*;

2) після передньоязикових [д], [т], [л], [н], [дз], [з], [с], [р] в **іменниках**: *андруты* ‘вафлі’, *аптыка* ‘аптека’, *байусы* ‘вуса’, *блыха*, *бонбонь* ‘карамель’, *брындз'а*, *брычка*, *волы* ‘мн. від віл’, *волосы*, *выдых*, *гонты*, *граты*, *штахеты* ‘решітка, огорожа’, *дым*, *дыкта* ‘фанера’, *дырва*, *дыхавыц'а* ‘астма’, *заіды* ‘виразки в кутиках рота’, *йагоды*, *калісоны*, *лыжвы* ‘лижі’, *лыжка*, *обрыджын'а* ‘огіда’, *одзыв*, *одкрыт'а* ‘відкриття’, *патык*, *пейсы*, *плывак* ‘плавець’, *рыба*, *рыж*, *рынва*, *сыр*, *стыд*, *стрык*, *сушены* *слиўкы* ‘чорнослив’, *торы*, *фусы* ‘осад’, *шыны*, *шпары*; **прикметниках**: *аптыкарск'ий*, *безвстыдний*, *розмаіты* ‘різні’, *сытий*; **займенниках**: *жадны* ‘жоден’, *кажды* ‘кожні’, *оны*, *сесы* ‘ці’, *тоты* ‘ті’; **числівниках**: *йедны* ‘одні’, *чо(ш)тыр'дес'ат* ‘сорок’, *дев'аты* ‘дев'яті’; **дієсловах**: *грызти*, *дырчати*, *здыхати*, *лыкати*, *обзыр'ати* ‘перевіряти’, *обрыдити* ‘викликати огиду’, *одгрызти*, *одыіти*, *одкрывати*, *одсыпати*, *рыхтувати*, *стырчати*, *тырмоцити*; **прислівниках**: *до'горы* ‘вгору’, *до'праўды* ‘дійсно’, *кады* ‘куди’, *по кр'ыіому* ‘крадькома’, *по'малы* ‘повільно’; **службових частинах мови**: *за тым* ‘отже’;

3) після задньоязикових [г], [к], [х] в **іменниках**: *блыхы*, *буракы*, *воргы* ‘губи’, *воўкы*, *гыргы* ‘плечі’, *д'іркы*, *кышкы*, *лахы*, *мал'ованкы*, *ни'точки*, *обцен'гы*, *санкы*, *со'кыра*, *хыба*, *хырбет*, *хыжа*, *цукоркы*; **прикметниках**: *хыр'лавій* ‘кволий’; **займенниках**: *йакым*,

йа¹кыса, та¹кы; дієсловах: ¹гы¹тати, одхы¹лити, хыб¹тати ‘колисати’; прислівниках: по¹тихы ‘потихеньку’; службових частинах мови: ¹хыбал¹ ‘мабуть’;

4) після фарингального [г] в іменниках: ¹гыка ‘бадилля бурякове’, ¹гыртан, ¹гыцел¹ ‘виловлювач собак’, ¹ногы, ¹рогы, ¹сагы ‘метрові дрова’; прикметниках: до¹рогы; дієсловах: гыб¹нути ‘гинути’, гыр¹м¹іти;

5) після шиплячих [ж], [ш], [ч], [дж] в іменниках: ви¹джын¹а, ¹жыто, запрова¹джын¹а, зо¹шыти, зна¹чын¹а, і¹джын¹а, ква¹шын¹а, кыр¹шына, но¹жы, обри¹джын¹а, пово¹джын¹а, ¹шыба, ¹шыя; прикметниках: по¹жыточний; порядкових числівниках у формі множини: ¹першы; займенниках: і¹накшы, ¹нашым; дієсловах: вир¹а¹чыти ‘витріщити’, зару¹чытис¹а, ¹жыти, жы¹чыти; прислівниках: п¹ішы ‘пішки’; службових частинах мови: предо¹шыткым ‘передусім’.

Очевидна наявність фонемного розрізнення /ы/ та /и/ незалежно від наголосу: ¹быти ‘бути’ і ¹быти ‘бити’; ¹вити (напр., гніздо) і ¹выти (напр., вовком); ¹лыжка ‘ложка’ і ¹лишка ‘лисиця’; да¹ ми ‘мені’, ти ‘тобі’ і ¹мы, ¹ты (особовий займенник). За нашими спостереженнями, переселенці різного віку до сьогодні зберігають розрізнення звуків [и] та [ы]. Таку вимову практикують інформатори всіх поколінь, але у процесі мовлення подекуди сплутують – задня вимова вже інколи не зберігається – може виходити за межі поля розсіювання фонемі /ы/ і наблизитися до поля фонемі /и/: ¹бики / ¹быкы, ¹зуби / ¹зубы, ¹дуби / ¹дубы, ¹жити / ¹жыти, ¹шити / ¹шыти тощо.

Зберігається такий самий вияв фонемі /ы/ в структурах, у яких реалізуються давні звукосполюки *trbt*, *tlbt* як *tyrt*, *tylt*, рідше *tryt*, *tylt*: ¹бырва ‘брова’, ¹блыха ‘блоха’, гыр¹кати ‘сердито покрикувати’, гыр¹мит ‘гримить’, гыр¹тан¹ ‘гортань’, дыр¹ва ‘дрова’, дыр¹гнути, кыр¹вавы, с¹лыза, с¹ызы ‘сльози’, пыр¹ч. З. Штібер вважав, що група *tyrt* належить до словацьких впливів, хоча й допускав можливість самостійного явища. Сьогодні вживання цих форм є непослідовним. У мовленні старшого покоління послідовно зафіксовано давню вимову: ¹дыр¹ва ‘дрова’, ¹быр¹ви ‘брови’, г¹рым¹ит ‘гримить’ тощо. Мовлення осіб середнього й молодшого віку вже свідчить про використання паралельних форм: ¹быр¹ви і ¹брови, ¹дыр¹ва і ¹дрова, що можна розцінювати як вплив української літературної мови чи наддністрянського говору.

Отже, на цьому історичному зрізі фонема /ы/ в північнолемківських переселенських говірках, реалізуючись відповідним звуком, надалі зберігається (здійснює фонемне розрізнення /ы/ та /и/), проте під щоразу більшим впливом нормативної мови інтенсивність вимови [ы] у говірконосіїв є різною.

Тому не залишилося поза увагою в лемківському науковому і ненауковому середовищі питання щодо відтворення звука [ы] на письмі. Погляди людей розділилися, і остаточного розв’язання цієї наріжної для багатьох проблеми не бачимо ще й до сьогодні: одні вважають, що для чіткого відтворення лемківської вимови і збереження загалом лемківського говору необхідно використовувати відповідну літеру; інші ж, навпаки, стверджують, що це “російська” літера (оскільки *ы* відсутня в українській абетці), котра відриває лемків від рідного кореня. Підтвердженням таких полярних думок є різні публікації на “Лемківській сторінці” щотижневика “Наше слово” [Колодійчик 1994^а; Колодійчик 1994^б; Демський; Лесів 2004; Ксеніч; Лесів 2005; Гоч; Горбаль; Постіл-Яруга]. Поштовхом до останньої дискусії, що тривала кілька місяців, стала рецензія М. Лесіва на “Збірку віршів Якова Дудри” (підготував до друку А. Ксеніч). Професор на зауважену тенденцію використовувати літеру *ы* для розрізнення вимови неоднакових за місцем творення звуків [ы] та [и] стверджував, що це практиковано тільки в записах діалектного мовлення (лемківських, бойківських та закарпатських говірок) і що в літературних та публіцистичних текстах немає нагальної потреби використовувати цю букву, яка ніби “деукраїнізує лемківсько-українські вірші Я. Дудри, ... уводить в атмосферу наближення їх до “общеруської” традиції”, свідомо прагне “відчужити цей правопис від українського” [Лесів 2004]. Після поданих ґрунтовних спростувань у статті “Одповідь рецензентови и не лем йому” професор А. Ксеніч зробив такі висновки на користь використання букви *ы*: щоб зберегти специфіку “лемківской бесіды”, треба писати літеру *ы* там, де вимовляється звук [ы], бо у протилежному разі буде спотворено лемківську вимову, адже, прагнучи “допасувати до єдиной нормы”, можемо її “ліквідувати помаленьки” [Ксеніч]. Не залишились байдужими й інші дописувачі “Нашого слова”, до прикладу, М. Гоч дуже дивувало, що деякі мовознавці прагнуть замінити букву *ы* на *и*, що у цій справі наявний “політичний підтекст”, тому вона зробила такий висновок: коли “лемкы так чуют, так пишут, ... не одберайме ім того на силу, бо тым способом твориме непотрібный

сепаратизм” — “от така маленька буква, а так дуже робит замішаня” [Гоч]. М. Постіл-Яруга стверджував, що в лемківському середовищі були, є і будуть мовні поділи, але це не причина, щоб сваритися: “не уніфікуймо, але записуймо мовну одрубність кожного лемківського села, записуймо їх бесіду, ...по мойому кодифікація лемківського языка ест дорогом до лемківського пекла... Од кодифікації мож дістати лем фіксації” [Постіл-Яруга]. А. Вірхнянська звернула увагу, що у лемків *ы* та *и* – це не лише окремі звуки, це часто зовсім інше значення слова; а небажання пристосовуватися до нормативної української мови зовсім не свідчить про “деукраїнізацію”, радше збереження рідної говірки лише збагачує, поповнює різноманіття української мови [Вірхнянська]. М. Горбаль, якому “барз не любит ся тото бріхате *ы*”, писав, що “як маєме через тото сварити ся, то пишме, як хто хоче, лем любме ся”, а поки іншого знаку не придумано, запропонував ще один вихід зі становища: оскільки існування [ы] в лемківських говірках беззаперечно, то слід увести в українську абетку ще один графічний знак з позначкою “вживається українцями в регіоні Західних Карпат” [Горбаль]. Із аргументів, які наводили дописувачі “Нашого слова”, треба згадати спостереження С. Криницького, що мова народу є закодованою в піснях та інших формах усної народної творчості, а також у пам’яті людей, бо великої кількості писемних творів практично немає [Криницький].

З усього описаного вище про дискусію стосовно відтворення [ы] на письмі можна зробити такі висновки на користь використання букви *ы* в лемківських текстах:

- літеру *ы*, яка необхідна для відтворення специфіки лемківського мовлення, безпідставно ототожнюють із буквою російської абетки (хоча місце творення укр. і рос. *ы* різне). Не зрозуміло, чому “обізнані в російському мовознавстві” бачать картину лише однобічно, чому не усвідомили теперішні політичні процеси на наших теренах, через багаторічно насаджувану філософію не цілком збагнули історичні процеси, які відбулись у процесі розвитку східнослов’янських мов, української зокрема (ця буква не чужа українцям), не звернули увагу на наявність такої літери не тільки в російській, а й у білоруській мові (білоруси від *ы* не відмовляються). Якщо так мислити, то можна позбутися своєї автентичності, віддати чужинцям те, що їм первісно не належало;

- відсутність букви *ы* спричинить знищення значного пласту лексем, зумовить появу цілої низки слів із спотвореним значенням. Лемки, “збідовані та знедолені, так чи інакше зберегли свою сутність, свій менталітет, зберегли хоч частково і нашу мову (діалект), і нашу пісню. А тепер ми самі хочемо майже свідомо довершити нищення – обдерти свою рідну материнську мову, спотворити її” [Колодійчик 1994^б];

- зважаючи на щораз меншу кількість діалектоносіїв, північнолемківські говірки необхідно відтворювати графічно так, щоб можна було чітко простежити вимову того чи іншого звука, щоб кожен охочий мав можливість вивчити говірку своїх дідів-прадітів, щоб ті, хто сьогодні ще добре розмовляють лемківською, змогли передати свої знання іншим, щоб, за словами В. Колодійчика, неспотвореним “зберегти прийдешнім поколінням лемківський діалект”.

Отже, аналіз звукових виявів фонем /ы/ в північнолемківських переселенських говірках дає змоги дійти таких висновків: 1) фонема /ы/ реалізується в наголошеній і ненаголошеній позиціях як нелабіалізований звук середнього чи заднього ряду високого підняття [ы] у після губних [б], [п], [в], [м], [ф], передньоязикових [д], [т], [л], [н], [дз], [ц], [з], [с], [р], задньоязикових [г], [к], [х], гортанного [г] та шиплячих [ж], [ч], [ш], [дж]; 2) вимову [ы] після [ц] вдалося зафіксувати лише у слові *na'p'ibcy* ‘парубки’; 3) наявні у середнього і молодшого покоління діалектоносії паралельні форми з [ы] та [и], зумовлені очевидним впливом різних мовних та немовних чинників. Перспектива розмивання говіркових рис в умовах некомпактного проживання їхніх носіїв вимагає від мовознавців, діалектологів зокрема, подальшого належного опрацювання на різних структурних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський: Бандрівський Д.Г. Деякі особливості говірки лемківських переселенців у с. Липівці на Дрогобиччині // Діалектологічний бюлетень. – Вип. VIII. – Київ, 1961. – С. 94–99.

Верхратський: Верхратський І. Про говор галицьких лемків // Зб. Філологічної Секції НТШ. – Т. V. – Львів, 1902. – 489 с.

Вірхнянська: Вірхнянська А. Ы чи и // Наше слово. – № 51 (2472). – Варшава, 19 грудня 2004. – С. 5.

Гнатюк 2007: Гнатюк М. Реалізація фонем /л/ у північнолемківських переселенських говірках // Українська історична та діалектна лексика: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – С. 534–551.

Гнатюк 2008: Гнатюк М. “Сандгі” в північнолемківських переселенських говірках // Діалектологічні студії. 7 / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. – С. 115–122.

Гнатюк 2009: Гнатюк М. Асиміляція за м'якістю в граматиках С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції “Постать С. Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX – початку XX ст. і сучасна рецепція його доби”. – Чернівці: Місто, 2009. – С. 77–79.

Горбаль: Горбаль М. Іщи раз о бріхатім “ы” // Наше слово. – № 11. – Варшава, 13 березня 2005. – С. 5.

Гоч: Гоч М. Я тьж в справі букви ы // Наше слово. – № 7. – Варшава, 13 лютого 2005. – С. 5.

Демський: Демський М. Голос мовознавця // Наше слово. – № 29 (1930). – Варшава, 17 липня 1994. – С. 4.

Дзендзелівський: Дзендзелівський Й. Конспект лекцій з курсу української діалектології. – Ч.І. Фонетика. – Ужгород, 1965. – 127 с.

Керницький: Керницький І.М. Фонетичні особливості мови вйтівських книг XVI-XVII ст. села Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1961. – Т. IV. – С. 83–106.

Колодійчик 1994^а: Колодійчик В. Збережімо прийдешнім поколінням лемківський діалект // Наше слово. – № 28 (1929). – Варшава, 7 липня 1994. – С. 4.

Колодійчик 1994^б: Колодійчик В. Збережімо прийдешнім поколінням лемківський діалект // Наше слово. – № 29 (1930). – Варшава, 17 липня 1994. – С. 4.

Криницький: Криницький С. Хто ми – лемки, яка наша доля? // Наше слово. – № 41. – Варшава, 12 жовтня 2003. – С. 5.

Ксенич: Ксенич А. Відповідь рецензентови и не лем йому // Наше слово. – № 50 (2471). – Варшава, 12 грудня 2004. – С. 5.

Лесів 2004: Лесів М. Збірка віршів Якова Дудри // Наше слово. – № 44 (2465). – Варшава, 31 жовтня 2004. – С. 5.

Лесів 2005: Лесів М. Фонетична транскрипція чи правопис // Наше слово. – № 6. – Варшава, 6 лютого 2005. – С. 5.

Постіл-Яруга: Постіл-Яруга М. “Мам я жену з Магуры” // Наше слово. – № 9. – Варшава, 27 лютого 2005. – С. 5.

Stieber 1982: Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982. – 112 s.

Stieber 1984: Stieber Z. Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny // Świat językowy słowian. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974. – S. 464–468.

Ziłyński: Ziłyński J. Opys fonetyczny języka ukraińskiego – Kraków: Prace Komisji Językowej PAU, 1932. – №19. – 168 s.

Myroslava Hnatyuk. Realization of phoneme /ы/ in the North Lemko Migrant Dialects.

The present sound exertion of phoneme /ы/ in the north lemko migrant dialects is analyzed. The description of pronunciation [ы] in scientist's works and dialectal material is realized. The similar and the difference features of this sonant which are fixed in observing dialects and the normative Ukrainian are written.

Key words: phoneme /ы/, the North Lemko Migrant Dialects.

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ГРАМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Григорій АРКУШИН (Луцьк)

© 2009

НАЗВИ ОСІБ ІЗ СУФІКСОМ *-IST-A* У ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Серед усіх українських діалектів лише лемківський відзначається значною кількістю дериватів із західнослов'янським суфіксом *-ist-a*. Ці лексеми збільшують кількість загальних іменників чоловічого роду із флексією *-a*, що належать до першої відміни (в інших українських діалектах таке закінчення мають лише антропоніми та іменники спільного роду).

Ключові слова: лемківський діалект, дериват, суфікс *-ist-a*, флексія *-a*.

Лемківський діалект, перебуваючи в оточенні західнослов'янських мов, поступово нівелюється, втрачаючи свої оригінальні риси і піддаючись значному впливові державних – словацької та польської – мов, тому кількість носіїв цих говірок поступово зменшується. Однак зазначимо, що мовлення жителів краю досить докладно зафіксоване і проаналізоване в різних виданнях – статтях, атласах, збірниках текстів, словниках і т.д., тобто його збережено для науки (на жаль, не кожен український діалект може похвалитися стількома публікаціями), а отже, легко можна визначити лемківські оригінальні риси.

Так, А. Залеський підкреслював (тут і далі цитати подаємо в оригіналі): “Лемківський говір має і такі особливості, що витворилися в ньому спонтанно, незалежно від інших мов, наприклад, ствердіння приголосних у кінці багатьох слів: *кін* «кінь», *оген* «вогонь», *смерт* «смерть»; частий перехід прийменника (і префікса) *в* перед приголосним в *г* або *х*: *лежит г бо|лоті, пішов г д|ругий бік, с|тойїт х ко|морі, г|довец, х|перед* та ін. [...] По суті лише одномісний наголос і ствердіння приголосних типу *кін, смерт* є суто лемківськими рисами” [Залеський: 71]. Це ж відзначає і Я. Рігер: “Диспалаталізація согласных в выголосі, узнавана за одну з найважливіших лемківських примет в дискуссиях про границі діалекту, характеризує предо вшыткым землі на пїлніч од Карпат од заходу по Вислок” [Рігер: 53] (див. також [Misiak: 88]). Нашим завданням є встановлення й інших лемківських оригінальних рис.

Оскільки загально визнаним (за незначними винятками) є український статус лемківських говірок, то і їхній опис усіх мовних рівнів дослідники проводять у порівнянні з українською загальнонародною мовою. Так, зразком для опису лемківського відмінювання іменників узято поділ на відміни іменників української літературної мови, пор.: “Dla rzeczownika wyróżniono cztery paradygmaty fleksyjne. Podziału rzeczowników na deklinacje dokonano według typowych zestawów końcówek. Do dwóch typów odmiany należą rzeczowniki tylko jednego rodzaju (typ III – rzeczowniki rodzaju żeńskiego, typ IV – rodzaju nijakiego), a w dwóch pozostałych typach mieszczą się rzeczowniki różnych rodzajów (typ I – rodzaju żeńskiego, męskiego, tzw. rodzaju wspólnego; typ II – rzeczowniki męskie i nijakie)” [Misiak: 94-95]. При цьому мовознавці змушені подавати ще таке уточнення: “Склонёваня назывників муж. р. закінченых в ном. ед. ч. на *-a*, указує, же в русиньскім языку назывники муж. роду на *-a* (*староста, газда, слуга, судця*) ся приклонили к мужській деклінації *u*-основы” [Ябур, Плішкова: 169]; “Як окремиий підтип [серед іменників I відміни. – Г. А.] виділяме декотры назывники мужского роду на *-a*, напр.: *газда, староста, дружба*” [Фонтаньскій: 229]. Таке ж уточнення і в академічному виданні граматики української літературної мови: “I відміна є

найхарактернішою для іменників жіночого роду; іменники чоловічого роду в ній представлені передусім власними іменами, прізвищами та ще деякими назвами” [СУЛМ: 83].

Отже, говорячи про окремий підтип іменників ч.р. на **-а**, дослідники наводять не так уже й багато прикладів, хоч за “Словником Лемківської Говірки” П. Пиртея (П) у цьому діалекті їх більше сотні, серед яких переважають найновіші запозичення із суфіксом **-іст-а**.

Оскільки лемківський діалект клином “урізався” між польською і словацькою мовами, то, зрозуміло, саме з цих мов у ньому вжито і найбільше запозичень (див.: [Лесів: 70-77; Залеський: 70-71]), причому на півночі переважають полонізми, а на півдні словакізми. Але звернемо увагу на таке досить суттєве зауваження: “Русинські діалекти на Словенську перебирають із словенчини не лем єднотливі лексеми, але і дакотры словотворны элементы, які вытискують бывшы выходославянскы форманты, пор. слк. суфікси *-áreń, -ista, -ička* і другы: *винарень, колкарень, ошіпарень; гуслиста, фодбаліста, гокеїста...*” [Ванько: 77]. З цим погоджуються і дериватологи В. Ябур і А. Плішкова: “...Были перевзяты не лем самотны слова, але ай дерівачны элементы, котры зачінають вытисковати ісконно выходославянскы, напр.: а) суф. **-арень** (*винарень, колкарень*), хоць іщі суть функчны і паралелны формы із суф. **-арня** (*винарня, пекарня, цукрарня*); б) суф. **-іста/-іга** (*гуслиста, комбайніста, машыніста, тракторіста*), котрый цалком вытиснув восточославянскый **-іст**; в) суф. **-іч/-ічка** (*доїч/доїчка, кресліч/креслічка*), ныхто уж тепер в подобных прикладах не ужые бывшы **-арь/-арька**, хоць він є живый і продуктівный (*коминарь, малярь/малярка* і т.п.) а то зато, же з новов лексіков были перевзяты і ей дерівачны элементы” [Ябур, Плішкова: 197-198].

Але, на нашу думку, тут дещо перебільшений словацький вплив. Як уже зазначали вище, для аналізу використано лемківську лексику, подану в “Словнику Лемківської Говірки” П. Пиртея (П), що містить понад 15 000 слів. Це перебільшення можна проілюструвати такою таблицею лемківсько-словацько-польських паралелей, які виписані з популярних одномовних словників цих мов: Mały Słownik Języka Polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 1181 s. [MSJP]; Isačenko A.V., Kollár D. Slovensko-ruský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1970. – 619 s. [SRS]; Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1985. – 674 s. [SUS]:

Лемківські слова

авантюриста (П: 1)	ліцеїста (П: 137)	ровериста (П: 247)
автомобіліста (П: 1)	мариніста (П: 144)	романіста (П: 253)
акордеоніста (П: 3)	марксиста (П: 144)	славіста (П: 263)
активіста (П: 3)	матеріяліста (П: 145)	соліста (П: 266)
альярміста (П: 3)	матуріста (П: 145)	спеціаліста (П: 268)
альпініста (П: 4)	машиніста (П: 146)	статиста (П: 272)
альтиста (П: 4)	месіяніста (П: 147)	сценаріста (П: 278)
анархіста (П: 4)	металіста (П: 148)	терориста (П: 284)
арабіста (П: 6)	моделіста (П: 151)	урбаніста (П: 296)
артиста (П: 7)	морзиста (П: 153)	фаталіста (П: 302)
артилеріста (П: 7)	моториста (П: 154)	філятеліста (П: 304)
асиста (П: 7)	мотоцикліста (П: 154)	формаліста (П: 305)
атеїста (П: 8)	муляжиста (П: 154)	фортеп’яніста (П: 305)
баяніста (П: 12)	натураліста (П: 171)	фотожурналіста (П: 305)
бойкотиста (П: 17)	нациста (П: 172)	шахіста (П: 325)
бубніста (П: 21)	новеліста (П: 179)	штангіста б/р (П: 332)
віольтончеліста (П: 33)	окуліста (П: 192)	юриста (П: 337)
германіста (П: 40)	оптиміста (П: 195)	
гімназиста (П: 41)	органіста (П: 195)	
егоїста (П: 67)	пезажиста (П: 205)	
євангеліста (П: 69)	плянериста (П: 215)	
кавалеріста (П: 109)	рабуліста ‘правний кругій’ (П: 242)	
капіталіста (П: 111)	радиста (П: 242)	
комуніста (П: 122)	реаліста (П: 244)	
легійоніста (П: 136)	реванжиста (П: 244)	
	резервіста (П: 244)	
	рецидивіста (П: 245)	

Словацка мова

-
automobilista (SRS: 20)
-
aktivista (SRS: 16)
-
alpinista (SRS: 17)
-
anarchista (SUS: 44)
-
artista (SUS: 45)
-
-
ateista (SUS: 46)
-
-
-
-
germanista (SUS: 110)
-
egoista (SUS: 101)
-
kapitalista (SRS: 114)
komunista (SUS: 170)
-
-
-
marxista (SRS: 151)
materialista (SUS: 215)
-
-
-
-
-
motorista (SUS: 226)
-
-
naturalista (SUS: 248)
nacista (SRS: 170)
novelista (SUS: 268)
-
optimista (SRS: 235)
organista (SUS: 320)
-
-
rabulista (SUS: 429)
-
realista (SUS: 433)
-
-
recidivista (SUS: 434)
-
romanista (SUS: 442)

slavista (SUS: 477)
sólista (SUS: 483)
-
-
-
-
terorista (SUS: 523)
urbanista (SUS: 549)
-
filatelista (SRS: 78)
-
-
-
šachista (SUS: 508)
-
-
-

Польська мова

-
automobilista (MSJP: 27)
akordeonista (MSJP: 6)
aktywista (MSJP: 7)
-
alpinista (MSJP: 10)
-
anarchista (MSJP: 13)
-
artysta (MSJP: 22)
artylerzysta (MSJP: 22)
asysta (MSJP: 24)
ateista (MSJP: 25)
-
-
-
wiolonczelista (MSJP: 1024)
-
gimnazjalista (MSJP: 219)
egoista (MSJP: 179)
-
kawalerzysta (MSJP: 304)
kapitalista (MSJP: 295)
komunista (MSJP: 332)
legionista (MSJP: 384)
licealista (MSJP: 389)
marynista (MSJP: 421)
marksista (MSJP: 420)
materialista (MSJP: 424)
maturzysta (MSJP: 425)
maszynista (MSJP: 423)
-
-
-
-
motorzysta (MSJP: 454)
motocyklista (MSJP: 454)

-
-
-
novelista (MSJP: 514)
okulista (MSJP: 565)
optymista (MSJP: 574)
organista (MSJP: 575)
pejzażysta (MSJP: 609)
-
-
-
realista (MSJP: 774)
-
rezerwista (MSJP: 783)
recydywista (MSJP: 774)
rowerzysta (MSJP: 790)
-
slawista (MSJP: 855)
solista (MSJP: 862)
specjalista (MSJP: 865)
statysta (MSJP: 880)
scenarzysta (MSJP: 833)
terrorysta (MSJP: 939)
urbanista (MSJP: 986)
fatalista (MSJP: 194)
filatelista (MSJP: 197)
formalista (MSJP: 203)
-
-
szachista (MSJP: 900)
sztangista (MSJP: 913)
jurysta (MSJP: 286)

Як бачимо з таблиці, на становлення лемківських словотвірних діалектизмів, зафіксованих П. Пиртеєм, виявлено не такий уже великий вплив словацької мови, бо з нею прямих відповідників маємо лише 28, тоді як польських паралелей – 47! Окрім цього, виявлено понад півтора десятка лемківсько-польських дериватів, що відсутні у словацькій мові, пор.: *rowerzysta* – слц. *cyklista* (SUS: 68), п. *pejzażysta* – слц. *krajinár* (SUS: 177), п. *akordeonista* – слц. *akordeon – chromaticka harmonika* (SUS: 114), п. *artylerzysta* – слц. *delostrelec* (SUS: 77), п. *kawalerzysta* – слц. *jazdec* (SUS: 149), п. *legionista* – слц. *legionár* (SRS: 140), п. *maturzysta* – слц. *maturant* (SRS: 153), п. *maszynista* – слв. *strojvodca* (SRS: 430), п. *specjalista* – слц. *odbornik* (SRS: 213), п. *sztangista* – слц. *vzpierač* (SUS: 613); додамо, що за доступними нам джерелами, у словацькій мові не виявлені такі деривати-відповідники до лемківських слів: *formenianicma* – слц. *klavirista* (SRS: 117), *бубніцма* – слц. *bubenik* (SRS: 31), *металіцма* – слц. *kovorobotnik* (SRS: 126), *моделіцма* – слц. *modelár* (SRS: 164), *радїцма* – слц. *radiotelegrafista* (SRS: 365).

Крім цього, суфікс **-ist-a** у польській мові може мати ще й фонетичний варіант **-yst-a**, як і в лемківських говірках – **-іст-а** та **-ист-а** (див. приклади у таблиці), а словацька мова таких варіантів не має. Тому вважаємо, що на становлення лемківських дериватів більший вплив все-таки польської, а не словацької мови (порівняйте, напр., одностайне переконання дослідників, що наголос на передостанньому складі в західнолемківських говірках – це вплив саме польської мови).

Повертаючись до лемківських ім. ч. р. на **-а**, зазначимо, що кількісно їх значно більше, ніж в інших українських говірках, і це не тільки через деривати з **-іст-а/-ист-а**, а й тому, що частина слів прийняла закінчення **-а**, хоч в інших українських діалектах вони здебільшого з нульовим закінченням, пор.: *анальфабета* ‘неписьменный’ (П: 4), *аристократа* (П: 6), *архімандрита* (П: 7), *асцеста* ‘аскет’ (П: 8), *бандита* (П: 11), *виновайця* (П: 32), *дипломата* (П: 57), *ерудита* (П: 68), *езуїта* (П: 69), *інваліда* (П: 105), *кадета* (П: 109), *мандрита* ‘наставник чоловічого монастиря’ (П: 143), *нумізмата* (П: 180), *опонента* (П: 194), *оркестра* (П: 195), *оркестранта* (П: 195), *рецензента* (П: 245), *саталіта* ‘місяць’ (П: 257), *сатрапа* (П: 257), *сектанта* (П: 258), *солєнізанта* ‘іменинник’ (П: 266), *суостата* (П: 277), *терапевта* ч. і ж. (П: 283), *хіроманта* (П: 309); пор. також: *гадула* ‘балакун’ (П: 38), *загладця* ‘марнотратник’ (П: 78), а деякі лексеми загальноукраїнського ч.р., за словником П. Пиртея, поповнили ще й групу ім. ж. р.: *авангарда* (П: 1), *анекдота* (П: 5), *апельсина* (П: 6), *асперина* (П: 7), *гардероба* (П: 39), *гін’юра* (П: 41), *грипа* ‘грип’ (П: 42), *етикета* ‘церемонія’ (П: 68), *зупа* (П: 103), *карузеля* (П: 112), *контроля* (П: 123), *карантина* (П: 112), *курсива* (П: 131), *лемоняда* ‘лимонад’ (П: 135), *листа* ‘список осіб’ (П: 136), *льорнета* ‘бінокль’ (П: 140), *макета* ‘макет’ (П: 142), *маляса* (П: 143), *маргарина* (П: 144), *мармуляда* (П: 144), *морфіна* ‘морфій’ (П: 153), *повала* ‘стеля’ (П: 219), *редута* ‘оборонний окоп’ (П: 244), *резерва* (П: 244), *рецидива* (П: 245), *сюрприза* (П: 279), *шрама* ‘шрам’ (П: 331) та деякі інші.

Цікаво, що виявлений лише один приклад, коли флексія **-а** вжита для розрізнення однозвучних лексем: *караван* ч.р. ‘погребовий віз’ – *каравана* ж.р. ‘валка в’ючних тварин’ (П: 112).

Отже, ще однією особливістю лемківських говірок на сучасному етапі можна вважати те, що у них наявна значна кількість іменників ч.р. на **-а**, тоді як дослідники української літературної мови наводять лише декілька загальних іменників так званого подвійного, або спільного, роду: *сирота*, *п’яниця*, *нехлюя* [КСУЛМ: 303], *сирота*, *плакса*, *суддя* [СУЛМ: 81].

І хоч ця лемківська риса не так давно запозичена із західнослов’янських мов, однак дериватологи В. Ябур і А. Плішкова, справедливо зазначають, що серед словотворчих афіксів переважають ті, що характерні для загальноукраїнської мови [Ябур, Плішкова: 179-190]. А наявність новозапозичених чи новостворених іменників ч.р. на **-а**, по суті, є тільки однією з ознак лемківського діалекту, що не змінює його статусу, тобто такі говірки від цього не стали ні польськими, ні словацькими, ні ‘русинськими’, що і підкреслював А. Залеський: “...Про лемківський говір можна з цілковитою певністю стверджувати, що це одна з нерозривних, сукупних ланок української мови” [Залеський: 71]. Лише відірваність цього діалекту від решти українських призвела до створення ось таких інноваційних рис.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- П:** Пиртей П. С. Словник Лемківської Говірки. – Legnica; Wrocław, 2001. – 345 s.
MSJP: Mały Słownik Języka Polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 1181 s.
SRS: Isačenko A.V., Kollár D. Slovensko-ruský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1970. – 619 s.
SUS: Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, 1985. – 674 s.

ЛІТЕРАТУРА

- Ванько:** Ванько Ю. Класифкація і головны знаки карпатських русинських діалектів // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 69-84.
Залеський: Залеський А. М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – Вип. 33. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 68-71.
Курс: Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1951. – 519 с.
Рігер: Рігер Я. Становиско і зрїжницюваня “русинських” діалектів в Карпатах // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 39-65.
Сучасна: Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
Фонтаньскій: Фонтаньскій Г. Лемковина // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 211-262.
Ябур, Плішкова: Ябур В., Плішкова А. Пряшівська Русь // Русинський язык. – Opole: Uniwersytet Opolski – Snstytut Filologii Polskiej, 2004. – S. 147-209.
Misiak: Misiak M. Lemkowie. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. – 154 s. + ilustracje.

Hryhorii Arkushyn. The names of persons with suffix -ist-a in lemcian dialects

Among all Ukrainian dialects only lemcian dialect is characterized by big quantity of derivates with west Slavic suffix -ist-a. That lexemes increase the quantity of masculine nouns with flexion -a of I declension (in other Ukrainian dialects that flexion is characterized for names of people and nouns of common gender).

Key words: *lemcian dialect, derivate, suffix -ist-a, ending -a.*

Стефанія ПАНЦЬО (Тернопіль)

© 2009

ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТА ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ЛЕМКІВСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті здійснюється аналіз префіксальних і префіксально-суфіксальних прикметників у лемківському говорі.

Ключові слова: *dead'єктив, девербатив, деривація, десубстантив, конфікс, префіксація.*

У сучасному українському мовознавстві однією з актуальних галузей на сьогодні залишається діалектний словотвір. Саме дериваційні особливості окремих говорів засвідчують

багатство і розмаїття своїх внутрішніх ресурсів, а, отже, й багатство загальнонаціональної української мови.

Словники говорів часто наповнені специфічними, не характерними для літературної мови, словотвірними моделями та словотвірними засобами. У структурі діалектного словотвору дослідник може простежити взаємопереплетення з іншими говорами і говірками, літературною мовою та сусідніми мовами.

Аналіз словотвірної та формально-семантичної структур дериватів певного говору чи говірок дає можливість виявити різні словотвірні моделі, з'ясувати продуктивність словотвірних типів, віднайти різноманітні мотиваційні основи, що послужили для деривації ад'єктивів.

Окремі проблеми словотвору лемківського говору вже перебували у колі наших дослідницьких зацікавлень [Панцьо: 2002].

Об'єктом цього дослідження є творення прикметників у лемківському говорі. Відомо, що в діалекті лемків виступають всі головні риси східнослов'янських мов і насамперед української. Діалектолог Я.Рігер зазначає, що словниковий склад лемківського говору становить „вирази, властиві українській мові, а також західноукраїнським діалектам” [Riger:24]. У статті „Łemkowie i ich język” учений називає риси, які вирізняють лемківські говори від сусідніх українських говорів. Водночас він зауважує, що лемківськими треба вважати такі „вирази, які не виступають у сусідніх говорах, українських, але такі, що знані деінде” [Riger:31].

У нашому дослідженні ми розглядаємо похідні ад'єктиви, які побутували і побутують у лемківських говірках незалежно від їх аналогів у сусідніх говорах і літературній мові, оскільки такий підхід ще раз підтвердить усталену, але останнім часом суперечливу, думку про те, що розмовно-побутове мовлення лемків – це не окрема мова, а один із діалектів української мови. Деривацію виявлених похідних прикметників розглядаємо у межах двох способів словотворення – префіксального і префіксально-суфіксального.

Джерельною базою опису послужили відомі лексикографічні праці, матеріали, зібрані у місцях компактного проживання лемків у Тернопільській області.

Відомий діалектолог А.Залеський зазначає, що як і в кожному іншому українському говорі, основу мовної системи лемківського становлять риси, властиві більшості українських діалектів і літературній мові [Залеський: 69]. Тому в цьому дослідженні наводитимемо паралелі з іншими західноукраїнських говорів.

Префіксальне творення прикметників у лемківському говорі

Префіксальне творення прикметників не належить до продуктивних. Самих префіксів також небагато. До префіксального способу словотворення відносять похідні прикметники, які мають безпрефіксні відповідники або мотивуються словосполученням, у складі якого наявний прикметник.

У сучасній українській літературній мові префіксацію прикметників вважають малопоширеною. Питання префіксальної деривації розглядали В.Грещук [Грещук 1995], А.Грищенко [Грищенко 1987] та ін.

Префіксальне творення прикметників на говірковому матеріалі детально описав Г.Аркушин. Він зазначає, що для творення західнополіських прикметникових дериватів використовується 14 префіксів [Аркушин 2004]. У лемківських говірках їх значно менше.

Деад'єктиви з префіксом без-. Префікс *без-* належить до найдавніших прикметникових префіксів [Словотвір 1969:244], до найдавнішої стадії розвитку слов'янських мов [Коссек:42].

У лемківських говірках засвідчено паралельне вживання префікса *без-* і його розмовно-побутового варіанта *брез-*. Виявлені прикметники мають словотвірне значення „заперечення ознаки”. Пор.: *безболісний* [Вис.], *безділний* „позбавлений ділцтва (маєтку)” [Пст.], *безкаменний* „безсердечний” [Зин.], *безварунковий* „беззастережний” [КСЛГ:25], *безрадосний* „нерадісний” [Тил.], *безсмертний* [Вис.], *безпанський* „нікому не належний, який не має господарів” [КСЛГ:26], *брезневинний* [Тил.], *брезсердечний* [КСЛГ:25], *брезчесний* [Мсц.], *безспорний* „безперечний, незаперечний” [КСЛГ:26]. Серед них наявні й такі, що властиві українській літературній мові (*безболісний, безсмертний, безсердечний*).

Лише про деякі можна говорити як про власне лемківські деривати (*безварунковий, безпанський*).

Деад'єктиви з префіксом *без-* утворені від основ прикметників, які виражають внутрішні якості осіб, лише один прикметник утворено від основи, що вказує на їх відношення до

призначення. Твірні прикметники у своїй структурі мають суфікси *-н-*, *-ов-*, *-ськ-* і є загальнонаціональними лексемами.

Подібні ад'єктиви функціонують в інших західноукраїнських говірках: бук. *безнапасний* „щасливий” [СБГ:28], бойк. *безкаменний* „безсердечний”, у польській мові *bezdziędziczny* [Он.І:48].

Деад'єктиви з префіксом *за-*. Префікс *за-* у прикметникових утвореннях має словотвірне значення „інтенсивний вияв ознаки”. За допомогою цього префікса реалізується двоступінчата градація інтенсивності: *незначна інтенсивність* → *висока інтенсивність*. Дериватологи зазначають, що префікс *за-* виражає предикатну сему „трохи більше, ніж звичайно потрібно” і представляє незначний ступінь інтенсивності ознаки [Безпояско, Городенська 1987:175]. Дослідники зауважують при цьому, що функцію виразника незначної інтенсивності ознаки префікс *за-* виконує насамперед в розмовному стилі сучасної української мови [Безпояско, Городенська:188].

У лемківських говірках цей тип дериватів представлений такими прикметниками: *зависокий* [Пст.:25], *заглубокий* [Тил.], пор. у фольклорі: *Ой не прийду, доню, прийде друга мама, Я встати не можу – заглубока яма* [АЛП:10], *загустий* [Вис.], *загрубий* [Щав.], *загорячий* [Тил.], *закуций* [Рад.], *задобрий* [Мсц.], *заквасний* [Зин.], *закісний* „затісний” [Тил.], *замалий* [Пст.], *замокрий* [Рад.], *занедовгий* [Тил.].

Твірними виявлених деад'єктивів виступають основи прикметників, які виражають зовнішні ознаки, внутрішні якості. Вони також властиві українській літературній мові. Префікс приєднався до основ із суфіксом *-н-* до безсуфіксних основ та в одному випадку до основи із префіксом *не-* (*недовгий*).

Аналогічні утворення побутують в інших говірках: бойківських: *задвійний* „подвійний” [Он. І: 269], буковинських: *зазелений* „недостиглий” [СБГ:130].

Деад'єктиви з префіксом *не-*. Це питомий слов'янський префікс із значенням протилежності. Похідні прикметники мають словотвірне значення „заперечення ознаки”. Семне вираження префікса *не-* не залежить від семантичного контексту твірного прикметника. Репрезентований ним деад'єктив конкретизується лише семою „відсутність” (немає) [Безпояско, Городенська: 197].

У лемківському говорі цей тип деад'єктивів доволі продуктивний. Серед засвідчених дериватів наявні як діалектні, так і загальнонаціональні утворення: *неглубокий* „мілкий” [КСЛГ:196], *невидний* [Тил.], *недалекий* [Рад.], *негустовний* „1. Несмачний. 2. Некрасивий, позбавлений художнього смаку” [КСЛГ:196], *негодний* „непридатний” [КСЛГ:196], *невиноватий* (у фольклорі: *Стоїт як невинуватий*) [Тил.], *неженатий* [Пст.], *неконечний* „необов'язковий, не конче потрібний” [КСЛГ:197], *некрайовий* „нетутешний, закордонний” [КСЛГ:197], *неладний* „негарний” [КСЛГ:197], *немилий* „неприємний, неприхильний” [Тил.], *немилосердний* „безсердечний, безжалісний” [КСЛГ:197], *ненайгірший* „не зовсім поганий, досить добрий” [КСЛГ:197], *ненайліпший* „не найкращий, поганий” [КСЛГ:197], *неограничений* „необмежений” [КСЛГ:198], *неосвоєний* „неприручений” [КСЛГ:198], *неочікуваний* „несподіваний” [КСЛГ:198], *неошанований* „неоцінений” [КСЛГ:198], *непам'ятний* „дуже древній” [КСЛГ:198], *непаристий* „непарний” [КСЛГ:198], *неплатний* „безплатний, який не одержав нагороди” [КСЛГ:198], *непоплатний* „неприбутковий, невігідний” [КСЛГ:198], *непоконалий* „непереможний” [КСЛГ:198], *непонятливий* „нетямущий” [КСЛГ:198], *непотрібний* (у фольклорі: *Непотрібному вишитко з рук падат*) [Тил.], *непочтивий* „невихований” [КСЛГ:198], *непередвиджений* „непередбачений” [КСЛГ:198], *непунктуальний* „неточний” [Вис.], *несьлюбний* „1. Позашлюбний. 2. Неодружений” [КСЛГ:199], *несмілий* (у фольклорі: *Несмілого пси кусають*) [Рад.], *неуцтивий* „невихований, нечемний” [КСЛГ:199], *нетеплий* (у фольклорі: *Такий, як нетеплий*) [Мсц.].

Дериватологи зазначають, що синтагматичні зв'язки префікса *не-* досить широкі, але переважна більшість відприкметникових ад'єктивів із цим префіксом утворена від основ прикметників, які виражають внутрішні якості [Грещук:91]. Серед виявлених у лемківських говірках деад'єктивів також домінують твірні основи з таким значенням; водночас наявні утворення від прикметників, рідше діеприкетників, які виражають зовнішні ознаки, ознаки за соціальним статусом особи та деякі ін.

У деривації деад'єктивів із префіксом *не-* брали участь основи прикметників із суфіксами *-н-*, *-ов-*, *-овн-*, *-ив-*, *-ист-*, *-альн-*, основи діеприкетників із суфіксами *-ен-* (*ограничений*,

освоєний), -н- (ошацуваний) та основи прикметників найвищого ступеня порівняння (найгірший, найліпший).

Деривати з префіксом *не-* зафіксовані у різних говірках південно-західного наріччя. Пор. у бук.: *негодний* „нездатний, неприємний” [СБГ:329], *неконтетний* „недоволенний” [СБГ:329], *непевний* „1. Неслухняний. 2. Непутящий” [СБГ:330], бойк.: *недідавий* „нерозвинений” [Он.І:483], *нездалий* „поганий” [Он.І:484], *нехарапунтий* „брудний, неохайний” [Он.І:487].

Деад’ективи з префіксом *пре-*. Префікс *пре-* – це власне прикметниковий префікс [Вихованець та ін. 1982:20]. Він утворює прикметники зі словотвірним значенням „сильний вияв ознаки”. Передаючи високий ступінь інтенсивної ознаки, префікс *пре-* превалює в структурі прикметників, тому що останні виражають ознаку, кількісний вияв якої визначають співвідносі з префіксом предикати *трохи, дуже, надмірно, надзвичайно* [Безпояско, Городенська:187].

У досліджуваних говірках виявлено незначну кількість деад’ективів із префіксом *пре-*: *преблагий* „дуже спокійний” [Тил.], *пребогатий* [Зин.], пор. у фольклорі: *Дар нині **пребогатий** із неба зійшов, Мов роса та животворна, всю землю покрив* [АЛП:17], *превеликий, прекрасний, преславний* [Вх.Зн.:65], *предивний – предивні голоси* [Тил.], *предрагий* „дуже дорогий” [Вис.], пор. у фольклорі: *А я тя любив і любити буду, ти мій **предрагий** квіте* [АЛП:253], *пресвятий* [Щав.], *прелотий* [Рад.], *пречудесний* [Р.Р.], *пречудний* „дуже чудний” [Тил.], *пренещесний* „дуже нещасливий” [КСЛГ: 252]. Зафіксовані деривати здебільшого мають загальнонаціональний характер.

Твірні прикметники виражають внутрішні якості особи, в одному випадку – ознаки за соціальним статусом (*богатий*). За своєю структурою вони є непохідними прикметниками та прикметниками із суфіксом *-н-*, префіксом *не-* (*нещесний*).

Деад’ективи з префіксом *по-*. Словотвірне значення прикметників із префіксом *по-* – „неповний вияв ознаки”. Словотвірна модель із префіксом *по-* успадкована із праслов’янської мови [Мельничук 1986:97]. Як зазначає Г.Аркушин, „утворення ад’ективів за допомогою префікса *по-* наявні в усіх українських діалектах” [Аркушин:671].

У лемківських говірках функціонують такі деад’ективи з префіксом *по-*: *подовгавий* „довгуватий” [Пел.], *пожовтявий* „жовтуватий” [КСЛГ:240], *покуртавий* „короткуватий” [Мсц.], *понайвекшій* „доволі великий” – *понайвекшой части* [Тил.], *пояснійший* ден „трохи ясніший” [Тил.], *почорнявий* „трохи чорний” [Вх.Лем.:455], *почастіший* [Вис.].

Твірні основи прикметників указують на зовнішні (за кольором, розміром) та часові ознаки (*частіший*). У поєднанні з префіксом *по-* вони становлять діалектні структури. Твірні прикметники у своїй будові мають суфікси *-ав-, -ш-, -иш-*. Пор. також утворення у бойківських говірках: *подовгий, подорогий* [Он.ІІ:95], *покуртий* „коротший, ніж звичайно” [Он.ІІ,103]; у буковинських: *покороткий* „короткуватий” [СБГ:441], *погиркий* „гіркуватий” [СБГ:436], у гуцульських: *помалий* „замалий” [ГГ:154].

Деад’ективи з префіксом *при-*. На периферії суфіксальної деривації прикметників знаходяться утворення з префіксом *при-* зі словотвірним значенням „неповний вияв ознаки”. У лемківських говірках деад’ективи цієї моделі представлені незначною кількістю: *призелений* „зеленуватий”, *прималий* „малуватий” [Тил.], *прилошыйстий* „менш вартісний, гірший, поганенький” [КСЛГ:257], *присухый* „сухуватий” [Вх.Зн.:62].

Твірні основи прикметників мають здебільшого загальнонаціональний характер, вони позначають зовнішні ознаки.

Утворення з префіксом *при-* трапляються в бойківських говірках: *призелений* (про збіжжя) „недозрілий” [Он.ІІ:137], *призористий* „короткозорий” [Он.ІІ:138], *прикуртий* „коротший, ніж звичайно” [Он.ІІ:140].

Деад’ективи з префіксом *про-*. Префікс *про-* у похідних прикметниках указує на „неповний вияв ознаки”. Такий тип деад’ективів представлений кількома утвореннями: *продовгастий* „поздовжній” [Тил.], *прогордый* „трохи гордий” [Пел.], *просівый* [Вх.Зн.:62].

Дериваційною базою цих прикметників послужили ад’ективні безсуфіксні основи та основа із суфіксом *-аст-* (*довгастий*), які позначають зовнішні ознаки та внутрішні якості, властиві й літературній мові. Подібні утворення засвідчені в бойківських говірках: *прогордий* [Он.ІІ:151], *продовгастий* „поздовжній” [Он.ІІ:151].

Деад’ективи з префіксом *під-*. Префікс *під-* спеціалізується на вираженні неповноти ознаки. Деривати з цим префіксом репрезентовані лише кількома прикметниками: *підсльпуватий* „трохи сліпий” [Злц.], *підбілий*, *піджоутый*, *підпалистий*, *підчервонявий* [Вх.Лем.:59]. Основи

базових прикметників указують на зовнішні ознаки, здебільшого на колір птахів. За будовою твірні прикметники безсуфіксні та з суфіксами *-ав(-яв-): червонявий, -уват- (сєліпуватий), -ист-(палистий „палевий”)*. Вони також властиві українській мові, проте утворення з префіксом *під-* вважаємо діалектними.

Отже, у творенні засвідчених у лемківських говірках деад'єктивів префіксального способу деривації використано 8 префіксів, що творять один високопродуктивний словотвірний тип з префіксом *не-*, малопродуктивні з префіксами *без-, за-, під-, пре-* і непродуктивні з префіксами *по-, при-, про-*. Незначна кількість типів префіксального творення деад'єктивів свідчить про те, що цей спосіб у відприкметниковому словотворі ад'єктивів не проявляв високої активності. Маніфестовані деривати у досліджуваних говірках мають паралелі в інших говорах південно-західного наріччя. Твірною базою зазвичай виступають загальнонаціональні прикметники, проте вони часто поєднуються з іншими, ніж у літературній мові, префіксами.

Префіксально-суфіксальне творення прикметників

Серед різних способів творення прикметників достатньо продуктивним є префіксально-суфіксальний спосіб. Префіксально-суфіксальне (за іншою термінологією конфіксальне) словотворення характеризується одночасним приєднанням до твірної основи двох афіксів, співвідносних із префіксом і суфіксом. Вони діють комплексно і сприймаються як дериваційний формант. Є.Карпіловська зазначає, що „конфікс виступає як цілісний словотворчий засіб, компоненти якого міцно зв'язані між собою..., конфікс виражає нове, не властиве його окремим компонентам, категоріально розрядне значення” [Карпіловська 1999:37]. Формування конфіксальних засобів творення прикметників дослідники засвідчують уже в пам'ятках давньоруської та староукраїнської мов [Грищенко 1978:179].

Українські дериватологи стверджують, що цей спосіб „розширив свої межі в словотвірній системі сучасних іменників та прикметників” [Городенська 1979:313]. Конфіксальне творення характерне й для народнорозмовного мовлення. На говірковому матеріалі конфіксальний словотвір прикметників широко описав Г.Аркушин [Аркушин:673-678].

Ми простежимо префіксально-суфіксальну деривацію прикметників у лемківському діалекті, подаючи конфікси в алфавітному порядку.

До префіксально-суфіксальних утворень відносимо ті деривати, які мотивуються прийменниково-іменниковими, дієслівними та прикметниковими основами. Аналіз здійснюємо за частиномовною належністю твірних основ.

Відсубстантивні деривати. В утворенні прикметників від іменників у сучасній українській літературній мові бере участь доволі велика кількість конфіксів.

Дослідники українських говірок виявляють також різноманітні конфікси для утворення відсубстантивних прикметників [Аркушин:673-676]. У лемківських говірках, за даними нашої картотеки, словотвірних моделей конфіксального творення ад'єктивів небагато. Очевидно, це можна мотивувати певною розмитістю сьогодні лемківського діалекту.

Десубстантиви з конфіксами *без-...-лив-(ий), без-...-н-(ий), -без-...-ов-(ий)*. Діалектолог Й.Дзендзелівський зазначає, що модель *без-...-лив-(ий)* характерна для творення прикметників у польській, словацькій та чеській мовах [Дзендзелівський:76]. Нами виявлено лише один десубстантив, який також фіксує Й.Дзендзелівський: *безочливий* „нахабний”, „такий, що без очей”, „егоїст” [Тил., Вис., Щав., Ріг]. Цей прикметник функціонує й у закарпатських говірках [Дзендзелівський:76].

Конфікс *без-...-н-(ий)* доволі активний у творенні прикметників у багатьох говірках української мови [Аркушин:674]. Похідні прикметники цього типу широко представлені в „Словнику української мови XV-першої половини XVII ст.” [СУМ:34-59].

У говірках лемків за цією моделлю утворилися такі прикметники: *безвладний* „безсилий”, „паралізований” [КСЛГ:26], *безвстидний* „безсоромний” [КСЛГ:26], *безграничний* „безмежний” [КСЛГ:26], *бездітний* [Мсц], *безкарний* „непокараний” [Тил.], *безличний* „безсоромний” [КСЛГ:26], *безпам'ятний* „позбавлений пам'яті” [КСЛГ:26], *безконечний* „безкінечний” [Тил.], Пор. у фольклорі: *Час радості, веселості світу настав нині, же Бог вічний, безконечний народився з Діви* [АЛП:113], *безумний* „нерозумний” [Вис.], *безспорний* „безперечний” [КСЛГ:26], *безрадний* „безпомічний”, „безпомічний” [КСЛГ:26], *безхосенний* „безкорисний” [КСЛГ:26]. Лемківський діалект зберіг архаїчні структури. Пор. дані словника XV-першої половини XVII ст.:

безвстидний [СУМ:37], безвинний [СУМ:36], бездітний [СУМ:40] та ін. Подібні деривати засвідчені в буковинських діалектах: *безвстидний* „безсоромний” [СБГ:28].

Модель з конфіксом *без-...-ов-(ий)* представлена одним дериватом: *безпроцентовий* „безвідсотковий” [КСЛГ:26].

Дериваційною базою виявлених конфіксальних ад’єктивів виступають основи здебільшого загальнонаціональних лексем й самі утворення властиві як літературній мові, так і діалектам.

Десубстантиви з конфіксом *до-...-н-(ий), -н-(ій)*. За цією моделлю утворені такі прикметники: *дожывотний* „довічний, на все життя” [КСЛГ:79], *доочный* „до очей, очевидний” [Тил.], *дорочный* „до року” [Пст.], *дошпенный* „дочистий” [Вх.Лем.:411]. Твірні іменники – це зазвичай загальноновживані слова української мови (*рік, очі*), нетиповим є слово *шпент*. Пор. аналогічні утворення у сусідньому бойківському говорі та польській мові: *дожывітний* „довічний”, пол. *dożywotni* [Он.І:225].

Десубстантиви з конфіксами *за-...-н-(ий), за-...-ськ-(ий), за-...-ов-(ий)*. В українських говорах префіксальна морфема *за-* проявила свою доволі високу активність, поєднуючись із різними суфіксами, створивши таким чином конфікси [Аркушин:674]. У лемківських говірках префікс *за-* також активний. Виявлені деривати моделі *за-...-н-(ий)* указують на розміщення за тим, що названо твірною основою: *зздравный* „церковна служба за здоров’я” [Тил.], *задушний* „церковна субота перед зеленими святами, коли моляться за душі померлих”, [Мсц., Тил.]. пор.: *zaduszna sobota* [Ріг:225], *заочный* „поза очі” [Рад.], *зарічний* „за рікою” [Мсц., Зин., Вис.], *зарядный* „підрядний” [Тил.], *застільний* „за столом” [Мсц., Вис.], *заушний* „за вухом” [Тил.]. Пор. такі ж утворення у бойківських говірках: *загробный* „за гробом” [Вис.], *зздравный* „за здоров’я” [Он.І:270], *задушний* [Он.І:269], *зарічний* „...такий, що живе за рікою” [Он.І:284], *застільний* „за столом” [Он.І:287], гуц. *задушний* „поминальний” [ГГ:74].

За допомогою конфікса *за-...-ськ-(ий)* утворюються ад’єктоміми. Вони мають регіональне значення, яке вказує на відношення до регіону, що знаходиться за межами географічного об’єкта, позначуваного мотивувальним словом. Цей тип ад’єктомімів був досить продуктивним у давньоруській мові [Валох 1993:53]. Нами виявлено лише два утворення: *збужанский* „той, що проживає за Бугом” [КСЛГ:93], *задунайский* „такий, що за Дунаєм” [Мсц.]. Модель з конфіксом *за-...-ов-(ий)* представлена дериватами: *замостовий* „такий, що за мостом” [Пел.], *задворовий* „такий, що за двором” [Тил.].

Більшість конфіксальних субстантивів мотивується основами іменників, що притаманні літературній мові, як і самі деривати, однак разом з тим у діалекті лемків засвідчені локальні утворення (*зарядний* від *ряд*).

Десубстантиви з конфіксом *межи-...-ов-(ий), межди-...-ов-(ий)*. Ця модель репрезентована такими прикметниками: *межджирайоновий* „такий, що між районами” [Рад.], *межджикрайовий* „такий, що між краями” [Зин.], *межджибродовий* „такий, що між бродами” [Рад.].

Десубстантиви з конфіксами *на-...-н-(ий), над-...-н-(ий)* указують на ознаку, яка стосується поверхні того, що названо мотивувальним словом. Модель представлена лише кількома виявленими дериватами: *набіжний* „побожний” [Тил., Зин.], *нагрудний* [Пел.], *надверний* [Пел.], *нараменний* „наплічний” [Пст.], *наріжний камін* [Тил.], *наручний* „зручний” [Тил.]. Паралельно фіксуються такі похідні у бойківських говірках: *набіжний* „набожний” [Он.І:460], у буковинських: *наручний* „зручний” [СБГ:321].

Десубстантиви з конфіксом *над-...-н-(ий)* традиційно виражають у мові просторові відношення. Ця модель не відзначається продуктивністю у досліджуваних говірках. Пор.: *надграничний* „прикордонний” [КСЛГ:184], *надгробний хрест* [Зин., Тил.], *надмірний збут* „понад міру” [Мсц.; Щав.].

Твірну базу для виявлених дериватів цих моделей становлять загальнонаціональні лексеми, однак у поєднанні з конфіксом деякі з них мають діалектний характер (*нараменний, наручний*).

Десубстантиви з конфіксом *не-...-н-(ий)*. За цією моделлю є такі похідні прикметники: *невлюдний, незлюдний* „відлюдко” [КСЛГ:197], *непозірний* „негарний” [КСЛГ:198], *нетрудний* „лінивий” [Тил., Зин.], *нешесний* [Мсц., Вис., Псл.]. Окремі деривати мотивуються прийменниково-іменниковими сполученнями частки *не* та прийменника: *не в людей* → *невлюдний, не з людьми* → *незлюдний*. Пор. також аналогічні конфіксальні прикметники у бойківських говорах: *незахідний* „непрístupний” [Он.І:484], *нетрудний* „лінивий” [Он.І:486], *нехамний* „брудний” [Он.І:486]; у

буковинських: *нечисний* „недоношений” [СБГ:333]; у гуцульських: *нислівний* „який не дотримує даного слова” [ГГ:132], *нипорадний* „безпорадний” [ГГ:133], *нетрібний* „кволий” [ГГ:132].

Десубстантиви з конфіксом об-...-н-(ий). Утворення з цим конфіксом не відзначаються продуктивністю. Пор. лише два субстантивні прикметники: *обдальний* „що знаходиться далі” [Вх.Лем:441], *обскурий* „марний, поганий” [Тил., Мсц], *обхитний* „схильний до чого-небудь” [Вх.Уг:255]. Твірні іменники *даль*, *скура*, *хить* у поєднанні з конфіксом об-...-н-(ий) послужили базою для утворення діалектних ад’єктивів.

Подібні десубстантивні прикметники функціонують у бойківських говірках: *обліжний* „важкохворий”, „такий, що лежить у ліжку” [Он.П:8]; у гуцульських: *обрідний* „рідкий” [ГГ:136].

Десубстантиви з конфіксами перед-...-н-(ий), перед-...-ов-(ий), пред-...-ук-(ий). Типи непродуктивні. Пор.: *передгірний* [Пел.], *предвечурний* [Тил.], *предранний* [Тил.], *предвіцкний* „стародавній” [Тил.]. Таке ж утворення засвідчене у бойківських говірках: *предвіцька* (про пісні) „стара, давня” [Он.П:134], *переддойджовий* „перед дощем” [Рад.], *передзимовий* [Рад.], *передм’ясницьовий час* [Тил.], *предпостовий* „перед постом” [Бод.].

Десубстантиви з конфіксом під-...-н-(ий) не відзначаються продуктивністю: *підийний* [Пст.], *підручний кін* [Пст.], *підвладний* „залежний” [Тил.], *піднебний* [Вис.]. Пор. подібні утворення, наявні в сусідньому бойківському говорі: *підвладний* „залежний” [Он.П:66], *підручний* (віл, кінв) „який іде по ріллі, а не борозною” [Он.П:70].

Десубстантиви з конфіксами по-...-н-(ий), при-...-н-(ий). У досліджуваному говорі вивлено такі деривати: *пожнивний* „після жнив” [Пст.], *посмертний* „після смерті” [Тил.], *посьлюбний* „після шлюбу” [Вис.]. Десубстантиви з конфіксом при-...-н-(ий) належать до непродуктивного типу: *придверний* „при дверях” [Тил.], *придорожні хрести* [Мсц.], *прибічний* [Тил.], *прицерквіне поле* „поле при церкві” [Зин.]. Пор. також у бойківських говірках: *приручне поле* „поле під рукою, біля хати” [Он.П:143].

Відприкметникові деривати. Деад’єктивні прикметники конфіксального способу словотворення представлені однією моделлю: об-...-н-(ий): *обхудний* „схудлий, змарнілий” [КСЛГ:206].

Віддієслівні деривати. Віддієслівні префіксальні деривати у лемківських говірках також не відзначаються продуктивністю. Нами виявлено всього 10 моделей: до-...-н-(ий). Модель репрезентована утворенням *дорідний* „пишний”, „такий, що добре родить” – дорідне зерно [Тил.]; за-...-н-(ий), за-...-уван-(ий). Модель представлена прикметником *зажерний* „з добрим апетитом” [Зин., Тил., Рад.], *забідуваний* „дуже бідний”, „який бідує” [КСЛГ: 93].

Модель не-...-н-(ий). Тип доволі продуктивний: *небачний* „необачний” [Пст., Вис.], *незарадний* „який не зарадить” [Тил.], *невивчасуваний* „не погоджений з часом” [Тил.], *невірний* „такий, що не вірить” (пор. у фольклорі: *невірний Тома*) [Пст., Вис.], *нездарний* „який не може здаритися (придатися)”, „неповороткий”, „невмілий” [Тил., Зин.], *неомильний* „непогрішний, який не омилиться” [КСЛГ:198, Пст.], *непохитний* (пор. у фольклорі: *Серця наші чисті, щирі, Душі непохитні в вірі*) [АЛП:29], *нетрафний* „1. Невправний, невлучний”. – нетрафний вистріл. 2. Невдалий. – нетрафна назва [КСЛГ:195], „такий, що не може трафити „влучити” [Пст.].

Девербативи такого типу функціонують в інших західноукраїнських говірках: гуц. *нехарний* „дуже брудний”, „неохайний” [ГГ:132], бук. *невітримний* „надокучливий”, „нестерпний” [СБГ: 327].

Префікс не- виступає в інших конфіксах: не-...-л-(ий). Тип представлений єдиним прикметником *ненаядлий* „ненаситний” [Пст.]; не-...-ив-(ий). Нами виявлено лише одне утворення *негодивий* „незгідливий”, „підлий” [КСЛГ: 196]; не-...-ч-(ий), не-...-ац-(ий). За цими моделями утворені деривати: *небоачий* „який не боїться” (пор. у фольклорі: *І небоачого пси кусають*) [Тил., Зин.], *нехотящий* „який не хоче” (пор. у фольклорі: *Нехотяща кума ціле паця йзіла*) [Тил., Зин.].

Інші конфікси не були активними: о-...-н-(ий). За цією моделлю представлений прикметник *окрутний* „жорстокий”, „який мучить” [Тил.]; о-...-лив-(ий). Пор.: *оприскливий* „буркотливий”, „нечемний” [КСЛГ: 217], *обачливий* [Тил.]; об-...-н-(ий): *облесний* „такий, що леститься” (пор. у фольклорі: *Облесний на боляк би його приложив*) [Бод., Пст.] Пор. також у бойківських говірках: *облестний* „підступний, улесливий” [Он.П:8]; по-...-н-(ий). За цією моделлю утворено похідні: *потульний* „покірний, поступливий” [КСЛГ:248], *похлібний* „похвальний” [Тил., Зин.]. Пор. подібні деривати в бойківських говірках: *похлібний* „похвальний”, *похонний* „тямущий” [Он.П:128].

Розгляд матеріалу засвідчує наявність у лемківському говорі словотворчих засобів, притаманних іншим західноукраїнським говорам, тобто засобів інтерферентного походження, що є результатом фронтальних і частково афронтальних діалектів (бойківського, рідше буковинського говорів), зрідка польської мови. Лемківський діалект у силу своєї віддаленості від материкової мови також зберіг архаїчні словотвірні структури.

Отже, досліджуваний матеріал показує, що префіксальне та префіксально-суфіксальне словотворення має більшу спільність з українською загальнонаціональною мовою, ніж відмінність, а тому можна стверджувати, що на дериваційному рівні розмовно-побутове мовлення лемків є одним із відгалужень українських діалектів, а не окремою мовою.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин: Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Видавництво Волинського держуніверситету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2004. – 763с.

Безпояско, Городенська: Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 210с.

Валюх: Валюх З. Особливості творення давньоруських ад'ектонімів // Актуальні проблеми словотвору української мови. Матеріали наукових читань, присвячених пам'яті проф. Івана Ковалика. – Тернопіль, 1993. – С.42-54.

Вихованець, Городенська, Грищенко: Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад.школа, 1982. – 200с. (Словотвір. – С.6-31).

Городенська: Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – С.285-313.

Грищенко: Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 207с.

Грещук: Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208с.

Дзензелівський: Дзензелівський Й.О. Кілька карпатсько-балканських паралелей // Kontakty językowe Polszczyzny na pograniczu wschodnim. – Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Rigerowi. – Warszawa: Semper, 2000.

Залеський: Залеський А.М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – 1987. – Вип.33. – С.68-71.

Карпіловська: Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. – К., 1999. – 297с.

Коссек: Коссек Н.В. Особливості префіксального словотвору прикметників у східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С.42-47.

Мельничук: Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / под ред. А.С.Мельничука. – К.: Наукова думка, 1986. – 288с.

Панцьо: Панцьо С.Є. Словотвірна категорія іменників зі значенням «предмет – носій процесуальної ознаки» // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія: Мовознавство. – Вип.9. – Тернопіль, 2002. – С.103-117.

Словотвір: Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406с.

Riger: Riger Janusz. Lemkowie i ich język // Lemkowie. Kultura. Sztuka. Język. – Warszawa-Kraków: Kraj, 1987. – S.21-39.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Назви сіл Лемківщини

Бод. – с.Бодаки, **Вис.** – с. Висова, **Зин.** – с. Зиндранова, **Злц.** – с.Злоцьке, **Мис.** – с.Мисцова, **Мжб.** – с.Межибрід, **Пел.** – с.Пельня, **Пст.** – с. Пстружне, **Р.Р.** – Ропиця Руська, **Рад.** – с.Радоцина, **Тил.** –с. Тилява, **Щав.** – с.Щавник.

Інші джерела

- АЛП** – Антологія лемківської пісні / Упорядник М.Бойко. – Львів, 2005. – 496с.
бойк. – бойківський говір, **бук.** – буковинський говір.
Вх.Зн. – Верхратський І. Знадоби до пізнання угро-руських говорів. – Ч.П. Говори з наголосом движимим. – Львів, 1899. – 276с.
Вх.Лем. – І.Верхратський. Про говір галицьких лемків. –Львів, 1902. – 482с.
Вх.Уг. – Верхратський І. Знадоби до пізнання угро-руських говорів. – Ч.П. Говори з наголосом сталим. – Львів, 1901. – 280с.
ГГ – гуцульські говірки. Короткий словник. – Львів, 1997. – 230с.
гуц. – гуцульський говір.
КСЛГ – Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 362с.
Pir – Rieger Janusz. Słownictwo i nazewnictwo Łemkowskie. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Semper”, 1995. – 256s.
Он. – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-ох ч. – К.: Наукова думка, 1984.
СБГ – Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005. – 687с.

Stephanya Pancyo. Prefix and suffix-prefix pronouns in lemky's language

Prefix and suffix-prefix analyzes of pronouns in lemky's language is done in the article.

Key words: *de-adjective, de-verbativ, de-substantive, confix, deryvation, prefixation.*

Ольга КРОВИЦЬКА (Львів)

© 2009

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗВЕРТАННЯ У ЛЕМКІВСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

У статті розглядаються основні засоби вираження звертання у лемківських народних піснях, пов'язаних із обрядами і звичаями українського народу. Звертається увага на лексичні, морфологічні, словотвірні та синтаксичні особливості функціонування звертання.

Ключові слова: *звертання, лемківська говірка, лемківська народна пісня, вокатив, апелятивна лексика, антропонім.*

Духовна культура лемків виростає на прадавніх традиціях українського народу, на синтезі звичаїв, обрядів мелосу, пісенної спадщини із регіональними особливостями, які таким чином закарбовуються в етнічну самосвідомість. Серед важливих джерел мовного аналізу займають особливе місце лемківські народні пісні.

Джерельною базою для нашого дослідження стали матеріали нещодавно виданої “Антології лемківської пісні” (упорядниці – професор Львівської музичної академії Марія Байко). Для безпосереднього аналізу обрано – колядки, щедрівки, веснянки, пісні собіткові, жнивварські, весільні та хрестинні. Така жанрова пісенна палітра дозволяє виявити не тільки загальні тенденції у відтворенні мовної картини, але й виділити знакові риси лемківських говірок.

Як відомо, “звертання – інтонаційно виділене в реченні слово або сполучення слів (не член речення), що ним називається істота або персоніфікований предмет, якому адресується мовлення в усній або писемній формі” [Дудик: 268]. Типовим засобом вираження звертання є вокатив, який багатьма вченими зараховується до питомих ознак української мови [див. дет. Скаб 2006]. Основною особливістю вокатива виступає “синкретичність змісту, тобто у ньому наявні одночасно значення адресата мовлення та суб'єкта потенційної дії” [Скаб 1990:30].

Семантична особливість об'єктної сфери змісту вокатива накладає певні обмеження на вибір іменника-адресата та іменника-суб'єкта потенційної дії. Таким чином адресатом виступає

лише іменник-назва особи, водночас об'єктом може бути практично будь-який іменник. Як відомо, номінації осіб можуть мати різні вияви; однак, часто в лемківських народних піснях функціонують антропоніми, які, до речі, варто розглядати як загальноукраїнську мовну рису. Натомість різні варіанти власної назви вказують на регіональні (чи говіркові) відмінності.

У текстах аналізованих пісень виявлені такі антропоніми: *Яне, Яне, Святий Яне* [Ант.: 70]; *Ясенко* [Ант.: 105]; *Рахиле* [Ант.: 35]; *Йосифе* [Ант.: 12]; *Яничку* [Ант.: 144]; *Адаме* [Ант.: 34]; *Давиде* [Ант.: 36]; *Ванічко* [Ант.: 139]; *Марусю* [Ант.: 136]; *Ганусь* [Ант.: 130]; *Ганцю* [Ант.: 123]; *Марись* [Ант.: 106]; *Мариню* [Ант.: 59]; *Івасю* [Ант.: 57]; *Ванюсю* [Ант.: 88]; *Яноньку* [Ант.: 70]; *Ганночко моя* [Ант.: 51]; *Ванцю* [Ант.: 130]; *Іроде* [Ант.: 30] та ін.

За нашими спостереженнями функціонування антропонімів у народних піснях характеризується такими особливостями: а) у лемківських колядах і щедрівках біблійні імена вживаються без змін; б) в інших пісенних жанрах спостерігаємо іменне варіювання. До речі, “найбагатшу і найкolorитнішу іменну варіативність дають імена, які здавна вживаються на тій або іншій території” [Колесник: 66]. У лемківських піснях такими іменами-домінантами є *Ваньо, Марися, Ганця*. Їхня словотвірна активність виявляється передовсім у творенні однорівневих переважно дериваційних варіантів, які вчені-ономасти зараховують до визначальних рис діалектного антропонімікону. Крім того, вживання цих імен у пісенних творах варто трактувати і як вияв загальноукраїнської мовної тенденції.

Якщо розглядати вияви вокативу на морфологічному рівні, то можна сказати, що переважаюча більшість іменників фіксується з відповідними словозмінними афіксами: іменники жіночого роду – із закінченнями *-е, -о, -у(-ю)*; іменники чоловічого роду – із закінченнями *-у(-ю), -е*. Як говіркові риси, необхідно розглядати властивість іменників жіночого роду приймати закінчення чоловічого роду шляхом скорочення фінального *-е, -о, -у(-ю)* в кличному відмінку, наприклад: *мамусь, Марись, дівусь* та ін., збереження давнього закінчення у називному відмінку множини в іменниках чоловічого роду на *-і*, яке в українській мові перейшло в передньосереднє *-и*: парібци; наявність закінчення *-ове* в іменниках називного відмінку множини, що походять від давніх основ на *-и* іменників – назвах істот: *братове, сватове* та ін.

На синтаксичному рівні розрізняють чотири різновиди кличного відмінка: 1) семантично складний кличний (кличний адресата – потенційного суб'єкта дії); 2) семантично складний кличний акцентованого адресата і нейтралізованого суб'єкта; 3) кличний ідентифікуючий полісемантичний; 4) кличний однокомпонентного речення [Вихованець: 79].

У текстах лемківських пісень засвідчені такі два різновиди вокатива: 1) семантично складний кличний із функцією адресата – потенційного суб'єкта дії, що реалізується у реченнях із дієслівними присудками у формі наказового способу. Тут звертання виражається одно- і двокомпонентними структурами: іменником, іменнико-прикметниковим словосполученням, числівниково-іменниковим словосполученням, займенниково-іменниковим словосполученням та прикметниково-іменниковим словосполученням. Наприклад, *Повіч, Правосуде*, де хто з вірних буде [Ант.: 14]; *Вставай, жінко, вставай* [Ант.: 22]; *Витай, Ісусе* [Ант.: 23]; *Ісусе милий*, не залишай нас без опіки [Ант.: 23]; *Ізрівняй, Боже, гори* [Ант.: 24]; *Ой радуйся, земле* [Ант.: 28]; *Не плач, Рахиле* [Ант.: 35]; *Привикай, Діво, повивати* [Ант.: 34]; *Рано, раненько, радуйся, серденько* [Ант.: 34]; *Тріє царі*, де ідете [Ант.: 34]; *Не забудь, Старче*, пильнувати Сотворителя свого [Ант.: 34]; *Панове дружбове*, напийтеся [Ант.: 97]; *Куме, куме*, дайте вина [Ант.: 153]; *Красна таздиня*, вийд же ти до нас [Ант.: 59]; *заграйте, гудаці* [Ант.: 99]; *Спозирай же шувні, ой шугічку мій* [Ант.: 99]; *Ей, заграйте, заграйте, ей гушли яворови* [Ант.: 99]; *Бувайте здорови, мої товаришки* [Ант.: 104]; *Грайте, гудаки*, весело [Ант.: 137]; *Пастирі*, вставайте [Ант.: 40]; *Не ход до нас, не ход, Ванцю кучерявий* [Ант.: 130]; *Засвет, мила*, свічку, най перейду річку [Ант.: 131]; *Отвор, мила*, же мі мальовани врата [Ант.: 131]; *Не топися, дівче*, не губ свою душу [Ант.: 130]; *Ой, мамунцю, мамцю*, красне ймено Ванцю, Красне ймено його, дайте мя за нього [Ант.: 13]; *Зостав здорова, мой мила* [Ант.: 139]; *Фрайречки штири*, про штос те ся били? [Ант.: 93]; *Ой, Яничку*, оженися [Ант.: 149]; *Ой, дівчино*, не вір ми [Ант.: 149].

У лемківських піснях кличний відмінок виконує також вторинну ідентифікуючу семантико-синтаксичну функцію. У таких реченнях вокатив дублює займенники [див. дет. Вихованець: 78]. Наприклад, *Ти, Йосифе*, не смутися [Ант.: 12]; *І ми, браття*, станьмо в колі [Ант.: 17]; *Янголятко Боже*, ми Тебе просим [Ант.: 23]; *Щасься ти*, Боже дай, *убогий себлаку* [Ант.: 18]; *Прийми ти нас, Христе Царю* [Ант.: 21]; *А ци ти, дівчатко*, камінне серце маш [Ант.: 131]; *Шкода тя, дівчатко*, шкода тя [Ант.: 131]; *Лем ти мі, шинкарко*, пиво налий [Ант.: 97];

Заспівай-но собі і ти, хресний отче [Ант.: 152]; А ти, мій Янічку, спозерай на ня [Ант.: 99]; Зостаньте здорови, ви, мої пороги [Ант.: 104]; Я тобі, миленький, всю правду сказала [Ант.: 137] та ін. У цих реченнях вокатив немовби вклинюється в структуру речення, конкретизуючи суб'єкт дії.

Велика частина звертань характеризується додатковими емотивними нашаруваннями, які увиразнюються за допомогою спеціальних словотворчих засобів або ж залученням якісних прикметників до словосполучень Пр.+І.

У лемківських календарно-обрядових піснях лексичне багатство засвідчують такі розлогі синонімічні ряди: 1) *Боже Спасе, Правосуде, Господи, Спасителю, Пане наш, Царю наш, Світку наш милий, Христе Царю, Скарбе дорогий, Небесний Володарю, Небесний Царю, Всіх Владико, Всесильний Пане*; 2) *Ісусе, Сину Божий, Янголятко Боже, Ісусе милий, Сину Божий, Мале Отрочатко, Радосте моя безмірна, Дитятко Боже, Сусе, Сину, Христе добротливий, Боже Дитя*; 3) *Діво, Богородице, Пречиста Мати, Чистая Панно*; 4) *хлопці, парібци, молодці* та ін.

“Споконвіку для українців важливою була наявність міцного господарства, добробут родини, тому практично у всіх регіонах поширені назви адресата мовлення з відповідними семами *газдо, газдине, господарю, господине, хазяїне, хазяйко*” [Скаб 2007:628]. У лемківських народних піснях зафіксовані такі апелятиви-назви осіб: 1) назви осіб за сімейними стосунками і своєю роллю: *мамцю, мамичко, дівко, мужу, кумо, сину, чоловіче, доню, пані матко, мій отче, моя сестро, мій брате, куме, сестрички*; 2) назви осіб за етнічною ознакою: *туроньку, цигане*; 3) назви осіб за родом діяльності: *вівчаре-вівчарику, женчики, воляре, гудаки, гудачкове, шинкарко, троїста музика, коняре*; 4) назви осіб, пов'язаних з традиційними звичаями і обрядами: *панове дружбове, пані млада (млада пані), хресний отче, панове сватове* та ін.

Деякі іменники демонструють свій словотвірний потенціал, в аналізованих піснях особливою активністю виділяються іменникові корені *-дів(дівч-), мам-*; наприклад, *дівчатко, дівче; мамусь, мамко, мамичко, мамцю, мамуню, мамуньцю*.

Серед апелятивної лексики натрапляємо також на функціонування персоніфікованих назв рослин, тварин, абстрактних понять, які немовби розширюють межі людського спілкування і наближають людину до природи.

У лемківських піснях засвідчені такі апелятиви-звертання: *земле, зірко, поточе, вінку, зозуленько, баране, гушли яворови, мої пороги, труби і басы, віконця, образи, столи, лави, місячку* та ін. Більшість цих іменників становить загальноукраїнський інвентар слів-образів у народнопісенній творчості. Натомість говіркові риси простежуються у наявності лексичних діалектизмів, пор., *гушли “скрипка”, жєна, гудак “музикант”, отрочатко “дитя”, надобний “вродливий”, фраїрка “кохана”* та ін.

Отже, аналізуючи функціонування звертання у лемківських народних піснях, ми простежили деякі лексичні, морфологічні, словотвірні та синтаксичні особливості лемківських говірок.

ЛІТЕРАТУРА

- Ант.:** Антологія лемківської пісні / Упор. М. Байко. – Львів, 2005. – 496 с.
- Вихованець:** Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004.
- Дудик:** Дудик П.С. Стилістика української мови. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
- Колесник:** Колесник Н. Про загальне та локальне в антропонімії коломийки // Мова та стиль українського фольклору. Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 64–67.
- Скаб 1990:** Скаб М.С. Вокатив на тлі взаємодії рівнів мови // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 30–33.
- Скаб 2006:** Скаб М. Історія дослідження кличного відмінка у східнослов'янській лінгвістиці // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку / За заг. ред. П. Білоусенка. – Запоріжжя, 2006. – С. 116–127.
- Скаб 2007:** Скаб М. Загальнонаціональне й регіональне в українській системі номінацій адресата мовлення // Матеріали VI Міжнародного конгресу українців. Мовознавство: Збірник наукових статей / Відп. за вип. Г. Скрипник, В. Шевченко, Я. Яцків. – К., 2007. – Кн. 5. – С. 621–630.

Ol'ha Krovyts'ka. Peculiarities of the functioning of an address in lemko folk songs.

The article presents the main means of expressing an address in lemko folk songs connected with traditions and customs of Ukrainian people. The attention is paid to the lexical, morphological, word-formative and syntactic peculiarities of the functioning of an address.

Key words: an address, lemko dialect, lemko folk song, a vocative, appellative lexis, an anthroponym.

Михайло КОВАЛЬЧУК (Коломия)

© 2009

ЛЕМКІВСЬКІ ТА НАДДНІСТРЯНСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ОЗНАКИ ІНДИКАТИВНОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ СЕЛА ГЛИБОКА НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

У статті на говірковому матеріалі проаналізовано мовні риси лемківського та наддністрянського діалектів на рівні парадигми дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часу. Встановлено мовні фактори, які позначились на вживанні діалектних граматичних форм дійсного способу дієслова.

Ключові слова: граматична форма, парадигма, лемківський діалект, наддністрянський діалект, південно-західне наріччя.

Неперервні процеси взаємодії різних діалектів української національної мови і надалі залишаються важливим об'єктом різноаспектних лінгвістичних студій, зокрема й досліджень діалектної словозміни. З огляду на це актуальним і надалі є вивчення мовної взаємодії різних діалектів у межах окремих говірок, на формування, поширення й функціонування яких позначився вплив певних факторів – як лінгвальних (зміни в діалекті – результати розвитку самого діалекту і активного впливу літературної мови; інтеграція діалектів; перебудова діалектних систем із поширенням регіональних видозмін тощо), так і позалінгвальних (соціальні й соціально-психологічні чинники, історичні умови виникнення літературної мови, реальні умови поширення літературної мови: міждіалектні контакти, вплив інших мов тощо). До теренів поширення таких говірок можна віднести село Глибока Коломийського району Івано-Франківської області. У цьому населеному пункті з середини ХХ ст. компактно мешкають переселенці з етнічних українських земель на території сучасної Польщі – лемки, про що свідчать як місцеві культурологічні дослідження й нариси, так і фахові монографії [Енциклопедія Коломийщини:77; Етнос. Соціум. Культура: 56; Пашак].

Наша розвідка має на меті виявити лемківські та наддністрянські діалектні особливості індикативних форм дієслова у говірці, носіями якої є українці-представники різних етнічних груп, а також встановити мовні чинники, що зумовлюють говіркові ознаки. Порівняно з іншими лексико-граматичними класами слів дієслово в аналізованій говірці відзначається найбільшою кількістю ознак діалектного мовлення. Різноманітність говіркових особливостей форм дієслова зумовлена насамперед специфікою його лексико-граматичної семантики, функціонального навантаження у мові й мовленні. Мовні ознаки лемківського і наддністрянського діалектів у говірці можна простежити в різних формах дійсного способу на рівні опису парадигми теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслів *думати, співати, знати, писати, ходити, нести, вести, робити, кропити*, зафіксованих відповідним чином у говірковому тексті. Аналіз показує, що у вживанні різних граматичних часових форм дієслів в обстежуваній говірці переважають лемківські діалектні ознаки.

Говіркові форми дієслів теперішнього часу відзначаються мовними особливостями, притаманними і наддністрянському, і лемківському діалектам. Так, дієслова першої особи однини фіксують такі форми: *д́умам, співам, зна́ю, пі́шу, хóджу, не́су, ве́ду, рóб'ю, крóп'ю*. Наведені словоформи (насамперед у питомих лемківських рефлексів) фіксують наголос на передостанньому складі. Ця діалектна риса, що загалом фіксується і в деяких інших південно-західних говорах,

очевидно, спричинена аналогічними впливами західнослов'янських мов, зокрема польської [Матвіяс:102; Українська мова: 309]. Також виразним впливом польської мови зумовлені в говірці і форми деяких дієслів колишніх *je*-основ типу *думам, співам* [Жилко:95], тоді як у більшості випадків фіксуються форми, притаманні і наддністрянському діалекту. Збереження в межах говірки приголосного [j] у дієсловах типу *рób'ю, крóp'ю* є результатом певних морфологічних процесів, що виявляються в деяких південно-західних говорах, у тому числі лемківському та наддністрянському. В окремих південно-західних діалектах наявність давнього [j] у першій особі однини, на думку деяких дослідників, зумовлене аналогічним впливом форм третьої особи множини [Бевзенко:131].

У другій особі однини говірка фіксує такі дієслівні форми: *дúмаш, співаш, знáєш, пі́неш, хóдиш, нéсеш, вéдеш, рóбиш, крóпиш*. Як видно, говіркові ознаки мають, за незначними винятками, дієслова колишніх *je*-основ, що теж притаманно окремим діалектам західнокарпатського ареалу [Бевзенко:132].

Третя особа однини позначена такими діалектними рисами, як вживання стягнених форм деяких дієслів, нетиповий для літературної мови та багатьох діалектів наголос, а також ствердіння кінцевого [m']: *дúмат, співат, знáє, пі́ше, хóдит, нéсе, вéде, рóбит, крóпит*. Остання ознака є притаманною покутсько-буковинській групі говорів. Так, досліджуючи сусідній з наддністрянським покутський діалект, М. Лесюк умотивовує ствердіння [m'] в закінченнях дійсного способу дієслів впливом на них флексії давньої форми вказівного займенника чоловічого роду **тѣ** [Лесюк:130]. Пояснюючи вказівний займенник **тѣ**, дієслово-предикат зазнало веляризації кінцевого [m']. Очевидно, дієслівна флексія у діалектах зазнала уподібнення до закінчення суб'єкта (-**ѣ**).

У множинних формах дієслів фіксуються такі говіркові ознаки, як переміщення наголосу на передостанній склад, що охарактеризовано вище, а також ствердіння притаманного літературній мові палатального [m']: 1 ос. – *дума́ємо, співа́ємо, зна́ємо, пише́мо, ході́мо, несéмо, ведéмо, робі́мо, кропи́мо*; 2 ос. – *дума́єте, співа́єте, зна́єте, пише́єте, ході́єте, несéєте, ведéєте, робі́єте, кропи́єте*; 3 ос. – *дума́ють, співа́ють, зна́ють, пише́ють, ході́ють, несéють, ведéють, рób'ят, крóp'ят*. Очевидно, ствердіння кінцевого [m'] у словоформах третьої особи множини пояснюється аналогічними уподібненнями до форм третьої особи однини. Значно рідше у говірці вживаються дієслова, в закінченнях яких відбувся перехід флексійного [a] після м'яких та шиплячих приголосних у голосний переднього ряду, наприклад: *ході́т, роб'і́т, кроп'і́т*. Ця риса характерна для діалектів покутсько-буковинської групи, зокрема і наддністрянського [Українська мова. Енциклопедія: 481-482].

Із дієслів минулого часу в говірковому мовленні вживаються як прості, так і складні, рідше складені форми. В обстежуваній говірці у минулому часі дієслів виявлено низку мовних ознак, етимологічно пов'язаних насамперед із лемківським говором, натомість наддністрянські діалектні особливості проявляються меншою мірою. У багатьох діалектах сучасні форми минулого часу своїм походженням, як відомо, сягають давніх форм перфекта з опущеним допоміжним дієсловом [Бевзенко:99]. Вони містять залишок допоміжного дієслова із граматичним значенням часу й особи. Проте в аналізованій говірці залишки колишнього перфекта збереглися не в усіх особових формах дієслів, а лише в деяких – насамперед тих, у яких дієслова диференціюються за граматичними родами. Це, зокрема, перша особа однини, у межах якої говіркове мовлення фіксує подвійні форми: *дúмов* і *думóв-єм* (чоловічий рід) – *думáва* і *думáва-м* (жіночий рід), *співав* і *співóв-єм* – *співáва* і *співáва-м*, *знóв* і *знóв-єм* – *знáва* і *знáва-м*, *пісов* і *писóв-єм* – *писáва* і *писáва-м*, *хóдив* і *ходів-єм* – *ході́ва* і *ході́ва-м*, *ню́с* і *ню́с-єм* – *нэ́сва* і *нэ́сва-м*, *в'ю́в* і *в'ю́в-єм* – *вéва* і *вéва-м*, *рóbив* і *робів-єм* – *робі́ва* і *робі́ва-м*, *крóпив* і *кропів-єм* – *кропíва* і *кропíва-м*. Таким чином, в аналізованій говірці частково збереглися форми першої особи однини і множини давньоукраїнського перфекта, що рефлексуються як колишні форми дієприкметника на -**ль, -ла**, (носії основного лексичного значення) із залишком допоміжного дієслова **бути** у формі першої особи теперішнього часу. При цьому виявлено, що кінцевий приголосний основи дієслова у формі жіночого роду зазнав певних фонетичних видозмін – він став лабіальним. Очевидно, це теж можна пояснити впливами польської мови, де в аналогічних формах уживається приголосний [l] з відповідною вимовою: *znalám, dumalám* та ін. Натомість у другій та третій особах однини, а також в усіх множинних особових формах складні форми минулого часу не зафіксовано. Однина, друга і третя особові форми: *дúмов* (чоловічий рід) – *думáва* (жіночий рід) – *думáво* (середній рід); *співов* – *співáва* – *співáво*; *знóв* – *знáва* – *знáво*, *пісов* – *писáва* – *писáво*, *хóдив* – *ході́ва* – *ході́во*, *ню́с* – *нэ́сва* – *нэ́сво*, *в'ю́в* – *вéва* – *вéво*, *рóbив* – *робів* – *робі́во*, *крóпив* – *кропíва* – *кропíво*. Множина, перша, друга і третя особові форми: *співáли, знáли, писáли, ході́ли, нэ́сли, вéли, робі́ли,*

крóпили. Як видно, наведені говіркові форми у множині не фіксують кінцевого губного приголосного основи, чим уподібнюються до літературних форм.

Менш поширеними у глибоцькій говірці є складені дієслівні форми минулого часу типу *був писав, була ходила*, які в деяких південно-західних діалектах, у тому числі і в наддністрянському, є залишками давніх дієслівних форм плюсквамперфекта [Бевзенко:142]. Такі рефлекси дієслів минулого часу у говірці також засвідчують мовну взаємодію аналізованих діалектів.

Дієслова минулого часу у доконаному виді не фіксують суттєвих діалектних відмінностей: *видумов* (чоловічий рід) – *видума́ва* (жіночий рід) – *видума́во* (середній рід) *видума́ли* (множина); *заспівов* – *заспіва́ва* – *заспіва́во* – *заспіва́ли*; *за́знов* – *зазна́ва* – *зазна́во* – *зазна́ли*; *напи́сов* – *написа́ва* – *написа́во* – *написа́ли*; *походи́в* – *походи́ва* – *походи́во* – *походи́ли*; *прині́юс* – *прині́єсва* – *прині́єсво* – *прині́єсли*; *ві́дв'юв* – *відв́єва* – *відв́єво* – *відв́єли*; *зроби́в* – *зроби́ва* – *зроби́во* – *зроби́ли*; *покрóпив* – *покрóпи́ва* – *покрóпи́во* – *покрóпи́ли*.

У цих словоформах слід виділити типовий для лемківських говірок наголос на другому від кінця складі. Лише поодинокі в говірці вживаються словоформи доконаного виду з типовим для наддністрянського діалекту префіксом *ві-* на місці нормативного *ви-* (*відумав, віписав, вініс* тощо). Можна припустити, що підвищена вимова нормативного префіксального [*u*] в дієсловах зумовлена синтаксичними діалектними особливостями. У говіркових синтаксичних конструкціях зазначені дієслова-присудки передбачають при собі найчастіше прийменник *від*, який, входячи до складу непрямого додатка (субстантив або займенник у непрямому відмінку), міг позначити вплив на вимову префіксального голосного дієслів: *ві́йду від татови, ві́грают від них*.

Для досліджуваної говірки в основному характерне вживання двох способів передачі майбутньої дії: 1) за допомогою простої форми майбутнього часу дієслова; 2) за допомогою аналітичної форми. Аналіз говіркової словозміни майбутнього часу дієслів засвідчує, що в недоконаному виді вживаються складені словоформи, а у формально доконаному виді – прості.

Парадигма дієслів майбутнього часу однини у недоконаному виді фіксує типові ознаки лемківського діалекту. Вони проявляються у формі усіх трьох граматичних родів основного дієслова у першій, другій та третій особах однини. Перша особа однини: *б́уду д́умов* (чоловічий рід) – *б́уду дума́ва* (жіночий рід); *б́уду спі́вов* – ...*співа́ва*; *б́уду знóв* – ...*зна́ва*; *б́уду пи́сов* – ...*писа́ва*; *б́уду хóдив* – ...*ходи́ва*; *б́уду ню́с* – ...*не́сва*; *б́уду в'ю́в* – ...*в́єва*; *б́уду роби́в* – ...*роби́ва*; *б́уду крóпив* – ...*кропи́ва*. Друга особа однини: *б́удеш д́умов* – ...*дума́ва*; *б́удеш спі́вов* – ...*співа́ва*; *б́удеш знóв* – ...*зна́ва*; *б́удеш пи́сов* – ...*писа́ва*; *б́удеш хóдив* – ...*ходи́ва*; *б́удеш ню́с* – ...*не́сва*; *б́удеш в'ю́в* – ...*в́єва*; *б́удеш роби́в* – ...*роби́ва*; *б́удеш крóпив* – ...*кропи́ва*. Третя особа однини: *б́уде д́умов* – ...*дума́ва*; *б́уде спі́вов* – ...*співа́ва*; *б́уде знóв* – ...*зна́ва*; *б́уде пи́сов* – ...*писа́ва*; *б́уде хóдив* – ...*ходи́ва*; *б́уде ню́с* – ...*не́сва*; *б́уде в'ю́в* – ...*в́єва*; *б́уде роби́в* – ...*роби́в*; *б́уде крóпив* – ...*кропи́ва*. У множинних формах говіркові відмінності фіксуються у наголосі дієслова-зв'язки, а також у застиглій граматичній формі основного дієслова: перша особа – *будéмо дума́ли; співа́ли; зна́ли; писа́ли; ходи́ли; не́сли; в́єли; роби́ли; кропи́ли*; друга особа: *будéте дума́ли; співа́ли; зна́ли; писа́ли; ходи́ли; не́сли; в́єли; роби́ли; кропи́ли*; третя особа: *будут дума́ли; співа́ли; зна́ли; писа́ли; ходи́ли; не́сли; в́єли; роби́ли; кропи́ли*. У наведених дієсловах спостерігається типова для лемківського говору діалектна особливість майбутнього часу – залишки особових форм колишнього дієприкметника на **-лѣ**, який в аналізованих формах виступає дієсловом з основним лексичним значенням. Щоправда, у граматичних формах однини під впливом польської мови кінцевий приголосний цих дієслів артикулюється як губний.

Говіркові форми простого майбутнього часу доконаного виду творяться шляхом приєднання до особових форм теперішнього часу префіксів, що мають значення завершеної дії. Лемківські діалектні риси простежуються практично в усіх словоформах однини і множини. Однина: *прид́умам, заспі́вам, зазна́ю, напи́шу, підій́ду, прині́су, відв́еду, зрób'ю, покрóп'ю* – перша особа; *прид́умаи, заспі́ваи, зазна́єи, напи́шеи, підій́деи, прині́єеи, відв́едеи, зроби́и, покрóпи́и* – друга особа; *прид́умат, заспі́ват, зазна́є, напи́ше, підій́де, прині́єе, відв́еде, зроби́т, покрóпит* – третя особа. Множина: *придума́ємо, заспіва́ємо, зазна́ємо, напише́мо, підійде́мо, принесе́мо, відведе́мо, зроби́мо, покрóпи́мо* – перша особа; *придума́єте, заспіва́єте, зазна́єте, напише́те, підійде́те, принесе́те, відведе́те, зроби́те, покрóпи́те* – друга особа; *придума́ють, заспіва́ють, зазна́ють, напи́шут, підій́дут, прині́суть, відв́едут, зрób'ят, покрóп'ят* – третя особа. Наведені дієслова майбутнього часу виявляють діалектні риси, притаманні іншим словоформам, насамперед теперішнього часу (веляризація кінцевого [*m'*], наголос на передостанньому складі та ін.), про які йшлося вище.

Опис говірки села Глибока на рівні словозміни теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслова дає підстави стверджувати, що діалектні ознаки аналізованих граматичних форм зумовлені такими лінгвальними факторами, як збереження історичних дієслівних форм, аналогічні граматичні процеси в межах дієслівної парадигми, впливи суміжних мов та діалектів. Подальші всебічні дослідження говірок, у яких засвідчуються мовні риси різних діалектів, є актуальними з огляду на перспективи різноаспектного вивчення мовної природи діалектизмів, їх функціонування на різних структурних рівнях мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко:** Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
- Енциклопедія Коломийщини:** Енциклопедія Коломийщини / За ред. М. Васильчука. – Т. 4. – Коломия: Вік, 2006. – 228 с.
- Етнос:** Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В. Грещук, В.І. Кононенко, М.П. Лесюк та ін. – Київ – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – 315 с.
- Жилко:** Жилко Ф.Т. Нарис з діалектології української мови. – К., 1955. – 316 с.
- Лесюк:** Лесюк М.П. Покутський говір як різновид української національної мови // Ямгорів. – 1997. – № 9 – 10. – С. 121 – 130
- Матвіяс:** Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
- Пашак:** Пашак Я. Родимий край, село родиме: Документальний нарис. – К.: Веселка, 2001. – 206 с.
- Українська мова:** Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. Бажана», 2004. – 823 с.

Mykhaylo Kovalchuk. The lemko and Dniester dialects peculiarities in the grammar of the village Hlyboka Ivano-Frankivsk region.

Dialect peculiarities in the grammar usage of the verb in present, past and future tenses has been analysed in this article in dialects. The language factors which had some influence on the verb paradigm in Lemko and above Dniester dialects are determined.

Key words: grammar form, paradigm, Lemko and above Dniester dialects, the south-western dialect.

Борис КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

© 2009

ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ЛЮБОРАЦЬКІ” А. СВИДНИЦЬКОГО)

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є фольклорні та етнографічні записи з Поділля, а також художні твори С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського та ін. Різні мовно-структурні рівні подільських говірок: фонетичні, лексичні, словотвірні, синтаксичні – були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. У статті охарактеризовано найголовніші морфологічні особливості подільських говірок, що виявляються романі А. Свидницького “Люборацькі”.

Ключові слова: А. Свидницький, подільський говір, морфологічні особливості.

Українська літературна мова на всіх етапах розвитку перебуває у взаємозв'язках із говорами [Матвіяс 2008: 125], які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях [Матвіяс 2007: 27].

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є фольклорні та етнографічні записи з Поділля. Їхні риси частково відбиті у записах К. Шейковського, А. Димінського, К. Широцького, І. Галька, М. Левченка, С. Руданського, А. Свидницького, В. Гнатюка, А. Коціпінського, а також у художніх творах С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського та ін. Різні мовно-структурні рівні подільських говірок були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. Так, фонетичні особливості досліджували Т. Бабіна, П. Ткачук, словотвірні – були предметом зацікавленнь Л. Яропуд, лексичні риси подільського говору вивчали К. Баценко, Д. Брилінський, І. Варченко, М. Доленко, В. Рахинський, Л. Терешко, фраземи говірок Західного Поділля на позначення явищ, ознак та процесів, пов'язаних із життям та діяльністю людини, обрала предметом свого дослідження Н. Коваленко, синтаксичними рисами подільського говору, зокрема уманських діалектів, цікавився Є. Рудницький. Загальні ознаки мовлення подолян на прикладі однієї говірки подано у працях таких дослідників, як Г. Голоскевич, Є. Грицак, І. Грицютенко, А. Дердюк.

Нову українську літературну мову творили письменники, які вносили в неї особливості рідних їм діалектів. Загальновідомо, що подільський говір – один з говорів волинсько-подільської групи південно-західного наріччя [Прилико: 460]. Риси цього говору відбиті в творчості відомого українського письменника, етнографа, фольклориста, педагога А. Свидницького, який входив до складу фольклорно-етнографічної школи Подільської духовної семінарії, що сформувалася на початку 50-х років XIX ст. А. Свидницький відомий в українській літературі як представник шістдесятників XIX ст., автор етнографічних нарисів та оповідань, роману “Люборацькі”, поетичних творів “Великдень у подолян”, “Конокради”, “Жебраки”, “Пачковозы”, “Гаврусь і Катруся”, “Хоч з моста та в воду”, “Два упрямых”, які свідчать про глибоке знання А. Свидницьким життя, побуту та психології українського народу. Така обізнаність стосується насамперед подолян, серед яких він зростав.

Дослідження творчості письменника з кінця XIX ст. і до сьогодні пройшло ряд етапів свого розвитку. У різні часи відповідно засадничим принципам певних літературознавчих напрямів та шкіл його оцінювали по-різному. Однак мова творів письменника, зокрема роману “Люборацькі”, майже не досліджувалася, хоч, як зазначає Р. Міщук, – “...це своєрідна сторінка в розвитку української літературної мови. Вона позначена активним використанням діалектних форм – фонетичних, лексичних, граматичних, орієнтацією на живомовну стихію” [Міщук: 531]. В. Герасименко лише побіжно згадує, що повість “написана в основному мовою подільської говірки” [Герасименко: 114], Н. Жук зауважує, що “чимало в мові автора та дійових осіб характерних для Поділля діалектних слів” [Жук: 115]. М. Сиваченко у ґрунтовному дослідженні життєвого шляху, громадсько-політичної і літературної діяльності письменника відводить окремий розділ, присвячений мові і стилю роману, де зазначає: “Пишучи свій роман “Люборацькі”, Свидницький орієнтувався на живу народну мову, якою розмовляло населення центру України. На мові роману водночас позначився чималий вплив південно-західного (подільського) діалекту, що було зумовлено самим життєвим матеріалом, прагненням автора надати творові місцевого подільського колориту, а героям – більшої реалістичної конкретності” [Сиваченко: 288]. У М. Сиваченка мовний аспект розглядається у зв'язку із характеристикою дійових осіб та освітніх систем. Так, зросійщення уособлюється семінаристами та бурсаками, а засилля польської мови – вихованками шляхетських закладів.

Мета нашої статті – з'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища, зокрема морфологічні, в романі А. Свидницького “Люборацькі”. Матеріалом обрано неавторизований список роману, здійснений учнями А. Свидницького, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ми обрали за матеріал дослідження список тому, що текст роману різних років видання подається за сучасним правописом, і виявити особливості мовної манери автора не завжди вдається, а також тому, що, як зауважує П. Гриценко, “едиція текстів часто стає дорогою втрат ... важливих, нерідко знакових рис ідіолекту, дорогою не до автора, а від нього. Змінити напрям руху може лише дослідження вихідних варіантів текстів – рукописів та авторизованих першодруків...” [Гриценко: 42]

Найголовніші морфологічні особливості подільських говірок, відбиті у романі, такі:

1. Приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **ст**, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: **д** → **дж**; **т** → **ч**; **з** → **ж**; **с** → **ш**; **ст** → **щ**. Ці шиплячі рефлекси зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу*, *прошу*, *ненавиджу* тощо. У романі А. Свидницького “Люборацькі” дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу

дієслів II дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими, як у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних, наприклад: *ходю* – А що паниматиночка, каже, и вамъ лыхо, и въ мене не тыхо; прытопчимъ же биду кляту черевыкамы. Бо й я въ черевыкахъ же *ходю*.* (Ч 1: 223); *попросю* – Зъ попа була людына добра, то чы сказавъ що, чы ни, а зодягся въ рясу – знакъ, що панотець до двора йде за диломъ – и каже: пійду, *попросю*, а білшъ не могу (Ч 1: 122); *вчистю* – Е! почавъ Антосё зъ гнивомъ и пидскочывъ з кулакамы: давай, бо такъ и вчистю (Ч 1: 87); *зненавидю* – Йдучы спаты, Мася думала соби: мабуть я, хочъ и запанію, а не буду погорджаты простымы дивчатамы. Вони таки добри!.. А може й буду; може вони добри тилько теперъ, якъ я не панюча; а якъ запанію, то злукавіють, якъ Ганна каже, и я ихъ *зненавидю*. Богъ ёго зна, що то буде (Ч 1: 108).

2. Форма давального відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на **-ові** (шоправда, за тодішнім правописом А. Свидницький використовував літеру *ё* замість буквосполучення *ьо*), наприклад: *Антосьові* – А *Антосёви* байдуже: бігавъ соби по надвори та батогомъ вихлестувавъ – ще й радъ бувъ, бо не прыганялы до кныжки (Ч 1: 13).

3. Форма орудного відмінка однини іменників II відміни м'якої групи на **-ом**, наприклад: *Антосьом* – Якъ Люборацька прыїхала зъ *Антосёмъ*, то, якъ вси, взяла пару калачивъ хлиба – а въ тий сторони калачі печуть, що в решето не змистытця – здорові, – пляшку вына взяла и тры карбованци гришмы, тай повела сына «являтсь» (Ч 1: 52).

4. Форма родового відмінка множини іменників жіночого роду I відміни на **-ів**, наприклад: *сестрив* – Гей! дивчата! сказала паниматка панянкамъ, якъ ото пійшла въ валькирь, регочучьсь, – вона ажъ до *сестрив* прыйшла, – гей! дивчата! каже, прыславъ вамъ владыка богослова (Ч 1: 347); *бабів* – Всякыхъ *бабивъ* паниматка звозыла, в комори муки не ставало, що кожній то мышыну, то дві; а панотцеві все гирше тай гирше. Выдымо смерть зблыжалась (Ч 1: 171).

5. Форма 3-ої особи однини теперішнього часу на **-ть** були живими формами мови східних слов'ян найдавнішого періоду. Вони фіксуються всіма найдавнішими давньоукраїнськими пам'ятками як перекладними, так і оригінальними. Це закінчення збереглося в більшості говорів української мови, а також у літературній українській мові, однак лише у II дієвідміні. У багатьох південно-західних говірках, у тому числі й подільських, і дотепер широкочживані форми 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни на **-е** замість **-ить**. Спостерігаються такі форми і в романі, наприклад: *висе* – Прыйде маты сь поля, всюды справно: понагудовувано, понаповано, начыння перемыте, и мыскы въ мысыку, ложки въ горшку за комыномъ, горшкы на польцы, а що не змистылось, на тыну по килкахъ проти сонця *висе* (Ч 1: 21); *робе* – Якъ бы за годинку передъ цымъ Мася побачыла, що хто *робе* таки штуку, сама просміяла бь, а теперъ ось-якъ! (Ч 1: 24); *молоте* – Хай же старшый *молоте*, а мы подывимось на двирь, чы не иде друга пидвода (Ч 1: 75); *говоре* – А! лыха моя година! ото ізда! *говоре* зъ досадою та жінка (Ч 1: 130); *доносе, любе* – Та ще й *доносе*, додавъ ёго сынъ. Иноди ще й пидбреше. То смотрытель и *любe* іі (Ч 1: 62); *дзвоне* – Отъ дзвинокъ и перестает калататы, а вже *дзвоне* – бо залатаный (Ч 1: 70); *входе* – Якъ *входе* чоловікъ и дае письмо старшому (Ч 1: 74).

6. Наявність флексії **-и** замість **-і** у формі родового відмінка однини іменників III відміни, наприклад: *соли* – А попы народъ учтывый — куды! никому не жалують хлиба-солы (Ч 1: 99); *смерти* – А серце такъ дрибненько та любенько типочытця, що бодай и до смерты, то не жалкувавъ бы (Ч 2: 74).

Отже, у романі “Люборацькі” А. Свидницького виявлено чимало діалектизмів у мові автора та дійових осіб, а основною діалектною базою для мови письменника став подільський говір південно-західного наріччя.

ЛІТЕРАТУРА

Герасименко: Герасименко В.Я. Анатолій Свидницький. Літературний портрет. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1959. – 134 с.

---

* Тут і далі цитуємо за ф. 3, № 3663. Свидницький Анатоль «Люборацькі». Список невідомою рукою

Грищенко: Грищенко П.Ю. Ідіолект і текст // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / Відп. ред. Академік НАН України В.Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 16-43.

Жук: Жук Н.Й. Анатолій Свидницький: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1987. – 150 с.

Матвіяс 2008: Матвіяс І.Г. Вплив говорів на українську літературну мову // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т. Жилка: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5 – 7 березня 2008 р., Київ). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 125-128

Матвіяс 2007: Матвіяс І.Г. Діалектна основа української літературної мови // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 26-36

Міщук: Міщук Р.С. Примітки // Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / Упорядкування і примітки Р.С. Міщука. Вступна стаття П.П. Хропка. – К.: Наукова думка, 1985. – 575 с.

Прилипка: Прилипка Н.П. Подільський говір // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 460-461.

Сиваченко: Сиваченко М.Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 416 с.

Boris Kovalenko. Some morphological features of Podilya dialect (on the material of the novel “Lyuboratski” by A. Svydnytsky)

One of the informant sources of historical investigation of Podilya dialects is folklore and ethnographic records from Podilya as well as literary works by S. Rudansky, A. Svydnytsky, M. Kotsyubynsky and others. Oifferent language structural levels of Podilya dialects: phonetic, lexical, word building, syntactic – were and are the object of investigation for many Ukrainian linguists. The article describes the main morphological peculiarities of Podilya dialects that can be found in the novel “Lyuboratski” by A. Svydnytsky.

Key words: A. Svydnytsky, Podilya dialect, morphological peculiarities.

Наталія ЦИМБАЛ (Умань)

© 2009

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДІАЛЕКТНОГО СЛОВА

У статті розглядаються аспекти дослідження мотивації діалектної лексики української мови. Визначена загальна проблематика, джерела відбору фактичного матеріалу, названі методи дослідження.

Ключові слова: діалектна лексика, мотивація, мотивологія.

Загальноприйняте трактування лексико-семантичної системи як утворення (підсистеми мови), що визначається на основі смислових відношень лексичних одиниць, типів їх угруповань та характеру взаємодії між ними (лексична парадигматика), а також з елементами інших підсистем мови, у яких знаходять вираження результати семантичного варіювання словесних знаків (лексична синтагматика) [Общее: 417], доповнене нині ще й „третім виміром” лексики – мотиваційними відношеннями (лексична епідигматика) [Шмелев: 69]. Зокрема, термінологічна енциклопедія „Сучасна лінгвістика” пропонує вже визначення мовної системи як абстрагованої від реальної мовленнєвої діяльності ієрархічної організації мовної компетенції, що складається з інваріантних одиниць (фонем, морфем, лексем, граем, речень, текстем), структурованої на підставі синтагматичних, парадигматичних, епідигматичних зв'язків між цими елементами на всіх

мовних рівнях... [Селіванова: 550]. Епідігматичні (мотиваційні) відношення є найчастотнішим видом системних відношень у лексиці [Штейнгарт: 3], хоч і найменш дослідженим.

Мотивологія – актуальний напрям сучасної теорії номінації. Вона, виходячи з запропонованої В.Г. Гаком „типології типологій” номінації (ієрархія номінації, функція номінації, об’єкт номінації (номінат), структури номінації (зовнішня форма), способу найменування (внутрішня форма та *мотивація*), суб’єкта номінації (в тому числі соціальний, інформативний аспекти) досліджує складники та механізм способу найменування [Гак: 321].

У лінгвістиці вивченню мотиваційних процесів присвячено праці Г. Брекле, Р. Гржегорчикової, М. Докуліла, Т. Канделаки, Т. Кияка, Р. Ліз, І. Пузиніної, О. Селіванової, М. Раммельмайер, І. Улуханова, О. Хазімулліної та ін. Основними проблемами цих праць є встановлення типологічних параметрів мотивації, зв’язок мотивації з категоріями словотвору, взаємозв’язок внутрішньої форми і мотивованості, повнота/частковість мотивації тощо. В аспекті мотивації досліджуються різні лексичні сфери (літературна мова, діалекти). Зокрема, на діалектному матеріалі виконано роботи О.І. Блінової, М.Д. Голева, В.Г. Наумова, Н.Г. Нестерової, А.Н. Ростової, О.М. Топорової та ін. В україністиці проблеми мотивації розглядаються у працях Г.Л. Аркушина, М.В. Поїстогової, Л.Д. Фроляк, А.М. Шамоти, Т.О. Ястремської та ін., у яких висвітлено певні аспекти мотивації діалектних лексем окремих тематичних груп.

Існують різні погляди на проблему мотивованості (мотивації). Так, О.С.Снітко мотивованість визначає як властивість внутрішньої форми більшою або меншою мірою експліцитності об’єктувати зв’язок позначеного з іншими явищами дійсності та відповідними ментальними категоріями і зумовлювати семантичне та структурне співвідношення номінативної одиниці з відповідними значущими одиницями мови [Снітко: 59]. Т.Р. Кияк вважає, що мотивованість – це характеристика внутрішньої форми, яка є аспектом семантичного мовного знака [Кияк: 69]. О.О. Селіванова подає різноаспектну дефініцію мотивації: у традиційному словотворі це – процес формування семантичного і формального зв’язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи; у теорії номінації – формальний і семантичний зв’язок між словами як знаками (відносний план) і їхніми позначуваними (абсолютний план), що виникає при творенні слів; у сучасній когнітивній ономазіології – це наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція з’ясування семантичної і формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв’язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості [Селіванова: 401]. Усі ці визначення в цілому відображають сутність мотивації, проте для дослідження мотиваційних процесів у діалектній лексиці найраціональнішим вважаємо визначення мотивації як зв’язку між словами, що виявляє їх мотивованість, яка визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити обумовленість зв’язку значення (семемі) і звукової оболонки слова (лексемі) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [Блинова: 186].

Варто акцентувати увагу на проблемі взаємозв’язку внутрішньої форми і мотивованості. Внутрішня форма номінації визначається тією ознакою, яка обирається як розрізнявальна і кладеться в основу найменування [Гак: 346]. Ідея наявності в повнозначного слова внутрішньої форми виходить ще з праць В. Гумбольдта та О.О. Потебні. За О.О. Потебнею, „внутрішня форма є відношення змісту думки до свідомості; вона показує, як уявляється людині її власна думка” [Потебня: 77] і є найближчим етимологічним значенням слова, тією ознакою, яка складає „центр образу, одну з його ознак, що переважає всю решту ознак” [Потебня: 108]. Внутрішня форма властива тільки конструктивно і семантично похідним словам, адже вона „виражає сукупність двох лінгвістичних явищ: співвідношення твірної і похідної основи та ознаку, яка пояснює вибір звукової оболонки, тобто ознаку, покладену в основу вибору назви” [Панько: 174]. Оскільки похідне (мотивоване) розкривається лише на фоні твірного (мотивуючого), структурно-граматична і прагматично-оцінна кваліфікація його здійснюється лише через мотивуюче..., то вже в самому лінгвогносеологічному механізмі породження слова наявна внутрішньоформна концептуальна ознака – внутрішня форма слова: похідне, відсилаючи до твірного, вказує на ту ідею, яка вела номінатора до вибору саме цієї назви [Голянич: 45].

Отже, мотивованість слів виявляється в їх структурній співвіднесеності та семантичній вивідності похідного слова з твірного, причому на перший план виходять смислові зв’язки, семантична залежність похідної основи від твірної, що, як правило, фіксується морфемами. Визнання номінативної одиниці похідною, мотивованою певною твірною основою здійснюється

тільки за умови, що словотворче визначення деривата містить принаймні один спільний семантичний компонент твірного слова (мотиватора) [Винокур: 85]. Щодо взаємовідношень понять *мотивація, внутрішня форма та мотивованість*, слушною є думка Т.Р. Кияка, який вважає, що мотивація – процес, внутрішня форма – засіб, мотивованість – результат словотвірного акту [Кияк: 79]. У лінгвістичних дослідженнях терміни *мотивація* і *мотивованість* часто не розмежовуються.

О.І.Блінова виділяє такі відмінності явища мотивації в літературній мові і діалекті, як матеріальний склад мотиваційно зв'язаних пар; матеріальний склад мотиваційних ланцюжків; неоднакова здатність одних і тих самих слів вступати у відношення лексичної і структурної мотивації; співвідношення у відсотках мотивованих і немотивованих слів, більша кількість слів діалекту порівняно з літературною мовою, які потрапили під вплив лексичної і структурної ремотивації на основі нових мотиваційних відношень тощо [Блінова: 49-51]. Безумовно, це не повний перелік відмінностей. Крім того, спеціального вивчення вимагають мотиваційні процеси спільні як для літературної мови, так і для діалекту.

На наш погляд, дослідження проблеми мотивації діалектної лексики, зокрема української мови, не обов'язково обмежується територіально чи тематично, оскільки це може вплинути на достатність (кількість придатних для аналізу лексем) та достовірність (факт повинен підтвердитися неодноразово) фактичного матеріалу, саме тому ми застосовуємо у відборі матеріалу принцип опори на базовий діалект, тематичні угруповання з подальшим залученням у разі необхідності інших діалектів, виходячи з конкретно визначених завдань дослідження. Діалектна лексика добирається нами з таких джерел: запис зразків діалектного мовлення у їх носіїв за спеціально розробленим питальником, відбір лексичного матеріалу із записів, наявних в Українському діалектному фонофонді (відділ діалектології Інституту української мови НАН України), відбір лексичного матеріалу зі словників та атласів діалектної лексики української мови, видрукованих окремо чи представлених у додатках до монографій чи дисертацій, твори художньої літератури тощо. Для зіставлення може бути використаний матеріал інших мов (російської, білоруської, польської та ін.).

У дослідженні мотивації діалектного слова основним методом є описовий. З метою аналізу семантичної структури лексем використовуються елементи структурного методу, зокрема компонентний аналіз. Вивчення номінативних одиниць у функціональному аспекті спричиняє застосування окремих прийомів контекстуального аналізу; звернення ж до проблем, пов'язаних з ментальними категоріями, зумовлює необхідність застосування методик і прийомів концептуального аналізу. Необхідними є прийоми морфемного, словотворчого, етимологічного аналізу, а також кількісні підрахунки та інтроспекція.

На сьогодні в мотивології описано різні типологічні характеристики мотивованості. Залежно від виду реалізованої у слові ознаки, виділяють лексичну мотивованість (*перевозець, перевізник, перевізчик – перевозити; вередій, вередун, вередник – вередувати*), яка пов'язана з вираженням мотиваційної ознаки у слові, та словотвору (структурної), що передбачає вираження класифікаційної ознаки у слові, тобто вказує на належність до частин мови (процесуальність, предметність, атрибутивність) чи конкретніших тематичних класів слів (назви осіб за професією, за місцем проживання тощо) (пор: *березняк, дубняк, липняк, чагарняк; довжелезний, скупезний, товстезний*). Лексична та словотвірна мотивованість пов'язані між собою так, як пов'язані лексичне та словотвірне значення слова. При ілюструванні мотиваційних відношень показовими є наведені вище приклади вживання певних лексем з відповідної словотвірної структури, подані як результати анкетування в „Атласі української мови”, зокрема у некартографованих матеріалах [Атлас: 81].

Однією з важливих характеристик мотивованості є також спосіб мотивування – мовний чи позамовний, залежно від цього виділяють абсолютну і відносну мотивованість. Абсолютна мотивованість передбачає зумовленість найменування безпосередньо звуковою формою (оматопея тощо), у випадку відносної мотивованості значення пов'язується з формою номінації через посередництво інших номінацій, які самі можуть бути немотивованими [Голянич: 394].

Мотивованість слів може бути повною і частковою, щоправда ця диференціація неоднозначна у різних джерелах. Так, у термінознавстві прийнято вважати [Панько: 176], що повна мотивованість характерна для назв, значення яких повністю впливає зі значень тих компонентів (морфем, основ чи слів), з яких складається мотивувальна база, а часткова мотивованість характерна для слів, які відзначаються ідіоматичністю семантики. Повністю

мотивованими вважаються слова, яким властива і лексична, і структурна мотивованість, а частково мотивованими – якщо тільки один із цих різновидів. Повністю мотивованими також є слова, які утворилися у результаті лексико-семантичної деривації [Блинова: 32-33].

Необхідним і дуже важливим етапом роботи є системний опис лексики та встановлення семантичних зв'язків разом з етимологізацією та реконструкцією праформи для дослідження мотиваційних процесів. Вивчення діалектної номінації назв, зокрема їх мотивації, ускладнюється тим, що не завжди визначення зафіксовані лексикографічно, тому їх треба формулювати самостійно на основі текстів. Отже, використовуються такі способи експлікації семантичної структури, як текстовий і метатекстовий, до того ж на матеріалі записів живого діалектного мовлення (за О.І. Блиновою). Текстовий спосіб опису лексичної мотивації складніший, адже дуже рідко у звичайному тексті описового, розповідного чи міркувального характеру наявні і мотиватор, і мотивема, тому треба спрямовувати інформанта. Метатекстовий спосіб є безпосереднім, хоч і суб'єктивним тлумаченням, поясненням мотиваційних відношень. По суті, це своєрідне інтерв'ювання, яке дуже часто виявляє народну етимологію чи псевдоетимологію, що також цікаво для дослідника. Існує дві групи діалектних лексем: перша має відповідники (і їх писемно зафіксовані визначення) у літературному мовленні, друга є безеквівалентною щодо сучасного літературного мовлення (реалії стали історизмами). Семантичний аналіз слів другої групи здійснювати значно важче.

Першочерговим завданням мотивології є виявлення мотиваційних зв'язків у свідомості діалектоносія [Поістогова: 4], що передбачається ще на етапі записування матеріалу. Розрізняється мотив номінації (зовнішня подібність, зокрема форми листя, квітів тощо) або принцип номінації за мотиваційною ознакою як безпосереднім компонентом назви [Поістогова: 5; Гримашевич: 172]. З точки зору ономазіології – ономазіологічна ознака, тобто мотиватор. Важливими характеристиками мотиваційної ознаки є істотність (важливість) мотиваційної ознаки та множинність [Топорова: 159]. Як зазначає С.М. Толстая, у сучасній лінгвістиці майже не розроблена так звана „типологія” мотиваційних ознак [Толстая: 120]. Вона наводить аргументовану класифікацію ознак, виходячи 1) з характеру самої ознаки та 2) характеру (класу) об'єктів, до яких належить ознака, яка може бути взята за основу типології мотиваційних ознак [Толстая: 14].

У нашому дослідженні здійснюємо мотиваційний аналіз похідних діалектних лексем, тобто розглядаємо епідигматичні (асоціативні) відношення у певному порядку:

- по-перше, інтроспективно, спираючись на асоціативні зв'язки, вказуємо мотив номінації (функція, подібність, суміжність тощо);
- по-друге, аналізуємо мотиваційну ознаку як компонент назви, виходячи з мотиву номінації (субстантивні, ад'єктивні, процесуальні мотиваційні ознаки з подальшою ієрархічною (гіперо-гіпонімічною чи голо-партитивною) конкретизацією та системними характеристиками);
- по-третє, характеризуємо мотиваційну ознаку за опозиціями істотні \ неістотні, випадкові \ не випадкові тощо;
- по-четверте, характеризуємо наявні синонімічні назви цієї реалії чи явища в інших мовах (за потреби).

Отже, обґрунтування теоретичних засад вивчення явища мотивації лексики в українських діалектах потребує виявлення її типологічних, когнітивно-ономазіологічних та функціональних особливостей, що повинно доповнити знання про номінаційні процеси в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

- Атлас:** Атлас української мови // В 3 т. – т.3. – К.: Наукова думка, 2001.
- Блинова:** Блинова О.И. Явления мотивации слов. Лексикологический аспект. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 191 с.
- Винокур:** Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Г.О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М.: Гос. учеб. пед. изд-во, 1959. – С. 419 – 443.
- Гак:** Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 763 с.
- Голянич:** Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст. – Монографія. – Івано-Франківськ: “Плай”, 1997. – 178 с.
- Гримашевич:** Гримашевич Г.І. Мотиви номінації хустки у середньополіських говірках //

Лінгвістичні студії. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – С.168-173.

Кияк: Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). – Львов: Вища школа, 1988. – 161 с.

Общее: Общее языкознание. Внутренняя структура языка / [под ред. Б.А. Серебrenникова]. – М.: Наука, 1972. – 564 с.

Панько: Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994.

Поістогова: Поістогова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2005. – 21 с.

Потебня: Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / Потебня А.А. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.

Селіванова: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.

Снитко: Снитко Е.С. Внутренняя форма номинативных единиц / Снитко Е.С. – Львов: Брама, 1990. – 188 с.

Топорова: Топорова Е.Н. Лексическая мотивированность в говорах Русского Севера: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Екатеринбург, 2001. – 192с.

Толстая: Толстая С.М. Категория признака в символическом языке культуры // Признаковое пространство культуры. – М.: Индрик, 2002. – С 7-12.

Толстая: Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира // Русский язык в научном освещении. – 2002. – №1 (3). – С. 112-127.

Шмелев: Шмелев Д.Н. О третьем измерении лексики // Русский язык в школе. – 1971. – № 2. – С. 3-11.

Штейнгарт: Штейнгарт Е.А. Мотивационный словарь профессиональной лексики алюминиевой промышленности. – Красноярск, 2005. – 80с.

Natalya Tsymbal. The aspects of research motivation of dialectic word.

The aspects of research of dialectic lexical motivation are considered in the article. General problems and sources of material selection are determined. The methods of research are also defined.

Key word: dialectic lexica, motivation, motivologiya.

Марина ДЕЛЮСТО (Ізмаїл)

© 2009

ПРИЙМЕННИКИ У ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених дослідженню граматичної системи української степової говірки з опорою на діалектні тексти. У ній аналізуються прийменники.

Ключові слова: говірка, діалектний текст, прийменник, відмінок.

Дослідження прийменників становить окрему проблему у діалектологічній науці. Функціонування їх у говорах української мови описано недостатньо. Це безпосередньо пов'язано передусім із тим, що «повний перелік функцій граматичних одиниць, які можуть бути виявлені у досліджуваних говірках, передбачити неможливо, а тому їх сповна не можна закласти в питальники» [Гриценко 1999: 261]. Услід за П. Гриценком, вважаємо, що досліджувати граматичну будову говірок, у тому числі прийменників, доцільно в опорі на діалектні тексти – «фотографічно точно зафіксовану мову в дії» [Гриценко 2000: 12].

Серед спеціальних студій про українські діалектні прийменники виділяються праці В. Німчука [Німчук 1969] (верхньонадборжавські говірки), В. Добоша [Добош 1977]

(південнокарпатські говірки), М. Железняк [Железняк 1989] (східнополіські говірки), однак вони репрезентують переважно ілюстративний підхід у описі діалектних явищ, констатуючи насамперед відмінності у граматиці прийменника порівняно з літературним стандартом. Системний опис функціонування прийменників у структурі окремої української говірки наразі не здійснено, а тому він актуальний.

Для всебічного аналізу прийменників застосовуємо інваріантну наддіалектну модель-матрицю, створену на базі граматики літературної мови.

Джерелами дослідження стали діалектні тексти (загальний обсяг 11 арк.) мовлення носіїв говірки с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл., що представляє говірки межиріччя Дністра і Дунаю; до статті залучено ідіолекти 30 носіїв говірки (22 жінок і 8 чоловіків, 1918-1944 років народження).

Препозитиви у текстах репрезентують такі прості слова: *у, в, до, за, з (с), із (іс), зо, без, о, об, по, к, про, при, м'їж, на, над, дл'а, н'ід (пид, под, н'ідо), 'серед, од(от), 'через, 'н'ісл'а (посл'е, посл'і), 'б'іл'а* (22 одиниці). Складні представляють лексеми: *с.пид, з.за, 'задл'а, за'ради (за'рад'і), 'поза, 'нопид, 'поне'ред* та ін.

У семантичній структурі прийменників літературної мови «на сьогодні виділено 16 основних значень» [Загітко: 10]. У текстах говірки активно реалізуються насамперед 3 із них: локативне, темпоральне й об'єктне. Крім того, значення окремих прийменниково-відмінкових конструкцій може бути інтерпретовано по-різному, оскільки у діалектних текстах вони характеризуються вираженням відразу двох, рідше трьох значень.

Препозитиви сполучаються з іменниками, іменниковими займенниками та з іменниково-числівниковими сполуками.

Прийменник *у (в, ў)* – 257 уживань – виступає разом з формами Р.в., Зн.в. та М.в. Поряд з Р.в. іменника та займенника, він виражає власне об'єктну семантику, яка поєднується з атрибутивною (*йак 'ран'че в нас; у хаз'ай'н'іў прац'увала*). Зі Зн.в. він має об'єктне (*о'дин х'лопец' о'д'і'вайец':а у 'ж'інку*), локативне (*п'ідемо у к'іно; ходили у ш'колу*), локативне + атрибутивне (*во'на ме'н'і в 'руки далас'а*), темпоральне значення (*у 'голод 'баба 'їїздила; а в.вой'ну в 'мене б'рат'ік у'битий; ти в но'вому у 'буден' ден'*), а також способу дії (*мама п'ід'слухали в х'в'ірку*), міри і ступеня + темпоральне (*в'їажу п'ят' со'сноп о'це у ден'*). Разом з М.в. іменника цей прийменник насамперед виражає локативне (*у кол'хоз'і пай'ки 'мали; йе в 'хат'і 'лава*), темпоральне (*у та'к'іх год'ах*) та атрибутивне значення (*ви'ход'ат' у йуп'ках*).

Конструкції *у (в, ў) + Зн.в. числівника* зафіксовано з темпоральним значенням (*в 'сорок год; у ч'е'тирнац'ат' год*).

Функціонування прийменника *у (в, ў)* позначено й випадінням його у мовленні носіїв говірки (5 випадків): *ми на 'танц'і ходили / клуб буў / ? к'іно ходили // ? дв'інац':ат' год ос'таўс'а без 'бат'ка // не 'було ? шо о'д'іц':а // і забрали ? ме'не йо'го // те'перечки о'с'о 'хочу ска'зат' і ? собран'ііе 'ход'ат'//*

Слова *з(с), із (іс)* – 254 уживання – сполучаються з Р.в. та О.в. іменників та іменникових займенників. Конструкції з прийменником *з(с), із (іс)* і Р.в. іменника характеризує насамперед об'єктна (*см'і'їуц':а з 'мене 'л'уди; т'кала іс к'люч'їа*) та локативна семантика (*при'їшоў з 'арм'її; 'л'уди с 'Криму т'їкали с'у'ди; ну іс само'л'от'іў пара'шут'істи*), темпоральне значення (*іс суб'оти н'е'в'еста ходила*), що виражається також з Р.в. числівника (*начит' теребили куку'рузу і о'це із вос'м'і там до чоти'р'ох до п'ят'і*). З формами О.в. вони мають соціативне (*сто'їит' 'д'і'їчина с 'хлопцем; справ'али з д'і'їчатами*) та атрибутивне значення (*пр'едс'е'дател' кри'чит' / іс 'н'есн'ами / с 'н'ес'н'ами / шоб з'начит' сп'ївали кра'с'іво*). В окремих контекстах препозитив *із (іс)* разом з іменником Р.в. має семантику належності, виступаючи там, де у літературній мові був би вжитий прийменник *від(од)* або безприйменникові конструкції: *поз'воночник іс каба'на / із бич'ка*.

Варіант *із (іс)* порівняно з іншими вживається більш широко, напр.: *йо'го брат ви'гонит' іс 'хати; при'ходить' бат'ко 'жен'їха іс х'л'ібом іс 'сол'їю; 'Ала із ним при'їхали ма'шиною*. Подібне використання трапляється і в інших наддунайських говірках [Мукан: 199].

Як і у багатьох інших українських говорах [Жилко: 117], прийменник *із (іс)* часто дублюється перед іменниковим означенням: *д'і'їчата йдут' іс кова'л'ерами іс 'цими / бо'їарами; а 'ткала са'ма іс к'люч'їа іс 'того т'кала сп'ід'ниц'у; ос' так іс св'і'чок іс т'іх 'робл'ат' х'рестик*.

Варіантові *с* властиве дещо надлишкове, якщо порівнювати з літературним стандартом, уживання з формою О.в. у значенні об'єктності: *ну йак с хаз'айством са'м'і сол'б'і зан'їмалис'а*.

Мовленню носіїв шевченківської говірки притаманний й варіант *зо*, який разом з О.в. іменника має соціативну семантику: *бабушка Степа^нида прийшла оце зо м^ноюу мален^коюу; чо не хоче^ш зо м^ноюу дружит^ь?*

Прийменник *на* – 245 уживань – виступає з формами Зн.в. та М.в. Прийменниково-відмінкові конструкції *на* + Зн.в. мають переважно об'єктне значення (*йак див^лус^ь на своїйх д^ітей; во^на на мене не ка^зала*), локативне (*ходили на ву^лгол; пос^ьїдали на ка^наву*), способу дії (*на йа^лзик з^рали х^лопц^ьі / на йа^лзик / а ми тан^цу^лвали*), цільове (*у^лчитис^ь на тракто^р'істи; заб^рали на під^готоу^ку; у^лчитис^ь на шо^лфера*), темпоральне (*ве^лсноюу / на хл^л'їба*) й атрибутивне + темпоральне значення (*на б^уден^ь ден^ь шос^ь но^сит^ь*). Зауважимо, що у говірці конструкції *на* + Зн.в. виступають в атрибутивному та об'єктному значенні специфічно – навіть у тих випадках, де в літературній мові з цією семантикою частіше вживаються прийменники *для* (*во^на на печен^ь журна; метра матер^ьїї на пал^л'то*), *про* (*в^ьін на сина ка^же; ска^зау на мене шос^ь пло^хе*) або *на* + М.в. іменника чи О.в. без прийменника: *стали шит^ь на ма^шинку; на в^ьїялку пере^крут^ьуємо*. Тексти дають приклади специфічного у порівнянні з літературною мовою вживання прийменника *на* при іменнику у формі Зн.в.: *йа з ійх см^ь ійялас^ь шо во^ни на ней^ь ко^ли звали Роз^а на со^баку //*. Як бачимо, препозитив *на* взаємодіє зі Зн.в. сильніше, ніж у літературній мові.

Прийменник *на* + М.в. характеризує локативна семантика (*прац^ьували ми на скир^лтах*), темпоральна (*убитий на вой^н'ї*), атрибутивна (*на н^литоц^ь:і пооста^лвалис^ь; ц^ьїлий ден^ь на но^лгах*), засобу пересування (*їйдут^ь на л^ьїса^н'етах*).

У мовленні мешканців с.Шевченкове прийменник *на*, як і *у*, характеризується випадінням (4 випадки): *а по^том ? два го^ди вийхала в Ру^лмин^ьїюу / в^л Кос^лтанц^ьїюу //; та ? двац^ь:ат^ь год б^лат^ько бу^л старший за маму //; в^ьін сил^ьно бо^лїаус^ь шоб не б^рали ? хрон^т //*.

Прийменник *за* – 146 уживань – фіксується з формами Зн.в. та О.в. Прийменниково-іменникові конструкції *за* + Зн.в. виражають об'єктне значення (*дала дв^і тишч^ьї за ба^л'їнки; поод^лвали за ква^лсол^ьу / за г^лречку*), атрибутивне (*мене можут^ь за уборишц^ьу пок^лласти*), мети (*їйздила аж в За^лпадну за ку^лсок хл^л'їба*); а також функціонують у конструкціях із вищим ступенем порівняння (*старший за мене*).

Відзначимо, що прийменник *за* у досліджуваній говірці має ширшу, порівняно з літературною мовою, семантичну реалізацію і функціональне навантаження. Конструкції з ним часто вживаються в об'єктному значенні у позиціях, у яких в літературній мові та в інших говірках південно-східного наріччя вживаються: *про* + Зн.в. (*оце йа хочу ска^зати за б^лари; їдумала вже й за мат^ьір / за ба^лбу вашу; йа за це не ч^лула*) та *на* + Зн.в. (*н^ьїшла зам^ьїн^ьала за йа^лкус^ь кар^л'тинку*).

Сполука *за* + Зн.в. виступає з об'єктним значенням у позиції безприйменникової форми Зн.в.: *мен^ьї за оц^ього Кол^ьу бу^ло д^луже жал^ько* (пор. ідентичну конструкцію без *за*), а також безприйменникової форми О.в. з атрибутивним значенням (*була за пер^лву д^лруж^л'ку*). Ф. Жилко відзначає, що конструкція *за* + іменник-об'єкт у Зн.в. поширена насамперед у південно-західних говорах [Жилко: 119].

Крім того, у текстах сполука *за* + О.в. менш обмежено, ніж у літературній мові, виражає значення належності: *за Тол^ье^лїу не бу^ло свад^ьб^ьїу / т^ьїки Тол^ьу в ар^лм^ьїюу випрова^лжали* (пор. літ.: *за ним борг*) та об'єктності: *хто за м^ноюу бу^ле заш^ьїшац^ь:а?* (літ.: *хто мене буде захищати?*).

Препозитив *зза* (1 уж.) виступає у сполученні з Р.в. іменника, виражаючи локативне значення: *ї в н^ье^лв^ьести так вийшли зза сто^лу*.

Прийменник *до* – 127 уживань – зафіксовано з формами Р.в. іменника. Ці конструкції виражають значення об'єкта (*хоче^ш к^лруже^лва до ко^лсинки і до їупки; так^ьї ш дур^н'ї бу^ли до ро^лботи*), об'єкта і напрямку (*ї по.ру^лмин^ьс^ьк^ьї до нас ба^ллакаїе*), мети (*в^лдарили до ве^лчерн^ьї*), часу (*ми про^лжили до осени*), напрямку руху (*н^ьїшоу до с^ьел^ьсо^лв^ьета*), міри і ступеня (*не бу^ло до поло^лвини ног*).

Препозитив *к*, що властивий частині говірок південно-західного наріччя, а також деяким південно-східним [Жилко: 120], зафіксовано у двох випадках в об'єктному значенні з Д.в. займенника: *ну к ко^лму н^ьїд^ьїшла їд^ьїчина; йа к ним за^лписана*. Прийменник *к* у наддунайських говірках, зокрема й у шевченківській, спостерігала А. Муқан [Муқан: 199].

Прийменник *по* – 103 уживання – у текстах поєднується з формами Д.в., Зн.в. та М.в. Разом із формами Д.в. він має атрибутивну семантику (*не могли з^ьїйтис^ьа по ха^лракт^ьер^ьу;*

скажіть *по секрету*) та способу дії (*дзвоніть по т'ел'е'х'фону*). Поруч з М.в. іменника його характеризує локативне значення (*у'с'і по до'мах; ра'ботали по 'разн'их ра'ботах*) та адресатне + локативне (*по хаз'ай'нах ро'била*) й способу дії (*по ру'ках моло'ко но'сили*). Конструкції *по* + М.в. (*по о'б'ід'і*), що позначають час дії, як і багатьом іншим південно-східним говорам [АУМ: Ч. 4: 180], аналізованій говірці не властиві. Натомість у цьому значенні виступають сполуки *п'ісл'а* + Р.в. іменника.

Зі Зн.в. числівника (та іменником) препозитив *по* є виразником кількісного значення: *по сто метр'іу но'сили; по тро'є суток д'і'журили; привозили по п'іс'ам тис'ач*.

Зафіксовано випадок поєднання прийменника *по* зі значенням причини з дієслівною формою (*ну по не з'найу / по не з'найу бу'вайе та'ко*), що є нетиповим для говірки, але можна пояснити аналогією дієслова з віддієслівним похідним іменником у М.в.

Препозитив *од* (*от*) – 87 уживань – виступає з Р.в. Такі конструкції мають об'єктне значення (*не оц'тавали ми од л'у'дей*); поєднують об'єктну семантику з атрибутивною (*їа вам роск'азала од у'с'ойі ду'ш'і*); виражають значення причини (*а рак от 'чого бе'рец':а / от тру'доу / от прос'туди ве'ликої*) та часу дії (*у'же в'ос'емд'е'с'ат один год п'ішоу от с'е'нт'абр'а*). Варіант *в'ід* у текстах не репрезентовано, що відзначали й інші дослідники говірок даного ареалу [Мукан; Дроздовский].

Відносно маловживані у текстах слова *о* (2 ужив.) та *об* (1 ужив.), що разом з М.в. іменника виражають об'єктне значення: *та'й це / о 'наш'ій 'жиз'н'і; наговорила вам о 'жиз'н'і; нап'иса'у зайа'вл'ен'і'є об у'ход'і і у'шоу*.

Прийменник *через* (46 уж.) має при собі лише Зн.в. іменника. Такі сполуки зафіксовано переважно з темпоральним (*через тижден' о'бох заб'рала; ну в'ін пит'чи'н'а'у у'же через із'іму*) й локативним значенням (*через в'оду там перей'їж'ат'; а в'ін так чере'з пали'садн'ік на'уп'ришки*), а у поодиноких випадках – із семантикою причини (*їа чере'з жу'рнали на'училас' шит'*).

Прийменник *при* – 43 уживання – поєднується з М.в. іменника. У цих конструкціях реалізується насамперед локативна (*у'чилас' в Адес'і при інсти'тут'і*) й темпоральна семантика (*ми при ру'мин'і тут 'жили*), рідше – способу дії (*при ламп'і до дво'х часо'у сид'у*).

Конструкції прийменників *п'ід* (*нид, под*) + Зн.в., О.в., *п'ідо* + О.в., *спид* + Р.в., *п'опид, п'оперед* + Р.в., Зн.в. іменника (37 уж.) характеризує локативне значення: *це дес' спид Ізма'їла; п'опид в'ікна кал'а'дуйут'; тр'а'дина бу'ла п'ід Л'і'є'ками; хо'дили п'опид 'хати шч' едр'ували; 'їєсл'і їа зару'га'ус' / то п'ідо м'но'ю п'ят' метр'іу зе'мл'а го'рит'; п'оперед тойі 'хати бу'ла дере'за. Подібну семантику мають конструкції *п'озад* + Р.в., *п'оза* + Зн.в. (1 уж.): *п'озад спи'ни поче'тили; ста'кан ви'на 'іл'і в'од'ки ру'коюу п'оза рот*.*

Прийменники *п'ісл'а* (*посл'е, посл'і*), *серед* виступають разом з Р.в. (*с'вайба бу'ла посл'е Рож'е'ства; серед тижн'а / та'ко їак не'д'іл'а ше до с'вад'би*), а прийменник *перед* з О.в. (*приї'жд'ї'али аж перед Р'їзд'вом*). Такі конструкції виражають час дії. Первинне для них локативне значення у текстах говірки виражається за допомогою прислівників *поне'ред'і, позад'і*.

Прийменник *без* – 31 уживання – поєднується з формою Р.в. іменника. Ці іменниково-прийменникові сполуки фіксуємо з об'єктно-атрибутивним значенням (*во'на без мамі ос'талас'а; гет' без с'тра'ху прийш'ла; не'хай во'на л'ітру моло'ка бе'ре дл'а мамі без з'рошей*).

Препозитив *дл'а* (21 уж.), виступаючи разом з Р.в. іменника та займенника, виражає об'єктне значення (*ї не'кл'а і ва'рила і ст'і'рала дл'а їїх; ко'нопл'і мочимо шоб 'було дл'а кол'хозу*). Ця семантика властива й конструкціям прийменника *за'рад'і* + Р.в. іменника або займенника: *їа за'рад'і нейі 'замуж не 'вийшла*. А. Мукан у говірках межиріччя Дністра і Дунаю спостерігала й прийменник *задл'а* [Мукан: 199], який в літературній мові також характеризується значенням мети, однак у досліджуваних текстах не зустрічається.

Прийменниково-іменникові сполуки *коло* + Р.в. (*їакраз коло нас; їди там коло з'руби ста'вай на'кол'ашки*) та *м'їж* + О.в. іменника мають значення місця дії (*м'їж хлопц'ами с'аду*).

Прийменник *б'іл'а* у текстах реалізовано з Р.в. займенника (*їа з'найу / вона б'іл'а ме'не нав'чалас'*). Дослідники говірок Наддунав'я [Мукан: 201] писали про те, що він у говірках даного типу не вживається, однак, як свідчать тексти, цей препозитив, хоча і є периферійним (1 уж.), граматичній системі аналізованої говірки властивий.

Слово *про* (1 уж.) фіксуємо з формою Зн.в. займенника в об'єктному значенні (*про нас не за'булис'а*).

Отже, проведений аналіз свідчить, що функціонування прийменників у говірці характеризує таке: ядро прийменникової системи формують просторові, темпоральні та об'єктні слова; активно вживаються прийменники *у (в, ў), з (с), із (іс) за, на*; ширше функціональне навантаження, порівняно з літературною мовою, характеризує прийменники *із (іс), за, на*, натомість не реалізується лексема *від*; прийменники *за, на* регулярно взаємодіють з формою Зн.в. іменника та іменникового займенника; прийменник *за* бере участь у творенні форм вищого ступеня порівняння прикметників; препозитиви *с, на* мають семантично надлишкове уживання; слова *у, на* у мовленні носіїв спорадично випадають; прийменник *іс* повторюється перед означенням іменника; слова *перед, н'ісл'а* реалізуються лише з темпоральним значенням; до специфічних говіркових прийменників належить *к*.

ЛІТЕРАТУРА

АУМ: Атлас української мови: У 3-х т. – Т.3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К., 2001.

Гриценко 1999: Гриценко П.Ю. Замість висновків // Говірки Чорнобильської зони: Системний опис. – К., 1999. – С. 260–261.

Гриценко 2000: Гриценко П.Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ // Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9–15.

Добош: Добош В.И. Синтаксис південнокарпатських українських говорів (прийменникові конструкції). Текст лекцій. – Ужгород: Ужг. держ. ун-т, 1977. – 48 с.

Дроздовский: Дроздовский В.П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1962. – 27 с.

Железняк: Железняк Н. Г. Предложные конструкции в украинских восточнополюских говорах: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1989. – 17 с.

Жилко: Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966. – 307 с.

Загнітко: Загнітко А.П., Данилюк І. Г., Ситар В.Г., Щукіна І.А. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.

Мукан: Мукан А.М. Українські придунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... канд. филол. наук. – Суми, 1961. – 241 с.

Німчук 1969: Німчук В.В. Словотвір прийменників у закарпатських говірках української мови // Українська діалектна морфологія. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 71–81.

Maryna Delyusto. Prepositions in dialect text.

This article continues the cycle of author's publications devoted to the study of grammar system of Ukrainian steppe dialect on the basis of dialect text. It is a research of prepositions.

Key words: dialect, dialect text, preposition, case.

Руслана ЗІНЧУК (Луцьк)

© 2009

ЛЕМКІВСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ПАРАЛЕЛІ В СИСТЕМІ ІМЕННИКОВОЇ СЛОВОЗМІНИ

Проаналізовано діалектні явища іменникової словозміни лемківських говірок з огляду на функціонування таких словоформ у західнополіському говорі. Відзначено збереження ряду давніх флексій у відмінкових парадигмах досліджуваних ареалів.

Ключові слова: *лемківські говірки, західнополіська народнорозмовна традиція, словозмінні паралелі, іменник, відмінок, флексія.*

Сучасні діалектологічні студії позначені активізацією наукових пошуків лінгвістів у плані всебічного обстеження відношення одних діалектів української мови до інших як джерела для встановлення закономірностей розвитку говорів, їх взаємозв'язків та взаємовпливів. Особливо плідним, на думку І. Сабадоша, "є з'ясування на всіх рівнях ... стосунків між старожитними, тобто архаїчними, та віддаленими один від одного діалектами, якими є, наприклад, поліські, з одного боку, і карпатські, з другого" [Сабадош: 199]. Із цього погляду науковий інтерес становлять діалектні явища іменникової словозміни лемківських говірок, зважаючи на їх відповідники в західнополіській формотвірній системі.

Лемківсько-західнополіські словозмінні паралелі досі не були предметом спеціального дослідження. Відносно обмежено такий матеріал поряд з іншим діалектним фактажем представлено в працях С. Самійленка [Самійленко 1964], І. Керницького [Керницький: 1967], що акцентують передусім на становленні формотвірних норм, беручи до уваги діалектні свідчення та дані писемних пам'яток, І. Матвіяса [Матвіяс: 1974], де автор висвітлює питання взаємодії літературно унормованих форм із говірковими явищами. Появу подібних студій, на нашу думку, ускладнює відсутність системного опису формотвірної структури обох говіркових масивів (диференційні риси словозміни лемківських говірок репрезентовано в працях І. Верхратського, Д. Бандрівського, М. Лесіва та ін., діалектна специфіка західнополіського формотворення – в наукових розвідках Ю. Карського, О. Горбача, Г. Аркушина, Ю. Громика тощо).

Джерелом фактичного матеріалу для дослідження стали власні записи зі спонтанного зв'язного мовлення жителів Західного Полісся та діалектний фактаж, дібраний зі словника П. Пиртея [СЛГ], збірника текстів "Розповіді з Підкарпаття" [РП], а також наукових праць [Верхратський; Лесів; Misiak]¹.

Засвідчені в лемківських говірках структури Н.–З. в. одн. субстантивів ж. р. зі свистячим кінцевим приголосним основи на зразок *уница* [СЛГ: 331], *ˈmɪsɪtɐ tuˈtɔ ɔdˈvɛstɪ dɔ ˈmlɪnɔ ˈzɛrno / tuˈtu pʂɛˈnɪcu* [РП: 50], *na taˈku ˈkrɪvu ˈpɔlɪcu* [РП: 58], що відбивають процес депалаталізації відповідного консонанта, уживані в окремих говірках західнополіського ареалу: *сеˈpeˈdɔ i ˈnɪɔtɪnɪca pɔstɪˈlɪ zɛvɪʃ* (Гута-Лісівська Мн), *чɪmɪrɪˈɟa taká buˈlá* (Заріччя Квл), *на́шу сʹу́лицу всʹу спалі́ли* (Вічині Рж), *капʹусту йі́ли / холóдни́цу* (Ромашківка Квр), *сʹого рóку сʹійали пшані́чу трóхʹи* (Лапні Квл).

Лемківські говірки із західнополіськими в системі словозміни єднає також історично закономірне закінчення *-и* Р. в. одн. іменників давніх вокалічних **-ї-основ*; пор. з народнорозмовної традиції лемків: *злости* [СЛГ: 99], *кльоцок соли* [СЛГ: 119], *не забути до смерти доброй помочи* [СЛГ: 265], *старушок-будитель национальной свідомости* [СЛГ: 272], *серце трепоче з радости* [СЛГ: 288]; з мовлення поліщуків: *в:оїну́ ни бу́ло со́ли / а симн'є* (Березичі Лбш), *жі'ти дóбре / а чос' нимá ви'сєлости* (Замостя Мн), *вин ни бой'єв'а см'єрти* (Самари Рт), *вже і пам'н'ати так'її ни ма́йу* (Піща Шц), *ни знáла йе ний'єкоїї рáдости* (Нуйно К-К). Наслідками дії аналогії до таких форм позначена структура *од матери* [СЛГ: 227], фіксована П. Пиртеєм у лемківських говірках; пор. сучасну західнополіську паралель: *прий́хав вин до ма́тери в гóсти* (Гута-Лісівська Мн).

В обох досліджуваних ареалах збережено флексію М. в. одн. *-и* субстантивів колишніх **-ї-основ*; пор. з мовлення лемків: *тнеска сьпівали в церквѣ анафемѣ* [СЛГ: 5], а також відповідники в говірках Західного Полісся: *хаї в ц'єрквѣ тправл'єйут' за здорóв'є* (Велимче Рт), *йакáйас' гни'л' вз'алáс'а на мóрквѣ с'ого рóку* (Журавлине Ст).

К. в., вияви якого спорадично фіксовані в народнорозмовній традиції, представлений словоформами з непередбаченим літературною нормою для іменників ж. р. м'якої групи закінченням *-о*; пор. з лемківської говірки: *газдиньо, што мате напродай?* [СЛГ: 168]; із живомовних свідчень поліщуків: *ану д'івул'о спáти / взáвтра на рóсу гнáти* (Холопичі Лк), *голóва в йі́йї пригн'òна / то ше см'й'єлис'а / нáс'т'ò / х'ібá те грóши шукáйиш?* (Березичі Лбш).

Паралелі в західнополіському діалекті має формотворення субстантивів ч. р. у лемківських говірках. Так, ствердіння історично м'якого свистячого, простежене І. Верхратським

¹ Діалектний фактаж із опрацьованих праць подано зі збереженням авторського написання.

в лемківських “сущниках на -ець”: *отец, вдовец, хуонец, зрідка марца, червца, лица* [Верхратський: 116], зауважене М. Місяк: *chlórec – chłohca* [Misiak: 89], спостережене в інших опрацьованих матеріалах: *стрілець вистрілив, а заяць лем ся бздыкнув* [СЛГ: 13], *я хлопец вандрівний* [СЛГ: 24], *горнець поливаний глейтом* [СЛГ: 41], *палець ня переп'юк* [СЛГ: 208], *príšov je den ukra'jines* [РП: 17], підтверджують відповідні відмінкові форми, фіксовані в окремих говіркових групах Західного Полісся: *йшов так'ї хорóши хлóпец в німецьку одéжи / то йа думала шо н'імець* (Гута-Лісівська Мн), *ше бат'кови братáнець був з йіміє* (Самари Рт), *то хлóнца наймала с'óго* (Положево Шц), *т'ешико за н'імца булó* (Лапні Квл).

Спільний лемківсько-західнополіський словозмінний фонд розширюють діалектні вияви Р. в. одн. субстантивів з історичною флексією -а давніх *-ǫ-основ; пор. з лемківських говірок: *война згладила зо сьвіта* [СЛГ: 96], *в клуб навалило народа* [СЛГ: 158], *нарід уходив до ліса* [СЛГ: 298], *sa ro'gucit, kolo plota* [РП: 29]; з мовлення поліщуків: *на пэнціюу йшла з метпунта* (Березичі Лбш), *ше в березлупах г'іктар л'іса булó* (Вічині Рж), *вс'ї оз'дó кал'а бára* (Карасин К-К), *шіфера ни булó / тико бл'ехууу кріли* (Литовеж Ів), *ск'іко нарóда побі'ли биздарémне* (Дорогиничі Лк). За спостереженням І. Верхратського, “правильно в ріднику” вживані лемками й іменники з основою на *-jǫ-: *Дуная, края* [Верхратський: 115]; пор. західнополіську паралель: *заразки ни мóна того нáйа вз'ети* (Жиричі Рт).

Д. в. одн. іменників твердої групи, як правило, оформлений за допомогою закінчення -ови, первісно характерного насамперед для *-й-основ; пор. із лемківських живомовних свідчень: *записав внукови вишток маєток* [СЛГ: 37], *куля попала петрови в лице* [СЛГ: 331], а також західнополіські паралелі: *чолов'ікови гéнде одорвáло те мн'áке до к'істки* (Дольськ Лбш), *дв'ї нид'іл'к'ї хлóпчикови булó* (Топільно Рж), *вже бат'кови ї надойло тї'її постолїє плистіє* (Пулемець Шц). Фіксовані дослідниками лемківських говірок словоформи із флексією -ов'ї на зразок *totu svojomu panovi* [РП: 13], *brad bratovi ... vuv,av voko* [РП: 42], *prohovo'rila ot totu princovi* [РП: 60], виявлені передусім в ареалі західнополісько-волинського суміжжя; пор.: *д'ід ни дав ничóго бат'ков'ї* (Холопичі Лк), *брáтов'ї н'івторá рóку булó* (Жашковичі Ів).

Серед форм Д. в. одн. іменників ч. р. – назв істот зрідка простежено також структури на -у; пор. з мовлення лемків: *дванастий рік ишов хлоцю* [СЛГ: 53]; з народногрозмовної традиції поліщуків: *приніси бат'ку кулідку с кулішин'ї* (Липно Квр), *скáжши начáл'нику / то менé забї'ут'* (Свинарин Тр).

Діалектну специфіку О. в. одн. виявляють словоформи із закінченням -ом, що в іменниках з основою на м'який та шиплячий кінцевий приголосний постало внаслідок уніфікації за моделлю твердої групи; пор. фіксації І. Верхратського: *крайом, гайом, со'овійом, коньом, хуоцьом, ковальом, п'уацом, ткачом* [Верхратський: 117]; лемківські говіркові вияви, спостережені в інших опрацьованих матеріалах: *дыхливим коньом не мож нич заробити* [СЛГ: 57], *злоїв пса кийом* [СЛГ: 99], *то боске скараня з тим непослушним хлоцьом* [СЛГ: 261], *штуркла погрібачом в пецу* [СЛГ: 333], *vrvav z ij's,om z tojim* [РП: 3], *ja zas'pav put kor,com* [РП: 35], *príšov na rol,u'vaš,ku s tut z,at,om* [РП: 58], а також паралелі із західнополіських говірок: *так'ї праць був де'риві'яни / то тим працьом біли* (Красноволя Мн), *нас був д'ак в шкóли гучітил'ом* (Омельне Квр), *кон'ом те пóле бробл'єли* (Положево Шц), *вже с к'їюм худї'ла* (Полиці К-К).

Відмінності супроти літературної мови простежено в оформленні М. в. одн. субстантивів ч. р. Про збереження флексії -и іменників колишніх *-jǫ-основ свідчать відмінкові форми *в шпитали* [СЛГ: 9], *в стични* [СЛГ: 273], фіксовані П. Пиргеєм у лемківських говірках; пор. з мовлення поліщуків: *вже в ко'лód'азі во'ді нимáйе* (Свинарин Тр), *то на русáлним тэжні вмéрли вихóдили* (Полиці К-К). Давнє закінчення виявлено в М. в. одн. субстантивів з основою на *-i-: *осмаляют на огни* [СЛГ: 196] та *заїн'єв трóх'ї по н'їхти молоткóм* (Брідки Ст).

Структура на *ясени* [СЛГ: 288], уживана лемками, вказує на рефлекс *z* в іменнику з основою на *-ǫ- або ж виявляє наслідки аналогічного вирівнювання за зразком відповідних форм М. в. одн. колишніх *-jǫ- чи *-i-основ. Продуктивність такого явища в західнополіських говірках засвідчують часті фіксації відповідних словоформ при спостереженні над спонтанним зв'язним мовленням поліщуків: *тої тэждин' в л'іси н'ірихóвувалис'а* (Березичі Лбш), *на ві'гони все г'уси пáсли* (Щитинська Воля Рт), *йак стáне в клубі грáти / то мн'ї тат'ак попуд вóкнами* (Жиричі Рт), *стáли л'їти в колгóспі заробл'єти* (Годовичі Тр), *чáсом на чирéни хл'їб пиклїє* (Вітоніж Рж), *стéлимó по синокóси / шоб вилéжував тої л'он* (Нуйно К-К).

Специфічні діалектні вияви простежено в структурі та словозміні іменників с. р., які в літературній мові мають закінчення *-а*. У Н. в. одн. такі субстантиви в мовленні лемків, як правило, зберігають нормативну флексію, однак без подовження кінцевого приголосного основи: *св'ячене зія* [СЛГ: 36], *чорне волося вило ся* [СЛГ: 140], *як облежить лен, то насія облетит* [СЛГ: 184], *смітя* [СЛГ: 280], *až mi vo'los,a na 'holovi 'vstalo* [РП: 70]. Паралелі виявлено передусім у говірках, розташованих в ареалі західнополісько-волинського порубіжжя, пор.: *йа тоб'і по'кажу о'нук'і в'іс'іла* (Губин Лк), *мин'і аж во'лос'а пудносіц'а* (Бужанка Ів).

О. в. одн. аналізованих іменників у лемківській народнорозмовній традиції представлений словоформами на *-ом*, що постали, очевидно, внаслідок аналогії до відповідних структур **-о-*основ, пор.: *'byla 'vovna is 'kločom ro'mišana* [РП: 31], *je 'každyj z vo'los,om* [РП: 40], *'taka is'torija 'byla ... iz budo'van,om 'xužu* [РП: 71]; пор. також фіксації в західнополіських надбужьких говірках: *так'е зимл'анк'і ко'п'али і об'клад'али так'ем ... ну гул'єчом вс'ак'ім* (Хрипськ Шц), *цибулівим ли'с'ц'ом красіли* (Грабово Шц), *наби'вали п'ірійом подушк'е* (Піща Шц).

Ряд спільних для обох досліджуваних ареалів структур спостережено у відмінковій парадигмі множини іменників. Так, у Н. в. засвідчено збереження давньої флексії *-е* колишніх основ на приголосний, пор. з мовлення лемків: *зварят вишиткы люде* [СЛГ: 45], *в ден люде веце по хьмордах спочивают* [СЛГ: 309], *цигане добрі цинуют котли* [СЛГ: 315], *budo'vali je'nni 'ser,kov se'l,ane* [РП: 44], *zača'li ro'biti tu'ty 'zakory ta'dy ta'd,are* [РП: 64]. Форма *л'уде* звична й для західнополіської народнорозмовної традиції: *а так'е червони л'уде йек накр'ас'ани* (Ветли Лбш), *вс'єй'е л'уде с:іла в'єбраліс'а* (Полиці К-К), *булі' л'уде / шо ї ни м'али зус'імика нич'ого* (Прип'ять Шц), *низд'обни тип'єр л'уде* (Замостя Мн). Інші структури на *-е* фіксовані, як правило, в говірках західнополісько-середньополіського суміжжя: *цигане* (Берестяни Квр), *мешч'ане, сел'ане* (Великий Мидськ Кс).

“В числі mnogim” іменників, за свідченням І. Верхратського, на Лемківщині “виступає накінчик *-ове*”: *жидове, дьїдове, свідкове, братове, сватове, сусьїдонькове, панове, ткачове* [Верхратський: 118]. “Старі форми Н. в. мн.” із закінченням *-ове* зауважує в лемківських говірках М. Лесів: *сынове, пташкове, плугове, дьмове* [Лесів: 58–59]. Фіксує такі структури П. Пиртей: *їдят да-де-коли газдове й булки* [СЛГ: 53]. Значно рідше вживані аналізовані форми на Західному Поліссі й характерні передусім для фольклорної традиції; пор.: *бир'іте сватове д'ари / бир'іте / на тарілочку гр'оши клад'іте* (Датинь Рт). У мовленні поліщуків поширена хіба що форма *л'удко́ве*, фіксована, як правило, при звертанні: *йак дал'і на с'в'іти жи'єти с ти'єм п'яан'угойю / л'уд'ко́ве ми'єли* (Лісняки Ст), *л'удко́ве рату'їте / хто в бо́га в'ірує / рату'їте* (Прип'ять Шц).

Н. в. мн. субстантивів в окремих говіркових групах досліджуваних ареалів представлений також структурами із закінченням *-а*, що “утворені внаслідок впливу іменників с. р. та форм двоїни” [УМ: 102]. Порівняйте спостереження П. Пиртея в лемківських говірках: *грунта сут фосованы* [СЛГ: 305]; західнополіські паралелі: *купл'єли з'єм'ну / каз'али б'удут' хутур'а* (Бихів Лбш), *д'іти своїй клопота м'аіут'* (Підцир'я К-К), *так'є голос'а булі'є хор'оши в нашіх д'івч'ат* (Годовичі Тр), *пойавілис'а тракт'ор'а / то л'уди йшли дивітис'а* (Іванівка Рж), *тут булі' с'ами бой'а* (Красноволя Мн).

Відмінні від нормативних словозмінні афікси особливо продуктивні при формотворенні Р. в. мн. іменників. Закономірності діалектної словозміни відбивають спостережені в збірнику “Розповіді з Підкарпаття” форми із закінченням *-у*, що постало з *-ув < *-овь* шляхом редукції кінцевого консонанта: *z ro'boty 'šís, kilo'metru pri'šov* [РП: 17], *'bylo 'mnogo a 'mnogo dox'toru ko'lo 'n,ej'i* [РП: 42], *'toj'i p'se'nici 'sorok 'metru po 'našomi* [РП: 50], *'vše 'najdu tam i 'xlorcu 'tyx 'našux* [РП: 86]. Такі структури фіксовані нами передусім у говірках перехідного типу: *н'імици пришлі / сов'єту вігнали* (Довжиця Мн), *закр'іла д'єсит' б'анок гурк'у* (Сильно Квр), *булі' з'іми до с'орок г'радусу* (Берестяни Квр), *з V'іку жер тої мав* (Хобултова В-В), *п'ят' к'іломитру м'усили іти* (Бужанка Ів), а також в одиничних західнополіських говірках: *було краз шис'ц' м'іс'ацу йоми* (Заріччя Квл), *салату колі'с' ний'ак'іх ни робі'єли* (Нуйно К-К).

Окремі іменники ч. р. в досліджуваних діалектних масивах замість передбаченої літературною нормою флексії *-єї* Р. в. мн. мають фонетично видозмінене закінчення **-овь* давніх **-й-*основ; пор. з лемківської говірки: *бонкы літают коло конів* [СЛГ: 18], а також спостережені паралелі: *м'али дв'оє кон'ів* (Жашковичі Ів), *д'іти / ни гон'іте мой'іх г'ос'т'ів* (Губин Лк).

Народнорозмовна традиція відбиває також закономірне та еволюційно виправдане, на думку Н. Бекеш, вирівнювання флексій генетично різних субстантивів у Р. в. мн. [Бекеш: 48]. Діалектну специфіку цієї відмінкової позиції, пов'язану зі змінами в структурі закінчення **-овь*,

від форм ч. р. переймають іменники іншої родової приналежності. Порівняйте з мовлення лемків: *двох серцьів, п'ят сестрів* [Верхратський: 118]; західнополіські відповідники: *так'ї групи д'івчаткув соб'іралис'а* (Піщане К-К), *тод'і ше тих колєсув ни булò* (Полиці К-К), *найїхало н'іміц'ув / шо вже машиніів / т'анкув / с'в'іт ни б'ачив* (Хрипськ Шц), *ни булò тогдїє пикарн'ув шоб хл'іба купл'ати* (Видраниця Рт).

Д. в. мн. іменників із м'яким кінцевим приголосним основи в досліджуваних ареалах репрезентований структурами із закінченням *-ом*, первісно характерним для субстантивів **-ǫ-*основ; пор. з лемківської народнорозмовної традиції: *він лем збиват пінязі, а люд[ь]ом не помагат* [СЛГ: 93], *xl'iba za n,u d,ít,om ku'pili* [РП: 52], а також зафіксовані паралелі: *сві'н'ом в чигунц'єви варіли* (Новосілки Тр), *к'он'ом ов'єс дав'али* (Піща Шц), *їа все своїм д'іт'ом роз'казуїу* (Древині Ів).

Особливості формотворення М. в. мн. іменників у лемківських говірках визначає закінчення *-ох*, що “являє собою фонетичну видозміну флексії *-ǫх* із давньої основи на **-й'*” [ГУМ: 110]: *армілки по ялиц'ох з моху виют гнізда* [СЛГ: 7], *мі ту 'bula na 'hrud,ox* [РП: 36], *na 'druhux 'selox sa nepaxo'div* [РП: 62]. Багатий діалектний фактаж для аналізованої відмінкової позиції подає І. Верхратський, зауважуючи, що “в міснику понайбільше буває накінчик *-ох*”: *быкох, берегах, льісох, псох, пнячкох, ковальох, приятельох, коньох, по камінцох, ткачох, по наших родичох* [Верхратський: 119]. В обстежених нами західнополіських говірках закінчення *-ох* М. в. мн. іменників фіксоване лише після м'якого та зрідка шиплячого (історично – теж м'якого) кінцевого приголосного основи: *і жи'ла по пол'ох / і вс'о робі'ла* (Самари Рт), *булі'є в б'єжанц'ох* (Видраниця Рт), *чолов'ік'і то ї до ц'єркв'і в пост'ол'ох ході'ли* (Пульмо Шц), *їа вже в чоб'от'ох ході'ла* (Туричани Тр), *їак'є мой'є жит':ò нишч'асне при так'єх д'іт'ох* (Хотешів К-К), *на пл'єчих нес'єш те с'іно* (Ветли Лбш).

Наведений та проаналізований матеріал засвідчив, що спільний словозмінний пласт лемківських та західнополіських говірок доволі значний та перспективний для наукового аналізу. Результати спостереження над діалектними виявами формотворчих афіксів та їх функціональним навантаженням у відмінкових парадигмах досліджуваних ареалів, звичайно, можуть бути доповнені або ж уточнені в перспективі на основі більш ґрунтовної фактологічної бази.

Умовні скорочення назв районів

В-В Володимир-Волинський
Ів Іваничівський
Квл Ковельський
Квр Ківерцівський
К-К Камінь-Каширський
Кс Костопільський
Лбм Любомльський
Лбш Любешівський

Лк Локачинський
Мн Маневицький
Рж Рожищенський
Рт Ратнівський
Ст Старовижівський
Тр Турійський
Шц Шацький

ЛІТЕРАТУРА

- Бекеш:** Бекеш Н. Нівеляція родових відмінностей у множинній парадигмі іменників // Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.– № 14.– Житомир, 2005.– С. 44–48.
- Верхратський:** Верхратський І. Про говір галицьких лемків // Зб. філол. секції Наук. Т-ва ім. Шевченка.– Т. 5.– Львів, 1902.– 482 с.
- ГУМ:** Історія української мови. Морфологія.– К.: Наук. думка, 1978.– С. 16–128.
- Керницький 1967:** Керницький І. М. Система словозміни в українській мові.– К.: Наук. думка, 1967.– 288 с.
- Лесів:** Лесів М. Українські говірки у Польщі.– Варшава: Вид-во “Український архів”, 1997.– С. 9–82.
- Матвіяс 1974:** Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові.– К.: Рад. школа, 1974.– 184 с.
- СЛГ:** Пиртей П. С. Словник лемківської говірки: Матеріали до словника.– Legnica; Wrocław, 2001.– 345 с.

РП: Розповіді з Підкарпаття: Українські говірки східної Словаччини / Упор.: О. Лешка, Р. Шішкова, М. Мушинка.– Нью-Йорк – Прага – Київ, 1998.– 320 с.

Сабадош: Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському і карпатських діалектах // Волинь філологічна: Текст і контекст / Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах.– Вип.4.– Луцьк: РВВ “Вежа”, 2007.– С. 199–220.

Самійленко 1964: Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови: У 2-х част.– Ч. 1.– К.: Рад шк., 1964.– 234 с.

Misiak: Misiak M. Łemkowie. W kręgu badań nad mnieszościami etnolingwistycznymi w Europie.– Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.– 154 s.

Ruslana Zinchuk. Lemko-Western Polissyan Parallels in the System of Nounal Word Modification

Dialectal phenomena of nounal word modification of the Lemko dialects as functioning in the Western Polissyan ones have been analysed. It has been pointed out that a number of the old flexions in case paradigms of the researched areas have been preserved.

Key words: *Lemko dialects, Western Polissyan popular language tradition, word modification parallels, nounal, case, flexion.*

Олена ЮСИКОВА (Київ)

© 2009

ДО ПИТАННЯ АТРИБУТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ДИНАМІЧНИХ СЕМ У СТРУКТУРІ НАЗВ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК ЗАКАРПАТТЯ)

На семантико-синтаксичному рівні мови атрибутивної функції набувають синтаксеми дієвої чи процесуальної семантики, у семантичній структурі назви – динамічні семи. Такі процеси властиві граматичній і семантичній системам досліджуваних говірок. Елементи якісної визначеності у структурі предикатних і відпредикатних назв є одночасно семами динамічної характеристики об'єктів.

Ключові слова: *атрибутивна функція, семантично-елементарне речення, синтаксема, семантична структура, сема.*

Проблема дослідження синтаксичних особливостей діалектної мови у взаємодії з лексичним і словотвірним її рівнями перебуває нині на стадії підбору і систематизації матеріалу, опрацьованого, як правило, лише на формально-граматичному рівні мови. Залишається актуальним зауваження П.Ю. Гриценка про те, ще не вироблено класифікації типів діалектних відмінностей, “особливо стосовно синтаксису...” [Гриченко 1990: 41]. Праці Й.О. Дзензелівського [Дзензелівський 1955], С.П. Бевзенка [Бевзенко 1968], Т.В. Назарової [Назарова 1965] та ін. сприяли виробленню системного підходу до вивчення синтаксичних явищ, поглибленню інтересу до діалектного синтаксису. Певним новим етапом у дослідженні синтаксичного рівня діалектної мови стали праці, присвячені функціонуванню різних типів синтаксем у структурі говірок, взаємодії між їх формально-граматичним вираженням та семантичним наповненням [Железняк 1989].

Відомо, що саме розчленоване відображення дійсності у свідомості мовців зумовлює виділення у навколишньому світі предметів та їх якісних ознак [Сучасна українська мова 2001: 223]. Якісна визначеність предметів навколишнього світу поряд з логічною предикативністю, належить до найосновніших зовнішньосинтаксичних характеристик речення [Сучасна українська мова 2001: 224].

У зв'язку з цим, на нашу думку, видається за необхідне вивчення питання функціонування якісних елементів (сем) у структурі лексичних одиниць – об'єктних

(відпредикатних) і предикатних назв – у їх взаємозв'язках зі словотвірними і семантико-синтаксичними одиницями у структурі говірок, а також функціонування розгорнутих атрибутивних синтаксичних конструкцій. Ця проблема безпосередньо торкається питання розмежування морфології та синтаксису, яке піднімалося як одне з центральних ще на VI-му Міжнародному з'їзді лінгвістів у 1949 році, зокрема, у дослідженнях Г.Б.Мікаєляна [Ахматова та ін 2003: 105]. Це питання є складовою методологічних підходів до дослідження як синтаксису літературної мови, так і діалектного синтаксису.

Як відомо, в російському граматичному вченні було поставлене питання відмінності між двома різноспрямованими способами утворення номінативних конструкцій, що безпосередньо пов'язано і з визначенням домінантних атрибутивних сем у їх структурі: 1) номінація предмета – номінація словосполучення; 2) номінація речення – згортання речення в іменну конструкцію [Золотова та ін. 2004: 55], тобто методологічно виокреслюються два шляхи граматичного представлення елементів якісної характеристики у структурі назв: як на семантичному і словотвірному рівнях у структурі лексем, так і на синтаксичному рівні у структурі атрибутивних синтаксем.

Елементи якісної характеристики з точки зору семантичного рівня мови можна поділити на синтагматично представлені одиниці у структурі предикатних і відпредикатних назв, а також на атрибутивні синтаксеми. Атрибутивні синтаксичні відношення, разом з суб'єктними і адвербіальними, є одним з трьох основних типів синтаксичних відношень, що, на відміну від синтаксичних зв'язків, відображають відтворені у свідомості мовців взаємозв'язки між предметами і явищами позамовного світу [Українська енциклопедія 2004: 595]. Ці елементи можуть надавати якісної характеристики як об'єктам, так і ситуаціям позамовної дійсності.

Виразниками якісних характеристик об'єктів у переважній більшості випадків у синтаксичній структурі літературної мови є предикати якісного стану, у функції яких виступають прикметники та дієприкметники. Вираження певного якісного стану об'єкта як результативного шляхом трансформації в атрибутивні конструції семантично-елементарних речень дієвої чи процесуальної семантики – такі процеси у більшій мірі властиві діалектній мові і, зокрема, досліджуваним говіркам.

Слід зазначити, що у досліджуваних говірках предикатні синтаксеми якісних статичних станів досить часто виражені за допомогою атрибутивних синтаксичних конструкцій, що є підрядними частинами складнопідрядних речень. Наші спостереження засвідчують, що у синтаксичній системі досліджуваних говірок ці складнопідрядні речення є семантично елементарними реченнєвими конструкціями з предикатами дії, процесу чи стану приналежності, що надають предмету динамічної, просторово пов'язаної з іншим об'єктом, часто локативно зорієнтованої характеристики. Наведемо деякі приклади: *Та я собі полю'била молодого Йвана, бо ... у нього за шапкою пава* (бо Іван гарний хлопець) [КМСГ: Глт]; *такий пагун у тої яблунки, що скоро пукне* [КМСГ: Лкц]; *уже таке паво'роза напуш'чала, што вже за 'тижден два буду'д'юні; ми'нуушого 'р'оку уй'а'ри, ко'ли с'н'іг' то'пи'ус'а, од'но дн'а над'ий'ш'о'у' бы'у та'кый вели'чезный тор'лаш, що з' під 'моста 'пал'і пові'бу'ва'у, а пак и міст заб'ра'у* (якісна характеристика об'єкта) [КМСГ: Зн].

Похідність предикатів якісних станів, що виражають статичну ознаку, від складнопідрядних речень з динамічними підрядними іноді підтверджується фактом формально-граматичного вираження якості за допомогою якісних прикметників, напр.: *тот дужий на голов – у ного волос'а не паде на голові*. Творення на базі згортання таких конструкцій назв конкретних об'єктів, мотиваційною ознакою яких виступає сема дії або пов'язаності з іншим об'єктом у просторі, є характерною ознакою досліджуваних говірок. Розглянуті атрибутивні реченнєві конструкції лягають в основу нових лексем, що творяться в межах лексико-словотвірної категорії носіїв якісних станів, носіїв певних статичних ознак, в першу чергу на основі процесу синтаксичної деривації у номінативні назви зазначених атрибутивних підрядних конструкцій з предикатами дії чи процесу, напр.: *навучкові вуставки, що навуши вишиті; паданиц'і (паде'ниці'і, паде'ниці, пади'ниці, пада'ліці) – 'тоти (коноплі), що упадут'; 'опалі з дерев фрукти'* [КМСГ: Бр, Влс, Дв, Дмш, Збн, Ім, Кл, Крц, Кшт, Лкц, Пр, Ркс]; *то, што нитка 'дуже перекру'чена – пе'рекруток* [КМСГ: Внг]; *йе бук пано'гач, котрий майе 'паногі; паного – дерево, на якому виросло ніби ще одне дерево* [КМСГ: Рз]; *'надавка 'хвороба епілепсія'* [КМСГ: Влх].

Цікаво простежити семантику деяких дієслів, об'єднання в одній лексемі назв різних процесів чи дій на основі спільної динамічної семи, що за допомогою контексту виділяється у

структурі семем як домінантна сема якісної визначеності дії. Так, наприклад, у багатозначних дієсловах у досліджуваних говірках префікс *при-* є не лише виразником семи локативно зорієнтованого переміщення у просторі чи поєднання двох понять у свідомості мовця, але і семи якісної характеристики дії. Так, у семантиці дієслова *приста'вати* на основі картотеки Матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М.А. Грицака нами простежено 8 значень: крім загальноживаних значень ‘щільно прилягати’, ‘прилипати до чогось’ у досліджуваних говірках виділено наступні: ‘пасувати’ (власиве і літературній українській мові), напр.: *риза'ки мус'а приста'вати красно* [КМСГ: Дбв, Лкц, Чр], ‘погодитись’, напр.: *Ма'ріка приста'їє йїсти йаблика* [КМСГ: Бр, Кв, Крт, Прч]; ‘мати хист до чогось’, напр.: *Приста'їут йї 'ноги до 'танц'у*; ‘прибудувати, надбудувати’ [КМСГ: Бб], ‘поставити варити’ напр.: *Но з' сих мож' изва'рити істи ...Т'реба прис'тавити дру'бён'ных файно у'шиткы з'рибы* [КМСГ: Зн, Чр]; ‘піти до когось у прийми’ [КМСГ: Зрч, РПс].

Домінантною семою у межах дієслівної семими, що надає дієслову якісної визначеності, є сема валентної пов'язаності з об'єктом, знаряддям чи локативом, напр.: *пе'лецнути* ‘злегка вдарити саме по обличчю’ [КМСГ: РПс]; *'пеньгати* ‘важко працювати по викорчовуванню саме пнів’; *перебары'кати (перебори'кати)* ‘пройти саме через важкопрохідні місця’ [КМСГ: Трн]; серед лексичних значень багатозначних дієслів *перебе'рати (пéрбe'рати, перебе'рати, тириби'рати, переби'рати, перебе'рат)* є значення ‘ткати саме певні візерунки’; *передюгати* ‘перекопати саме за допомогою пальців’. [КМСГ: Дмш, Прч, ТПс]. У лексичній структурі багатьох дієслів присутня сема якісної оцінки дії, напр.: *пе'кандрити* ‘нести з трудом’; *перекы'цатися* ‘іти, погойдуючись, нахилиючись то в один, то у другий бік’ [КМСГ: Дрт].

Іноді в основу нової підпредикатної іменної назви лягає динамічна локативно зорієнтована характеристика, напр.: *падл'ак – тото лист'а, шо нападе у воду* [КМСГ].

Мотиваційною ознакою, що лягла в основу назви *пе'резимуа* – ‘теля, що перезимувало’ [КМСГ] є динамічна сема ‘пережило зиму’, в даному випадку – якісна ознака, що передає певний стан теляти.

Проведені спостереження дають можливість зробити висновок про те, що у досліджуваних говірках динамічні семи у структурі предметних чи предикатних назв у контексті набувають атрибутивної функції, що можна простежити як на семантико-синтаксичому рівні мови, так і на рівні семантичної структури окремої лексеми.

ЛІТЕРАТУРА

Ахматова, Микаелян: Ахманова О.С., Микаелян Г. Б. Современные синтаксические теории. – М., 2003. – С. 105.

Бевзенко: Бевзенко С.П. Основні проблеми історичного синтаксису української мови в українському радянському мовознавстві / Матеріали ювілейної наукової сесії ун-ту, присвячені 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції, 1968.

Гриценко: Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К, 1990. – С.41.

Дзензелівський: Дзензелівський Й.О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подніпров'я // Діалектологічний бюлетень. – Вип.V. – К., 1955.

Железняк: Железняк Н.Г. Предложные конструкции в украинских восточно-полесских говорах / Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1989.

Золотова, Онипенко, Сидорова: Золотова Г. А., Онипенко М. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 2004. – С. 55.

КМСГ: Картотека матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М.А. Грицака.

Назарова: Назарова Т.В. Проблема перехідних говірок між українською і білоруською мовами (Говірки нижньої Прип'яті) // Праці XI республіканської діалектологічної наради. – К., 1965. – С. 90 - 105.

Синтаксичні відношення: Синтаксичні відношення // Енциклопедія “Українська мова”. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 595.

Сучасна українська мова: Сучасна українська мова // За ред. Пономарева О.Д. – К.: “Либідь”, 2001. – С. 223.

Список умовних скорочень

Бб	Бобовище Мукачівського р-ну	Кв	Квасово Береговецького р-ну
Бр	Баранинці Ужгородського р-ну	Крн	Коритняни Ужгородського р-ну
Внг	Виноградів	Крц	Керецького Свалявського р-ну
Влс	Волосянка Велико-Березнянського р-ну	Кшт	Куштановиця Мукачівського р-ну
Влх	Вільхівці Тячівського р-ну	Кл	Кальник Мукачівського р-ну
Глт	Голятин Міжгірського р-ну	Лкц	Лицицари Перечинського р-ну
Дв	Довге Іршавського р-ну	Прч	Перечин
Дмш	Домашин Велико-Березнянського р-ну	РПс	Розтоцька Пастіль Велико-Березнянського р-ну
Дрт	Дробинці Вн.	Рз	Розтоки Рахівського р-ну
Дбв	Дубове Тячівського р-ну	Рс	Росішка Рахівського р-ну
Зч	Заріччя Іршавського р-ну	Ркс	Рокосів Хустського р-ну
Збн	Збини Воловського р-ну	ТПс	Тур'я Пасіка Перечинського р-ну
Зн	Зняцево Мукачівського р-ну	Трн	Терново Тячівського р-ну
Ім	Імстичово Іршавського р-ну	Чрн	Чорна Виноградівського р-ну

Olena Jusikova: For the question of the attributive function of the dynamical semantics element in the structure of the names (on the material of the dialects of the Carpathians region).

On the semantic-syntactical level of the language the syntactical elements with the actions and processes semantic and the dynamical semantics elements in the semantic structure of the names get the attributive function. These processes characteristic of the grammatical and semantic systems of the under proof dialects. The elements of the qualitative definiteness in the structure of the predicative and derivative from predicative names are at the same time the semantic elements of the dynamical characteristic of the objects.

Key words: attributive function, the semantics elementary sentence, the syntactical element, the semantic structure, the semantics element.

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ В ОНОМАСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Наталія ЛІСНЯК (Тернопіль)

© 2009

МІКРОТОПОНІМІЯ ГРУПИ СІЛ ЛЕМКІВЩИНИ

У статті проаналізовано мікротопоніми семи сіл Лемківщини. Здійснено класифікацію мікротопонімів, яка ґрунтується на детальному вивченні семантики їх твірної бази.

Ключові слова: *апелятив, мікротопонім, ойконім.*

Мікротопоніми, будучи місцевими назвами, виникають у надрах розмовно-побутового мовлення без втручання літературної мови і відображають усі ознаки відповідної говірки.

Мікротопоніми – це назви малих географічних об'єктів, до яких належать іменування природних реалій (боліт, горбів, гір, джерел, долин, шляхів, лугів, пасовищ, полів, ставків, струмків, урочищ, ярів тощо) та іменування рукотворних невеликих об'єктів (вулиць, кутків й частин села, доріг, стежок, криниць, мостів, кладовищ, хуторів).

Мікротопоніми позначають невеликі об'єкти незначної суспільної ваги, мають специфічну деривативну структуру, здебільшого належать до первинних утворень, функціонують порівняно недовго та обслуговують громаду, обмежену територіально. Мікротопоніми є яскравими виразниками культури, побуту, історії людності. Саме в них приховується спосіб мислення людини, її світосприймання.

Мікротопонімія була об'єктом вивчення українських ономастів Ю.Карпенка, Я. Пури, М. Дуйчака та ін. Топонімію та мікротопонімію Лемківщини досліджував З.Штібер [Stieber]. Він зазначає, що в назвах дрібних об'єктів сіл західної та східної частин Лемківщини переважають українські лексеми. Учений наголошує на тому, що попри наявні безпосередні наявні контакти лемків із сусідніми польською та словацькою мовами, у мікротопонімії назв, перейнятих із цих мов, зовсім мало. Дослідник стверджує, що на мікротопонімії Лемківщини майже не позначився вплив так званої «волоської колонізації», тобто румунізмів серед назв «теренів» одиниці, оскільки «волохами» здебільшого були українці. У мікротопонімії відчутний лемківський діалект [Stieber: 103-106].

Предметом сьогоднішнього зацікавлення послужили мікротопоніми семи сіл Лемківщини, що записані від переселенців, котрі проживають у Тернопільській області.

Лемківщина, як відомо, розташована в українських Карпатах між ріками Сяном і Попрадом у межах сучасної Польщі, та на північний захід від ріки Уж у Закарпатті до ріки Попрад у Словаччині. У середині ХХ століття відбулася сумнозвісна акція «Вісла», за якою лемки були виселені зі своїх земель. Зараз чимало лемків проживає на території Західної України, зокрема Тернопільської області. Існує кілька населених пунктів, де переважають вихідці з Лемківщини. Такі села вони любовно називають «Лемківська республіка».

Лемки як окрема етнографічна група українського народу характеризуються рядом традиційних локальних особливостей. Значна частина своєрідних лемківських рис зумовлена особливостями конкретно-історичних обставин соціально-економічного життя українських горян-лемків, характером місцевих умов, природно-географічного середовища [Залеський: 68].

У своїй статті ми спробували з'ясувати значення твірних основ назв малих географічних об'єктів. Семантика апелятивів, що стали базовими для досліджуваних мікротопонімів Лемківщини, досить різноманітна. Нижче розглянемо їх за прийнятою класифікацією [Лісняк: 68].

1. Назви, що відображають географію краю: *Верх (поле Мисцова), Петрушків Верх (гора Висова); Височизна (стежка Пельня), Гірка (кут села, поле Дальова), Горб (кут села Злоцке; поле Дальова), Межи Дебрями (поле Тильова) від апелятива **дебра** 'яр, балка', низина, заросла лісом' [Марусенко: 225], Діл (гора Тильова, ліс Мисцова), Ділець (поле Дальова), Долинка (поле Тильова), За Гору (поле Дальова), Кичера (поле Мисцова) від апелятива **кичера** 'гора, покрита лісом крім вершини' [Грінченко: II, 234], Кам'яни Горбки (поле Мисцова), На Березі (кут села Висова), На Гірках (поле Тильова), Високий Лаз (поле Висова), На Лазі (луг Тильова) від апелятива **лаз** 'гірський луг' [Марусенко: 234], На Ярах (поле Тильова), Обіч (кут села Дальова) від апелятива **обіч** 'схил гори' [Марусенко: 238], Під Гірков (долина Дальова), Під Ярами (поле Тильова), Скалка (поле Пельня), Сповзи (поле Мисцова), Халі горбок (кут села Висова), Чорний Діл (ліс Висова), Чортів Берез (поле Мисцова), Кути-Щоби (поле Щавник) від апелятива **щоб** 'круте верів'я гори' [Грінченко: IV, 529].*

2. Назви, що позначають ліс, гай, указують на рослинний покрив: *Великий Лісик (ліс Злоцке)/ Малий Лісик (ліс Злоцке), Жидмарський Ліс (ліс Злоцке), За Лісом (кут села Щавник), Луги (поле Дальова), Між Стерньов (поле Тильова), Під Буковим Горбом (поле Висова), Поляна (поле Мисцова), Широка Лука (поле Дальова), Чаща (поле Мисцова).*

3. Назви, що відображають види дерев, рослин: *Букова (гора Злоцке), Буковий (ліс Щавник), Бучник (ліс Мисцова), Дорога на Бучник (дорога Мисцова), Кустриця (поле Висова) від апелятива **кустриця** 'рослина, вівсяниця; Festuca' [Грінченко: II, 382], На Луцаку (кут села Висова) від апелятива **луцак** 'видушений горіх' [Грінченко: II, 384] Сосна (долина Мисцова), Сосни (ліс Пельня), Через Черемхи (дорога Дальова), Явірник (ліс Висова), Яворина (гора Злоцке, ліс Висова), Яличняки (ліс Висова) .*

4. Назви, що вказують на водні реалії місцевості та властивості ґрунту: *Болота (поле Пельня), Ванців Потік (поле Мисцова), За Водов (кут села Дальова, кут села Щавник), Криниця Даньцяниного Гната (криниця Мисцова), Потічок (криниця), Ріпка (річка Висова), Ропа (річка Висова) від апелятива ропа 'нафта' [Грінченко: IV, 65] Русло Червоне (потічок Злоцке), Станчат Потік (поле Мисцова), Циголка (річка Висова), Щава (джерело Щавник), Щавки (щавки сіножаті) від апелятива **щавка** 'кислі мінеральні води' [Грінченко: IV, 525].*

5. Назви за формою мікрооб'єкта: *Козяче Ребро (гора Щавник), Круг (кут села Злоцке), Кругла Долина (поле Висова).*

6. Назви, що відображають спосіб освоєння території: *Заруби (гора Злоцке), Зарубане (поле Висова), Пасеки (ліс Мисцова) від апелятива **пасіка** 'висічене місце в лісі' [Чучка: 50], Черти (сіножаті Злоцке), Чертожи (ліс Висова) від апелятива **чертіж** 'чертити' [Чучка: 45], 'поле на місці лісових розробок, цілина' [Яшкін: 204]. Ця назва широко представлена в топонімії Українських Карпат [Stieber: 17; Hrabec: 156].*

7. Назви типів поселення: *Воля (кут села Мисцова), Уличка (стежка Злоцке).*

8. Основи, які виражають розміщення об'єкта в просторі: *Верхній Кут (кут села Злоцке) / Нижній Кут (кут села Злоцке), Верхній Конец (кут села Дальова), Горішній Конец (кут села Мисцова) / Долишній Конец (кут села Мисцова), На Конец Села (стежка Дальова), Перша Німиця (гора Висова), Середня Німиця (гора Висова), Задня Німиця (гора Висова).*

9. Назви, пов'язані з господарською діяльністю людини: *Бровариско (поле Висова) від апелятива **бровариско** 'місце, де була броварня', Висівська Гута (хутір Висова), Полянська Гута (гора Мисцова) від апелятива **гута** 'склозавод', За Вигоном (кут села Висова), Качальник (долина Мисцова), пор., качальня 'каток для білизни' [Грінченко: II, 225], Під Папірня (поле Висова) від апелятива **папірня** 'паперова фабрика' [Грінченко: II, 95], Пастівники (кут села Злоцке).*

10. Назви, пов'язані з різними вимірами площ, наділів: *Дільниці (кут села Дальова) від апелятива **дільниця** 'земельна ділянка' [Дуйчак: 280], Помірки (поле Злоцке) від апелятива **помірки** 'шмат городу, поля, що є додатковим наділом' [СУМ: VII, 125], Підчвертин (поле Пельня), пор. **чверть** 'одна з чотирьох рівних частин' [СУМ: XI, 228].*

11. Назви, що відображають соціальний стан власників іменованого мікрооб'єкта: *Панський Ліс (ліс Дальова), Попова Нозриця (поле Мисцова), Солтиско (кут села Злоцке) від апелятива солтиско 'місце, де знаходився (жив) солтис'.*

12. Назви, які містять ойконіми та мікротопоніми: *До Дуклі (дорога Мисцова) від ойконіма Дукля, До Злоцкого (виїзд Щавник) від ойконіма Злоцке, До Риманова (дорога Дальова)*

від ойконіма Римапов, *До Щавника (виїзд) від ойконіма Щавник, До Ястрябіка (виїзд Злоцке, виїзд Щавник) від ойконіма Ястрябік, На Санек (дорога Дальова) від ойконіма Санек, На Яслиска (дорога Дальова) від ойконіма Яслиско, За Вадерником (поле Тильова) від мікротопоніма Вадерник(поле Тильова), Під Гродком (поле Висова) від мікротопоніма Гродек (гора Висова), Підшапове (поле Мисцова) від мікротопоніма Шпаковец (гора Мисцова).*

13. Назви, що вказують на прізвище, прізвисько чи ім'я першопоселенця, чи мешканця, поблизу якого розміщений іменованій об'єкт: *Микола (поле Злоцке); Грінцерівка (ліс Тильова), Губівка (вулиця Тильова), Кушнірівка (поле Висова), Коблашова Долина (поле Висова), Ледівка (вулиця Тильова), Мацківка (вулиця Тильова), Мосарівка (гора Злоцке), Під Петруськовим Верхом (кут села Висова), Паньківка (кут села Пельня), Середняків (кут села Злоцке).*

Як бачимо, аналізовані мікротопоніми – це здебільшого українські лексеми – апелятиви чи антропоніми, які стали назвами малих географічних об'єктів, обстежуваних сіл Лемківщини. Однак у мікро топонімії мають місце вкраплення, які відбивають риси польської мови (*гродек, цава*), німецької (*обшар*) мов. Крім того, у назвах відображено риси лемківського діалекту на різних мовних рівнях, зокрема у морфології (*За Водов, Криниця Данцяниного Гната, Межи Деблями, Кам'яни Горби*), у фонетиці (*Уличка, Конец*), у словотворі (*Ванцив Потік, Височизна, Горбок, Великий Лісок, Циголка, Під Петруськовим Верхом*), у лексиці (*Яличняки, Ледівка*).

Матеріали, що були використані у цій розвідці надані інформаторами, вихідцями з Лемківщини, зокрема це: Гопей Іван Констянтиннович, 1927р.н.(село Злоцке), Матлага Анастасія Василівна 1923 р.н.(село Дальова), Павлик Ганна Василівна 1922р.н. (село Щавник), Панцьо Іван Данилович, 1919 р.н., Панцьо (Фучило) Катерина Іванівна, 1921 р.н. (село Тильова), Патента Юліан Михайлович, 1927 р.н., Лісняк Євген Йосипович, 1943 р.н. (село Пельня), Сисак Ганна Семенівна 1921-2009р.р. (село Мисцова), Ступінська (Корінь) Катерина Петрівна, 1925 р.н. (село Висова).

Колишні мешканці обстежених сіл ще достеменно пам'ятають місце знаходження мікрооб'єкта, дають його детальний опис. Ті, що побували у сучасному селі, кажуть, що окремі назви зникли, інші ж перейменовано. Так, у селі Висова річка *Рона* зараз має назву *Бліхнарка*, очевидно, за однойменною назвою сусіднього села). Нерідко невимовна туга за рідним краєм дозволяла носієві назви перенести її на певний мікрооб'єкт у село, де проживає він зараз.

Це спостерігається у населених пунктах, де більшу частину села становлять лемки (с. Жовтневе Тернопільського району, село Криниця Монастирського району Тернопільської області).

ЛІТЕРАТУРА

Адамович: Адамович Я. Мікратапанімічныя назвы. - Мінск: Вышэйша школа, 1971. – 112с.

Грінченко: Грінченко Б. Словарь української мови. – К., 1907-1909. – Т.1-4.

Дзєндзелівський: Дзєндзелівський Й.О. Українські назви для гирла, устя річки. *Opomastica, rocznik XV.* – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. – С.125-142.

Дуйчак: Дуйчак М. Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини (Лексико-семантичні групи та структура) // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Словацьке пед. вид. в Братиславі. Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1994. – С. 260-372.

Залеський: Залеський А.М. Найбільш західний український говір. Культура слова, 1987. Вип. 33. – С. 68-71.

Карпенко: Карпенко Ю.О. Свойства и источники микропонимии. Микропонимия. Изд. моск. универ., 1967. – С. 15-22.

Лісняк: Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля. Автореф. дис....канд.філол.наук. – Ужгород, 2004. – 20с.

Марусенко: Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М., 1968. – С. 206-255.

СУМ: Словник української мови. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т.1-11. – К., 1970-1980.

Чучка: Чучка П.П. Вступ до слов'янської філології. – К., 1989. – 75 с.

Яшкін: Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Гідралогія. – Мінськ: Навука і тэхніка,

1971. – 256 с.

Hrabec: Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 261 s.

Stieber: Stieber Z. Toponomastyka łemkowszczyzny. Część II. Nazwy terenowe. – Łódź, 1949. – 114 s.

Natalya Lisnyak. Microtoponyms of Lemkivshchyna.

The classification of the microtoponyms of lemky, which is based on the detailed analysis of the semantics of their formative stem, has been provided. Appellative and onym lexis that is found in the microtoponymic stems has been described.

Key words: *appellative, microtoponym, oykonym.*

Ніна СВИСТУН (Тернопіль)

© 2009

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕН В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ З ЛЕМКІВЩИНИ

У статті розглядаються особові імена, що функціонують в українських народних піснях з Лемківщини, їх специфіка та особливості використання.

Ключові слова: *антропонім, варіанти та інваріанти імен, лемківська народна пісня, онім, особове ім'я.*

Власні імена кожного народу, який має уже сформовану складну систему ідентифікації особи, – це найстаріша антропонімійна категорія, що пройшла складний шлях еволюції. Духовна культура лемків як одного із периферійних говорів, що через певні історичні умови вже перестав існувати як єдине компактне ціле, знаходила своє відображення у різних аспектах досліджень відомих науковців.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб виявити і проаналізувати імена, використані у лемківських піснях. Джерелом дослідження стали українські народні пісні з Лемківщини. Лемківська пісенність є досить своєрідною в багатому суцвітті української народної творчості. Вона лаконічна у виразах, винахідлива у формі і служить багатим джерелом для антропонімійних досліджень.

Власне ім'я розглядається переважно як мовне явище в аспекті його лінгвістичного та історичного розвитку. Ім'я – це знак, на основі якого індивідуалізується та ідентифікується особа.

В енциклопедії „Українська мова” подається таке трактування: „Ім'я особове – вид антропоніма; надається людині при народженні, в рідкісних випадках його обирає сама доросла людина при зміні імені. Ім'я особове має функцію індивідуалізації, тобто називає (ідентифікує) одиничний, єдиний, неповторний факт дійсності, в даному разі – людину. Будь-яке ім'я фактично може позначати не одну людину (повторюваність імен пов'язана з певною обмеженістю їхньої кількості). Індивідуалізаційну функцію воно виконує лише в конкретному випадку [Українська мова: 203].

У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” подано такі значення лексеми „ім'я”:

- 1) особиста назва людини, що дається їй після народження;
- 2) те саме, що назва (називання речі своїми іменами);
- 3) те саме, що слава (репутація): *Не псувати доброго імені.* [ВТССУМ: 397].

Нас цікавить перша позиція, оскільки предметом наукових досліджень ми вибрали особові імена людей.

Проаналізовані нами тексти дають можливість побачити особливості та специфіку використання імен у лемківських піснях.

Характерною особливістю власного особового імені є те, що воно часто змінює свою структуру, тобто виступає у різних варіантах. При цьому варіант від варіанта відрізняється структурою (фонетичною, морфемною, морфологічною), територією і часом вживання, емоційним забарвленням, сферою функціонування [Панцьо 1995: 69].

В українській антропонімній традиції кожна людина має лише одне ім'я, яке являє собою інваріант (основне ім'я, його офіційна (документальна) форма, що реалізується в кількох варіантах. Власні особові імена, як відомо, утворюють стійкий пласт одиниць, відомих загалом всьому народу, і входять до найбільш активної лексики загальнонаціональної мови. Вони є важливим елементом у лексичному складі сучасної української мови, адже вони, як зазначає А.П.Коваль, – „часточка історії кожного народу. У них відображаються вірування, художня творчість народу, його історичні, господарські і культурні зв'язки” [Коваль: 6].

Відомо, що в процесі історичного розвитку змінюється суспільно-економічний, політичний стан, що накладає певний відбиток і на антропонімію, зокрема на власні імена. Одні власні імена можуть з'являтися, інші – зникати, в одних може збільшуватися коло вживання, в інших – звужуватися, може змінюватися і соціальний аспект вживання власних імен. „Такі явища, – зазначає М.Л.Худаш, – є звичайними атрибутами еволюції даної ділянки мовної дійсності і до якихось кардинальних зрушень у системі власних імен не приводять, а становлять важливий предмет наукового зацікавлення” [Худаш: 150].

Поціновувачем і дослідником ономастики, яку він іменував назвознавством, був також Володимир Гнатюк. Відомо, що він сам збирав власні імена і закликав інших збирати їх. Як фольклорист, дослідник враховує наукову цінність власних назв у піснях. У народних оповіданнях про опришків, записаних В.Гнатюком, крім різнобарвного розмаїття фольклорного лексичного матеріалу, представлений цінний антропонімний матеріал: власні особові назви ватажків опришків та жителів гірських сіл. Ідеї Володимира Гнатюка мали значний вплив на діяльність усіх наступних збирачів та дослідників української антропонімії та топонімії [Панцьо: 91].

Звернемо увагу, що імена, засвідчені у народних піснях з Лемківщини, проявляються більше не в офіційних формах, а в певних виявах (варіантах). Значною в кількісному плані варіантністю в обстежених піснях відзначаються імена *Іван, Ганна, Уляна*.

Особові імена мають велику кількість варіантів, створюючи так звані антропонімічні ряди або антропонімічні гнізда. Пор.: гніздо імені *Ганна: Ганця, Ганічка, Ганичка, Анничка, Гануся, Ганусенька*. Часто усі варіанти імен зафіксовані в одній пісні:

Ой, до Львова доріженька,

Йшла по ній Ганнусенька...

Вставай, Ганцю, вставай, мила, бо юж на тя волают [УНПЛ: 124].

Всередині цих рядів, що налічують, як правило, більше десятка, а іноді й більше сотні членів, виділяються дві основні форми. Їх називають по-різному: офіційною та неофіційною формою імені (О.В.Суперанська), офіційним та побутовим найменуванням (В.О.Никонов), повним іменем та напівіменем (Г.Я.Сіміна). Розрізняють також варіанти документальні та побутові, або ширше – писемно-книжні й усно-розмовні. Л.О.Белей, досліджуючи мовні засоби української літературно-художньої антропонімії, ділить імена на нормативні типу *Остан, Соломія* та „промовисті” або „оказіональні”, котрі виникають внаслідок штучного утворення або запозичення чи створені творчою уявою письменника [Белей: 23-24].

Проте ця форма повинна одночасно бути відома носіям та активно функціонувати на території, що досліджується.

У процесі освоєння давніх запозичень виникли українські загальнонаціональні варіанти офіційних імен, які відображають взаємодію літературної та усно-розмовної (говіркової) традицій в розвитку української мови. Такі варіанти збагатили український іменник, його структуру і склад.

Церковно-християнські імена, які фіксувалися у Святцях, мали відповідну канонічну форму, часто важку для вимови, непристосовану до рідної мови. Протягом тривалого часу наші предки спрощували їх, використовуючи ті словотвірні засоби, які були властиві їхній мові. Імена зазнавали фонетичного спрощення, словотвірних і морфологічних змін: вони ускладнювалися суфіксами. Суфіксація є одним із способів деривації іменних варіантів. При цьому важливу роль відіграє мовна взаємодія. Саме тому власне на антропонімічному рівні можна говорити про взаємодію мов етнічних груп. П.П.Чучка зазначає, що різноманітні утворення від одного і того ж імені містять національні особливості, які ще не встигли стертися [Чучка: 24]. Власне, етнографічною особливістю лемків можна вважати вживання таких варіантів імені *Іван: Ваньо*,

Ванцьо, Ваньцьо, Ванюдьо, Ванюсьо, Ванчик, Янчик, Янко; імені Марія – Марися, Марисенька, Марись. Пор.:

*Пожеже столики червени гудзіки,
Запрігай, Ванюсю, до воза коники.
Як же мам запрігац, кой ся попутали...
Не плач, Марисю, не плач, не бере тя смаркач,
Бере тя особа, Ваньова подоба.* [УНПЛ:88]

Першопричиною появи варіантів імен в українській мові було те, що канонізована форма, зафіксована у Святцях, не відповідала духові української мови, тому в живомовній народній стихії канонізовані форми імен зазнавали адаптації, пристосування до звукової і словотворчої системи рідної мови [Керста: 7].

Основу пісенного антропонімікону становлять особові назви, що з'явилися в українському фольклорному антропоніміконі завдяки специфіці іменного репертуару південно-західних діалектів, насамперед галицько-буковинських та карпатських говорів і переважно в адаптованих варіантах. Так, найбільш уживаними серед чоловічих у лемківських піснях є імена *Ян, Іван*, серед жіночих – церковно-християнське *Ганна* (зі своїм набором демінутивних варіантів *Яничко, Яничку, Іванцю, Ванічку, Ванцю* (вокативи); *Ганичка*. У більшості аналізованих пісень особові імена вжито у формі кличного відмінка з обов'язковою наявністю зменшувально-пестливого суфікса. Напр.:

*Де ти їдеш, Яничку, Яничку,
На тім сивім коничку, коничку?..* [УНПЛ: 20]
Чом же зо мною не танцюєш, фалечний Іванцю? [УНПЛ: 25]
А што би я, Ванічку, без краси робила? [УНПЛ: 170]

Найбільш чисельну групу становлять імена, вжиті у різних відмінках, зі зменшувально-пестливими суфіксами *-к-*; *-оньк-*, *-чик-*, *-ичк-*, *-ичок-*. Серед них виразно простежується ім'я *Ян* як в інваріанті, так і варіантах:

О святім Яні... я дяку мам [УНПЛ: 229].
*Ой сіяла Ганичка лободу,
Посилала Яничка по воду...* [УНПЛ: 21]
*Не пий, Янку, не пий воду,
Вода піде ті на шкоду* [УНПЛ: 188]
*Ой на Яна, на Янонька
Не палена робітонька...
Як святий Ян приїхавши,
Робітоньку розпалюючи...* [УНПЛ: 27]
Сама на мя заводала: Под же, Янчик, небоже! [УНПЛ: 136].
Оре Ясьо, оре... [УНПЛ: 369]

Варіативною продуктивністю відзначається уже згадуване ім'я *Іван*: *Ваньо, Ванчик, Ванцьо: А лем Ваньо мя любить* [УНПЛ: 132], *не ход до нас, не ход, Ванцю кучерявий* [УНПЛ: 130].

У текстах аналізованих пісень загалом трапилися такі імена у демінутивних варіантах: *Василько, Ганця, Євця, Марися, Петрусь*, напр.: *Г' Васильковім дворі проквітат туліпан* [УНПЛ: 42]; *Ганцьо, не дримай, дверка отворяй!* [УНПЛ: 37]; *А в Барана гарний Петрусь, А в Пелеха красна Євця...* [УНПЛ: 28]; *В нашой Марисі трої молодці...* [УНПЛ: 31].

Варіанти *Марися, Ясьо* зазвичай сприймаються як сполонізовані, тобто простежуються етнічні контакти з представниками інших народностей. У цьому випадку злокалізованість імен та їх варіантів говорить про наявність іменних ареалів, показує особливості фольклорної онімії.

Деякі імена в піснях вжито в офіційній (документальній) формі, тобто подано як інваріанти: *Адам, Василь, Єва, Марія, Олена, Петро*.

Василь ся виберат, як дакий капітан [УНПЛ: 42]
...А з білої лелії дами Паненці Марії... [УНПЛ: 29].

Часто оніми у лемківських піснях використовуються як символи. Так, імена *Адам* і *Єва* трактуємо як символи чоловічого і жіночого начала, відданості та вірності в любові: *Ти мій Адам, з тобою рай!... Ти моя Єва, з тобою рай!* [УНПЛ: 259]; негативного ставлення до чоловіка: *Яничко-пес до кута влез* [УНПЛ: 367]. Загалом, якщо зміст пісні має негативну конотацію, то вживається повна форма імені:

Не старайся, млада, же не знаш хліб печи,

Напече ти Петро, даст помеже плечи [УНПЛ: 31].

Словотвірна активність імен простежується насамперед у творенні варіантів, у яких вони постають у піснях.

До Улюсі одразу, одразу... [УНПЛ: 182].

Цікавими є різні модифікації цього імені, які знаходимо в пісні „Як я служив во дворі”: *Ульчина, Улюся, Ульця, Ульцюся, Улюсь*, напр.: *Полюбив я дівчину – семилітню Ульчину...* [УНПЛ: 182]; *Твоя Ульця юж в гробі* [УНПЛ: 182]; *Я, Ульцюсьо, ку тобі, ку тобі* [УНПЛ: 182]; *Улюсь моя, зостан зас!* [УНПЛ: 182].

У різних модифікаціях проявляється і уже згадуване нами ім'я *Ганна: Ганичка, Ганця, Ганцьо* (вокатив): *Ой Ганцьо, Ганцьо, Ганичко, де лес поділа пантличку?* [УНПЛ: 173]; *З Ганичком идут на воду* [УНПЛ: 170].

Антропонім *Аким* уживається як розмовний варіант офіційного імені *Яким: Прийшов Аким до Марисі, люде не виділи...* [УНПЛ: 199], а також як демінутивний варіант зі зменшувально-пестливим суфіксом *-оньк-*: *А юж ведут Акимонька в железнім окутю* [УНПЛ: 199].

Офіційне *Теодора* реалізується у варіантах *Дорця, Доруся*. Напр.:

А знали гурале овце, овце,

Кутили кожушок Дорце, Дорце.

А наша Доруся шепче, шепче,

Же она кожушок не кце, не кце. [УНПЛ: 362].

Отже, розгляд імен, засвідчених у лемківських піснях [УНПЛ] дозволяє стверджувати, що їх асортимент не відзначається великою різноманітністю. У піснях маємо наявність одних і тих же імен у різних модифікаціях, серед яких найбільшою частотою вживання вирізняються *Ян, Іван, Ганна, Марися* (у різних варіантах). Часте вживання типових імен у мові сприяє їх глибокому проникненню в мову, її органічну тканину, систему. Трапляється, що в одній і тій же пісні функціонує до двох-трьох імен одночасно.

Типові імена входять в активний словниковий запас, інші – в пасивний. Якщо ім'я типове, то воно повторюється як індивідуальна характеристика. Вживання індивідуального слова для найменування об'єкта – це ономастична індивідуалізація [Суперанская:350].

ЛІТЕРАТУРА

Белей: Белей Л.О. Як „прмовляють” імена літературних персонажів: про мовні засоби української літературно-художньої антропонімії // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С.23-24.

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол.ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440с.

Керста: Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі найменування. – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.

Коваль: Коваль А.П. Життя і пригоди імен давніх і нових, славетних і скромних, відомих і забутих. – К.: Вища школа, 1988. – 238с.

Панцьо 1995: Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль: Вид-во „Тернопіль”, 1995. – 128с.

Панцьо 1991: Панцьо С.Є. Функціонування власних особових назв у коломиїках (на матеріалі фольклорних назв, записаних В.Гнатюком) // Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури: Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка (Тернопіль, 29 травня – 1 червня). – Тернопіль, 1991. – С.268-270.

Суперанская: Суперанская О.В. Ономастические универсалии // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С.345-357.

Українська мова: Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – 752с.

Худаш: Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Чучка: Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / Вступ та імена: конспект лекцій. – Ужгород: Видавництво УДУ, 1970 – 104с.

Умовні скорочення
УНПЛ – Українські народні пісні з Лемківщини / Зібрав О.Гиж / за ред. С.Грици. – К.: Музична Україна, 1972. – 397с.

Nina Svystun. Peculiarities of the functioning of personal names in Ukrainian folk songs.
Personal names, used in Ukrainian folk songs from lemky, their peculiarities and use are described in the article.

Key words: *anthroponym, variant and invariant of name, lemko folk song, onym, personal name.*

Наталія ШУЛЬСЬКА (Луцьк)

© 2009

ЛЕМКІВСЬКІ ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРІЗВИЩА, СПІВВІДНОСНІ ІЗ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИМИ ПРІЗВИСЬКАМИ

У статті проаналізовані лемківські відапелятивні прізвища, співвідносні із західнополіськими прізвиськами. Простежено діалектний аспект онімних одиниць. Для системної характеристики прізвищ лемків і вуличних назв поліщуків виділено десять лексико-тематичних груп.

Ключові слова: *прізвище, прізвисько, лексико-тематична група.*

Сучасна антропонімна система мови репрезентована офіційними онімами (прізвищами, іменами, патронімами) з одного боку та неофіційними (прізвиськами, варіантами імен) – з іншого. У говірковому мовленні функціонують переважно неофіційні назви – прізвиська або вуличні найменування та варіанти імен. Фіксуючи діалектний матеріал, важливо акцентувати і на власних назвах. Всі антропонімічні одиниці взаємопов'язані та взаємопроникні. Особливо це стосується прізвищ і прізвиць, які протиставлені на рівні “офіційне ім'я” – “неофіційне ім'я”. Ці антропоніми генетично споріднені, що видно з ланцюга історичної номінації особи “прізвисько – прізвище – ім'я – прізвисько” [Коваль: 158].

У процесі становлення багатьох прізвищ важливу роль відіграли відпрізвищеві назви, співвідносні з прізвиськами, які мотивовані зовнішніми і внутрішніми особливостями денотатів, подібністю, родом занять, етнічною приналежністю тощо.

У статті аналізуємо лемківські відапелятивні прізвища, співвідносні із західнополіськими прізвиськами. Матеріал роботи склали лемківські прізвища, наведені С. Панцьо у монографії “Антропонімія Лемківщини” (Тернопіль, 1995 – цитуючи прізвища, у круглих дужках указуємо сторінку), а також західнополіські прізвиська, зібрані автором. Частина вуличних назв жителів Західного Полісся взято із картотеки Ономастико-діалектологічної лабораторії Волинського національного університету імені Лесі Українки., що вміщені у першому томі “Словника прізвиць північно-західної України” (Луцьк, 2009).

У зазначеній монографії С. Панцьо досліджує власні найменування українського населення, яке проживало до кінця XVIII і початку XIX ст. на території Галицької Лемківщини [Панцьо 1995: 3]

Спостереження показують, що в основі багатьох лемківських відапелятивних прізвищ і західнополіських прізвицьк покладені однакові лексеми. Очевидно, це мотивовано тим, що твірною базою таких прізвищ у певний час послужили неофіційні індивідуальні чи родові найменування. С. Панцьо зауважує, що “кожна лексема, яка в XIX ст. функціонувала у лемків як прізвище, раніше (у допрізвищевий період) протягом свого часу виконувала роль прізвиська [Панцьо 1995: 25]”. “Прізвища типу *Дуб, Гуня, Галушка, Копито* спочатку були прізвиськами, оскільки твірні апелятиви первісно могли позначати людину, хоч тільки метафорично. Проте встановити метафоричне значення кожної з таких основ не завжди вдається. Так, наприклад,

Бараном могли прозвати людину і за її впертість, і за її тупість, і за її кучеряве волосся” [Панцьо 1995: 48].

Р. Осташ так характеризує лемківське прізвище **Бендас**, яке походить від діалектного апелятива *béndas* ‘похмурий’ [Панцьо 1994: 45]: “Слово, про семантику якого тепер знають хіба діалектологи, та й вживається це слово як апелятив уже кілька сотень років, на якому етапі ставало прізвищем, і чим більше забувався конотативний відтінок слова, тим швидше воно “мігрувало” в сторону родового вуличного прізвища, а потім і прізвища” [Осташ: 121].

Характеризуючи лемківські відапелятивні прізвища, співвідносні із західнополіськими прізвищами, виділяємо десять окремих лексико-тематичних груп (далі ЛТГ), у яких першим подаємо лемківське прізвище, а другим співвіднесе з ним західнополіське прізвище з мотивацією (якщо вона відома).

1. ЛТГ **“ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ЛЮДИНИ”**. Сюди відносимо назви, які характеризують ріст, статуру, особливості ходи, зовнішні вади людей (19%): **Носаль** (113) – *Носаль* ‘з великим носом’ (Окорськ Лк В), **Біленький** (96) – *Біленький* ‘з білим волоссям’ (Цумань Квр В), **Біліца** (96) – *Біліца* ‘зі світлим волоссям’ (Хочин Дбр В), **Сухий** (120) – *Сухий* ‘худий’ (Дерно Квр В), **Моргуля** (112) – *Моргулька* ‘часто кліпає очима’ (Бодячів Квр В), **Карлик** (105) – *Карлик* ‘низького росту’ (Четвертня Мн В), **Пузак** (116) – *Пузак* ‘з великим животом’ (Любешів В), **Зубань** (105) – *Зубань* ‘великі зуби’ (Залужне Лк В), **Рижий** (116) – *Рижий* ‘з рудим волоссям’ (Журавичі Квр В), **Сліпак** (118) – *Сліпак* ‘не бачить на одне око’ (Одєради Квр В), **Малий** (110) – *Малий* ‘низького росту’ (Городище Квр В), **Кривуля** (108) – *Кривулька* ‘накульгує’ (Млинок Зр Р), **Жеребний** (104) – *Жеребний* ‘з великим животом’ (Замшани Рт В), **Бурій** (97) – *Бурій* ‘мав на тілі темні плями’ (Полиці К-К В), **Масляний** (111) – *Масляний* ‘міцної статури’ (Гайове Квр В), **Брила** (97) – *Брила* ‘повний’ (Словатичі Квр В), **Сивий** (118) – *Сивий* ‘зі сивим волоссям’ (Завітне Квр В), **Кудла** (108) – *Кудла* ‘на голові кудли’ (Ветли Лбш В), **Малюта** (110) – *Малюта* ‘худий і малий’ (Берестяни Квр В), **Мальований** (110) – *Мальований* ‘дуже гарний’ (Датинь Рт В), **Гора** (101) – *Гора* ‘міцної статури’ (Лище Лц В), **Куцак** (109) – *Куцак* ‘невисокий’ (Четвертня Мн В), **Великий** (98) – *Великий* ‘високого росту’ (Півно К-К В), **Жовтий** (104) – *Жовтий* ‘з блідим обличчям’ (Холоневичі Квр В), **Гладкий** (100) – *Гладкий* ‘високий і повний’ (Качин К-К В).

2. ЛТГ **“ВНУТРІШНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДИНИ”**, основу якої становлять антропонімічні одиниці, які описують поведінку, риси характеру, звички, уподобання носіїв (14%): **Бабій** (95) – *Бабій* ‘який любить жінок’ (П’ятидні В-В В), **Мудрий** (112) – *Мудрий* ‘дуже розумний’ (Білосток Лц В), **Обух** (113) – *Обух* ‘неповороткий’ (Ківерці В), **Німчик** (113) – *Німчик* ‘мовчазний’ (Жидичин Квр В), **Галас** (99) – *Галас* ‘голосно говорить’ (Журавичі Квр В), **Сікач** (118) – *Сікач* ‘який усім цікавиться’ (Розниця Мн В), **Вихор** (99) – *Вихор* ‘швидко ходить’ (Хоцунь Лбш В), **Галай** (99) – *Галай* ‘швидко говорить’ (Холопичі Лк В), **Плакса** (115) – *Плакса* ‘багато плакав’ (Берестяни Квр В), **Телеп** (120) – *Телеп* ‘безвідповідальний’ (Ватин Гр. В).

3. ЛТГ **“РІД ЗАНЯТЬ”**, яка складається з антропонімів, що прямо вказують на рід діяльності денотатів (17%): **Дудик** (104) – *Дудик* ‘грає на дудці’ (Дроздні Квл В), **Коваль** (106) – *Коваль* (Липно Квр В), **Бондар** (97) – *Бондар* ‘який робив бочки’ (Риковичі Ів В), **Дяк** (104) – *Дяк* (Романів Лц В), **Мельник** (111) – *Мельник* (Берестяни Квр В), **Майор** (110) – *Майор* (Звози Квр В), **Маляр** (110) – *Маляр* (Дубно Р), **Кучер** (109) – *Кучер* (Знамирівка Квр В), **Кухар** (108) – *Кухар* (Лемешів Гр В), **Купець** (108) – *Купець* (Сильно Квр В), **Крамар** (108) – *Крамар* (Лопавше Дм Р), **Кравець** (108) – *Кравець* (Мостище К-К В), **Косар** (107) – *Косар* (Гута Рт В), **Козяр** (106) – *Козяр* ‘який полює на диких кіз’ (Берестяни Квр В), **Слюсар** (118) – *Слюсар* (Романів Лц В), **Пастух** (114) – *Пастух* (Оріхове Рт В), **Муляр** (112) – *Муляр* (Велика Осниця Мн В), **Столяр** (119) – *Столяр* (Пульмо Шц В), **Ткач** (120) – *Ткач* (Домашів Квр В).

4. ЛТГ **“ДЕТАЛІ ПОБУТУ”**. Відносимо назви на позначення побуту чи його деталей, які стали твірними основами лемківських і західнополіських антропонімів (7%): **Бак** (95) – *Бак* ‘який багато їсть’, **Бляха** (97) – *Бляха* ‘часто вживає це слово’ (Тумин Лк В), **Баняк** (96) – *Баняк* ‘за формою голови’ (Журавичі Квр В), **Бубен** (97) – *Бубен* ‘з великим животом’ (Чорниж Мн В), **Торба** (120) – *Торба* ‘повна’ (Воєгоща К-К В), **Мотика** (112) – *Мотика* ‘постійно працювала на городі’ (Баківці Лц В), **Рогач** – *Рогач* ‘гостра на язик’ (Лаврів Лц В), **Сокира** (118) – *Сокира* ‘висока’ (Карпилівка Рв Р), **Коцюба** (107) – *Коцюба* ‘висока і худа’ (Липно Квр В), **Шпилька** (124) – *Шпилька* ‘худий’ (Холоневичі Квр В).

5. ЛТГ “ЇЖА І ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ”. Відносимо антропоніми з реаліями на позначення їжі і продуктів харчування (5%): **Пиріжок** (115) – *Пиріжбк* ‘любив пиріжки’ (Чорниж Мн В), **Сметана** (118) – *Сметана* ‘з білим волоссям’ (Мирне Гр В), **Крупа** (108) – *Крупа* ‘невисокого росту’ (Турія Гр В), **Маслянка** (111) – *Маслянка* ‘любили пити свіжу маслянку’ (Холоневиці Квр В), **Борщ** (97) – *Борщ* ‘любить їсти борщі’ (Забужжя Лбм В).

6. ЛТГ “НАЗВИ ТВАРИН, ПТАХІВ, КОМАХ”. Описуємо назви тварин, птахів, комах, які покладені в основи власних іменувань людей (10%): **Козуля** (106) – *Козуля* ‘ходить, підстрибуючи’ (Шклинь Гр В), **Коник** (107) – *Коник* ‘високий’ (Заячиці Лк В), **Кіт** (106) – *Кіт* ‘любить сметану’ (Карпилівка Квр В), **Бугай** (97) – *Бугай* ‘кремезний’ (Берестяни Квр В), **Тхір** (121) – *Тхір* ‘з рудим волоссям’ (Журавники Гр В), **Бобер** (97) – *Бобер* ‘з великими зубами’ (Жорнище Квр В), **Миша** (112) – *Миша* ‘низького росту’ (Турійськ В), **Орел** (113) – *Орел* ‘з великим носом’ (Берестяни Квр В), **Слимак** (118) – *Слимак* ‘прискіпливий’ (Ковель В), **Когут** (106) – *Когут* ‘умів співати по-півнячому’ (Сильно Квр В), **Криса** (108) – *Криса* ‘некрасива’ (Берестяни Квр В), **Сова** (118) – *Сова* ‘мовчазна’ (Берестяни Квр В), **Лисиця** (109) – *Лисиця* ‘хитра’ (Горохів Квр В), **Лось** (110) – *Лось* ‘кремезний’ (Миків Квр В), **Медвідь** (111) – *Медвідь* ‘за особливостями ходи’ (Луцьк В), **Борсук** (97) – *Борсук* ‘повний’ (Луцьк В), **Качур** (106) – *Качур* ‘гордий’ (Велицьк Квл В), **Шершень** (124) – *Шершень* ‘лінивий’ (Берестя Дбр Р), **Муха** (112) – *Муха* ‘швидка’ (Берестяни Квр В), **Павук** (114) – *Павук* ‘повільний’ (Скреготівка Квр В), **Гніда** (100) – *Гніда* ‘підлий’ (Луцьк В).

7. ЛТГ “НАЗВИ РОСЛИН”, у якій характеризуємо антропоніми, утворені від флорономенів (9%) : **Біб** (96) – *Біб* ‘виросував біб’ (Текля Ст. В), **Корч** (107) – *Корч* ‘у якого подвір’я заросле корчами’ (Великий Обзир К-К В), **Липа** (109) – *Липа* (Постійно Кс В), **Лоза** (110) – *Лоза* ‘струнка’ (Стобихва К-К В), **Лопух** (110) – *Лопух* ‘у якого стирчать вуха’ (Хочин Дбр В).

8. ЛТГ “АНАТОМІЧНІ ПОНЯТТЯ”. Відносимо прізвиська і прізвиська, в основах яких анатомічні поняття (7%): **Борода** (97) – *Борода* ‘носив бороду’ (Звози Квр В), **Грива** (101) – *Грива* ‘з густим волоссям’ (Тур Рт В), **Зуб** (104) – *Зуб* ‘з великими зубами’ (Годомичі Мн, Змінець Лц В), **Печінка** (115) – *Печінка* ‘любив повторювати а спечі йогó ліхо’ (Вишнів Квр В), **Шийка** (124) – *Шийка* (Сильно Квр В).

9. ЛТГ “ЕТНІЧНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ”, у якій аналізуємо антропоніми, утворені від етнонімів (8%): **Басараб** (96) – *Басараб* (Сильно Квр В), **Грек** (101) – *Грек* ‘дід жив у Греції’ (Печихвости Гр В), **Жидик** (104) – *Жидик* ‘низький’ (Забужжя Лбм В), **Поляк** (115) – *Поляк* ‘приїхав з Польщі’ (Берестяни Квр В), **Лях** (110) – *Лях* ‘переселенець’ (Гать Лц В), **Москаль** (112) – *Москаль* ‘проходив службу в російській армії’ (Козятин Гр В), **Німець** (113) – *Німець* ‘не місцевий’ (Звози Квр В), **Поліщук** (115) – *Поліщук* ‘родом із Полісся’ (Чаруків Лц В), **Турок** (121) – *Турок* ‘мовчазний’ (Четвертня Мн В), **Молдаван** (112) – *Молдаван* ‘родом із Молдови’ (Сильно Квр В), **Татарин** (120) – *Татарин* ‘за зовнішністю’ (Берестяни Квр В).

10. ЛТГ “РОДИННІ ВІДНОСИНИ”. До цієї групи відносимо найменування людей, в основах яких реалії на позначення сімейно-родинних зв’язків (4%): **Братик** (97) – *Братик* ‘усе ділить по-братськи’ (Забужжя Лбм В), **Кумцьо** (108) – *Кумцьо* ‘так називає свого кума’ (Черемошне Квл В), **Сирота** (118) – *Сирота* ‘який не має батьків’ (Пальче Квр В).

Лемківські відапелятивні прізвиська становлять 42% від загальної кількості прізвиськ лемків [Панцьо 1995: 47], тоді як західнополіські прізвиська – 15% від зібраного антропонімного фактажу.

Отже, проведений лінгвістичний аналіз антропонімних одиниць Лемківщини і Західного Полісся засвідчив, наскільки автохтонні лемківські відапелятивні прізвиська і західнополіські прізвиська, тому, очевидно, тут можна говорити і про широту функціонування і проникнення вуличних назв, і про інтерференційні процеси у двох говорах, і про ментальну спорідненість окремих етнографічних груп українського населення.

Умовні скорочення назв областей

В – Волинська

Р – Рівненська

Умовні скорочення назв районів

В-В - Володимир-Волинський
Гр – Горохівський
Дбр – Дубровицький
Дм – Демидівський
Зр – Зарічненський
Ів – Іваничівський
Квл – Ковельський
Квр – Ківерцівський
К-К – Камінь-Каширський

Кс – Костопільський
Лбш – Любешівський
Лк – Локачинський
Лц – Луцький
Мн – Маневицький
Рв – Рівненський
Рт – Ратнівський
Ст – Старовижівський
Щц – Шацький

ЛІТЕРАТУРА

- Коваль:** Коваль А. Життя і пригоди імен. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 154 – 163.
Осташ: Осташ Р. Из життя сучасних українських прізвищ // Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару 13-14 вересня 2000 р. – К.: Київ, 2000. – С. 115-121.
Панцьо 1995: Панцьо С. Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль: Книжк.-журн. в-во “Тернопіль”, 1995. – 132 с.
Панцьо 1994: Панцьо С. Антропонімія Лемківщини у загальноукраїнському контексті // Проблеми регіональної ономастики. Тези доп. і повід. наук. семінару. – К., 1994. – С. 44 – 45.
СП: Словник прізвищ північно-західної України: У 3-х т. Т.1: А-И / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
Volnicz-Pavlovska: Volnicz-Pavlovska Eva. Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI – XIX wiek. – Warszawa, 1993. – 340 s.

Natalia Shulka. The surnames of Lemcivshina, formed from the common names wich correlative with the nicknames of habitants of Western Polissya.

In the article the surnames of Lemcivshina, formed from the common names wich correlative with the nicknames of habitants of Western Polissya are analysed,. Traced dialectal aspect of these units. Ten lexical-thematic groups are selected for system description.

Key words: surname, nickname, lexical-thematic group.

Марія НАЛИВАЙКО (Тернопіль)

© 2009

СУЧАСНІ ПРИЗВИСЬКА ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ

У статті аналізуються відантропонімні та відапелятивні прізвиська переселенців з Лемківщини. Матеріал зібрано експедиційним шляхом на території Львівщини.

Ключові слова: *відантропонімне прізвисько, відапелятивне прізвисько, прізвисько.*

Сучасна українська офіційна антропонімійна система складається з трьох компонентів – прізвища, імені, по батькові. Проте такий спосіб іменування фактично обмежується письмовою фіксацією, поступаючись в усному мовленні неофіційним назвам. І якщо українським антропонімам – прізвищам та іменам – присвячено низку монографічних праць (Р.Керсти, Ю.Редька, І.Фаріон, М.Худаша, П.Чучки та ін.) та дисертацій, у яких аналізується регіональна історична та сучасна офіційна антропонімія (Б.Близнюк, Г.Бучко, С.Панцьо, Г.Панчук, Н.Рувьова, С.Шеремета), то неофіційні засоби та способи ідентифікації іменувань людей досліджені ще недостатньо. Вивчення українських прізвищ розпочалося із праць М.Сумцова, В.Охримовича, І.Франка, В.Ястребова, І.Крип'якевича, І.Сухомлина. Здебільшого окремі питання

народно-побутової антропонімії розглядаються у статтях Б.Близнюк, Г.Бучко, М.Лесюка, В.Чабаненка, Є.Черняхівської, П.Чучки, і лише неофіційні іменування Закарпаття вичерпно проаналізовані в докторській дисертації П.Чучки.

Неофіційна антропонімія сучасного українського села включає декілька видів іменувань: 1) демінутивно-гіпокористичні варіанти імен; 2) неофіційні присвійні деривати від імен та прізвищ; 3) індивідуальні прізвиська найрізноманітнішого походження та мотивації; 4) сімейно-родові спадкові вуличні назви. Вказані назви вживаються як одноклексемні, а також поєднуються в певних комбінаціях, утворюючи полілексемні формули іменувань. Усі вони як компоненти локальних антропонімічних мікросистем співіснують паралельно з офіційними антропонімами.

В Україні, за незначним винятком, ще недостатньо зібраний і опрацьований сучасний матеріал, який охоплює імена, їх розмовні варіанти, прізвиська та сімейно-родові іменування.

У сучасній антропоніміці термін прізвисько часто вживають стосовно широкого кола неофіційних іменувань, у тому числі відіменних та відпрізвищевих утворень. Проте відомий ономаст М.Худаш дещо звужує це коло, не вважаючи прізвисками прямі найменування по батькові, матері тощо, а також апелятивні назви, різні атрибутивні окреслення на зразок: *Іван гумений, Петро подвірний* [Худаш: 100]. Він визначає „**прізвисько**” як додаткове неофіційне ім'я, дане людині іншими людьми відповідно до її характерних рис, обставин, що супроводять її у житті, за якоюсь аналогією, за походженням й іншими мотивами [Худаш: 83].

На думку І.Сухомлина, неофіційне прізвище (прізвисько) відбиває реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчить про ступінь родинних стосунків його з іншими членами сім'ї [Сухомлин: 37]. С.Зінін називає прізвисками слова, які „даються людям у різні періоди життя і під якими вони відомі в досить замкнутому колі суспільства” [Зінін: 10]. П.Чучка зараховує до прізвищ усі неофіційні назви людей [Чучка 1970: 13].

Сучасні прізвиська – це клас мовних одиниць словесного чи синтаксично подільного характеру, які служать неофіційними назвами, характеристиками різних реалій, що відрізняються своєрідними принципами номінацій, обмеженою сферою вживання, і виконують специфічну функцію в мовленні [Данилина: 296-297].

У „Словнику української мови” подається таке трактування: „Прізвисько – це найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок” [СУМ VI: 108]. Ми, як і Н.Подольська [Подольская: 115-116], розуміємо під прізвиском додаткове ім'я, дане людині її оточенням відповідно до характерної риси, певної життєвої обставини чи за якоюсь аналогією. Відносимо до прізвищ також андроніми, гінеконіми тощо.

Для прізвищ „істотно важливо виражати властивості об'єкта, який вони називають” [Суперанская: 274]. Т.Сіміна стверджує, що в сучасних прізвиських підсилюється оцінний елемент [Сіміна: 33].

Предметом нашої уваги є лінгвістичний аналіз сучасних прізвищ переселенців з Лемківщини (с. Вільхова, с. Волиця, с. Довге, с. Мичківці, с. Новиця). Мета статті – проаналізувати відантропонімії і відапелятивні прізвиська, зібрані експедиційним шляхом на Львівщині. Матеріал роботи склали лемківські прізвиська, які отримали носії серед корінних жителів сучасних сіл (усього 250 прізвищ). Власні найменування українського населення Галицької Лемківщини вичерпно проаналізовані у монографії С.Є. Панцьо „Антропонімія Лемківщини” [Панцьо].

За характером лексичної бази зібрані прізвиська поділяються на відантропонімії та відапелятивні.

Відантропонімії прізвиська переважно мотивуються рідкісними, нетрадиційними дериватами від імені або прізвища денотата: *Вануш < Іван, Васуль < Василь, Хасьо < Михасьо; Кузя < прізвище Кузьма, Назя < прізвище Назар*.

Прізвисками заміжніх жінок жителі сіл вважають андроніми, утворені від імені чоловіка, його прізвища, прізвиська або навіть апелятивної особової назви.

Іменування за чоловіком П.Чучка зараховує до родичівських прізвищ [Чучка 1969: 299]. Проте на Бойківщині андроніми в абсолютній більшості не вважаються прізвисками, а в ряді сіл замінюють особові імена заміжніх жінок, ними користуються і при звертанні до жінки [Бучко: 7].

На Львівщині зафіксовано такі андроніми: *Іваниха < Іван, Іванцьова < Іванцьо < Іван, Люсьова < Люсьо < Леонід, Манькова < Манько < Мар'ян, Мартинчиха < Мартинчик < Мартин, Іванцьова < Іванцьо < Іван, Яндрухова < Яндрух < Андрій (від імені чоловіка); Барниха < Барна,*

Бекешиха < *Бекеша*, *Бендасиха* < *Бендас*, *Бердейка* < *Бердей*, *Бобачка* < *Бобак*, *Ванатиха* < *Ванат*, *Ваньчакова* < *Ваньчак*, *Дедюшка* < *Дедюх*, *Мациха* < *Мац*, *Мацакова* < *Мацак*, *Магалиха* < *Магала* (від прізвища чоловіка); *Вовкова Мариська* < *Вовк*, *Воронова Стефа* < *Ворона*, *Фріциха* < *Фріц* (від прізвища чоловіка). Подібні антропоніми зафіксовано на території давньої Лемківщини [Панцьо].

Іменування жінок від прізвища чоловіка трапляються рідше, іноді вони є двослівними, тобто біля прізвища-андроніма вживається ім'я як додатковий ідентифікаційний елемент.

Серед **відапелятивних прізвищ** побутують іменування за зовнішніми ознаками, родом діяльності, психічними рисами тощо.

Саме експресивність значною мірою спричиняє те, що більшість прізвищ за **зовнішніми ознаками носія** є образливими [Чучка 1969: 264]. Н. Нікуліна до групи прізвищ за зовнішністю зараховує іменування, „орієнтовані як на зовнішній вигляд, так і на фізичну „поведінку” людини” [Нікуліна: 174].

Із лексико-семантичного погляду прізвища цього розряду є найбільш різноманітними.

За ознаками, які лежать в основі номінації, аналізовані прізвища можна поділити на такі підгрупи:

1. Прізвища, які вказують на загальний зовнішній вигляд: *Довгий*, *Ладний*, *Хорий*.

2. Прізвища, які вказують на відсутність окремих деталей одягу: *Безрукавник*, *Безшкарпетник*.

3. Прізвища, які характеризують особливості ходи: *Гусак*, *Гуска* (ходить поважно), *Качка*, *Качур* (ходить погойдуючись), *Кривенька*, *Кривий* (ходить зігнувшись).

4. Прізвища, які вказують на ріст: *Блошка* (мала), *Бомко* (малий), *Бомок* (малий і товстий), *Воробей* (малий), *Гриб* (малий), *Гулька*, *Куций*, *Лось* (великий), *Макарон* (довгий і худий) та **особливості тілобудови:** *Бройлер* (повний чоловік), *Булочка* (повненька), *Гладкий*, *Горбатенький*, *Жирний* (дуже повний), *Кабан* (повний).

Розглянуті характеристики є найдоступнішими для спостереження ознаками людини [Ястребов: 9].

Прізвища за родом діяльності носія. Серед прізвищ цього розряду виділяємо такі підгрупи: назви за професією та діяльністю, за чинами та посадами. В основі прізвищ за родом діяльності лежить лексика на позначення роду занять, певних досягнень носіїв.

Назви за професією та діяльністю: *Бібліотекарка*, *Бляхар*, *Дулярка* (довго була дояркою у колгоспі), *Кравець*, *Кухар*, *Маляр*, *Медичка*, *Мельник*, *Пастух*, *Пекар*, *Пекарка*, *Поліцей*, *Поштарка*, *Співачка*, *Столяр*, *Токар*, *Швець*. Частина наведених прізвищ мотивується розмовною лексикою.

Назви за чинами та посадами: *Бригадир* (довго був бригадиром у колгоспі), *Воєнний*, *Генерал*, *Депутат* (колись був депутатом), *Директриса* (працює директором школи).

Прізвища за психічними рисами носія. Прізвища цього розряду спрямовані на внутрішні прикмети людини, акцентують її інтелектуальні властивості, ставлення до праці.

Виокремлюємо такі підгрупи прізвищ:

1. Назви за інтелектуальними особливостями: *Бовдур*, *Вар'ят*, *Дурний*, *Дурник*, *Мудрагель*, *Мудрий*, *Мудрик*, *Телепень*, *Тулак*, *Тупий* та деякі інші.

База таких прізвищ – лексика із зневажливим значенням, рідше із позитивно-оцінним супровідним значенням.

2. Назви за фактом утрати слуху чи дару мови. Наприклад: *Глуха*, *Глухенький*, *Немий*, *Німуватий* та деякі інші.

3. Назви за особливостями характеру. У цих прізвищах відбито народну символіку. Як відомо, здавна півень символізує задираку, лисиця – хитру людину, вовк – агресора. Ця група прізвищ утворена на базі лексики із оцінною семантикою, здебільшого із негативнооцінним значенням. Прізвища цього типу мають пейоративне забарвлення: *Брехун*, *Веселий*, *Вив'юрка* (дуже спритна жінка), *Відьма*, *Вовк* (агресивний чоловік), *Лис*, *Лисиця*, *Сонько*, *Сплюх*, *Сорока*, *Чудак* (людина дивної поведінки). Такі іменування чітко ідентифікують денотата. У прізвищах за психічними рисами носія проявляється суб'єктивність. Внутрішні якості людини не завжди є постійними, оскільки виявлення їх залежить більшою мірою від певної ситуації.

4. Назви за особливостями темпераменту: *Гарячий* (темпераментний чоловік), *Круцько* (непосидючий).

5. Назви за захопленням кимось, чимось: *Карамелька* (полюбляє карамельки), *Карась*

(захоплюється риболовлю), *Коляда* (любить колядувати), *Фасолька* (любить квасолу).

У цьому розряді прізвиस्क домінують іменування за особливостями характеру, нахилами або звичками в поведінці.

Прізвиська за національною та етнічною ознакою носія. Основною причиною виникнення відетнонімних антропонімів є переселення людей із однієї етнічної території на іншу. Відомо, що етноніми достатньо виділяли особу у певному середовищі, а згодом закріплювалися як спадкові родові назви. Проте у виявлених прізвиських цього типу більшість якраз не виступає родовою назвою, а утворена порівняно недавно.

У досліджуваному матеріалі виявлено такі групи відетнонімних прізвиस्क:

1. Іменування за національною ознакою: *Італійка, Ляшко, Молдаван, Німець, Поляк, Полячка, Полька, Полько, Турчин, Українець, Циган, Циганка* та ін.

2. Прізвиська за належністю до етнографічних груп та історико-географічних територій: *Лемкиня, Лемко, Лемчик.*

Прізвиська за спорідненістю та своєюцтвом: *Вуєк, Вуйко, Дід, Дзідзьо, Дядьо, Мамця, Татусько, Тета, Цотка, Цьотка.*

Прізвиська за місцем іменованого в сім'ї та громаді. Прізвиська цього розряду поділяються на підгрупи:

1. Назви, які характеризують іменованого за його майновим станом: *Багач, Бідний, Бідняк, Дідич* (багатий).

2. Прізвиська, які характеризують носія за його належністю до політичного угруповання: *Комуніст, Комуністка, Партесць.*

3. Прізвиська, які характеризують носія за тим, чим він володіє: *Фіра, Ява* (має мотоцикл).

Прізвисько може бути як позитивно, так і негативно експресивним. Виявлені відапелятивні прізвиська за ступенем експресивності можна поділити на експресивні та помірно експресивні. Виділяємо експресивні прізвиська, семантика яких викликає негативні емоції: *Бовдур, Вар'ят, Дурний, Дурник, Телень, Тулак, Тулий* та ін. Всі ж інші – помірно експресивні. У відапелятивних прізвиських відбилася творчість народу, його дотепність та образність.

Сучасні прізвиська, які побутують серед переселенців з Лемківщини, служать для додаткової характеристики, здебільшого вони є образливими для носія. Серед обстежуваних прізвиस्क зрідка трапляються діалектні лемківські лексеми та лексеми, що позначають назву етнографічної групи.

ЛІТЕРАТУРА

Бучко: Бучко Г.С., Бучко Д.Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини // *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану І.М. Железняк.* – К.: Київ, 2002. – С. 3-14.

Данилина: Данилина Е.Ф. Прозвища в современном русском языке // *Восточно-славянская ономастика. Материалы и исследования.* – М.: Наука, 1979. – С. 281-297.

Зинин: Зинин С.И. Введение в русскую антропониимию. – Ташкент, 1972. – 274 с.

Никулина: Никулина З.П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку // *Имя нарицательное и собственное.* – М.: Наука, 1978. – С.173-179.

Панцьо: Панцьо С.С. Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль: Книжково-журнальне в-во „Тернопіль”, 1995. – 128 с.

Подольская: Подольская Н.В., Суперанская А.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988. –187 с.

Симина: Симина Г.Я. Фамилия и прозвище // *Антропонимика.* – М.: Наука, 1969. – с. 33-48.

СУМ: Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.

Суперанская: Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

Сухомлин: Сухомлин І.Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвиस्क у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) // *Говори і ономастика Наддніпрянщини.* – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30-58.

Худаш: Худаш М.Л. З історії української антропонімії. –К.: Наукова думка, 1977.– 236 с.

Чучка 1970: Чучка П.П. Антропонимия Закарпаття: Автореферат дис. ...доктора филол. наук. – К., 1970. – 42 с.

Чучка 1969: Чучка П.П. Антропонимія Закарпаття: Рукопис дисертації на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук.– Ужгород, 1969. – 987 с.

Ястребов: Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк. – Одесса, 1893. – 17 с.

Maria Nalivayko. The modern nicknames of population removed from Lemkivschuna.

In the article the antroponymic and apelativ nicknames of population removed from Lemkivschuna are analysed. The material was founded in the Lviv region.

Key words: *antroponymic nickname, apelativ nickname, nickname.*

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Зіновій БИЧКО (Львів)

© 2009

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКИ НАДДНІСТРЯНСЬКОГО І ЛЕМКІВСЬКОГО ГОВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснюється зіставний аналіз лексики двох говорів української мови — наддністрянського та лемківського.

Ключові слова: *протиставні та не протиставні діалектні розрізнення, інтерферентні явища.*

У процесі вивчення певних діалектних контактів треба враховувати, безперечно, системний їхній характер. Кожне нове явище в говорі, — якщо тільки воно справді стало фактом лінгвальної дійсності, — займає певне місце у структурі говору.

Треба зауважити, що процес міждіалектного контактування триває постійно. Цей тип можливий як між контактними діалектами, так і між дистантними.

Питання дослідження лексичного складу одного діалекту в зіставленні з лексичною системою інших сусідніх говорів є, безперечно, проблематичними. Наддністрянська лексика на тлі суміжних діалектних систем виявляє спільні та відмінні риси своєї семантичної структури. З'ясування зв'язків лексики досліджуваного говору з іншими лексичними діалектними системами сприяє глибшому розумінню етапів становлення першої. Географія діалектної лексики Наддністрянщини на тлі суміжних діалектних зон засвідчує наявність як великої кількості локалізмів, так і спільного лексико-семантичного фонду говорів південно-західного наріччя. Теоретичними й практичними аспектами типології у сфері лексики різних говорів займалися діалектологи: О. Блінова, М. Бородіна, І. Варченко, В. Ващенко, Б. Кобилянський, Г. Козачук, І. Матвіяс, В. Німчук, Ф. Чижевський та ін. [Бичко 1996: 160].

Зрозуміло, що зіставна характеристика лексичного фонду наддністрянського говору з лексикою інших контактних діалектів буде неповною, якщо наводитимуться лише протиставні і непротиставні їхні лексичні розрізнення. Наддністрянські говірки передусім мають багато спільних рис у лексико-семантичному плані з говірками інших сусідніх говорів, що можна пояснити наявністю тотожного, однакового лексико-семантичного словника як наддністрянського, так і інших контактних із ним говорів. Це стосується, безперечно, й дистантних говорів, які у своєму лексичному фонді мають багато спільних рис із наддністрянським діалектом.

Діалектні розрізнення в ділянці лексики бувають двох типів — протиставні та непротиставні. Непротиставні лексичні розрізнення полягають у наявності в цьому говорі слів, яких нема в інших говорах через відсутність в останніх відповідних предметів чи понять. Основна маса непротиставних лексичних діалектизмів — це переважно термінологічна лексика, пов'язана зі спеціальними галузями господарства, зі специфікою матеріальної культури тощо. Так, наприклад, в наддністрянських говірках побутують лексеми, які відсутні в інших контактних діалектах. Наприклад: *вало'вина* — 'саморобне грубе полотно з вичісків', *'виступц'і* — 'вузькі тісні чоботи', *па'л'інка* — 'корж із прісного тіста', *хала'май* — 'старий капелюх' тощо.

Протиставні діалектні розрізнення полягають у тому, що для позначення одного й того ж предмета чи поняття вживаються різні слова чи слова з різними словотворчими засобами, звуковим складом, наголосом.

Власне лексичні, словникові розрізнення виявляються у вживанні в діалектах різних слів для позначення однієї і тієї ж реалії, речі, поняття тощо. Наддністрянський діалект характеризується чималою кількістю власне лексичних протиставних відмінностей [Бичко 1997: 124].

Здійснюючи зіставну характеристику лексики суміжних говорів, не можна оминати такого явища як феномен інтерференції. У лінгвістиці інтерференція стосується змін у різних мовних системах, які відбуваються за їх контактування або контактування різних діалектних систем однієї мови. Отже, всі зміни у словниковому складі, функціях і статусі лексичних одиниць охоплюються лексичною інтерференцією.

Інтерферентні явища виникають за умови сформування на певному етапі життя різних етнічних груп такої суспільно–політичної, економічної та культурної ситуації, в якій контактуючі групи населення можуть розуміти різні мовні системи і практично можуть ними користуватися. За умов стійких зв'язків, протягом тривалого спілкування виникає інтерференція. Вона не може породитися тимчасовими випадковими суспільно–комунікативними контактами.

Інтерференційний процес надто складний, довготривалий і залежить від багатьох причин. Він має не однакові наслідки на різних територіях. Тривалість, постійність контактів між людьми різнодіалектних систем, близькі суспільно–економічні умови розвитку, спільність території проживання, побутові, культурні, релігійні контакти — це найголовніші чинники, які зумовлюють виникнення інтерференції. Крім того, на виникнення інтерференції також впливає те, на якій основі відбувається інтерференція — добровільній чи адміністративно–примусовій. Обидві ситуації можуть зумовлювати інтерференцію. Однак природніше цей процес відбувається за умови добровільного контактування, коли виникає життєва потреба обмінюватися різноманітною інформацією.

Явища інтерференції, що виникають на ґрунті добровільного контактування, формуються упродовж тривалого часу, входять у мовну (діалектну) систему і функціонують у ній як її природні елементи, поступово набуваючи властивостей тих систем, у які вони влилися [Бичко 1994: 162].

Завжди відкритими для динамічних процесів є лексичні системи. Завдяки останнім збагачується словниковий склад говору. Через внутрішні ресурси переважно здійснюється гомогенний розвиток лексичної системи. На нашу думку, контактуючі гетерогенні лексичні системи мають можливість обмінюватися лексичним матеріалом. Це, у свою чергу, зумовлює дифузію, а також сприяє інтерферентним процесам.

Численні спільні лексичні паралелі виявляються у наддністрянських і в лемківських говірках, наприклад:

- ↑*бамбет* — ‘розсувне дерев’яне ліжко’;
- ↑*бахур* — ‘підліток’;
- ↑*бебехи* — ‘внутрішні органи’;
- ↑*буж’енка* — ‘цибуля для садіння’;
- ↑*вишка* — ‘горище’.
- ↑*кол’іа* — ‘залізниця’;
- ↑*куч’і* — ‘приміщення для свиней’;
- ↑*л’ага* — ‘товста палка’;
- ↑*л’іца* — ‘віжки’;
- ↑*лахи* — ‘одяг’;
- ↑*мутра* — ‘гайка на осі воза’;
- ↑*нендза* — ‘нужда’;
- ↑*пазуха* — ‘перед сорочки’;
- ↑*пом’іст* — ‘підлога у стайні’;
- ↑*пост’іл’* — ‘ліжко’;
- ↑*форнал’* — ‘залізо на кінці дишла’;
- ↑*фузійа* — ‘рушниця’;
- ↑*акурат* — ‘якраз’;
- ↑*би’йак* — ‘частина ціпа’;
- ↑*бомбони* — ‘цукерки’;

го¹ра — ‘горище’;
го¹стец — ‘ревматизм’;
др¹ага — ‘сволок’;
к¹’с’е — ‘ручка коси’;
кал’а¹мар — ‘чорнильниця’;
ло¹газа — ‘ячмінна крупа’;
ок¹р’ін — ‘кип’яток’;
твар — ‘обличчя’;
фа¹м’іл’ія — ‘родина’;
ц’і¹пина — ‘частина ціпа’;
ш¹таба — ‘обруч на колесі воза’;

Наддністрянські говірки мають свої специфічні лексичні особливості. У них виявляється багато форм, які поширені також в інших групах контактних діалектів. Частина цих слів – це давні, спільні з говорами інших слов’янських мов та інших українських діалектів лексеми. Частина їх належить до словникового складу південно–західних говорів, а також наддністрянських говірок [Бичко 1997: 154].

Ареалогічна характеристика досліджуваної лексики дає підстави стверджувати, що діалектний словник наддністрянського говору на сьогодні є чіткою і структуралізованою динамічною лексико-семантичною системою, а сам ареал діалекту відбиває певну тенденцію до розширення в напрямках бойківського і, почасти, волинського говорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко З.М. Діалекти української мови // Етнографія України: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 1994. – С. 159-168.
2. Бичко З.М. Діалектна лексика Опілля. – Львів: Фенікс, 1997. – 160 с.
3. Бичко З.М. До питання про називання говорів української мови // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х.: Око, 1996. – С.160–161.

Zinoviĭ Bytchko. The comparative analysis of the Naddnistryanskiy and lemkiiv dialects of the Ukrainian language vocabulary.

The article deals with the comparative, analysis of the two dialects of the Ukrainian language vocabulary – Naddnistryanskiy and lemkiiv.

Key words: *contrastive and noncontrastive dialect differentiations, interference phenomena.*

Людмила ЧИРУК (Луцьк)

© 2009

ЛЕМКІВСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ЕНТОМОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті порівняні назви комах, що побутують на Лемківщині та Західному Поліссі. Встановлено, що частина цих номенів функціонує паралельно. На лемківські ентомологемі мають вплив польські назви.

Ключові слова: *Лемківщина, Західне Полісся, назви комах.*

Лексичні діалектні паралелі всередині однієї мови дозволяють виявити, наскільки близькі або ж віддалені досліджувані говори між собою. Спільні та відмінні риси знаходимо навіть на рівні однієї тематичної групи, зокрема, ентомологічної лексики. До сьогодні єдиною системною роботою, присвяченою назвам комах, є праця І. Філак “Ентомологічна лексика українських

говорів району Карпат” [Філак 1997], проте ні лемківські, ні західнополіські номени у ній не розглянуті.

Мета роботи: виявити діалектні паралелі на рівні ентомологічної лексики у західнополіських і лемківських говірках, а також простежити, чи зберігають останні риси української мови і наскільки великим є вплив на них польської. Джерелом дослідження лемківських ентомологем став “Словник Лемківської Говірки” П. Пиртея [СЛГ]. Найменування комах у ньому зафіксовані по-різному: на позначення одних є кілька номенів, тоді як інші представлені лише однією назвою або відсутні взагалі. Лексеми тут подані не фонетичною транскрипцією, не позначений наголос. Останній факт виправданий тим, що під впливом польської мови утворена така характерна риса говору, як постійний одномісний наголос на передостанньому складі слова [Залеський: 70] і лише з цієї точки зору територія Лемківщини становить виняток на цілій східнослов'янській мовній території [Лесів: 49]. Західнополіські приклади наводимо зі “Словника західнополіських говірок” Г. Аркушина [СЗГ], а також із власних записів.

До виділених загальних назв метелика – *мотиль*, *мотильок* [СЛГ: 153], *муталь* [СЛГ: 155] – зафіксовані такі західнополіські паралелі: *мóтил'* (Вирикі-Воля Любл П), *моті́л'* (Янівка Любл П), *мит'іл'* (Підманове Шц В), *мúтел'* [СЗГ I: 325], *мотил'ók* (Олександрія К-К В), *моті́лик* (Довгоброди Любл П). Деякі види цих комах не мають паралелей на Західному Поліссі: *капусцяник* [СЛГ: 112] (пор. *мол'* (Ляпльовка Бр Б) – ‘метелик на капусті’); *адамова голова* [СЛГ: 2]; *осетник* [СЛГ: 196]; *літавка* [СЛГ: 137]. Окремо вирізнені назви нічного метелика: *масляниця* [СЛГ: 145], *нора* [СЛГ: 179], *опариця* [СЛГ: 193], *потемряк* [СЛГ: 226], *цьма* [СЛГ: 318]. Останні назви пов'язані, очевидно, із частиною доби, коли з'являється комаха. Цією ж ознакою мотивовані назви на Західному Поліссі: *чóрна п'ірип'ілка* (Березичі Лбш В), *т'ма* (Янівка Любл П), *нічка* (Череваха Мн В). Лемківські назви гусені ‘личинки метелика’ – *гусениця*, *гусяниця* [СЛГ: 52] – частково співвідносні із західнополіськими: *гусéниц'а* (Підцир'я К-К В), *гúсиниц'а* (Прип'ять Шц В), *вусéниц'а* (Ветли Лбш В), *гúс'аниц'а* (Череваха Мн В), *гúс'ан'* (Замостя Мн В)). Зникнення протетичного приголосного – *усін* [СЛГ: 296] – простежуємо спорадично (*осéниц'а* (Троянівка Мн В)). Інші лемківські назви: *мушара*, *мушера* [СЛГ: 155], *бабин пес*, *бабин вовк* [СЛГ: 9] не мають відповідників на Західному Поліссі.

Лемківські назви сонечка семикрапкового мають на Західному Поліссі свої відповідники: *божа коровка* [СЛГ: 19] (пор. *бóжа корóвка* (Ляпльовка Бр Б), *бóжайа корóвка* (Страдичі Бр Б)) і *сонечко* [СЛГ: 267] (пор. *сóничко* (Ворокомле К-К В)), *бобрунка* [СЛГ: 17] (пор. *брúнка*, *брóнка* [СЗГ I: 33]).

У лемківських говірках немає розрізнення мурах за видами, а вживані загальні назви *муравка*, *мураль* [СЛГ: 154], *мурянка* [СЛГ: 155], пор.: *мúраха* (Підманево і Хрипськ Шц В) || *мурáха*, а також форми однини із суфіксом *-ина* – *мурáшина* (Прип'ять Шц В). Назва мурашника: *мурянча* [СЛГ: 155], пор.: *муравéл'* (Дольськ Лбш В), *муравéї* (Боровичі Мн В), *мураві́я* (Замостя Мн В), *гаїманéча* [СЗГ I: 83]), *кочка* [СЛГ: 125] (пор. *гаїно́* (Череваха Мн В), *кúпа* (Ветли Лбш В), *кóп'ец* (Довгоброди Любл П), *кот'óл* [СЗГ I: 247]).

Лемківські назви бджоли мають відповідники на Західному Поліссі: *пчoла* [СЛГ: 240] || *пчoлá* (у більшості населених пунктів), *пчулá* (Боровичі Мн В); *пцoла* [СЛГ: 240] (цю лексему М. Лесів кваліфікує як одну з таких, що “запозичені з польської мови безпосередньо з діалектів, а навіть почерез українську літературну мову, часом не мають вони типово польських рис, але історія слів вказує на їхні походження” [Лесів: 74]) || *пичóла* (Личини К-К В), *бджoлá* (Підманове і Пулемець Шц В), *бжoлá* (Видерта К-К В).

На позначення цвіркуна у лемківському діалекті поширені лексеми із суфіксом *-ок* (*-чок*): *скверцок*, *сквірок* [СЛГ: 262], *св'ірчок* [СЛГ: 279], *цверчок* [СЛГ: 313], *цв'ірчок* [СЛГ: 317], *чверцок* [СЛГ: 319]. У західнополіському продуктивний суфікс для творення таких ентомологем *-ун*: *цв'іркúн* (Довжиця Мн В), *ц'в'іркотúн* (Хрипськ Шц В), *с'в'іргúн* (Положево Шц В), *с'в'іркúн* (Ляпльовка Бр Б), *свиричúн* (Мала Глуша Лбш В). Номени на *-ок* трапляються рідко: *цв'ірчóк* (Пулемець Шц В), *св'іричóк* (Цир Лбш В).

Мотиваційною основою для творення найменування світлячка у лемківських говірках виступає назва свята, на яке люди найчастіше бачили цю комаху – Івана Купала: *купала*, *купавка* [СЛГ: 131], *св'ятоянчик* [СЛГ: 279], *яновий хробачок*, *янчик* [СЛГ: 339]. Зрідка лексема мотивована зовнішнім виглядом (*огняниця* [СЛГ: 187]), який на Західному Поліссі виступає

першочерговим: *св'ітл'ачок* (Дольськ Лбш В, Підманове Шц В), *с'в'іт'ачок* (Піща Шц В), *св'ітлик* (Янівка Любл П), *л'іхт'ар* (Мала Глуша Лбш В).

Павук в обох говорах має аналогічні назви: *павук* [СЛГ: 200] || *пав'ук* (майже у всіх говірках Західного Полісся), *павк* [СЛГ: 204] || *пав'к* (Личини і Раків Ліс К-К В). У “Словнику Лемківської Говірки” зафіксована також назва одного з видів отруйного павука – *фалянта* [СЛГ: 301]. Лемківські назви павутини – *павчина* [СЛГ: 200], *павчина* [СЛГ: 204] – утворені, очевидно, під впливом польської мови, пор. *пайончіна* (Вирикі-Воля і Довгоброди Любл П). М. Лесів лемківські лексеми *пайонк* і *пайончина* кваліфікує як такі, “що мають у собі носові голосні польського типу” [Лесів: 72].

Назви хруща на Лемківщині, за словником П. Пиртея, представлені номеном *майовий хрущ* [СЛГ: 142]. На Західному Поліссі назва *хрущ* не вимагає до себе прикметника-означення. З ним інколи вживана лексема *жук*: *майовий жук* (Бихів Лбш В), *майс'к'її жук* (Видерта К-К В). На території Польщі назви функціонують під впливом державної мови: *хр'ябушч* (Янівка Любл П), *хр'ябушч* (Довгоброди Любл П). Личинка хруща отримала більше назв: *білий хробак* [СЛГ: 16], пор.: *б'їлий чир'як* (Бузаки й Олександрія К-К В), *б'їли чир'як* (Мала Глуша Лбш В), *пендрак* (зм. *пендрачок* [СЛГ: 205]), пор.: *пендр'ак* (Страдичі Бр Б, Підманове Шц В), *п'індр'ак* (Вирикі-Воля Любл П), *бедрак* [СЛГ: 13].

Вісім назв зафіксовано у “Словнику” на позначення щипавки: *хоховак*, *хохолак*, *хохолаз*, *хохоланя* [СЛГ: 311], *щыпавка*, *щыпак* (*щыпчик*, *щыпачок*) [СЛГ: 335] (у лемківському говорі до цього часу розрізняють давньоруські *ы* та *и* (= *і*) [Залеський, 69]). На Західному Поліссі ця комаха представлена значно вужче і побутує переважно лексема *щчипавка*.

Виділяємо у праці П. Пиртея кілька лексем, що позначають комара: *комар* [СЛГ: 122], *кумарка* [СЛГ: 130] (тут автор розрізняє, можливо, комах за статтю, адже побутує думка, що кусаються лише самки), *сонюга* [СЛГ: 267] ‘великий надоїдливий комар’. Натомість у західнополіському говорі вживають тільки фонетичні варіанти однієї назви: *ком'ар* і *кум'ар*.

Комахи, які є паразитами людини і тварини, часто мають у говірках назви-евфемізми. Одними з таких є воші. Крім ентомологом *уши* [СЛГ: 298] (пор. найпоширенішу на Західному Поліссі *воши*) виділяємо й такі евфемізми, як *недза* [СЛГ: 176], *нужда* [СЛГ: 180], пор. *н'ужа* (Личини К-К В [Аркушин: 28]). Назви таргана (чорного та бурого): *тарган* [СЛГ: 282] || *тарак'ан*, *тар'ан* (Довгоброди Любл П), *карак'ан* (Череваха Мн В), *прусак* [СЛГ: 238] || *прус*, *прус'ак* (Личини К-К В), *каралюх* [СЛГ: 112]. Останній номен утворений під впливом польської мови, пор. *карару'к* (Янівка Любл П).

У словнику П. Пиртея не проведено межі між лексемами на позначення кровососних комах, що нападають на худобу: сліпака, овода і гедзя: *с'ліпак* [СЛГ: 279], *крива муха* [СЛГ: 127], *бонк* [СЛГ: 18] (овід, гедзь). Західнополіські респонденти чітко їх розрізняють: *ов'ад* (Прип'ять Шц В, Страдичі Бр Б), *го'вад* (Довжиця Мн В), *в:ад* (Цир Лбш В), *во'вад* (Березичі Лбш В); *г'едз* (Хрипськ Шц В), *г'ез* (Довжиця Мн В), *здрок* (Дольськ Лбш В), *др'ік* [СЗГ I: 143]; *слп'ак*, *слуп'ак* (Череваха Мн В), *бонк* (Вирикі-Воля Любл П) відповідно.

Як на Лемківщині, так і на Західному Поліссі, шершень [СЛГ: 326] є найпоширенішою назвою для цієї комахи. Але якщо фонетичним варіантом цієї назви, зафіксованим П. Пиртеєм, виступає *сершень* [СЛГ: 257], де початковий шиплячий глухий чергується із свистячим глухим ([с]), то в західнополіських говірках – із шиплячими дзвінками [ж] або [дж]: *ж'єршин'* (Березичі Лбш В), *ж'єрш* (Замостя Мн В), *ж'єркут* (Пулемець Шц В), *джерш* (Прип'ять Шц В). Вважаємо, що таке чергування виникло внаслідок звуконаслідувальних процесів у мовленні.

Вовчок (комаха з передніми лапами, які дуже пристосовані до копання і переміщення в землі) має у лемківському говорі дві назви: *медведок* [СЛГ: 147], пор. *мидв'єдка* (Мала Глуша Лбш В), *в'ідм'єдка* (Брониця К-К В), *в'ідм'ід'ка* (Личини К-К В) і *під'ідок* [СЛГ: 292], пор. *п'ід'їїд'* (Піща Шц В, Довгоброди Любл П), *п'ід'їїден'* (Боровичі Мн В), *п'ід'їїдин'* (Страдичі Бр Б, Прип'ять Шц В), *п'ідрозден'* (Янівка Любл П).

У СЛГ оса і міль мають по одній назві. У західнополіських говірках фіксуємо кілька фонетичних варіантів кожної: *вос'а* (Прип'ять Шц В), *гос'а* (Гута-Лісівська Мн В), *вус'а* (Бихів Лбш В), *ус'а* (Ворокомле К-К В), *ос'а* (Вирикі-Воля і Довгоброди Любл П), а також *мил'* (Прип'ять Шц В), *мол'* (Підманове Шц В, Ляпльовка Бр Б), *мул'* (Боровичі Мн В, Брониця К-К В).

Ряд комах як у лемківському, так і в західнополіському говорі мають по одній назві: *чміль* [СЛГ: 322] || *чм'іл'* (‘джміль’), *бл'ыха* [СЛГ: 16] || *бл'ох'а* (*бл'ох*) (‘бл'оха’), *кл'їц* [СЛГ: 118] || *кл'їшч*, *муха* [СЛГ:] || *м'уха*. Кілька найменувань комах не мають відповідників у західнополіському

діалекті: *гівняк* (*гівняр*) ('гнійний жук') [СЛГ: 46], *суха муха* ('муха з кольоровими п'ятнами на крилах') [СЛГ: 277], *мишця* ('комахи, що харчуються соком рослин') [СЛГ: 155], *папоротняк* ('комаха, що живе на папороті') [СЛГ: 202].

Загалом у "Словнику лемківської говірки" П. Пиртея ми виділили дев'яносто ентомологічних назв (0,7 % від загальної кількості лексем). Більшість ентомологем мають відповідники (з можливими фонетичними варіантами) у західнополіських говірках. Цей факт підтверджує, що лемківський діалект – один з українських і не втратив своєї автентичності за довгі роки функціонування поза межами України. Трапляються також лексеми, змінені під впливом польської мови (*низола*, *пайонк*, *пайончина*, *каралюх* тощо), але, якщо говір розвивається на чужомовній території, то такого впливу йому не уникнути (пор. вплив польської мови на західнополіські назви, що побутують на Підляшші: *храбушч*, *пайонк*, *пендрак*, *карарук* та ін.).

Список умовних скорочень назв районів, областей і країн

Б – Республіка Білорусь

Бр – Брестський район

В – Волинська область

К-К – Камінь-Каширський район

Лбш – Любешівський район

Любл – Люблінське Воєводство

Мн – Маневіцький район

П – Республіка Польща

Шц – Шацький район

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин: Аркушин Г. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині. – Луцьк-Люблін, 2005. – 199 с.

Залеський: Залеський А. М. Найбільш західний український говір // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1987. – Вип. 33. – С. 68-71.

Лесів: Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава: Український архів, 1997. – С. 9-82.

СЗГ: Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

СЛГ: Пиртея П. Словник лемківської говірки – Legnica-Wrocław, 2001. – 345 s.

Філак 1997: Філак І. Ентомологічна лексика українських говорів району Карпат: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Ужгород, 1997. – 23с.

Lyudmyla Chyruk. Parallels Entomologists of the Lemckivshina and Western Polissya

In the article the names of insects wich are spread on the Lemckivshina and Western Polissya are compared. It is set that part of these names functions parallel. On the names of insects of Lemckivshina the Polish names have an influence.

Key words: *Lemckivshina, Western Polissya, the names of insects.*

Наталія ХІБЕБА (Львів)

© 2009

БОЙКІВСЬКО-ЛЕМКІВСЬКІ ПАРАЛЕЛІ У ВЕСІЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ

У статті проаналізовано назви матеріальних елементів весільного обряду в бойківських та лемківських говірках, лексику, що відтворює бойківське та лемківське весілля в об'єктному вияві. Окремлено спільні та специфічні діалектні утворення.

Ключові слова: *лексема, лексико-семантична група, весільна лексика, бойківські говірки, лемківські говірки.*

Для структури українського весільного обряду характерне розмаїття регіональних особливостей, що пов'язане зі специфікою матеріальної та духовної культури різних етнографічних груп. Інваріантна модель весілля зумовлює спільність діалектних назв, які його номінують.

Останнім часом з'явилася низка розвідок, які присвячені діалектним лексичним паралелям у різних тематичних групах, зокрема гуцульсько-бойківсько-лемківським діалектизмам [Барчук] та ін. Об'єкт нашого зацікавлення – весільна лексика, зокрема лексико-семантична група „Назви матеріальних елементів” – назви викупу, подарунків, приданого; назви одягу та взуття наречених; назви весільних атрибутів; назви музичного оформлення обряду; назви весільних страв та напоїв. Ці номінації тісно пов'язані з народними віруваннями, релігійно-міфологічними уявленнями, традиціями бойків та лемків, що дає змогу з'ясувати специфіку обрядової лексики цих говорів карпатського регіону.

Для виявлення лексико-семантичних паралелей та відмінностей використано експедиційні діалектні записи з Бойківщини [ЗА], відомі словники бойківських та лемківських говірок, етнографічні описи весілля початку ХХ ст. [Антоненко; Гнатюк] та сучасні записи [Говірки; Зборовський]. На жаль, лексичний матеріал, який репрезентує денотати весільного обряду лемків, у доступних джерелах представлений недостатньо, що ускладнює порівняльний аналіз і, звичайно ж, потребуватиме подальшого дослідження.

У бойківських та лемківських говірках на позначення обрядової оплати за наречену – грошової чи символічної – відзначено слово ¹викуп [Лемківщина: 80]. На підставі мотиваційної ознаки ‘дія’ утворено назву ¹відступне, яка в досліджуваних говірках формує семантичну опозицію за просторовою ознакою: бойк. ‘викуп місця за весільним столом’ [Мисевич: 25] || лемк. ‘викуп місця на шлюбному ложі’ [Лемківщина: 85].

В обох діалектах відзначаємо архаїчні номінації, пов'язані з назвами грошових одиниць: бойк. *таляр* ‘гроші, які парубчаків давав наречений як викуп місця за весільним столом’ [Весілля: 98], *дукат червоний* ‘викуп за місце на весільному ложі’ [Мисевич: 25] || лемк. *зе¹лені¹ та¹лар* ‘гроші як весільний подарунок для нареченої’, *дукат*, *дукат чар¹вені¹* ‘викуп у свашок нареченої місця за весільним столом’ [Українські: 178, 179].

Широкий семантичний обсяг у досліджуваних етнововних континуумах мають лексеми з коренем *дар-* на позначення весільних подарунків [ЗА; Rieger: 43]. Назву *da¹runok* ‘рушник, який дарує наречена нареченому під час сватання’ зафіксовано в говірках лемківсько-бойківського суміжжя [Lewicka: 127].

Для номінації подарунка, який наречена дарує матері нареченого, свекрусі, у бойківських говірках вживають лексему ¹балец’ (більшість нараторів старшого віку словом ¹балец’ називає біле полотно або хустину, яку дарує наречена свекрусі; представники молодшого покоління – будь-яку іншу реалію як весільний подарунок, що свідчить про розширення семантики слова). Назву ¹бал’ц’і ‘подарунки найближчій родині’ зафіксував О. Горбач у південнолемківських говірках [Горбач: 588]. Як свідчать опрацьовані джерела, в обох діалектах слово функціонує зі значенням ‘весільний хліб’ (хоч автор кваліфікує його і як специфічну лемківську назву обрядового хліба).

Назва ¹в’іно поширена в обох говорах на позначення приданого [ЗА; Барчук: 135; Горбач: 564; Rieger: 141; Rudolf-Ziółkowska: 308]. Зазначимо, що М. Онишкевич подав кілька значень слова *віно* в бойківських говірках: ‘придане, у яке входять земля, гроші, худоба, вівці’, ‘придане, до складу якого входять, окрім грошей, худоби, овець, землі, ще одяг, посуд та господарські речі’; ‘придане, в яке входять тільки одяг, посуд і сільськогосподарський реманент’ [Онишкевич I: 129]. Натомість доступні джерела не дають змоги окреслити семантичної структури цієї лексеми в лемківських говірках. Хоча, як стверджував І. Максимчук, слово *вяно* на Західній Бойківщині не відоме, а характерне для лемківського говору [Максимчук: 19]. Зі значенням ‘давати придане’ в досліджуваних говорах фіксуємо деривати: бойк. *в’іну(о)вати* [ЗА; Онишкевич I: 129] || зх.лемк. *звінувати*, *wianowaty*, *wianuwaty* [Пиртей: 112].

Значення ‘придане’ в аналізованих діалектах репрезентує назва *po¹saq* [ЗА; Онишкевич II: 118–119; Lewicka: 179], а в бойківсько-лемківській перехідній говірці засвідчено варіант жіночого роду *posaga* [Тищенко: 527].

Ще на поч. ХХ ст. найважливішим складником “віна” був земельний наділ, на позначення якого вживали назви: бойк. ¹поле¹, два ¹кусні¹ ¹пол’і, ¹стаїка на ¹полу (‘грядка’, ‘кусок землі’ [Онишкевич II: 248]) || лемк. *два мор’і¹ пол’а* [Українські: 169]. Зі значенням ‘земля, яку дають у

придане' в обох діалектах відзначено назву *часьць*, яка в лемківських говірках здебільшого не має обрядового значення [Онишкевич П: 364; Латга: 492; Пиртей: 338].

На периферію активного вживання в обстежених говіркових ареалах відходять назви *ск'рин'а* 'придане і його складник' [ЗА; Весілля: 103; Українські: 183] та *лада* 'особисті речі нареченої' [Тищенко: 527].

Фіксуємо також специфічно бойківські назви посагу, зокрема з негативною конотацією: *руб'ятя* 'придане, в яке входить тільки одяг', *шм'ятя* 'небагатий посаг' [Онишкевич П: 118, 194]. Натомість у лемківських говірках ці слова позначають одяг і є загальноновживаними [Rieger: 114, 129; Пиртей: 350].

Назви весільного одягу та взуття наречених у досліджуваних етномовних континуумах не обмежені рамками весільного дійства і функціонують на позначення повсякденного вбрання бойків та лемків. Спеціальних обрядових лексем не виявлено.

Родовими назвами одягу наречених в аналізованих діалектних зонах є спільнокореневі деривати: бойк. *уб'ран'і(е)*, *уб'ір* [ЗА] || лемк. *убори* [Українські говірки: 173].

Як свідчить зібраний матеріал, на позначення елементів одягу нареченої респонденти здебільшого вживають традиційні назви одягу:

- бойк. *сук'е(о)нка*, *сук'енка* *б'іла*, *сук'енка* *б'ілесен'ка*, *ве'с'іл'на* *сук'на*, *ве'с'іл'на* *сук'енка*, *б'іле* *плат'а*, *плат'а* *доўге*, *дорого'ц'ін'е* *плат'а*, *ў'с'о* *б'іле*, *б'ілий* *ш'тапел'* [ЗА] || лемк. *біле*, *біле плаття* [Східнословобожанські говірки: 70, 72];

- бойк. *бл'уска*, *сорочка*, *сорочка* *ви^(і)шита*, *сорочка* *в'ішивана*, *сорочка* *л'ана*, *сорочка* *б'іла*, *сорочка* *полотн'ана* [ЗА] || лемк. *сорочка* *б'іла* [Українські говірки: 173];

- бойк. *сн'ідниц'і(а)*, *сн'ідниц'і* *вишивана*, *червона* *перешита* *сн'ідниц'а*, *сн'ідниц'а* *б'іла*, *сн'ідничка* *ша(е)л'і(а)нова*, *сн'ідниц'а* *шиле'нова*, *сн'ідниц'а* *чорна*, *сн'ідниц'а* *по кол'іно*, *сн'ідниц'а* *красна* [ЗА] || лемк. *сн'ідниц'а* *че'рвона*, *сн'ідниц'а* *ви'ш'нева* [Українські говірки: 173];

- бойк. *ле(а)ї'бик*, *кама'зел'ка*, *кама'зул'а*, *кор'сетка* *вишита*, *кат'ран* [ЗА] || *горсет доў'ген'киї* [Українські говірки: 173].

На позначення елементів одягу нареченого на Бойківщині відомі назви *кост'ум*, *сорочка*, *б'іла* *сорочка*, *сорочка* *полотн'ана*, *сорочка* *п'іт* *саму* *шейу*, *в'ішивана* *сорочка*, *доў'жанка*, *гам'і*, *гам'і* *полотн'ан'і*, *раїтки*, *безрукаўка* *вишета*, *за'гартка*, *чи'мерка* з *воўни*, *леї'бик* з *воўни*, *с'ірак* [ЗА]. Подібні номінації відзначено й у лемківських говірках: *б'іла* *сорочка*, *с'подн'і* *б'іл'і*, *кор'сет* з *тон'кого* *сук'на* *чорного* *або* *син'ого* [Українські говірки: 173], *вишита* *сорочка*, *гу'ня*, *чу'га*. Лексеми *siraky* 'одяг нареченого влітку', *hupa* 'одяг нареченого взимку' відомі в говірках бойківсько-лемківського суміжжя [Lewicka: 180]. Відзначимо, що в бойківських говірках на позначення весільної сорочки зафіксовано спеціальну назву – *с'л'убниц'а* [ЗА].

Зі значенням 'головний убір нареченої у формі вінка' лексеми *в'іноч*, *в'інець*, *вінець*, *в'іни'ць*, демінутиви *в'іночок*, *в'іно'ко*, *в'інчик* мають широке обрядове застосування і в бойківському [ЗА], і в лемківському [Горбач: 567; Східнословобожанські: 70, 91; Українські: 173; Lewicka: 168] мовних ареалах. Функціонування описових конструкцій *в'іни'ць* з *бар'в'інку* *ўзолоченій* [ЗА] та *золотий* *віночок* [Лемківщина: 79] свідчить, що і бойки, і лемки для декорування весільного вінка використовували елементи золотистого кольору. В обстежених говіркових ареалах слово *вінець* позначає вінок, який накладали на голови (чи тримали над головами) наречених під час вінчання [ЗА; Lewicka: 168; Rieger: 141].

Словотвірні варіанти із коренем *корон-* номінують головний убір нареченої до обряду покривання в бойківських та лемківських говірках: бойк. *ко(у)ру'на* [Онишкевич І: 379], *коруна зеленийка* || лемк. *корона* [Стельмашук: 173–174].

Спорадично для номінації вінкоподібного головного убору нареченої в бойківських говірках фіксуємо назву *руж'ки*, яка утворена в результаті метонімізації (пор.: *ру'жа*, *ру'жич'ка* 'штучна квітка для прикраси барвінкового вінка нареченої' [ЗА]). Обрядову семантику лексеми *руш'чка* 'квітка на весіллі' 'весільний букет' [Пиртей: 276] відзначено й у лемківських говірках.

Ареал поширення бойківських назв *парниц'а* [ЗА], *партиця* 'головний убір нареченої після обряду покривання' є і в лемківських говірках [Саварин: 8]. Оскільки в лемків, як зазначає Т. Саварин, *п'арта* часто замінювала вінок [Саварин: 8], то фіксуємо й інше значення цього слова – 'головний убір нареченої до обряду покривання'. Зауважимо, що назва *партиц'і* (*партичка*, *парт'ачк'е*, *парт'ачк'е*, *парти'ц'і*) [ЗА] в бойківських говірках також позначає стрічки, які вплітали

до весільного вінка нареченої чи до чіпця [Українські говірки: 141]. Це вказує про використання убору на різних етапах весілля.

Сучасний головний убір нареченої – невеликий вінок зі штучних білих квітів або корона (діадема) із камінців чи перлин, до якого приєднане прозоре покривало, – в обох діалектних зонах репрезентує лексема *ве(u,⁶i)л'он* [ЗА; Пиртей: 39; Східно-слобожанські говірки: 91].

На позначення головного убору нареченої після обряду покривання фіксуємо в обох говорах назву давнього убору, який символізував про інший статус відданиці, – *ч'і(e)нец'⁰*, *ч'інка*, *о'ч'інок* та демінутиви [ЗА; Гнатюк: 28; Горбач: 648; див. також: Онишкевич П: 362, 370, 372].

Слова з коренем *вит-*, що позначають тонке полотно, яким урочисто на весіллі покривають наречену, функціують в обох діалектах: бойк. *зави'ван'е* [ЗА; Стельмашук: 189] || лемк. *за'в'їйка*, *завийка* [Українські говірки: 175, 184]; пор. також: *завой* ‘білий вінець нареченої’ [Горбач: 650].

Головний убір нареченого репрезентують і загальноновживані назви, і обрядові, зокрема бойк. *ша(°е)пка*, *баран'кова ш'епка*, *баран'чка-каракул'ка*, *капел'ух*, *капел'ух с пером*, *капел'ух зако'сиченій пером*, *сивий капел'ух* [ЗА] || лемк. *капел'ух*, *капел'ух зе'лений* [Українські говірки: 173; Lewicka: 132]; бойк. *в'їнок*, *в'їнец'⁰*, *в'їн'ц'і з бер'в'інку* [ЗА] || лемк. *в'їнок* [Українські говірки: 177].

Не виявлено спеціальних обрядових назв взуття наречених. Носії обстежених говірок здебільшого називають застарілі назви взуття, наприклад: бойк. *хода'ки(°е)*, *хода'ки з о'вечой ш'к'їри*, *хода'ки на пр'ач'ках*, *дере'ї'яники*, *обуван'ц'і*, *вар'Уен'і*, *чоботи х'ромов'і чорн'і*, *шит'і чоботи ш'к'їр'ан'і з натурал'ной ш'к'їри*, *оф'ї'церки*; також: *черев'ики*, *туфл'і*, *мешти* [ЗА] || лемк. *хо'дач'кы*, *мешти* [Українські говірки: 173].

У цих говірках на позначення весільних предметів, які тримають чоловіки – наречений, дружба, сватач, діти-підлітки, зафіксовано лексичні варіанти. На підставі мотиваційного зв'язку ‘учасник обряду → атрибут’ утворено назви: бойк. *дружба* ‘неодружений товариш нареченого’ > *дружбівки* ‘палиці, які носили дружби’ [Здоровега: 84] || лемк. *бояр* ‘старший чоловік, який ішов із нареченим по наречену’ > *боярка* ‘прикрашена палиця з ліщини, яка належала бояринові під час весільного обряду’ [Українські говірки: 205]; і навпаки, ‘атрибут → учасник обряду’: бойк. *хорогва* ‘весільний прапорець’ (лемк. *курагов* [Саварин: 8]) > *хурунжій* ‘учасник весілля, який очолював похід нареченого до нареченої’ [Українські говірки: 160] || лемк. *застава* ‘весільна тичка з рушником’ > *застаўнік* ‘старший боярин’ [Горбач: 582]; *копія* ‘весільне знамено’ > *коп'їши* ‘хоругвоносець’ [Лемківщина: 202]. В обох діалектних зонах поширені номінації весільного старости *марша(и)лок*, *маршалко(а)* [Онишкевич І: 431; Rieger: 80] та його атрибута – *маршав(л)ки* ‘палиці, оздоблені барвінком, кольоровим папером і яблуком’ [Мисевич: 16, 17, 18]; ‘палиці, прикрашеної букетом квітів, барвінком, кольоровими стрічками, перев'язаної білим рушником чи білою хусткою’ [Бодак: 189].

Обрядова семантика ‘весільний атрибут у руках нареченого’, ‘весільний атрибут у руках дружби’ характерна і для загальноновживаних лексем: бойк. *со'ки(°е)ра*, *со'ки(°е)рка*, бойк.-лемк. *со'кырка*, *со'кыра* [ЗА; Lewicka: 159; Rudolf-Ziółkowska: 292], лемк. *со'кырка* [Rieger: 120, 137]; бойк. *палиц'а* [ЗА], лемк. *палічі* [Східно-слобожанські говірки: 92], *pałyczka* [Rieger: 137]. Властиво, ці предмети вже втратили свою символічно-магічну функцію і набули ігрового характеру.

Найпоширеніша на Бойківщині та Лемківщині весільна пісня, яка супроводжує більшість обрядодій, – *лат(д)канка* [ЗА; Бодак: 191]. Відповідно зі значенням ‘співати весільні пісні’ зафіксовано назву *лат(д)кати* [ЗА; Латга: 492; Пиртей: 157; Lewicka: 138]. Цікаво, що в лемківських говірках відзначено дериват *ладкальниці* ‘весільні свашки’ [Бодак: 190].

Спільною в обох діалектах є назва *надобран'їч* – ‘мелодія, яку награвать музиканти ввечері напередодні шлюбу чи вранці в день шлюбу, запрошуючи гостей на частування’ [ЗА; Саварин: 8].

У досліджуваних етномовних континуумах зі значенням ‘танець, під час якого обдаровують наречених’ відзначено фонетичні варіанти: бойк. *шоров(ан)ий* || лемк. *щоровий* [Лемківщина: 88]. Засвідчено й локальні номінації (бойк. *великий танец'* [ЗА; Гнатюк: 22], *танец' n'їд бал'ц'ом*, *танец' n'їд хусткою* [ЗА], *дарунковий танець* [Зборовський: 21] || лемк. *р'адовий танец'* [8: 637], *молодин танець*, *чепчений танець*, *до чепчин* [Лемківщина: 88].

На підставі мотиваційної ознаки 'дія' в бойківсько-лемківських говірках утворено спільнокореневі назви весільного танцю – *вбертанка* [Зборовський: 22], *обéрок*, *обертаний* [Пиртей: 204].

Номінація *коровій* 'весільний хліб', яка поширена в усіх українських говорах, є традиційною обрядовою назвою цієї реалії [ЗА; Українські: 173, 174; Lewicka: 135].

Серед багатьох назв весільного хліба, зафіксованих на Бойківщині, деякі з них функціонують і в сусідньому лемківському ареалі, а саме: бойк. *с'тул'ники* (майно відданиці мати складала в обрус; окрім усього, що "належитья нареченій", в'язала *стульники* ('великі пироги, начинені бульбою') [Мисевич: 41]) || лемк. *с'т'іл'ник* 'великий обрядовий хліб' [Саварин: 7; Українські: 173, 174, 175]; бойк. *ко(а)л'ач*, *ко'л'ач п'летений*, *ко'л'ач шо 'руку п'хати* [ЗА] || лемк. *kołac* [Rudolf-Ziolkowska: 250]; бойк. *хл'іб*, *хл'іб 'голий*, *разо'вий хл'іб*, *хл'іб с:'войі 'печи*, *хл'іб кружел'ц'ами* [ЗА] || *хл'ін* [Українські: 175].

Проаналізувавши низку джерел із терен Бойківщини й Лемківщини, а також власні записи номінацій бойківського весілля, виявляємо:

- спільні назви, які мають відмінності на фонетичному та граматичному рівнях (бойк. *хорогва* – лемк. *курагов*; бойк. *вбертанка* – лемк. *оберок*);

- лексичні варіанти, наприклад, для номінації нагрудної відзнаки нареченого: бойк. *бу'к'е(і)т*, *в'і'нец'*, *зна'чок* – лемк. *по'к'ретка* [Українські: 173]; весільного деревця: бойк. *дереу'це*, *сосна*, *йа'лінка*, *м'ірта*, *к'в'ітка*, *г'ілка* – лемк. *різга*, *ріцка*, *рищка*, *рожно*, *рогаль*, *ріжджка*, *росічка* [Лемківщина: 78]; весільного хліба: бойк. *ош'чипок*, *у'баранок*, *на'ручник'е* – лемк. *кух*, *підпалок*, *крайник*, *радосниковий калач* [Лемківщина: 78; Саварин: 7]; весільної сокирки: бойк. *бавт*, *гарап* – лемк. *чекан*, *чеканик* [Горбач: 647; Лемківщина: 85]; фати: бойк. *т'ул'* – лемк. *шл'айер* [Горбач: 580], *засл'онка* [Пиртей: 105];

- семантичні варіанти: *балець* – бойк. 'полотно, яке клали нареченій на шию перед шлюбом', лемк. 'придане' [Горбач: 558]; *відступне* – бойк. 'викуп місця за весільним столом', лемк. 'викуп місця на шлюбному ложі';

- низка загальноновживаних лексем на позначення весільних реалій у бойківських говірках набуває обрядової семантики; у лемківських – таке значення слів не засвідчено (наприклад, лемк. *капелюш* 'капелюх, чоловічий і жіночий головний убір' [Пиртей: 132] – бойк. *капел'ушок* 'головний убір нареченої до обряду покривання'; лемк. *бар'анка* 'бараняча шапка', 'груба велика вовняна хустка' [Пиртей: 24] – бойк. *бар'ванка* 'бараняча шапка нареченої'; лемк. *ку'фер* 'скриня для святкового одягу' [Пиртей: 155] – бойк. *ку'фер* 'придане'; лемк. *фа'на* 'прапор' [Пиртей: 318] – бойк. *фа'нойка* 'весільний прапорець' [Онишкевич П: 328]);

- локальні назви, зокрема бойківські: *дол'а* 'барвінковий вінок, який підвішують над нареченими за весільним столом або над вікном', *ко'лотил'ц'і* 'паличка із дзвінками, яку має дружба на весіллі'; лемківські *треп'ітка* 'букет молодого на весіллі' [Горбач: 640], *дарник* 'ялинка, на гілки якої кожна родичка чіпляла свій подарунок: стрічки, чепці, хустки, полотно' [Лемківщина: 89] та ін.

Отже, вияв паралелей та локальних особливостей у бойківсько-лемківських діалектних зонах потребує подальших студій на ширшому емпіричному матеріалі, який би репрезентував автентичний обряд весілля із відгомонам архаїчних часів.

ЛІТЕРАТУРА

Барчук: Барчук М. Гуцульсько-бойківсько-лемківські лексичні паралелі в українській літературній мові Галичини середини XIX століття (на матеріалі альманахів „Лірвак з-над Сяну” та „Перемишлянин”) // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія (мовознавство). – Вип. XIX–XX. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 134–138.

Бодак: Бодак Я. Роль весілля у збереженні лемківської народної культури // Актуальні напрями дослідження Лемківщини: історія, статті, говір / Упорядк.: М.В. Гнатюк. – Львів, 2008. – С. 185–194.

Весілля: Весілля: У 2 кн. / ІМФЕ АН УРСР ім. М.Т. Рильського; Ред.: Є.М. Антоненко. – К.: Наук. думка, 1970. – Кн. 2. – 480 с.

Гнатюк: Гнатюк В. Бойківське весіле в Мшанци (Старосамбірського повіта) // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів: Виданне етнографічної комісії, 1908. – Т. X. – С. 1–29.

Говірки: Говірки південно-західного наріччя української мови: Збірник текстів / Упорядк.: Н.М. Глібчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 155 с.

Горбач: Горбач О. Словник діалектної лексики південнолемківської говірки села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина) // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – С. 558–652.

Зборовський: Зборовський П. Бойківські весільні латканки. – Львів: Сполом, 2002. – 196 с.

Здоровега: Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наук. думка, 1974. – 159 с.

Латта: Латта В. Атлас українських говорів Східної Словаччини / Доопрац. та упорядк.: З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополіга. – Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – 553 с.

Лемківщина: Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження: У 2 т. – Львів: Інститут народознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2002. – Т. 2: Духовна культура. – 420 с.

Максимчук: Максимчук І. Деякі інституції звичаєвого права в Старосамбірщині // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1939. – Ч. 11. – С. 5–90.

Мисевич: Мисевич О. Український весільний обряд у Бойківщині. – Львів: Наш лемко, 1937. – 89 с.

Онишкевич: Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

Пиртей: Пиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / Упорядк.: Є.Д. Турчин. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

Саварин: Саварин Т. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 19 с.

Стельмашук: Стельмашук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К.: Наук. думка, 1993. – 236 с.

Східнослобжанські говірки: Східнослобжанські українські говірки. Нотатки до мовного портрета переселенців з Лемківщини: Науково-навчальний посібник / За заг. ред. кан. філол. наук К.Д. Глуховцевої. – Луганськ, 2006. – 109 с.

Тищенко: Тищенко О. Із спостережень над обрядовими номінаціями на українсько-польському порубіжжі // *Ucrainica II. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury.* Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci. – Olomouc, 2006. – S. 525–531.

Українські говірки: Українські говірки південно-західного наріччя: Тексти / Упорядк.: Н.М. Глібчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 238 с.

Lewicka: Lewicka U. Słownictwo wsi Terka na pograniczu łemkowsko-bojkowskim // *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* / Pod kier. J. Riegera. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2002. – S. 107–180.

Rieger: Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo Łemkowskie. – Warszawa: Semper, 1995. – 256 s.

Rudolf-Ziółkowska: Rudolf-Ziółkowska E. Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stieberta) // *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* / Pod kier. J. Riegera. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2002. – S. 209–322.

Nataliya Khibeba. Boykiv and lemkiu parallels in the wedding vocabulary.

The names of the material elements of the wedding ceremony in the boykiv and lemkiu dialects, vocabulary that represents boykiv and lemkiu wedding in the objectifying manifestation are analysed in the article.

Key words: *lexema, lexico-semantic group, wedding vocabulary, boykiv dialect, lemkiu dialect.*

ЛЕКСИКА ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ У ГОВІРКАХ НАДДНІСТРЯНСЬКО-БУКОВИНСЬКО-ПОДІЛЬСЬКОГО СУМІЖЖЯ

Стаття присвячена номінації родинних обрядів у говірках наддністрянсько-буковинсько-подільського суміжжя (на матеріалі поховального обряду). Вперше в українському мовознавстві вводиться в обіг лексика родинних обрядів наддністрянсько-буковинсько-подільського суміжжя, подається структурна організація обрядових дійств із зазначенням особливостей.

Ключові слова: *обряд, поховальний обряд, обрядова лексика.*

Серед родинних обрядів вивчення поховального обряду займає основне місце, тому що людину завжди приваблювало не стільки те, що існує поруч, скільки те, що вона не може пояснити. Тому й літератури про поховальні звичаї й обряди безліч. Якщо весільний і родинний обряди вивчалися в основному в етнографічному плані і стосуються аналізу обрядів, то поховальний обряд відображений в етнографічних працях, що характеризують його походження, історію розвитку та ін. Поділля у такому плані є практично не вивченим, тому що література про поховальні обряди стосується східнослов'янської чи загальнослов'янської культури. Етнографічні записи поховального обряду не дають повної картини принципів існування загадкового світу людей, їх вірувань, страхів та ін.

Найдавнішими свідченнями про східнослов'янський поховальний обряд є писемні пам'ятки, як „Повість временних літ” та описи арабських мандрівників [Гаркаві]. Щодо записів українського поховального обряду, то найбільше їх припадає на кінець XIX – поч. XX ст. Не всі відомі записи поховального обряду рівноцінні. Деякі повні й детальні. Серед них „Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии” Е.П.Казимира [Казимир] в „Этнографическом обозрении” (1907), „Похоронні звичаї й обряди” В.Гнатюка [Гнатюк], „Посиживіне і забави при мерци в українськiм похороннiм обрядi” З.Кузелі [Кузеля]. Більшість робіт присвячена опису деяких елементів обряду чи окремих його фрагментів. Усі вони зроблені в довільній формі і не охоплюють територію Поділля, а іноді взагалі не мають локалізації. Тільки у деяких дослідженнях українського поховального обряду подається його аналіз, етимологія обрядових термінів: „О погребальных обычаях языческих славян” О. Котляревського [Котляревський], „Сани, ладья и кони, как принадлежность погребального обряда” Д. Анучина [Анучин].

Важливими для дослідження поховального обряду були міфологічні студії О. Афанасьєва [Афанасьєв] та роботи О. Потєбні [Потєбня]. Окремим аспектам вивчення поховального обряду та звичаїв, пов'язаних із культом мертвих, а також розробці загальних теоретичних засад дослідження обряду присвятив ряд своїх праць Д. Зеленін [Зеленін 1909, Зеленін 1917, Зеленін 1929, Зеленін 1930, Зеленін 1934, Зеленін 1937, Зеленін 1991]. Описи поховального обряду та його науковий аналіз наявні в ряді праць, які спеціально йому не присвячені, зокрема в таких, як „Історія України-Руси” М. Грушевського [Грушевський], „Славянские древности” Л.Нідерле [Нідерле], „Востоочнославянская этнография” Д.Зеленіна [Зеленін 1991], „Язычество древней Руси” Б.Рибаківа [Рыбаков], „Исследования в области славянских древностей” В. Іванова і В. Топорова [Иванов, Топоров] та інших.

„Обрядовая терминология и структура обрядового текста (погребальный обряд восточных и южных славян)” О. Седакової – це перше після праці О.Котляревського значне узагальнююче дослідження слов'янського поховального обряду. Дослідниця розглядає варіантність частин обряду, що розміщені географічно. Робота О. Седакової є першою спробою розглянути обряд як цілісний невербальний текст [Седакова]. Дослідниця описує термінологію поховального обряду східних та південних слов'ян у зв'язку із структурою та семантикою обрядового тексту. О. Седакова одна з перших науковців розглядає обряди в етнолінгвістичному плані.

Окремим фрагментам слов'янського поховального обряду та його лексики присвячені праці Н. Велецької [Велецька], С. Толстої [Толстая], О.Страхова [Страхов] та інші.

Описові традиційного поліського поховального обряду та його номінації присвячена дисертація В. Конобродської [Конобродська], у якій подано структуру обряду, з'ясовано основні фактори й тенденції, що формують поховальний обряд, розкрито його світоглядну, міфологічну

основу. Здійснено етнолінгвістичний аналіз поліського поховального обряду як цілісного невербального тексту, подано опис поховально-обрядової номінації поліських говорів у широкому екстралінгвальному контексті. Зроблено спробу інтерпретації семантики й символіки номінації та предметно-дійового складу поховального обряду. Описано просторову варіантність елементів поліського поховального обряду та його номінацій, здійснено спробу історичної інтерпретації географічних варіантів.

У статті вперше подано лексику поховального обряду наддністрянсько-буковинсько-подільського суміжжя.

Кожна людина, за свідченням інформаторів, може відчути, передбачити смерть, свою чи близьких, чи чужих людей. Такі передбачення за історію існування людства трансформувалися у сни, прикмети, події. Подолянам відомі такі прикмети, що віщують смерть: *с'нец'а ц'ерква / у н'її су'с'їди мерц'ї* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.); *с'нища ц'ерква / у н'її су'с'їди мирц'ї* (Кл., Юрк.); *їак'шо по'к'їїни'єк пр'єходе у с'н'ї і клі'єче за со'бом / то мо'жеш по'мерти'є* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Кр., Гук., Щ., Яхн.); *їак'шо по'к'їїник пр'їходе у с'н'ї і клі'єче за со'бом / то мо'жеш по'мерти* (Кл., Юрк.); *с'нец'а кроў* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок.); *с'нища кроў* (Кл., Юрк.); *снеў шо 'беўси / то хтос' пом'ре* (Р., Вар., М.); *с'нец'а шо 'хата 'валец'а* (Г.); *мерц'ї с'н'ац'а* (Н.); *с'нец'а шо 'кашл'ац'а кро'вом* (П., Гр., Г., Ур.); *с'нец'а шо 'ви'паў зуб / їак'шо з кро'вом / то пом'ре хтос' з 'роди'ч'їў / а їак без кро'в'ї (кро'в'ї) / хтос' не' з роди'ни'є* (В., В.Л., Г., П., Гр., Щ., Яхн.); *с'нец'а шо 'ви'паў зуб' / їак з'є кро'вом / то пом'ре хтос' з 'роди'ч'їў / а їак без кро'в'ї (кро'в'ї) / хтос' не' з роди'ни'є* (Н., Ур.); *с'нища шо 'ви'паў со'б'ї зуб' / їак з кро'вом / то пом'ре хтос' з 'родич'їў / а їак без кро'в'ї / хтос' не' з роди'ни* (Кл., Юрк.); *с'нец'а 'орана зе'мл'а* (В., В.Л., Н., П., Гр., Ур., Щ.); *с'нец'а 'чорна зе'мл'а / р'їл'а / шо л'удена їде по н'її* (К.); *с'нец'а шо хтос' 'тоне у з'р'аз'н'її во'д'ї* (Н., Щ., Яхн.); *с'нища шо хтос' 'тоне ў з'раз'н'її во'д'ї* (Кл., Юрк.); *с'нец'а шо хтос' 'ми'є н'їдо'логу ў 'хат'ї* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.); *с'нища шо хтос' 'ми'є н'їдо'логу / земл'у ў 'хат'ї* (Кл., Юрк.); *пр'їве'ї'жайц'а р'їд'н'ї шо по'мерли'є* (Жв., З., Ч.).

Поведінка тварин також може бути знаковою для людини на предмет передбачування смерті: *їак'шо н'ташка зал'їтайє до 'хати'є* (П., Гр., В.Л., Щ.); *їак'шо н'ташка с'тукаїє дз'обом у в'їкно* (П., Гр., В.Л., Щ.); *їак'шо со'бака в'їєє і р'їєє їаму* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн.); *їак'шо ко'рова 'дуже ре'вет бес перес'танку* (Р., Вар., М.); *їак'шо пес 'гаўкаїє або 'в'їєє* (Р., Вар., М.); *п'ут'кала 'баче'те' / їак 'черес 'хату не'ре'л'їтайє* (П., Гр., В.Л., Щ.); *їак'шо пес за'воде'є* (Мал.); *їак'шо пес н'їшоў в'їд 'хати'є і здох* (Мал.); *їак'шо кр'їт 'вереў їаму ў 'хат'ї* (П., Гр., В.Л., Щ.).

Помирання – найзагадковіший момент в існуванні людини.

Момент, коли людина померла, має назви: *смерт'* (усі досліджені н. п.), *'кончи'єс'а* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.), *'кон'чи'єс'а* (Кр., В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.), *'кон'чи'єс'ї* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *'кончи'єса* (Юрк., Кл.), *по'мер / по'мерла* (П., Гр., Н., Щ., В.Л., К., Кр., Г., Яхн., Гук., В., Мал., Баб., Грин., С., Ур., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.), *по'мер / по'мер'ла* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *їмер / їмерла* (П., Гр., Н., Щ., В.Л., К., Кр., Г., Яхн., Гук., В., Мал., Баб., Грин., С., Ур., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.), *їмер / їмер'ла* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *прес'таве'їс'а* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.), *прис'тави'єс'ї* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *прес'тави'єса* (Кл., Юрк.), *о'д'аў / в'їд'аў 'Богов'ї 'душу* (усі досліджені н. п.), *н'їшоў на тої с'в'їт* (усі досліджені н. п.), *н'їшоў ў 'земл'у* (Жв., З., Ч.), *з'аб'ра'єс'а* (К.), *з'аб'ра'єс'а на тої с'в'їт* (П., Гр., Щ., Яхн., Мал., Грин., Баб., С., В., В.Л.), *з'аб'ра'єс'ї* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *з'аб'ра'єси на тої с'в'їт* (Юрк., Кл.), *ско'наў* (В.Л., Г., П., Гр., Щ., Юрк., Яхн.), *їо'му ка'пец'* (В.Л., Г., Кл., П., Гр., Щ., Юрк., Яхн.), *її'їму ка'пец'* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *здох* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн.), *'бен'к'нуў* (П., Гр., Щ., В.Л.), *пере'кину'єс'а* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.), *пере'кину'єс'ї* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *пере'кину'єса* (Кл., Юрк.), *к'їнец'* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн.), *к'їнец'* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *ка'пец'* (В., В.Л., Г., К., Н., П., Гр., Мал., Грин., Баб., С., Ур., Щ., Кр., Гук., Зав., Яхн., Ів., Б., Р., Вар., М., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.), *ка'пец'* (Кл., Юрк., Ів., Б., Вар., Р., Мал.), *'гик'нуў* (В.Л., Г., П., Гр.), *уже'єс'о* (Мал., Грин., Баб., С., Ів., Б.), *спочи'є'ваїє* (Ів., Б.), *спочи'є'ва* (Ів., Б.).

Обряд вшанування покійника від моменту смерті до поховання має назви: *'похорон* (усі досліджені н. п.), *'похорони'є* (В., В.Л., Г., Кл., Гук., Кр., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн., Мал., Грин., Баб., С., Жв., З., Ч., Ів., Б., Р., Вар., М.), *'похороне* (Сух., Фаш., Т., Сок.), *похоро'на* (Р., Вар.,

М.), *мер'лени*^е (Юрк., Кл.). Похорон є обмеженим у часі: *тре дн'і / бо Бог не при'їме душу до себе* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн., Гук., Кр., Сух., Фаш., Т., Сок.).

Найпершим обрядом, що виконується над покійником є *обми'ван'а* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.). Назва процедури представлена і дієсловами: *їме'вайут' / їме'вайут* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн.), *їме'вайут* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *обме'вайут' / обме'вайут* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Зав., Юрк., Яхн.), *обме'вайут* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.), *ме'їут* (Г., К., Мал., Грин., Баб., С., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч., Ів., Кл., Юрк., Б., Р., Гук., Кр., Вар., М.).

З покійником прощаються у хаті, а потім труну виносять на вулицю. Під час виносу тіла проводиться обряд, що символізує прощання покійного зі своєю домівкою. Такий обряд має назви: *пресус'каїут' на веход'і* (П., Гр., В.Л.), *каждому по'рогове тре ра'зе їкло'н'айуц'а* (В., Щ., Зав., Яхн.), *у по'рогах їкло'н'айут* (Ур.), *с'тукаїут' об по'роги*^е (Г.), *клан'айуц'а на по'роз'і* (Н.), *с'тукаїут т'румлом об по'р'іг* (Юрк., Кл.), *с'тукаїут т'румлом на по'роз'і цент'рал'н'ім* (К.), *спус'каїут на по'роз'і* (Сух., Фаш., Т., Сок.), *п'ідн'і'маїут' тре ра'зе* (Жв., З., Ч.), *на по'роз'і роб'л'а хрест / похе'таїут та'ко* (Ів., Б.), *тре ра'зе пресус'каїут на по'рогах* (Мал., Грин., Баб., С.), *тре ра'зи присус'каїут на по'рогах* (Р., Вар., М.), *спус'каїут' на по'рогах* (Кр.), *с'тукаїут' на по'рогах тре ра'зе* (Гук.). Так покійний *прош'чайец'а* (В., В.Л., К., Г., Н., П., Гр., Щ., Зав., Яхн.), *прош'чайец'і* (Мал., Грин., Баб., С., Ур., Сух., Фаш., Т., Сок., Ів., Р., Б., Вар., М., Кл., Юрк., Жв., З., Гук., Кр., Ч.), *прош'чайеца* (Ів., Б., Кл., Юрк., Р., Вар., М.).

На Тернопільщині (Сух., Фаш., Т., Сок.) ксьондзові дають гроші за проведену службу: *кедаїут* (передають) *г'рош'і через т'румло к'с'ондзове*.

У селах Чернівецьчини відбуваються обряди, що на Поділлі не відбуваються: *с'в'їаш'ченик / робе / го'воре п'рошчу* (Юрк., Кл.). *П'рошча* – слова прощання від імені покійного, що включають і слова прощення за гріхи. Наступний особливий обряд – *да'вати / розда'вати по'ману* (Юрк., Кл.), *пома'не да'їут через по'коїн'іка шоб б'їл'ше н'їх'то не їмер* (Р., Вар., М.). Сутність звичаю полягає у даруванні подарунків усім, хто прийшов на похорон, або найближчим родичам. Обряд відбувається після проведення служби, прощі священиком на подвір'ї покійного та перед виходом до церкви чи на цвинтар.

Раніше, як повідомляють інформатори селищ Чернівецьчини, люди проводжали труну з покійником у дорогу на цвинтар пританцьовуючи (на знак радості, що покійний позбавився земних страждань), але зараз ця дія не відбувається.

Священик останню церковну службу виконує на цвинтарі: *бат'ушка / с'в'їаш'ченик п'раве* (В.Л., Г., К., Кл., П., Гр., Щ., Юрк., Гук., Зав., Яхн., Р., Вар., М.), *бат'ушка / с'в'їаш'ченик с'лужит'* (Жв., З., Ч.), *бат'ушка / с'в'їаш'ченик с'лужбу да'їе* (Гук., Кр.), *бат'ушка / с'в'їаш'ченик в'їдс'н'ївуїе* (Мал., Грин., Баб., С.), *к'с'ондз чи'етайе с'лужбу* (Н., Ур., В., Сух., Фаш., Т., Сок.), *в'їдраїл'їїе пана'хеду* (Сух., Фаш., Т., Сок.), *в'їдраїл'їїе пана'х'еду* (Сух., Фаш., Т., Сок.), *п'ін чи'тайе* (Ів., Б., Р., Вар., М.). Така служба має надзвичайне значення для покійного: *прош'чайуц'і гр'їхе* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Мал., Грин., Баб., С., Гук., Кр.), *прош'чайуц'а гр'їхе* (Щ., К., Зав., Яхн.), *прош'чайуца гр'їхе* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.).

Після прощання людей з покійником на цвинтарі відбувається закривання труни, що має назви: *закре'вайут' гр'їб* (П., Гр., Щ., В.Л., Г., Ур., В., Зав., Яхн.), *закре'вайут гр'їб* (Гук., К., Мал., Грин., Баб., С., Ів., Б., Р., Вар., М.), *закре'вайут т'румло* (Сух., Фаш., Т., Сок.), *заби'вайут т'румло* (Юрк., Кл.), *заби'вайут т'румлу / гр'їб* (Жв., З., Ч.), *заби'вайут' домо'вену* (Н.), *заби'вайут гр'їб* (К.), *заби'вайут' гр'їб / труну* (Гук., Кр.).

Необхідним обрядом є дія, що виконується священиком, яка не дозволяє або попереджає „повернення” душі покійного до людей (у це вірили подольняни): *запе'чатуїе гр'їб* (П., Гр., К., Щ., В.Л., Г., Ур., В., Мал., Грин., Баб., С., Зав., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч., Ів., Б.), *пе'чатуїе т'румло* (Юрк., Кл.), *пе'чатуїе гр'їб* (Р., Вар., М.), *запе'чатуїе домо'вену* (Н.), *пе'чатуїе гр'їб / труну* (Гук., Кр.), *роска'лем робе хрести'к / запе'чатуїе гр'їб* (Мал., Грин., Баб., С.).

Символом останнього прощання є дія, що має назву *си'пати'земл'у на труну / т'румло / гр'їб / домо'вену* (В., В.Л., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок.), *си'пати'земл'у на труну / т'румло / гр'їб / домо'вену* (Кл., Юрк.), *си'пати'земл'у на труну / гр'їб / домо'вину* (Зав., Щ., Яхн.), *си'пати'земл'у на т'румлу / гр'їб* (Жв., З., Ч.), *си'пати'пон'їл'с ка'де'ла* (Ів., Б., Р., Вар., М.), *се'пати'земл'у на гр'їб / труну* (Гук., Мал., Грин., Баб., С., К., Кр.).

Дія насипання землі на труну в ямі має назви: *зако'пати'е* (усі досліджені н. п.), *за'сепати'е* (В., В.Л., К., Г., Гук., Кр., Н., П., Гр., Ур., Мал., Грин., Баб., С.), *за'сипати* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р.,

М., Кл.), *за¹сипати^е* (Зав., Щ., Яхн.), *при^есипати^е* (В., В.Л., К., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Зав., Яхн.), *при¹сипати* (Юрк., Ів., Б., Вар., Р., М., Кл.).

Увесь процес поховання людини репрезентований дієсловами: *похо¹вати^е* (В., В.Л., К., Г., Н., П., Гр., Ур., Щ., Зав., Мал., Грин., Баб., С., Яхн., Гук., Кр., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.), *похо¹вати* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.), *хо¹вати^е* (В., В.Л., К., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Мал., Грин., Баб., С., Гук., Кр., Зав., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч., Ів., Б.), *хо¹вати* (Ів., Б., Кл., Юрк., Р., Вар., М.), *хоро¹нити^е* (В., В.Л., К., Г., Н., Гук., Мал., Грин., Баб., С., Кр., П., Гр., Ур., Щ., Зав., Яхн., Жв., З., Ч.), *хоро¹нити* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.), *похоро¹не¹те¹* (В., В.Л., Г., К., Н., П., Гр., Ур., Щ., Гук., Кр., Мал., Грин., Баб., С., Зав., Яхн.), *похоро¹нити* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.), *зако¹пати^е* (Мал., Грин., Баб., С., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.).

Поминання покійника є перехідним етапом від поховального до поминального циклів.

Процес поминання називається *поминки^е / по¹минки^е* (В., В.Л., К., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Зав., Яхн., Гук., Кр., Мал., Грин., Баб., С., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.), *поминки / по¹минки* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.), *по¹м'інки^е* (Гук.), *поми^енан¹:а* (В., В.Л., Г., Кл., Н., Мал., Грин., Баб., С., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок., Жв., З., Ч.), *по¹мана* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.).

Наступного ранку, після поховання покійника, родичі та близькі люди йдуть на цвинтар, несуть із собою їжу, горілку, солодке. Такий звичай має назви: *йти^е на ц¹вентар* (П., Гр., Щ., К., В.Л., Зав., Яхн., В., Г., Мал., Грин., Баб., С., Сух., Фаш., Т., Сок.), *йти на ц¹вентар¹* (Ів., Б.), *йти на ц¹вентар* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.), *йти^е на с¹помен* (П., Гр., Щ., В.Л., Зав., Яхн.), *йти^е на по¹м'інки^е* (Гук.), *нести^е по¹ману* (Ур., Н., Жв., З., Ч.), *нести по¹ману / нести по¹ма¹ни* (Жв., З., Ч., Ів., Б., Р., Вар., М.), *го¹туй¹ кошика* (Ів., Б.), *про¹в'ідати^е мо¹зелку* (Кр.), *йти^е на гр¹'ібе* (К.).

Поминання на третій день після похорону має назву *тре¹тени^е* (Н., П., Гр., Кл., В.Л., Щ.), *три¹те¹ни* (Юрк.). В інших досліджених населених пунктах таку назву і обряд не зафіксовано.

Через 9 днів після похорону відбувається поминання покійника, що має назви: *де¹вят¹' ден¹* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн., Гук., Сух., Фаш., Т., Сок.), *де¹вят¹' ден¹* (Гук., К., Мал., Грин., Баб., С., Жв., З., Ч., Ів., Б.), *де¹в'іт¹' ден¹* (Р., Гук., Кр., Вар., М.), *де¹в'іа¹'тени^е* (В., К., Мал., Грин., Баб., С., В.Л., Г., Н., П., Гр., Щ., Яхн., Гук., Кр., Сух., Фаш., Т., Сок.), *де¹в'іа¹'тени* (Кл., Юрк., Ів., Б., Р., Вар., М.), *де¹в'іа¹'тена* (Зав., Сух., Фаш., Т., Сок.), *де¹в'іа¹'нец¹'а* (Ур.).

Через 40 днів після похорону відбувається поминання, що має назви: *со¹рок ден¹* (усі досліджені н.п.), *со¹рок д¹'н'іу* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Зав., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок.), *со¹роко¹вени^е* (В., В.Л., Г., К., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Гук., Кр., Мал., Грин., Баб., С., Юрк., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок.), *со¹роко¹вена* (Зав., Сух., Фаш., Т., Сок.).

Через півроку після похорону відбувається поминання, що має назви: *п¹'іу¹року* (Гук., Р., Вар., М., Ів., Б., Кл., Юрк.).

Через рік після похорону відбувається поминання, що має назви: *ро¹ко¹вени^е* (В., В.Л., К., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Юрк., Яхн., Грин., Сух., Фаш., Т., Сок.), *ро¹ко¹вена* (В., В.Л., Г., Кл., Н., П., Гр., Ур., Щ., Гук., Кр., Юрк., Мал., Грин., Баб., С., Зав., Яхн., Сух., Фаш., Т., Сок.), *р¹'ік* (Мал., Грин., Баб., С., Гук., К., Жв., З., Ч., Ів., Б., Р., Вар., М.). У с. Купин поминання відбувається на 3, 6, 9 роки.

Усі поминальні обряди пов'язані з пам'яттю про покійника. У кожний із цих днів родичі та близькі люди намагаються піти на цвинтар, провідати могилу покійного, принести із собою їжу, горілку, солодке.

Часто нові дослідження родинних обрядів ґрунтуються переважно на старих етнографічних та фольклорних джерелах, на окремих, часто фрагментарних, описах і публікаціях кінця ХІХ-поч. ХХ ст. Поховальний обряд Поділля (як і інші обряди) недостатньо описаний у літературі, тому актуальним є подальше вивчення поховального обряду на сучасному етапі з урахуванням особливостей історичного розвитку, культурних нашарувань, лексичних та фонетичних відмінностей.

ЛІТЕРАТУРА

Анучин: Анучин Д. Сани, ладыя и кони, как принадлежность погребального обряда // Древности. – М., 1890. – Т.ХІV.

- Афанасьев:** Афанасьев А.Н. Древо жизни. – М., 1982. – 464 с.
- Венецька:** Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978. – 239с.
- Гаркаві:** Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с пол.VII в. до конца X в. по Р.Х.). – СПб, 1870.– 306 с.
- Гнатюк:** Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Т. XXXI-XXXII. – Львів, 1912. – С. 203-424.
- Грушевський:** Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – Київ, 1991. – 648 с.
- Зеленін 1929:** Зеленин Д. Табу слов у народів восточної Європи і северної Азії. Часть I // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Т. VIII. – Л., 1929.– С. 1-151.
- Зеленін 1991:** Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М., 1991. – 507 с.
- Зеленін 1934:** Зеленин Д.К. Истолкование пережиточных религиозных обрядов // Советская этнография. – 1934. – № 5. – С. 3-16.
- Зеленін 1937:** Зеленин Д.К. Проблема первобытной религии // Советская этнография. – 1937. – №4. – С. 3-16.
- Зеленін 1930:** Зеленин Д.К. Табу слов у народів восточної Європи і северної Азії. Часть II. Запрети в домашній житті // Сборник Музея антропологии и этнографии. – Т.IX. – Л., 1930. – С. 1-166.
- Зеленін 1909:** Зеленин Д. Народний обычай „грѣть покойниковъ” // Сборникъ Харьковского Историко-филологического общества, изданный въ честь Н.Ф.Сумцова. Т.XVIII. – Харьковъ, 1909. – С. 1-16.
- Зеленін 1917:** Зеленин Д.К. Древнерусскій языческій культъ „заложныхъ” покойниковъ // Извѣстія Академіи Наукъ. – Пг., 1917. – С. 399-414.
- Иванов, Топоров:** Иванов В., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. – Москва, 1974. – 342 с.
- Казимир:** Казимир Е.П. Из свадебных и родинных обычаев Хотинского уезда Бессарабской губернии; Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии // Этнографическое обозрение. – 1907. – №2. – С. 202-210.
- Конобродська:** Конобродська В.Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський нац. унів. ім. І.Франка. – Львів, 1999. – 21 с.
- Котляревський:** Котляревский А. О погребальных обычаях языческих славян // Сочинения А.А.Котляревского. Т. 3. // Сборник общества любителей русского языка и словесности. – Т. 49. – СПб., 1891. С. 1-296.
- Кузеля:** Кузеля З. Посижінє і забави при мерці в українськїм похороннїм обрядї // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. СХХI. – Львів, 1914. – С. 173-224.
- Нідерле:** Нидерле Л. Славянские древности. – М., 1956. – 422 с.
- Потебня:** Потебня А.А. Слово и миф // Приложение к журналу „Вопросы философии”. – М., 1989. – С. 256-552.
- Рыбаков:** Рыбаков Б. Язычество древней Руси. – Москва, 1988. – 783 с.
- Седакова:** Седакова О.А. Обрядовая терминология и структура обрядового текста (погребальный обряд восточных и южных славян) / Дисс. канд. филол. наук. – Москва, 1983.
- Страхов:** Страхов А.Б. Поминальное и ритуально-бытовое преломление хлеба у восточных славян // Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд. – М., 1985. – С. 78-79.
- Толстая:** Толстая С.М. Похороны как вторичная ритуальная форма // Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд. – М., 1985. – С. 79-81.

Список досліджених населених пунктів

- Щ.** – с. Щаснівка Волочиського р-ну Хмельницької області
- Т.** – с. Токи Збарзького р-ну Тернопільської області
- Яхн.** – с. Яхновці Волочиського р-ну Хмельницької області
- Зав.** – с. Завалійки (Курники) Волочиського р-ну Хмельницької області
- Фащ.** – с. Фащівка Тербовлянського Тернопільської області
- Гр.** – с. Гречана Волочиського р-ну Хмельницької області

В. – с. Волиця Гусятинського р-ну Тернопільської області
Г. – с. Голенищево Чемеровецького р-ну Хмельницької області
П. – с. Пісочна Городоцького р-ну Хмельницької області
К. – с. Купин Городоцького р-ну Хмельницької області
Сух. – с. Суходіл Борщівського р-ну Тернопільської області
В.Л. – с. Велика Левада Городоцького р-ну Хмельницької області
Кр. – с. Криків Чемеровецького р-ну Хмельницької області
Сок. – с. Сокиринці Борщівського р-ну Тернопільської області
Гук. – с. Гуків Чемеровецького р-ну Хмельницької області
Н. – с. Нивра Борщівського р-ну Тернопільської області
Ч. – с. Чернокозинці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
Ур. – с. Урожайне Борщівського р-ну Тернопільської області
З. – с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
Жв. – с. Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
Юрк. – с. Юрківці Заставнівського р-ну Чернівецької області
Кл. – с. Клішківці Хотинського р-ну Чернівецької області
Р. – с. Рукшин Хотинського р-ну Чернівецької області
Баб. – с. Бабшин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
Грин. – с. Гринчук Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
Мал. – с. Малинівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
С. – с. Сокіл Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області
М. – с. Мошанець Кельменецького р-ну Чернівецької області
Вар. – с. Вартиківці Кельменецького р-ну Чернівецької області
Б. – с. Бузовиця Кельменецького р-ну Чернівецької області
Ів. – с. Іванівці Кельменецького р-ну Чернівецької області

Olha Zhvava. Nomination of funeral ceremony on the joint of dialects of Podolya and Naddnestranshina and Bukovyna.

The article is devoted to the nomination of family ceremonies on the joint of dialects of Podolya and Naddnestranshina and Bukovyna (on material of funeral ceremony). First in Ukrainian linguistics the vocabulary of family ceremonies of the given region is entered in the appeal, the structural organization of ceremonial actions with pointing of features is given.

The key-words: nomen, ceremonies, funeral ceremony.

Марина ТКАЧУК (Київ)

© 2009

**ЛЕКСИЧНА РЕМОТИВАЦІЯ БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В
ЧОРНОБИЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ¹**

Статтю присвячено явищу лексичної ремотивації фітономенів (народної етимології) у чорнобильських говірках. Відзначено, що у досліджуваних говірках реалізується кілька типів лексичної ремотивації: зі зміною фонетичної форми слова і без неї. Визначено типи семантичних асоціацій, на основі яких відбувається народноетимологічне зближення; виділено моделі ремотивації, зокрема формальну ремотивацію, завдяки яким відбувається розширення складу тематичної групи ботанічної лексики у чорнобильських говірках.

¹ Донедавна поняття “чорнобильські говірки” співвідносилось із частиною середньополіського говору. Однак після Чорнобильської катастрофи воно набуло нового значення: сьогодні цим терміном називаються насамперед говірки переселенців із Чорнобильської зони (докл. див.: [Говірки : 7]).

Ключові слова: *фітономени, лексична ремотивація, формальна ремотивація, моделі ремотивації, семантичне асоціювання.*

Явище ремотивації слів (народної етимології)², що є встановленням нової мотивованості слова внаслідок реетимологізації, неодноразово ставало об'єктом зацікавлення лінгвістів. У діалектно-розмовній мові виявлено два типи ремотивації – лексичну і структурну. Лексична ремотивація виникає як результат заміни синхронно непрозорої (забутої) внутрішньої форми та встановлення носіями мови нових семантичних зв'язків за рахунок уподібнення до зрозумілих лексем. “Приводом для таких зближень слугує випадкова (не зумовлена спільністю походження) звукова подібність лексичних одиниць, що викликає у мовців уявлення про формальну і смислову залежність цих слів одне від одного” [Гридина 1989 : 3].

Різним аспектам ремотивації на основі матеріалів діалектної та літературної мови присвячено праці І. О. Бодуена де Куртене, Л. А. Булаховського, О. Й. Блінової, М. Д. Голєва, П. Ю. Гриценка, Т. О. Грідіної, Й. О. Дзензелівського, І. В. Сабадоша та ін.

О. Й. Блінова виділяє дві форми лексичної ремотивації. В одних випадках цей процес супроводжується зміною фонетичної форми слова, в інших відбувається без змін [Блінова]. У ботанічній лексиці чорнобильських говірок зафіксовано обидві форми лексичної ремотивації.

Так, без зміни фонетичної форми відбувається ремотивація фітономена *ser'dechn'ik* (ймовірно, одна з рослин *Centarium*). І. В. Сабадош мотивує назву використанням рослини при хворобах серця [Сабадош 1996 : 127]. У сучасних чорнобильських говірках діалектоносії мотивують назву формою ягоди рослини. Отже, відбувається ремотивація фітономена за ознаками ‘лікувальні властивості рослини’ → ‘форма ягід рослини’: “*Йагодка 'наче та'ка / 'йак 'серден'ко*” (ЛБ).

Назву *м'іл'н'анка* ‘мільнянка лікарська, *Saponaria officinalis L.*’ у деяких чорнобильських говірках мотивовано формою рослини: “*М'іл'н'анка бо ма'бут' та'ке м'іл'ке*” (Вар.). Зважаючи на давнє використання рослини як миючого засобу, І. В. Сабадош реконструює назву так: *мьльньникь < *мьдльньникь [Сабадош 1996 : 45]. Аналогічний фітономен відомий багатьом слов'янським мовам (рос. *мьльнянка*, бр. *мьльньник*, польск. *mydlnica, mydelnica, mydlis*, слц., вл. *mydllica*, чеськ. *mydlis* тощо) і є похідним утворенням від ‘мило’ [Machek : 314; ЕСУМ III : 461]. Модель ремотивації: ‘застосування рослини’ → ‘форма рослини’.

Фітономени *та'тарка, та'тарс'ке 'з'ел':е* ‘аїр тростиновий, лепеха звичайна *Asogus salamus L.*’ є похідними утвореннями від *тат'ар* ‘татарин’, зумовлені тим, що рослина занесена на територію України татарами [ЕСУМ V : 526 – 527; Іллєчевський : 69]. У чорнобильських говірках відбувається народно-культурне переосмислення походження назв *та'тарка, та'тарс'ке 'з'іл':а* ‘аїр тростиновий, лепеха звичайна *Asogus salamus L.*’, пов'язане з народною легендою: “*Ну пат'аму шо там же д'е // йа 'чула так шо йак та'тари' наступал'і / у ба'лотах а'н'і па'г'ібл'і / то там же та'тарс'к'е 'з'іл':а це 'ви'росло // а'но как би ат'нуг'івайушче шос' та'к'е от // ма'йе йа'к'ес' та'к'е с'воїство // а там у'нас 'дуже ба'гато па'г'ібло та'тар / д'це д'е П'ру'п'ат' наст'ройіл'і*” (Руд.). При цьому мотиватор залишається незмінним.

Топонімічною легендою пояснено також назву фітономена *чор'ноби'л'* (*чор'нобил'*, *чер'ноб'іл'ець, ч'ерна'б'іл'н'ік, чер'ноби'л'н'ік*) ‘полин звичайний, чорнобиль, *Artemisia vulgaris L.*’: “*Йа ж 'чула шо там 'бил'і та'к'ііе т'а'жолііе 'годи і там бала'та 'бил'і та'к'ііе шо та'тару прокл'али' це все // а'н'і там па'г'ібл'і // ска'зал'і 'наче шо тут н'е 'буд'е жи'т'а / черна'г'іб'ел' 'буд'е / Чер'ноб'іл' // і наз'вал'і Черна'г'іб'ел' // чер'ноби'л'н'ік оце ж тра'ва йе там / ч'ерна'б'іл'н'ік / ч'ер'ноб'іл'ець // і тут йе ч'ер'ноб'іл'ець*” (Руд.). Згідно з легендою, назва рослини походить від топоніма *Черна'г'іб'ел'* > *Чер'ноб'іл'*. А. М. Шамота відзначає “десемантизацію і морфологізацію іменникової частини цієї назви” [Шамота : 95-96]. Назва є складним утворенням, що зводиться до праслов'янського *čьrnobуль (*čьrn – “чорний”, *буль – “трава”) [Шамота : 95-96; ЕСУМ I : 183], і мотивована зовнішнім виглядом рослини (червоними мітелками, на відміну від сивого полину *Artemisia Absinthium L.*) [Меркулова : 122].

² На позначення цього ж явища також застосовуються терміни “народна етимологія”, “неправдива етимологія”, “семасіологізація”, “семасіологічна асиміляція”, “реетимологізація” тощо [Блінова; Гридина 1989].

Без фонетичних змін лексичних одиниць відбувається ремотивація двокомпонентних сполучень із прикметниковими відзооніменими компонентами: *'зайч'ікоу час'н'ік; зайч'и'іє гр'і'б'і' (за'йечи' гр'і'б'і'и, за'йечийє гр'і'б'і'и); в'ереб'е'іко'у ш'чавел'* (Лб., Рз., Ст. Ш., Ус.). Як зазначає В. Л. Карпова, подібне асоціювання рослини з конкретною твариною могло мати підстави, проте такі означення “виконували ту саму загальну диференціюючу функцію, що й конкретизатори *дикий, льсний, польный* та інші, які відмежовували денотати – носії похідних (вторинних, переносних) назв від рослин, з якими вони асоціювалися” [Карпова : 51]. У сучасних чорнобильських говірках спостережено спроби пояснити асоціацію з конкретною твариною у такий спосіб: “*зайч'ік'і на'в'ерно й'і'д'ат' й'о'го*” (Лб.); “*зай'ц'і й'ели' ка'зали*” (Рз.); “*в'ереб'ій'і й'і'д'ат'*” (Рз.). У досліджуваних говірках зафіксовано й інше пояснення лексеми *в'ереб'е'іко'у ш'чавел'*: “*Тої шо рос по_пол'ах / нев'ел'ічк'і*” (Лб.). Отже, у цих випадках відбувається ремотивація за ознаками ‘дикорослість’ → ‘придатність рослини бути кормом для тварин’, ‘дикорослість’ → ‘форма рослини’.

Відзоонімі фітономени *курос'л'ін (курас'л'ен, куро'с'л'ен, куро'с'л'ен)* та *кур'іна слеп'ета (кур'іна сл'еп'ета, ку'рача сл'еп'ета)* мотивовані назвою хвороби очей “куряча сліпота” [ЕСУМ III : 157]. У говірках зафіксовано дві мотиваційні ознаки: 1. лікувальні властивості рослини: *шоб'кур'і не_сл'еннули'* (Куп.); 2. отруйність рослини, небезпечність для тварин: *'можут' кури' пос'л'еннут'* (Лб.) (див. також [Карпова : 50-51]). У чорнобильських говірках переважає друге пояснення фітономена. Таким чином, відбувається ремотивація цих номенів, оскільки рослини, які вони позначають (‘печіночниця звичайна, *Hepatica nobilis Gars.*’, ‘анемона жовтцева, *Anemoneoides ranunculoides L.*’, ‘анемона дібровна, *Anemoneoides nemorosa L.*’, ‘пшінка весняна, *Ficaria verna Huds.*’), не мають приписуваних їм отруйних властивостей.

У чорнобильських говірках засвідчено численні випадки ремотивації ботанічних назв зі зміною фонетичної форми слова під впливом слова-мотиватора з подібним звучанням, з яким встановлено асоціативний зв'язок. Часто у таких випадках слово, що зазнає ремотивації, є запозиченням, внутрішня форма якого для носіїв мови є незрозумілою. Наприклад, у чорнобильських говірках на позначення рослини ‘ріпак, *Brassica napus L.*’ поширено назву *'кол'за*. В окремих населених пунктах засвідчено паралельну номінацію *'пол'за* ‘тс.’, що притаманна мовленню старшого покоління: “*Кол'за у_нас рас'ла // бо ка'ліс' м'і' са'пайем / о'кучу'єм кар'топл'у / а_там та'к'ейє лі'сц'і'е' с'і'н'е та'к'е / 'кол'за // дик ка'ліс' 'мати не_да'вала / не_ви'рубуйте / бо із_кол'зи 'самій у'кусній а'л'е'ї // ва'на рас:'е'вайе'ц:'а та'к'е / стр'уч'к'і та'к'і'є на_й'ой' у_же_ж дозр'е'вайут / дик стру'чечк'і та'к'і'є / а_лі'ст'а са'м'е ши'рок'е' с'і'н'е // так і_нази'вали' 'кол'за // дик у_нас 'кажут 'кол'за / це м'і' // а_ста'р'і'їє нази'вали' 'пол'за*” (Куп.). Назва *'кол'за*, ймовірно, є запозиченням з французької мови (фр. colza) через російське посередництво (також гол. coolzaad ‘тс.’, буквально ‘капустяне насіння’; лит. kaulas ‘кістка, кісточка в ягоді’; лат. caulis ‘стебло, стрижень, качан’) [ЕСУМ II : 527-528]. Відбулося народноетимологічне зближення запозиченої лексеми з рос. *'пол'за*, мотивоване практичним застосуванням рослини у господарстві.

У різних чорнобильських говірках поширено назви *бакла'жан, бокла'жан, покла'жан* (Ст., Бн., Оп., Ст. Ш.) ‘помідор звичайний, *Lycopersicon esculentum L.*’. У цьому значенні назву запозичено з турецької мови (тур. patlican ‘тс.’ < перс. bādinžan (bāding‘ān) < араб. bādinžān) [ЕСУМ I : 120; Дзензелівський : 28]. Форма поклажан виникла як результат фонетичного зближення із дієсловами поклажа, покласти [Дзензелівський : 28].

У більшості українських діалектів, зокрема в чорнобильських говірках, поширено назву *л'уб'істок (л'уб'і'і'сток, л'уб'іс'н'ік, л'уб'і'сн'ік)* ‘любисток лікарський, *Levisticum officinalis L.*’ (Вар., Лб., Куп., Рз., Ст.; див. також [Сабадош 1999 : 39]). Рослина використовується у народній медицині та знахарстві – як приворотний засіб. Лексема є запозиченням з німецької мови через посередництво польської [ЕСУМ III : 318-319]. Лат. *Levisticum* < *Ligusticus* ‘лігурський’ – від назви країни *Liguria* ‘Лігурія’, звідки прийшла рослина [Етимологія : 82-83; Шамота : 146-147]. На слов'янському ґрунті відбулося зближення назви з дієсловом *любити*. Аналогічний процес відбувся і в німецькій мові [Етимологія : 82-83]. Модель ремотивації: ‘походження рослини’ → ‘магічні властивості’. Ймовірно, таке саме зближення з дієсловом *любити* відбулося і в назві *л'уб'ін* ‘люпин городній *Lupinus L.*’ (Ст.).

У значенні ‘черсак лісовий, *Dipsacus fullonum L.*’ засвідчено номен *с'м'ірна* (Рз.). У пам'ятках української писемності назву *сми(р)на (мир(р)а, мира)* ‘африкансько-аравійське дерево мирра, *Commiphora myrrha*’ зафіксовано у XVI ст., а як назву олії, яку виготовляли з цього дерева,

ще раніше – у XIVXV ст. [Сабадош 1996 : 82-83; ЕСУМ V : 321]. Р. В. Болдирєв зазначає, що пізніше ця назва могла бути перенесена на інші рослини, проте причини перенесення незрозумілі. Також назва може бути результатом зближення з цією назвою народної назви підмаренника чіпкого *Galium aragıne* L., оскільки в інших східнослов'янських мовах зафіксовано подібні назви: укр. *маренник*, бр. *маруна*, *мір*, рос. *маренá* [ЕСУМ V : 321-322]. У сучасних чорнобильських говірках спостерігаємо спробу мотивувати затемнену назву фонетичним зближенням з рос. *смирный* і приписуванням рослині властивостей оберега: “*Ва'но та'к'е 'нач'е ка'л'уч'ен'к'е / с'м'ірна ў'нас на'й'о'го ка'зали // ка'зали це й'о'го на'пр'і'м'ер на т'рої'цу св'е'тлі'ли / ну пр'і'носили у'хату ў'же да й'о'го са'хра'н'али шоб у'хат'і бу'м'ір // с'м'ірна шо ў'же 'нач'е й'ак зм'і'ру'є*” (Рз.).

У чорнобильських говірках зафіксовано ремотивацію лексеми *от'кас'н'ік* (*ат'кас'н'ік*) у різних значеннях. Сучасні діалектоносії мотивують назву лікувальними властивостями рослини: “*Ат'кас'н'ік бу'у / ат'каш'у*” (Руд.). Натомість лексема є похідним утворенням від дієслова *відхасати “відганяти, лякати” (пор. *хасатися* “сторонитися, лякатися, цуратися”) [ЕСУМ I : 395]. Можна припустити, що рослину використовували як оберіг; у такому разі ремотивація відбувається за ознаками ‘магічні властивості’ → ‘лікувальні властивості’.

У чорнобильських говірках поширено кілька назв гірчаку *Polygonum bistorta* L.: *г'ір'чак* (*гар'чак*, *гор'чак*) та *'ракова 'чи'ї'їка* (Луб., Рз., Руд.). Остання назва мотивована зовнішніми особливостями рослини, а саме червонуватим кольором коріння з численними рубцями [Меркулова : 42]. В окремих випадках відбувається ремотивація назви за ознаками ‘колір рослини’ → ‘лікувальні властивості’: “*О'це ко'лі'с' ка'зали г'ір'чак // 'даже рак л'іку'вали / хоч й'о'го ка'ліс' 'же'ж' мало бу'ло / ну це 'тоже' 'даже шче' й'акос' г'ір'чак 'ракова 'чи'ї'їка*” (Лб.).

З назвою *про'чи'сн'ік* пов'язана легенда: “*Це й'а спом'і'най'у спом'і'най'у шо ме'н'і 'мама ко'ліс' ка'зала шо во'но так рос'те // про'чи'сн'ік бо про'чиста 'мати й'і'ла і'ў'й'є'й'є бу'у жи'в'іт бо'л'е'у / і'ва'на 'в'і'р'вала кар'ен'ца й'а'когос' / й'а'кус' тра'ву 'в'і'р'вала / отку'сі'ла і'з'но'у застр'ек'нула туд'а ў'земл'у // і'во'но та'к'е / во'на ме'н'і ко'ліс' і'по'казувала // й'ак 'в'і'т'ан'еш' / ко'р'енч'і'к і'м'ен'о пр'і'м'ен'али од'м'к'і'шечн'іка ў'нутр'ен'е / дик та'к'е то'о'но 'нач'е од'ку'сане ко'п'і'т'ачко // та'к'е 'нач'е о'но од'ку'саній кар'енец'” (Ус.). Назва мотивована дієсловом *чистити*, що пояснюється лікувальними властивостями рослини ‘очиток їдкий, *Sedum acre* L.’, яку використовували для лікування шлунка та різних виразок на шкірі [Меркулова : 109]. У легенді відбито народноетимологічне зближення номена *про'чи'сн'ік* з іменем *про'чиста 'мати*. Якщо, наприклад, у назвах *'зайч'і'ко'у час'н'ік*, *зайч'і'й'є гр'і'б'і'ї*, *кур'ос'л'і'п*, *ку'р'і'на слеп'ета* та ін. самі властивості денотата визначили вибір нового мотиватора, то мотивація номена *про'чи'сн'ік* < *про'чиста 'мати*, за Т. О. Грідіною, є формальною, тобто такою, що “має стихійну настанову на “пояснення” одного слова за рахунок іншого шляхом хоча б зовнішнього уподібнення незрозумілої в мотиваційному відношенні форми знайомому виду; перетворена лексема містить “інформацію” про свій формальний мотиватор” [Гридина 1989 : 19] (аналогічним випадком практично довільної асоціації при мотивації лексеми є назви *'пол'за* ‘ріпак, *Brassica napus* L.’, *покла'жан* ‘помідор звичайний, *Lycopersicon esculentum* L.’). Кінцевим результатом такої формальної мотивації є “усталення нових асоціативних зв'язків, які оцінюються, як закономірні й вихідні, а не вторинні” [Гриценко : 122].*

Іншим типом семантичної асоціації є назва *наду'ван'чик'і'ї* ‘кульбаба лікарська, *Taraxacum officinale* L.’ (Зм.). Т. О. Грідіна зазначає, що такі асоціації ґрунтуються на основі “стійких смислових міжслівних зв'язків, а також синтагматичних відношень, в яких реалізуються значення слів” і можуть виступати “визначальним фактором народноетимологічних зближень” [Гридина 1984 : 151]. Номен *наду'ван'чик* утворено від рос. *одуванчик* шляхом зближення двох однокореневих дієслів *одуть* (‘тс.’ *обдутъ*) [Меркулова : 101] і *надути*.

Отже, шляхом народноетимологічного осмислення окремих фітономенів відбувається розширення складу тематичної групи ботанічної лексики, а також мотиваційних моделей, за якими їх утворено. Ремотивація ботанічних назв може бути зумовлена забуванням народно-культурного тла, в контексті якого функціонувала лексема (наприклад, коли рослину використовували у певній магічній функції або коли її застосовували з лікувальною метою), або, навпаки, приписуванням рослині магічних чи лікувальних властивостей. Часто мотивація номенів зумовлена наявністю характеристик денотата, які скеровують різні напрямки асоціювання. У цьому разі можливе варіювання мотиваційних ознак у межах однієї говірки. Також інколи засвідчено паралельне вживання вихідної лексеми і лексеми-трансформи, що зазнала народноетимологічного осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

- Блинова:** Блинова О. И. Мотивология и ее аспекты. – Томск, 2007. – 394 с.
- Гридина 1984:** Гридина Т. А. О характере смысловых ассоциаций в процессе народной этимологии // Этимологические исследования. Сб. науч. трудов. – Свердловск, 1984. – Вып. 3. – С. 141-154.
- Гридина 1989:** Гридина Т. А. Проблемы изучения народной этимологии: Пособие к спецкурсу. – Свердловск, 1989. – 72 с.
- Гриценко:** Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. – К., 1990. – 272 с.
- Дзензелівський:** Дзензелівський Й. О. Спостереження над народною етимологією в українській мові // Дослідження з української діалектології. Зб. наук. праць. – К., 1991. – С. 6-46.
- Етимологія:** Етимологія і народна етимологія // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 82-83.
- Іллічевський:** Іллічевський С. М. Українські назви рослин, їх походження та класифікація // Записки Полтавського інституту народної освіти. – Т. IV. – Полтава, 1927. – С. 62-74.
- Карпова:** Карпова В. Л. Староукраїнські вторинні назви рослин // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 46-54.
- Меркулова:** Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы, грибы, ягоды. – М., 1967. – 257 с.
- Сабадош 1996:** Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури. – Ужгород, 1996. – 192 с.
- Шамота:** Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. – К., 1985. – 164 с.
- ДЖЕРЕЛА**
- Говірки:** Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд. Гриценко П. Ю. та ін. – К.: Довіра, 1996. – 358 с.
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1 – 5. – К., 1982 – 2006.
- Сабадош 1999:** Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови. – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1999. – 104 с.
- Machek:** Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha, 1954. – 628 s.

Позначення говірок (усі населені пункти розташовано у Київській обл.)³

Бн. – Бенівка, Чорнобильський р-н; Вар. – Варовичі, Поліський р-н; Зм. – Зимовище, Чорнобильський р-н; Куп. – Купувате, Чорнобильський р-н; Луб. – Луб'янка, Поліський р-н; Оп. – Опачичі, Чорнобильський р-н; Рз. – Розсоха, Чорнобильський р-н; Руд. – Рудьки, Чорнобильський р-н; Ст. Ш. – Старі Шепеличі, Чорнобильський р-н; Ст. – Стебли, Поліський р-н; Ус. – Усів, Чорнобильський р-н.

Maryna Tkachuk. The lexical remotivation of the plants' names in the Chornobyl dialects.

The article is devoted to the phenomenon of the lexical remotivation (folk-etymology) of the plants' names in the Ukrainian Chornobyl dialects. Several types of the lexical remotivation are materialized in the investigated dialects according to the fonetical modification. In the article there were also determined the types of the semantic associations which became basic for the folk-etymological approach. The author accentuated the models of remotivation, including the formal remotivation, which cause the extension of the plants' names lexical group in Chornobyl dialects.

Key words: the names of plants, lexical remotivation, formal remotivation, the models of remotivation, semantic associate.

---

³ Записи здійснено у місцях компактного проживання переселенців із Чорнобильської зони, а саме: у різних населених пунктах Васильківського та Макарівського районів Київської області.

НАЗВИ ГАЛІНСОГИ ДРІБРОЦВІТНОЇ (*GALINSOGA PARVIFLORA* SAV.) У ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКОГО АРЕАЛУ

На підставі самостійно зібраних матеріалів у статті представлено репертуар флорономенів, що репрезентують галінсогу дріброцвітну, *Galinsoga parviflora* Cav. у говірках Центрального Поділля, проаналізовано особливості семантичної мотивації флоролексем, зокрема, виявлено домінуючі мотиваційні ознаки для номінації рослин-бур'янів, а також досліджено просторову поведінку засвідчених назв.

Ключові слова: *центральноподільські говірки, флорономен, мотивація, просторова поведінка.*

Назви рослин – одна з найдавніших мікросистем, в якій закріплено досвід практичного та культурно-міфологічного пізнання рослинного світу як складової навколишнього середовища людини. „...Народ чудово осягнув різноманітні властивості окремих рослин (лікарські, отруйні, фарбувальні, технічні, поживні і т.д.), дізнався про їх особливості й створив багату скарбницю назв, якими він нарік навколишні рослини, тобто створив свою *Українську народну номенклатуру*” [Яната: 15 – цит. за Кобів: 16].

Оскільки з кінця 60-х років ХХ ст. в українській діалектології поступово утвердився принцип вивчення лексики за тематичними групами, закономірно, що ця тематична група лексики стала об'єктом дослідження українськими діалектологами. Народні назви рослин вивчено в окремих ареалах степового говору (Л.Д. Фроляк, Л.А. Москаленко), у східнополіському (О.А. Малахівська, М.В. Поістогова), західнополіському (Р.С. Омельковець), закарпатському (О.Ф. Миголинець) говорах. Однак досі не з'ясовано склад, географічну диференціацію та семантику флороназв подільських говірок; лише І.В. Сабадош в „Атласі ботанічної лексики української мови” відтворив назви 68 рослин, які зафіксовано в 14 населених пунктах Поділля [Сабадош]. З огляду на це, актуальним залишається заповнення подільської лакуни щодо вивчення флорономінації. Це дозволить у майбутньому з'ясувати склад та просторову диференціацію ботанічної лексики в українському континуумі і водночас увиразнить мовні портрети українських діалектів, зокрема подільського говору.

„Народному іменуванню властива велика кількість синонімів і глибока деталізація назв рослин, з якими часто доводиться мати справу в практичній діяльності. Це насамперед культурні, лікарські, добре помітні рослини чи злісні бур'яни” [Кобів: 16]. Саме рослина останньої групи – галінсога дріброцвітна, *Galinsoga parviflora* Cav. – привернула увагу в процесі експедиційного обстеження центральноподільських говірок, здійснюваного за спеціальною програмою для збирання ботанічної лексики (1305 позицій). Опитування респондентів у 94 населених пунктах Вінницької області дозволило зафіксувати 40 різнокореневих назв (59 назв, враховуючи варіанти). Лише в одній говірці села Підлісівка Ямпільського р-ну не виявлено окремої назви для галінсоги, що пояснюється інформаторами недавньою появою рослини (орієнтовно 15 років).

Зауважимо, що номінація цього флорооб'єкта вже привертала увагу дослідників: О.А. Малахівській вдалось зафіксувати 80 назв рослини, з яких 56 поширено в одному з населених пунктів східнополіського говору [Гриценко: 38]; Р.С. Омельковець зафіксувала 41 фітономен у західнополіському говорі [Омельковець: 31, 104]. Окремі назви галінсоги, відзначені в середньонадніпрянських, наддністрянських, середньополіських, слобожанських, бойківських говірках, відбито у „Словнику українських наукових і народних назв судинних рослин” Ю.Й. Кобова [Кобів: 195].

Виявлення особливостей мотивації та просторової поведінки назв галінсоги дріброцвітної, *Galinsoga parviflora* Cav. у центральноподільських говірках становить завдання цієї розвідки. Всі спостережені в досліджуваних говірках назви галінсоги мотиваційно групуються так:

1. Подібність рослини до іншого флорооб'єкта.

Назви *васил'ок, ва'сил'ок, ва'сильк, ва'сил'ки, васил'ки, дур'ній васил'ок* мотивовані схожістю галінсоги дріброцвітної, *Galinsoga parviflora*, до рослини васильки справжні, *Oscitum basilicum* L. Подібність кольору та форми квіток зумовили номени *сал'в'їя, ма'йори, г'речичка, ро'машка, ма'руна*.

Номени *мокрець*, *мокрець*, *мокричка*, *мокрець* що *стоубуром* *рос*те ‘галінсога дріброцвітна, *Galinsoga parviflora*’ можуть бути мотивовані подібністю до рослини, також городнього бур’яну, зірочника середнього, *Stellaria media* L., який номінується найчастіше в центральноподільських говірках *мокрець*. Однак мотиваційною базою для назв обох рослин може виступати також їх властивість рости у вологих місцях або ж активність росту в сиру погоду [ЕСУМ III: 500].

2. Особливості росту рослини відтворюють назви *молодушка*, *молодуха*, похідні від прикметникової основи *молод-*, що зумовлено здатністю рослини швидко відмолоджуватись. Назва *материнка* не виключає ймовірності появи усіх 3 флорономенів на ґрунті корисних властивостей галінсоги: у джерелах знаходимо інформацію про використання рослини молодими матерями як молокогінного засобу [Смик: 266]. Найменування *несбутка*, *незбутка*, *несбудка*, *незабудка* засвідчують легкий спосіб поширення рослини; незначне розповсюдження на Вінниччині *незабудки* звичайної, *Myosotis scorpiodes*, виключає можливість появи зазначених флоролексем у зв’язку з подібністю цих двох рослин.

Народна номінація рослин має яскраво виражений емоційно-оцінний компонент, а тому неможливість знищити злісний бур’ян не може не позначитись на назвах цієї рослини. У результаті постала низка експресивних флорономенів з негативною (*нехрист’ане*, *с’рачка*, *се’руха*, *с’раїда*, *дз’ундз’а*, *дурний бур’ян*, *дурний бур’ян*) та позитивною конотацією (*л’убка*). Характерно, що номен *дз’ундз’а* сприймається мовцями як лайливе слово, а тому інформатори жіночої статі найчастіше відмовлялись називати рослину, вдаючись до її опису. Найменування *с’рачка*, *се’руха*, *с’раїда* можуть мотивуватися також здатністю рослини викликати проносну дію у тварин при надмірному її поїданні [Омельковець: 31].

3. Зовнішні ознаки рослини, зокрема особливості розгалуженої будови її стебла, виступають мотиваційною базою назв *барин’а*, *баршин’а*, *бар’ишен’ка*. Відносимо до цього номінаційного ряду й найменування *дамочка*. Флорономени *білий бур’ян*, *н’ів’еста*, *зірочка*, *жоу’тець* пояснюються морфологічною будовою квітки: дрібні білі пелюстки та велика жовта чашечка.

4. Джерело появи рослини як мотиваційна ознака реалізується за допомогою двох схем:

а) топонім → фітоніми: *івонин’с’киї* (респонденти переконані, що бур’ян з’явився із сусіднього села Івонівки). Семема ‘чужий’ є стрижневою для номенів *імпортний*, *пол’с’киї бур’ян*, *н’імець’киї*, *а’мерика*, *ка’надка* (*бо це кажуть / з Канади за’везли пше’ниці’у / і во’на бу’ла ў пше’ниці’ і і’вис’ій’алас’ / і то’ді кру’гом во’на //*).

б) антропонім → фітоніми: *гей’чкове з’іл’а*. Наведемо коментар респондента: *білим ц’в’ітом ц’в’і’те во’но / ў нас кажуть’ гей’чкове з’іл’а / бу’у’ Гей’чко / і так чо’гос’ це з’іл’а проз’вали / дес’ во’но ўз’а’лос’а самий пе’р’ід у н’ого на го’род’і / таї’ кажуть’ гей’чкове з’іл’а //*. Назви *мос’кал’*, *сол’дат* сигналізують про поширювача рослини. Номен *во’йен’иї* можна розглядати у цьому номінаційному ряді або ж як такий, що мотивується неможливістю знищити злісний бур’ян, постійною „боротьбою” селянина з ним.

в) темпоральна характеристика → фітоніми: *со’в’ец’киї бур’ян*, *со’в’ец’киї бур’ян*, *со’в’ец’киї*: *со’в’ец’киї / бо при со’в’ецк’ії’у’лас’т’і’ ўз’авс’а’//*.

Затемненою є мотивація відантропонічних похідних на позначення галінсоги *гандз’а*, *гандз’а*, *ган’з’а*, *ма’р’ічка*, *ма’р’ічка*, а також композита *коз’а’баз’а*.

Зафіксований у центральноподільських говірках віддієслівний номен *чу’йиш* також має складну мотивацію: *о’це чу’йиш’у’с’і’ го’роди’ засе’лило / бур’ї’ани / шо не’ можна в’ід’н’ого спас’тис’ // о’це во’но не’да’у’но за’вело’с’а’ ў нас / дес’’й’ого’ при’везли’ з’в’ідкис’’це’ чу’йиш’’й’ого’ наз’вали / так во’но чу’йиш’ і’є’ //*.

Відзначено також фонетичний варіант нормативної назви рослини *голон’сога* – кальки з латини. Той факт, що наукова назва флорооб’єкта є інонімом, який важко засвоюється мовцем, а також екстралінгвальний чинник – незначне господарське значення рослини, зумовили, на нашу думку, широку варіативність у номінації галінсоги.

За типами просторової поведінки аналізовані флорономени творять 3 групи (див. карту):

1) назви, що відносно рівномірно покривають досліджуваний ареал: *ва’сил’ок* та його похідні (35 н.п.); цей флорономен на позначення галінсоги зафіксовано також у східнополіських [Поістогова 2005: 46] та середньонадніпряньських [Кобів: 195] говірках; чи обмежується цими

ізогласами номен *ва'сил'ок* 'галінсога дріброцвітна, *Galinsoga parviflora* Cav.', стверджувати не доводиться, адже даних про номінацію рослини в інших українських говорах наразі немає;

2) назви, що утворюють мікрозони, зумовлюючи тричленне протиставлення центральноподільських говірок: *барин'а* та варіанти (північ і центр ареалу – 16 н.п.), *мок'рець* та похідні (центр та південь ареалу – 9 н.п.), *ган'з'а* та варіанти (центр ареалу – 9 н.п.), *с'рачка* та варіанти (північ ареалу – 9 н.п.), *нез'бутка* та похідні (центр ареалу – 8 н.п.), *дз'ундз'а* (центр ареалу – 8 н.п.), *сов'ець'кий бур'ян* та варіанти (північ ареалу – 7 н.п.);

3) назви, що вживаються лише в окремих говірках (1-3 н.п.), а тому не демонструють просторової поведінки: *й'вонин'с'кий*, *гейчкове* *з'іл'а*, *молодушка*, *чуйиш*, *н'і'мець'кий*, *пол'с'кий бур'ян*, *сол'дат*, *мос'кал'*, *голон'сога*, *н'і'в'еста*, *нех'рист'ане*, *л'убка*, *ка'надка*, *ма'йори*, *г'речичка*, *а'мерика*, *ма'р'ійка*, *імпортний*, *дамочка*, *ма'р'ічка*, *мате'ринка*, *б'ілий бур'ян*, *дур'ний бур'ян*, *з'ірочка*, *коз'а-баз'а*, *жоу'тець*, *ро'машка*.

А.М. Шамота стверджує, що „сукупність всіх існуючих назв однієї рослини можна розглядати як єдине ціле, як семантичне поле одного поняття; в такому разі різні народні назви даної рослини виступають ніби деякі окремо пізнані сторони, явища даної сутності. В сукупності явищ, відображених в окремих діалектних назвах рослин, вимальовується багатогранна сутність предмета: і його зовнішні ознаки, і місце поширення чи зростання, і походження, і використання, і приписувані йому властивості – дійсні чи уявні” [Шамота: 7]. Спостереження над особливостями номінації галінсоги в центральноподільських говірках підтверджують цю тезу дослідниці.

Неодноразово на матеріалах різних українських говорів аргументувалась теза, що для процесу номінації всіх дикорослих трав'яних рослин домінуючою мотиваційною ознакою є подібність рослини чи її частини до іншої рослини чи її частини [Омельковець: 61; Поістогова 2001; Москаленко; Шамота: 3]. Для номінації бур'янів ця універсальна модель залишається актуальною, проте найтиповішими виступають такі ознаки рослини, як особливість росту рослини, зокрема складність її знищення, джерело появи флорооб'єкта в конкретному населеному пункті. Тому назви бур'янів віддзеркалюють насамперед ставлення до них людини і лише потім – об'єктивні властивості номінованих реалій; звідси – численна кількість назв з оцінною конотацією, зокрема й пейоративні назви.

Вище викладені узагальнення не є вичерпними, вони окреслюють перспективу подальших розвідок із проблем номінаційних процесів в українській ботанічній лексиці, зокрема назв бур'янів.

Карта „Галінсога дрібноцвітна, *Galinsoga parviflora* Cav.”

○	- відсутність назви	◇	- дурний бур'ян, дурний бур'ян
⊗	- н'ів'еста	■	- молодушка
⊘	- сраїда	▣	- молодуха
⊙	- срачка	▤	- мар'ічка
◐	- се'руха	▥	- ма'руна
●	- барин'а, бар'ішен'ка	▧	- материнка
◑	- баришн'а	▨	- мар'їка
⊚	- дамочка	▩	- нехрист'ане
⊛	- гандз'а, гандз'а, ган'з'а	▪	- москал'
⊜	- дз'ундз'а	□	- ма'йори
▼	- мокрець, мокрець	▲	- ромашка
▽	- мокричка	△	- солдат
∇	- мокрець що стоїть буром росте	▴	- чуїш
▲	- васил'ок, васил'ок, василик, васил'ки, васил'ки	▵	- сал'в'їя
◆	- дурний васил'ок	▾	- л'убка
◇	- йвонин'с'кії	▿	- а'мерика
⬢	- сав'ец'кий бур'ян, сов'ец'кий бур'ян, сов'ец'кії	⬆	- імпортний
⬣	- геїчкове 'з'іл'а	△	- з'ірочка
⬤	- н'імецькії	▽	- голонсога
⬥	- пол'с'кий бур'ян	▽	- канадка
◆	- нес'бутка, нес'бутка, нес'будка	▽	- гречичка
⬧	- незабудка	▽	- коз'а-баз'а
◇	- б'їлії бур'ян	▽	- жоўтець
		▽	- воєн'її

ЛІТЕРАТУРА

- Гриценко:** Гриценко П.Ю. Над лексичною картою ... // *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Badanie dziedzictwa kulturowego.* – Łomża, 2000. – S. 33-42.
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. В 7 т. – Т. III. – К.: Наукова думка, 1989. – 550 с.
- Кобів:** Кобів Ю.Й. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин – К.: Наукова думка, 2004. – 800 с.
- Москаленко:** Москаленко Л.А. Подібність рослини до іншої рослини як джерело номінації // *Українська мова.* – 2002. – № 3. – С. 39-50.
- Омельковець:** Омельковець Р.С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі: Монографія. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 302 с.
- Поїстогова:** Поїстогова М.В. Мотивація флорономенів у східнополіських говорах (культивована рослина – дикоросла рослина) // *Волинь – Житомирщина. Істрико-філологічний збірник з регіональних проблем.* – Житомир, 2001. – Вип. 6. – С.75-90.
- Поїстогова 2005:** Поїстогова М.В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східно поліських говірок: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2005. – 215 с.
- Сабадош:** Сабадош І.В. Атлас ботанічної лексики української мови. – Ужгород, 1999. – 104 с.
- Смик:** Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України: Словник-довідник народних назв. – К.: „Українська Радянська Енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1991. – 416 с.
- Шамота:** Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. – К.: Наукова думка, 1985. – 162 с.
- Яната:** Яната А. Значеніє местной номенклатуры при популяризації естествознания // *Школьные экскурсии и школьный музей.* – 1913. – №5. – С.15-17.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ ГОВІРОК

(усі села розташовані у Вінницькій області)

1. с. Лозова Хмільницький р-н
2. с. Пиків Калинівський р-н
3. с. Комунарівка Калинівський р-н
4. с. Котюжинці Калиновський р-н
5. с. Вівсяники Козятинський р-н
6. с. Плисків Погребищенський р-н
7. с. Городище Літинський р-н
8. с. Іванів Калинівський р-н
9. с. Польова Лисіївка Калинівський р-н
10. с. Вахнівка Липовецький р-н
11. с. Улянівка Липовецький р-н
12. с. Скала Оратівський р-н
13. с. Літинка Літинський р-н
14. с. Микулинці Літинський р-н
15. с. Майдан Вінницький р-н
16. с. Стадниця Вінницький р-н
17. с. Лопатинка Оратівський р-н
18. с. Синарна Оратівський р-н
19. с. Рожична Оратівський р-н
20. с. Комарівці Барський р-н
21. с. Почапінці Жмеринський р-н
22. с. Біликівці Жмеринський р-н
23. с. Демидівка Жмеринський р-н
24. с. Пилява Тиврівський р-н
25. с. Степанівка Вінницький р-н
26. с. Криківці Немирівський р-н
27. с. Ометинці Немирівський р-н
28. с. Василівка Іллінецький р-н
29. с. Криштопівка Іллінецький р-н
30. с. Дашів Іллінецький р-н
31. с. Китайгород Іллінецький р-н
32. с. Гранів Гайсинський р-н
33. с. Журавлівка Барський р-н
34. с. Шевченкове Барський р-н
35. с. Станіславчик Жмеринський р-н
36. с. Перепільчинці Шаргородський р-н
37. с. Нове Місто Тиврівський р-н
38. с. Бушинка Тиврівський р-н
39. с. Рахни Лісові Шаргородський р-н
40. с. Велика Вулига Тиврівський р-н
41. с. Печера Тульчинський р-н
42. с. Мухівці Немирівський р-н
43. с. Чуків Немирівський р-н
44. с. Гриненки Немирівський р-н
45. с. Зяньківці Немирівський р-н
46. с. Кунка Гайсинський р-н
47. с. Бубнівка Гайсинський р-н
48. с. Чечелівка Гайсинський р-н
49. с. Кивачівка Теплицький р-н
50. с. Бахтин Мурованокуриловецький р-н
51. с. Котюжани Мурованокуриловецький р-н
52. с. Лучинчик Мурованокуриловецький р-н
53. с. Руданське Шаргородський р-н
54. с. Хоменки Шаргородський р-н
55. с. Мурафа Шаргородський р-н
56. с. Торків Тульчинський р-ну
57. с. Журавлівка Тульчинський р-н
58. с. Михайлівка Тульчинський р-н
59. с. Клебань Тульчинський р-н
60. с. Оляниця Тростянецький р-н
61. с. Соболівка Теплицький р-н
62. с. Мала Мочулка Теплицький р-н
63. с. Пологи Теплицький р-н
64. с. Вербоivecь Мурованокуриловецький р-н
65. с. Кукавка Могилів-Подільський р-н
66. с. Гонтівка Чернівецький р-н
67. с. Саїнка Чернівецький р-н
68. с. Вел. Русава Томашпільський р-н
69. с. Заболотне Крижопільський р-н
70. с. Капустяни Тростянецький р-н
71. с. Тростянчик Тростянецький р-н
72. с. Баланівка Бершадський р-н
73. с. Джулинка Бершадський р-н
74. с. Яришів Могилів-Подільський р-н
75. с. Ви́ла Ярузькі Чернівецький р-н
76. с. Возлу́вка Чернівецький р-н
77. с. Стіна Томашпільський р-н
78. с. Городківка Крижопільський р-н
79. с. Криклиivecь Крижопільський р-н
80. с. Ободівка Тростянецький р-н
81. с. Поташня Бершадський р-н
82. с. Бронниця Могилів-Подільський р-н
83. с. Буша Ямпільський р-н
84. с. Русава Ямпільський р-н
85. с. Пороги Ямпільський р-н
86. с. Підлісівка Ямпільський р-н
87. с. Велика Кісниця Ямпільський р-н
88. с. Вільшанка Крижопільський р-н
89. с. Болган Піщанський р-н
90. с. Гонорівка Піщанський р-н
91. с. Червона Гребля Чечельницький р-н
92. с. Тартак Чечельницький р-н
93. с. Голдашівка Бершадський р-н
94. с. Демівка Чечельницький р-н

Inna Horophyanyuk. Galinsoga Parviflora Cav. In Central Podillia dialects.

The article is concerned with a set of nomens representing the plant Galinsoga Parviflora Cav. in the Central Podillia dialects gathered by the author. The peculiarities of semantic motivation and areal differentiation of the names of the plant under analyses have been established, the main indications of motivation of wild grass nomens have been defined.

Key words: Central Podillia dialects, flora nomen, motivation, areal differentiation.

ЛЕКСИКА НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ ПОДІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ДІАЛЕКТУ

У статті розглядається просторова інтерпретація термінології народних ремесел центральних говірок Поділля в рамках подільського ареалу та південно-західного мовного континууму. Окреслено діалектні зони поширення лексики народних ремесел досліджуваного регіону.

Ключові слова: термінологія народних ремесел, лексичні протиставлення, лексичні паралелі.

Ареальний аспект лексикологічних досліджень є важливим напрямком сучасного мовознавства. Вперше на українському діалектному просторі лінгвогеографічний метод був використаний К. Михальчуком [Михальчук], В. Ганцовим [Ганцов]. Наукові засади картографування як методу вивчення ареальної поведінки діалектної лексики в українській лінгвогеографії були закладені значно пізніше Й. Дзендзелівським [Дзендзелевский 1961, 1963], І. Матвіясом [Матвіяс]. Над удосконаленням основ лінгвогеографії працювали Т. Назарова [Назарова 1974], П. Гриценко [Гриценко 1987, 2004].

Проблема членування говіркового мовного континууму є актуальною сьогодні. Говірки Центрального Поділля досі не були досліджені, зокрема в ареальному аспекті.

Метою статті є виділення зон поширення лексики народних ремесел Поділля, встановлення ареалів побутування діалектних явищ у межах південно-західного діалекту.

Результати досліджень дають змогу виділити інтегральні та диференційні елементи аналізованих груп лексики. Однак визначальним у специфіці ареального поширення досліджуваної лексики є не територіальний чинник, а агентивний фактор. Вузькоспеціальна лексика (центральний елемент ТГЛ) може бути відома лише одному респонденту, що є професіоналом, та мати оказіональний характер.

П. Гриценко [Гриценко 1984: 23] зауважує, що типологія говірок на лексико-семантичному рівні спирається на дві релевантні ознаки: лексичне та семантичне протиставлення того самого слова в різних говорах. На основі опрацьованого мовного матеріалу в межах подільського ареалу виявлено групи лексичних протиставлень:

1) південно-західна : північно-східна – *маг'і\л\ниц'а* : *рубель* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни', *тафл'а* : *ф'і\л'онка* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей'; *з'і\л\ниц'а* : *ж\лукто* 'посудина для запарювання білизни';

2) північна : центрально-південна – *м'і\шалка* : *ко\тистка* 'дерев'яний виріб для розмішування страв';

3) західна : східна – *\жолуб* : *\жолоб* 'посудина для запарювання білизни';

4) північно-східно-південна: центрально-західна – *\в'іко* : *к\ришка* 'дерев'яний виріб для накривання труни'.

Невелика чисельність груп лексичних протиставлень, очевидно, зумовлена тим, що термінологія народних ремесел має відмінну від інших груп лексики просторову інтерпретацію.

На основі виявлених опозицій окреслено діалектні зони поширення лексики народних ремесел.

На фоні усього центральноподільського ареалу яскраво представлена південна та південно-західна його частини, виокремлюються північно-східний, західно-центральный, північний, західний, східний ареали.

Південну частину центральноподільського регіону характеризують діалектні терміни *гара\ба* 'віз з глибоким невшольваним ящиком для перевезення снопів, соломи', *кон\так* 'інструмент, яким натягають шину на колесо', *л'ітер\н'ак* 'вид воза', *\н'ута* 'короткий стрижень з головкою, яким склепують металеві вироби', *р'ін'* 'верхній непридатний для добування шар землі', *риска\лис'ко* 'держак лопати', *шуф\рига* 'елементарний дерев'яний замок, що потребує використання ключа'.

Південно-західну зону характеризують номен *ва\саг, ва\сах* 'ящик воза', *в'іс\н'ак* 'інструмент з двома ручками для грубої обробки деревини методом стругання', *маг'іл\ниці'а* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни', *з'іл\ниці'а* 'посудина для запарювання білизни', *папорот'* 'рогіз – *typha angustifolia*', *по\мостина* 'нижня дошка в ящику воза', *потаи\ки* 'деталь, що прикріплюється до бокових частин ящика з метою збільшення його місткості', *тафл'а* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей'.

Північно-східний ареал окреслюється поширенням термінів *ру\бел'* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни', *ф'іл\онка* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей', *ж\лукто, ж\лукто* 'посудина для запарювання білизни'.

Західно-центральної зоні характерне побутування термінів *сал\ниці'а* 'посудини для зберігання сала', *к\ришка* 'надгробна кришка'.

Північній частині центральноподільського ареалу притаманна лексема *бин\д'уг* 'віз для перевезення великих вантажів', *м'ішалка* 'дерев'яний виріб для розмішування страв'.

Західна зона окреслюється поширенням лексеми *\жолуб* 'низька видовбана посудина для годівлі худоби'.

Східному ареалу характерне поширення лексеми *ман\тачка* 'маленька у формі конуса посудина для зберігання бруска, яким підточують косу'.

Здійснений аналіз на матеріалі термінології народних ремесел свідчить про членування центрально-подільського мовного регіону на менші ареали, однак це не свідчить про поділ говірок Центрального Поділля взагалі, що зумовлено вузькофункціональністю аналізованої лексики.

Значна частина назв побутує у межах південно-західного говору в цілому. Аналізована лексика засвідчує такі об'єднані зони поширення діалектних явищ, що демонструють лексичні паралелі:

– центральноподільсько-південноподільські: *\комин, коми\нок* 'камінний пристрій, яким виходить дим із печі' [АУМ III, Ч.2, К.86];

– центральноподільсько-гуцульські: *бардина* 'дерев'яний інструмент з широким лезом та довгою борідкою' [Гуцульські: 9], *бендюги* 'віз для перевезення великих вантажів' [Гуцульські: 23], *ворина* 'жердина' [Гуцульські: 41], *драниця'а* 'тонка дошка' [Гуцульські: 62], *дривітен'* 'пеньок, на якому рубають дрова' [Гуцульські: 63], *з'ребло, жгребло* 'ковальський виріб, що використовується для очищення шкіри худоби' [Гуцульські: 69], *к'іш* 'кошик' [Гуцульські: 95], *комінок* 'камінний пристрій, яким виходить дим із печі' [Гуцульські: 100], *лата* 'горизонтальна опора загорожі' [Гуцульські: 109], *оглоблі* 'дві жердини, в які запрягають коня в однокінній упряжі' [Гуцульські: 137], *трачувати* 'розрилювати колоду на дошки' [Гуцульські: 188], *трач'ка* 'пилка для розпилювання колоди на дошки' [Гуцульські: 188];

– центральноподільсько-бойківські: *та\ринки* 'металева окова, що тримає дишель у сницях' [Никончук: 65], *три\ринок* 'одна з металевих оков, що тримає дишель у сницях' [Никончук: 65];

– центральноподільсько-південноволинські: *с\ворен'* 'залізний стрижень, що вертикально скріплює передок воза' [Никончук: 35], *\л'оник* 'великий цвях, що утримує колесо на осі' [Никончук: 59], *колодиці'а* 'накругло обточений центральний елемент колеса' [Шило: 23];

– центральноподільсько-буковинські: *бардаш* 'дерев'яний інструмент з широким лезом та довгою борідкою' [Гуйванюк: 25], *барилка* 'дерев'яна посудина з клепок без стаціонарної кришки' [Гуйванюк: 25], *відзамок* 'прикоренева частина зрізаного дерева' [Гуйванюк: 53], *драч* 'робітник, що розпилює колоду на дошки вручну' [Гуйванюк: 103], *ні\дойма* 'поперечний брусок на задньому кінці сниць' [Гуйванюк: 420], *розво\рити* 'подовжити віз' [Гуйванюк: 460], *рис\кал', рос\кал', рис\каль'* 'городня лопата' [Гуйванюк: 467];

– центральноподільсько-лемківські: *ко\вач* 'коваль' [АУМ II: К. 139], *с\вор'ін'* 'залізний стрижень, що вертикально скріплює передок воза' [АУМ II: К.104], *тра\ринки* 'металеві окови, що примають дишель у сницях' [Верхратський: 474], *т\ру\на* 'дерев'яний виріб для поховання людей' [АУМ II: К. 369];

– центральноподільсько-наддністрянські: *\лушн'і* 'вертикальні бруски, які зв'язують вісь з верхнім полудрабком і служать опором драбини' [Никончук: 47], *ител\вага* 'довгий брусок, до кінців якого прикріплені два орчики для запрягання коней' [SNDUP: 48], [Никончук: 43];

– центральноподільсько-нижньонаддністрянські: *д\ривітня* 'пеньок, на якому рубають дрова' [Чабаненко: 297];

- центральноподільська-подністровські: *маточина* [Шило: 23], *колотка* 'накругло обточений центральний елемент колеса' [Дзензелівський: 77];
- загальноподільсько-гуцульсько-бойківські: *відземок* 'прикоренева частина зрізаного дерева' [Гуйванюк: 53; Гуцульськ: 37].

Чимало лексичних одиниць зафіксовано в гуцульському та бойківському говорах. Однак, це не свідчить про дійсний стан ареального поширення термінології народного виробництва. Фіксація тієї чи іншої лексеми в будь-якому ареалі, де не здійснювалось цілеспрямоване дослідження лексики народних ремесел, є випадковою та не демонструє цілісність відповідної позамовної дійсності, що унеможливує системне зіставлення паралельності поширення мовних одиниць. Найбільша кількість номінативних паралелей, що зафіксована гуцульському та бойківському говорах, пояснюється тим, що термінологія народного виробництва цих ареалів відображена краще, ніж термінологія інших говірок.

Отже, на фоні усього центральноподільського ареалу яскраво представлена південна та південно-західна його частини, виокремлюються північно-східний, західно-центральний, північний, західний, східний ареали. Засвідчено чимало лексичних паралелей із гуцульським та буковинським говорами.

ЛІТЕРАТУРА

- Ганцов:** Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). — К.: Вид-во Української АН, 1923. — 67 с.
- АУМ:** Атлас української мови: в 3-х т. — К.: Наукова думка.
- Верхратський:** Верхратський І. Словарець доданий до книги І. Верхратського «Про говір галицьких лемків». — Львів, 1902.
- Гриценко 1984:** Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. — К.: Наукова думка, 1984. — 225с.
- Гриценко 1987:** Гриценко П.Ю. Лексична система говорів і картографування // Українська діалектна лексика. — К.: Наук. думка, 1987.— С. 10-20.
- Гриценко 2004:** Гриценко П.Ю. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас як джерело вивчення культури слов'ян // Комплексне дослідження духовної культури слов'ян. — К., 2004. — С. 13-26.
- Гуйванюк:** Гуйванюк Н. В. Словник буковинських говірок . — Чернівці: Рута, 2005. — 688с.
- Гуцульські:** Гуцульські говірки. Короткий словник . — Л., 1997. — 232с.
- Дзензелівський 1965:** Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Фонетика: Ч.1. — Ужгород, 1965. — 126с.
- Дзензелівський 1961:** Дзензелевский И. А. Лингвистический атлас украинских народных говоров Закарпатской области УССР. — Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Л., 1961. — 52с.
- Дзензелівський 1963:** Дзензелевский И. А. Некоторые вопросы интерпретации лингвистических карт // Вопросы языкознания. — 1963. — №4. — С. 94-101.
- Матвіяс:** Матвіяс С. П. Засади картографування матеріалів до Атласу української мови // Пр. респ. діалектолог. наради. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — С. 25-28.
- Михальчук:** Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографичеко-статистической экспедиции в Западнорусский край. — СПб., 1872. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 453-512.
- Назарова:** Назарова Т.В. О картографировании комплексных лингвистических единиц // Общесловянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1971. — М. — 1974. — С. 61-68.
- Никончук:** Никончук М. В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов . — К.: Наукова думка, 1990. — 291 с.
- Онишкевич:** Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок . — К.: Наукова думка, 1984. — Ч. 1-2.
- Чабаненко:** Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. — Запоріжжя: Комунар, 1992. — Т.1. — 324с.

Шило: Шило Г. Ф. Из лексики говорів верхнього Подністров'я і Подужжя. – Львів: Вид-во Львів. пед. ін-ту, 1960. – 254с.

SNDUP: Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Prace językoznawcze, zeszyt 44. – Kraków-Warszawa: PWN, 1975. – 241с.

Krayewska Hanna. The folk handicraft lexicology in the South-East region.

The article deals real interpretation of folk handicraft terminololy of the Central Podolie patois in the Podolie region and the South-East one. The dialect zones of spread of folk handicraft lexicology were defined.

Key words: folk handicraft terminololy, vocabulary parallels, vocabulary oppositions.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аркушин Григорій Львович – доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Глуховцева Катерина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гриценко Павло Юхимович – доктор філологічних наук, професор, директор інституту української мови НАН України (м. Київ).

Лесів Михайло (Michał Lesiów) – професор факультету української філології, Університет імені М.Скłodовської-Кюрі, м. Люблін, Республіка Польща.

Полюга Лев Миколайович – доктор філологічних наук, професор, науковий співробітник інституту українознавства імені Іана Крип'якевича.

Скаб Мар'ян Стефанович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Панцьо Стефанія Єлисеївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Юсікова Олена Віталіївна – науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАНУ.

Жвава Ольга Анатоліївна – завідувач сектора координації діяльності вищих навчальних закладів, науки та технології навчання управління освіти і науки Миколаївської облдержадміністрації.

Алексєєва Мадіна Михайлівна – молодший науковий співробітник відділу слов'янського мовознавства Інституту Слов'янознавства РАН.

Бичко Зіновій Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ.

Вакарюк Людмила Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови і літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Вільчинська Тетяна Пилипівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кровицька Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Коваленко Борис Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коваленко Наталія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ковальчук Михайло Петрович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри філології Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лісняк Наталія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Свистун Ніна Олександрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ступінська Галина Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Хібеба Наталія Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Хуснутдінов Анна Христофорівна – бакалавр Ягеллонського Університету у Кракові (Польща), магістрантка Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича, кафедра історії та культури української мови, стипендіатка Міжнародного Вишеградського Фонду.

Цимбал Наталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, директор інституту філології та суспільствознавства, завідувач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Гнатюк Мирослава Василівна – викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Красівська Ганна Павлівна – викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова.

Наливайко Марія Ярославівна – асистент кафедри української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гороф'янюк Інна Валентинівна – аспірант, асистент кафедри української мови й загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Делюсто Марина Сергіївна – аспірант кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Зінчук Руслана Степанівна – аспірант кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Пилипенко Євген Михайлович – викладач кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ткачук Марина Миколаївна – аспірант відділу діалектології Інституту української мови НАН України (м. Київ).

Чирук Людмила Миколаївна – аспірант філологічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Шульська Наталія Миколаївна – аспірант кафедри історії та культури української мови, методист навчального відділу Волинського національного університету імені Лесі Українки.

УМОВИ ПРИЙОМУ МАТЕРІАЛІВ ДО АЛЬМАНАХУ

Науковий альманах “Studia methodologica” створено для публікування результатів досліджень у галузі методології гуманітарних наук. До альманаху приймаються наукові статті з проблем філософії та методології гуманітарних наук. Перевага надається статтям, що максимально відповідають профілю видання.

Альманах внесено до Переліку фахових видань ВАК України №5 від 10.05.2000 за спеціальністю “філологія”. Публікації в альманаху визнаються фаховими ВАК України згідно наказу №2-01/10 від 13.12.2000 за спеціальностями “філософія”, “соціологічні та політологічні науки”. Друкується за рішенням Ученої ради ТДПУ ім. В. Гнатюка.

Традиційними стали рубрики альманаху “Методологічні студії”, “Мовознавчі студії”, “Літературознавчі студії”. Редакція також зацікавлена в матеріалах до рубрик “Рецензії та огляди”, “Переклади”. Матеріали друкуються мовою оригіналу зі збереженням авторської стилістики. Авторам надсилається примірник альманаху. Випуски альманаху та інші видання в рамках “Бібліотеки наукового альманаху Studia methodologica” можна замовити за адресою редакції.

Увага! Редакція альманаху залишає за собою право на розміщення матеріалів кожного випуска альманаху в мережі Інтернет одразу після виходу його друкованої версії.

Вимоги до оформлення матеріалів. Матеріали приймаються у форматі .doc (Microsoft Word) або .rtf. Обсяг статті від 10 сторінок формату А4. Шрифт — Times New Roman, 14 пт. Стиль «Обычный»; інтервал 1,5; абзацний відступ — 0,75 см.; вирівнювання — по ширині. Розміри полів: ліве — 30 мм, праве — 15 мм, верхнє — 20 мм, нижнє — 20 мм. Ім'я файлу подавати транслітерацією, як прізвище автора (авторів), наприклад, Petrenko(-Kovalchuk).

У тексті не допускається вирівнювання пропусками (для цього використовують параметри абзацу). Посилання на використані джерела в тексті подаються за зразком: [2, с. 364-367; 5, с. 127; 7-9; 12], де перше число — номер джерела в списку використаних джерел, число після коми — номер сторінки (діапазон сторінок задається через дефіс), декілька джерел відділяються крапкою з комою або дефісом. Виноски допускаються лише для коментарів у тексті. Виноска створюється через меню програми (напр., “Вставка > Сноска”). Джерела у списку літератури розташовуються за абеткою.

Приклад оформлення матеріалів:

	Іван Гальченко <i>Інститут літератури НАН України, Київ</i>
НЕВІДОМІ СЛАВІСТИЧНІ ЛЕКЦІЇ М. ДРАЙ-ХМАРИ	
	Анотація
Текст анотації українською мовою...	
Ключові слова...	
Текст статті...	
	ЛІТЕРАТУРА
1. ...	
	Summary
Текст анотації англійською мовою...	
Key words:...	

Обов'язкова наявність даних про автора (прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, місце роботи, посада, службова та домашня адреса, контактний телефон, адреса електронної пошти). *Для студентів, аспірантів та пошукачів обов'язковою є наявність рекомендації наукового керівника.* За відсутності даних про автора та рекомендації наукового керівника матеріали не будуть допущені до розгляду редакційною колегією.

Редакція просить надсилати матеріали за адресою: а/с 554, Тернопіль-27, 46027; або електронною поштою: dryuryzavadsky@gmail.com.

У мережі Інтернет функціонує веб-сторінка альманаху за адресою
<http://studiamethodologica.com.ua>

Наукове видання

ЛЕМКІВСЬКИЙ ДІАЛЕКТ У ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 27

Відповідальні за випуск:

Стефанія Панцьо

Ніна Свистун

Юрій Завадський

Підписано до друку 23.03.2009. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Тираж 300.

Адреса редакції альманаху: 46027, Тернопіль-27, а/с 554.
Науково-редакційний відділ Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка.
46027, Тернопіль, вул.М.Кривоноса, 2